

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**OSMANLI'DA MODERN-MERKEZİ DEVLETİN
OLUŞUM SÜRECİNDE BİR DEMOGRAFİK KONTROL
KURUMU OLARAK İSKÂN POLİTİKASI:
UZUNYAYLA ÖRNEĞİ (1860-1914)**

Fatma TORUN BİLGİÇ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Cenk REYHAN

DOKTORA TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MAYIS-2024

OSMANLI'DA MODERN-MERKEZİ DEVLETİN OLUŞUM
SÜRECİNDE BİR DEMOGRAFİK KONTROL KURUMU OLARAK
İSKÂN POLİTİKASI: UZUNYAYLA ÖRNEĞİ (1860-1914)

Fatma TORUN BİLGİÇ

DOKTORA TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MAYIS 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fatma TORUN BİLGİÇ

09/05/2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Programı Doktora öğrencisi Fatma TORUN BİLGİÇ tarafından hazırlanan Osmanlı'da Modern-Merkezi Devletin Oluşum Sürecinde Bir Demografik Kontrol Kurumu Olarak İskân Politikası: Uzunyayla Örneği (1860-1914) başlıklı tez çalışması 09/05/2014 tarih ve 11:00 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Prof. Dr. Yunus KOÇ/ Hacettepe Üniversitesi	☒	☐
Prof. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ/Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐
Prof. Dr. Bekir KOÇ/ Ankara Üniversitesi	☒	☐
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN/ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐
Prof. Dr. Cenk REYHAN/ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐

OSMANLI'DA MODERN-MERKEZİ DEVLETİN OLUŞUM SÜRECİNDE BİR
DEMOGRAFİK KONTROL KURUMU OLARAK İSKÂN POLİTİKASI: UZUNYAYLA
ÖRNEĞİ (1860-1914)

(Doktora Tezi)

Fatma TORUN BİLGİÇ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Mayıs 2024

ÖZET

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitleselleşen göçler, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari, askeri ve iktisadi olarak dönüşümler yaşadığı ve merkezileşme alanında önemli düzenlemelerin gerçekleştiği dönemle eş zamanlı gerçekleşti. Bu durum göçmenlere yönelik düzenlemeleri merkezileştirici politikaların bir parçası yaptı. Osmanlı İmparatorluğu kitleselleşen göçleri yönetmek için 1860 tarihinde Muhacirin Komisyonu'nu kurarak göç ve göçmen meselesini merkezi ve kurumsal bir düzeyde ele almaya başladı. Muhacir Komisyonu'nun oluşturulması nüfusun kontrol edilmesi, okunaklı kılınması ve hareketliliğinin kısıtlanması çerçevesinde şekillenen dönemin nüfus siyaseti ile uyumlu bir uygulamaydı. Öte yandan kitlesel göçlerin yaşandığı dönemin imparatorluğun göçebe unsurları yerleşik hayata geçirmek için daha sistemli politikalar uyguladığı dönemle kesişmesi bu dönemde uygulanan göçmen yerleşimini imparatorluğun çeperinde veya kontrol altına almak istedikleri topluluklara karşı uyguladığı iskân politikasının önemli bir parçası haline getirdi. Bu çalışma Orta Anadolu'da yoğun olarak göçebe unsurlar tarafından yaylak olarak kullanılan Uzunyayla bölgesinde yürütülen göçmen yerleşiminin, yerleşim için uygun arazi sunmasının yanı sıra göçebe unsurlar tarafından kullanılan araziye merkezin kontrolüne almak gibi bir işleve sahip olduğunu belirtmektedir. İmparatorluk merkezi bölgede yürüttüğü göçmen yerleşimi ile aşiret yapıları gibi rakip güç grupları üzerinde kendi otoritesini tesis etmeyi, sınırlı bir kontrole sahip olduğu aşiretlerin egemen olduğu bölgelere göçmenleri yerleştirerek bölgede merkeze sadık bir nüfus yaratmayı ve göçmen yerleşimi ile göçebe unsurların mevsimsel olarak kullandığı arazileri tarımsal üretimin bir parçası haline getirerek imparatorluk ekonomisine katkı sunmayı amaçlamaktaydı. İmparatorluğun göçmen yerleşimi politikası bölgedeki göçebe unsurlar ve yerli ahali tarafından direnişle karşılandı. Bu çalışma Uzunyayla bölgesi üzerinden imparatorluk topraklarında yürütülen göçmen yerleşiminin çeşitli toplumsal gruplar arasında arazi üzerinden sebep olduğu gerilimleri ele almaktadır. Uzunyayla bölgesinde arazi üzerinden gerçekleşen mücadeleler ve imparatorluğun bu direnişe verdiği tepki ve aldığı pozisyon on dokuzuncu yüzyıldaki modern-merkezi devletin inşa sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Bilim Kodu : 116114
Anahtar Kelimeler : İskân, Göçmenler, Göçebe Unsurlar, Arazi İhtilafı, Uzunyayla
Sayfa Adedi : 227
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Cenk REYHAN

SETTLEMENT POLICY AS AN INSTITUTION OF DEMOGRAPHIC CONTROL IN
THE FORMATION PROCESS OF THE MODERN-CENTRALIZED STATE IN THE
OTTOMAN EMPIRE: THE CASE OF UZUNYAYLA (1860-1914)

(Ph. D. Thesis)

Fatma TORUN BİLGİÇ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

May 2024

ABSTRACT

The mass migrations occurred in the second half of the nineteenth century, coincided with the period when the empire experienced administrative, military and economic transformations and important regulations towards administrative centralization. This fact made the regulations about immigrations a part of centralizing policies. In order to manage the mass migrations, the imperial center established the Immigrants' Commission in 1860 and began to address the issue of migration and immigrants at a central and institutional level. This was a practice compatible with the population policy of the period that was oriented towards controlling the population, making it legible and restricting its mobility. The intersection of the period of mass migrations with the period in which more systematic policies were implemented to bring the nomadic elements of the empire to a settled life, made the immigrant settlement policies of this period an important part of the settlement policy that the state implemented on the periphery of the empire or against the communities it wanted to control. This study shows that the immigrant settlement in the Uzunyayla region, which is used as pasture land by nomadic elements in Central Anatolia, not only offered a suitable location for settlement, but also had the function of bringing the land under the control of the center. With its immigrant settlement policy, the imperial center aimed to establish its authority over rival power groups such as tribal structures, to create a population loyal to the center in the region by settling immigrants in areas dominated by tribes over which it had limited control, and to contribute to the empire's economy by making the region a part of agricultural production by settling immigrants on lands used seasonally by nomadic elements. The empire's immigrant settlement policies were met with resistance by the nomadic elements and local people in the region. This study, which deals with the situation of immigrant settlement in Uzunyayla region carried out in the imperial lands causing tensions between various social groups over their claims on land, examines the struggles that took place over the land in the Uzunyayla region and the reaction of the empire to this resistance, within the context of the empire's great structural transformation, the process of construction of a modern-central state in the nineteenth century.

Science Code : 116114

Key Words : Settlement, Immigrants, Nomadic Groups, Land Dispute, Uzunyayla

Page Number : 227

Supervisor : Prof. Dr. Cenk REYHAN

TEŞEKKÜR

Uzun ve zor bir sürecin sonunda ortaya çıkan bu çalışmaya şüphesiz birçok kişi katkı sundu. Öncelikli olarak bu çalışma süresince katkılarını ve desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Cenk REYHAN’a minnettar olduğumu ifade etmek isterim. Tez izleme ve savunma komitesinde yer alan ve çalışmanın şekillenmesinde değerli görüşlerini paylaşan hocalarım Prof. Dr. Bekir KOÇ, Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN, Prof. Dr. Yunus KOÇ ve Prof. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ’a teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca her türlü emeği ve özveriyi gösteren sevgili annem Zeynep TORUN ve babam Hüseyin TORUN’a ve her daim destekleri ile beni yüreklendiren kardeşlerime minnettarım. Çalışma süresince soruları ile çalışmayı şekillendiren, çalışmanın beni heyecanlandıran anlarında en az benim kadar heyecanlanarak bu uzun ve meşakkatli yolda bana eşlik eden, her zaman sabırla yanımda olan sevgili Semih’e çok teşekkür ederim.

Burada isimlerini tek tek sayamadığım ancak yollarımızın kesiştiği ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında desteğini esirgemeyen tüm dostlara en içten teşekkürlerimle...

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
2. OSMANLI'DA MERKEZİLEŞME SÜRECİNDE NÜFUS HAREKETLİLİĞİNİ YÖNETMEK: GÖÇEBE, YERLEŞİK ve MEDENİYET SÖYLEMİ	17
2.1. On Dokuzuncu Yüzyıla Kadar Göçebe-İmparatorluk İlişkisi.....	17
2.2. Merkezileşmeye Doğru; Tanzimat Düzeni ve Göçebelerin Yerleşikleştirilmesi	25
2.2.1. Yeni Düzenin Muhtevası	25
2.2.2. Yeni Düzenin Düzensizleri “Göçebeler”	38
2.3. Göçebelikten Yerleşikliğe: On Dokuzuncu Yüzyıl Yerleşikleştirme Girişimleri.....	49
2.3.1. Yerleşikleştirmenin Araçları ve Yöntemleri.....	49
2.3.2. Yerleşikleştirme Girişimleri	57
3. OSMANLI'DA MODERN-MERKEZİ DEVLETİN OLUŞUM SÜRECİNDE NÜFUSU YÖNETMEK: GÖÇ, GÖÇMENLER ve İSKÂN POLİTİKASI	69
3.1. On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Nüfusu ve Görünümü	69
3.2. On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Göç Hareketleri.....	71
3.2.1. Osmanlı Topraklarına Müslüman Göçü ve Bilançosu.....	77
3.2.1.1. Kırım ve Kafkasya bölgesinden yapılan göçler	79
3.2.1.2. Balkan göçleri.....	86
3.3. On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Nüfus Politikası ve Göç Yönetimi.....	88

3.3.1. Göç Yönetiminin Kurumsallaşması.....	97
3.3.1.1. Muhacir komisyonları	97
3.3.1.2. Göçmenlere yardım faaliyetlerinde bulunan diğer kuruluşlar	110
3.3.1.3. Göç yönetiminin kurumsallaşması ve anlamı	112
3.4. Göçmen Yerleşimi.....	114
4. UZUNYAYLA'DA İSKÂN: GÖÇEBELER, YERLİLER VE GÖÇMENLER .	125
4.1. Uzunyayla Coğrafyası	125
4.2. Göçmenlerin Uzunyayla'ya İskânı	127
4.3. Uzunyayla'da "Küçük Kafkasya'nın" İnşası	138
4.3.1. Göçmenlerin İkinci Anayurdu "Uzunyayla"	138
4.3.2. Yaylada Merkezi Görünür Kılmak; Uzunyayla'da İdari Düzenlemeler	145
4.3.2.1. Mesudiye kazası	148
4.3.2.2. Aziziye kazası.....	149
4.4. İhtilafli Yerleşim Bölgesi Olarak Uzunyayla: Göçebeler, Göçmenler ve Yerliler	152
4.4.1. Göçmen Yerleşimi, Boş Arazi ve Arazi İhtilafı	152
4.4.2. Uzunyayla'da Göçebeliği Sonlandırmak: Afşarların İskânı	158
4.4.3. Arazi Anlaşmazlıkları/ Toprak Mücadelesi: Muhacirler ve Yerel Topluluklar Arasındaki İhtilaflar.....	169
5. SONUÇ	179
KAYNAKLAR	187
EKLER.....	203
EK-1. Ümera-yı Çerakiseden bir kısım şahıs Sivas'a giderek Uzunyayla'da iskân olup olunamayacağı hususunda keşif yapacaklarından kendilerine yardımcı olunması ve Afşar Aşireti'nin bunlara zarar vermelerinin önlenmesi.....	203

EK-2. Rumeli ve Anadolu'ya Gönderilen Muhacirlerin Anavatanlarına dönmelerinin önlenmesi için gereken tedbirlerin alınması ve gelenlerin bir an önce iskân edilmesi.....	205
EK-3. Uzunyayla Bölgesinde Kurulan Göçmen Köyleri	209
EK-4. Uzunyayla Bölgesinde Göçmen yerleşimi sonucunda oluşturulan Mesudiye Kazasının İdareci ve Memur Maaşlar	211
EK-5. Mesudiye kazasında Pınarbaşı adlı yerde bir kasaba oluşturup buraya göçmenlerin bir kısmının yerleştirilmesi.	218
EK-6. Avşar Aşireti'nin Zamantı'ya iskânı dolayısıyla Sadabat adında bir kaza ve çevrediki bazı kazaların rabtıyla Aziziye adıyla da bir kaymakamlığın teşkil edilmesi.....	223
EK-7. Afşar Aşireti'nin iskân edilerek ziraat ve sair memleket işlerine alıştırılması	225
ÖZGEÇMİŞ	227

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 4.1. 1877-1879 Tarihleri Arasında Sivas Vilayetine Gelen Göçmenler	145
Tablo 4.2. Aziziye Kazasına İskân edilen ilk Göçmen Nüfus	151
Tablo.4.3. Aziziye Kazasının 1907 Yılı Nüfusu	152

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.MKT.	: Sadâret Mektubi Kalemi Evrakı
A.MKT.MHM.	: Sadâret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.MVL.	: Sadâret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT.UM.	: Sadâret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı
akt.	: Aktaran
bkz.	: Bakınız
COA.	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DH. H.	: Dahiliye Nezâreti Hukuk Kalemi Evrakı
DH. HMS.	: Dahiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği Belgeleri
DH. KMS.	: Dahiliye Nezâreti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı
DH.MKT.	: Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalem
ed.	: Editör
H.	: Hicri Takvim
haz.	: Hazırlayan
HR. SYS.	: Hariciye Nezâreti Siyasi
HR.TO.	: Hariciye Nezâreti Tercüme Odası
I.E.	: İslam Ansiklopedisi
İ.DH.	: İrade Dahiliye
İ.MVL.	: İrade Meclis-i Vala
M.	: Miladi Takvim
MVL.	: Meclis-i Vâlâ Evrakı
PLK.P.	: Plan, Proje ve Krokiler
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES. :	: Yıldız Sadâret Resmi Maruzat Evrakı
Y.PRK. DH.	: Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezâreti Maruzatı
Y.PRK.AZJ.	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y.PRK.KOM.	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyanlar Maruzatı

1. GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan göçler imparatorluk nüfusunda nicelik açısından önemli oranda artışın gerçekleşmesine neden olurken, Osmanlı Anadolu'su'nun nüfus yapısının etno-dinsel kompozisyonunda da köklü değişikliğe neden oldu. Kırım Savaşı (1853-1856) ile başlayan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında da devam eden kitlesel göçlerle gelenlerin yeniden yerleşiminin imparatorluğun demografik manzarasında yarattığı köklü değişiklik farklı gruplar için yer değiştirme, uzaklaştırma, pasifleştirme ve homojenleştirme anlamını taşımaktaydı. Bu durum modern-merkezi bir yapıya dönüşen imparatorluğun yönetilebilir, okunabilir ve homojen bir nüfus yaratma ihtiyacından kaynaklanmaktaydı. İmparatorlukların nüfus ile kurduğu ilişkinin dönüştüğü bir ortamda yeni gelenlerin bu yeni oluşturulan ilişkiye dahil edilme girişimlerini göçmenlerin yeniden yerleşim uygulamalarında gözlemlemek mümkündür. İmparatorlukların modern-merkezi bir yapıya dönüşmesi ile homojen, okunabilir ve sadık bir nüfus yaratma ihtiyacı yeni gelenlerin yeniden yerleşiminde etkili oldu. Bu durum imparatorluğun yeni gelenleri imparatorluğun sosyal ve politik manzarasına dahil etme girişimlerini incelemeyi değerli kılmaktadır. Ayrıca bu girişimleri incelemek modern-merkezi ulus devletlere dönüşen yapıların yerleşik nüfusunun yaratılma sürecine de katkıda bulunur. Bundan dolayı bu çalışma, göçten etkilenen nüfus miktarı, göçmenlerin seyahat güzergâhları ve deneyimleri, göçmenlere yapılan yardımlardan ziyade Uzunyayla bölgesinde gerçekleştirilen göçmen yerleşimini imparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda izlediği nüfus politikası çerçevesinde incelemektedir. Çalışmanın amacı Uzunyayla bölgesinde gerçekleştirilen göçmen yerleşiminin, bölgede imparatorluk merkezinin otoritesinin tesis edilmesinde ve bölgede önemli bir güç olan Afşar aşiretinin pasifize edilerek yerleşik yaşama geçirilmesinde katalizör işlevi gördüğünü ortaya koymaktır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren toprağın hükümranlılıkta başat faktör olduğu devlet anlayışının yerini nüfusa dayalı devlet anlayışına bırakması nüfusu iktidarın ilgi alanlarından biri yaptı. Toprağın genişliğiyle devletin büyüklüğü arasındaki ilişkinin zayıflaması ve nüfusun iktidarlar için önemli hale gelmesi modern devlet yönetiminin ortaya çıkışını yansıtıyordu. Michel Foucault nüfusun yönetimler için öneminin artmasını şu şekilde ifade etmektedir:

“Bir devletin kuvveti orada oturanların sayısına bağlıdır: Bu tez daha Ortaçağ’dan itibaren ifade edilen, on altı yüzyıl boyunca tekrar edilen, ancak on yedinci yüzyıldan itibaren belirli bir anlam kazanmaya başlayan bir tezdır. Burada artık, devletin kuvvetinin en çok ve en emin bir şekilde artması için tam olarak gereken insan sayısı meselesi, bu sayıyla toprağın genişliği ve varlıklar arasında kurulması gereken ilişki meselesi ortaya konmaya başlanır. Devletin kuvvetinin orada oturanların sayısına bağlı olduğu yönündeki tezin, fizyokratların getirdiği büyük eleştiriden ve yeniden sorunsallaştırma işleminden evvel, on yedinci yüzyıl boyunca ve on sekizinci yüzyılın başında ısrarla tekrar edildiğini görürsünüz.”¹

Nüfusun iktidarlar için önem kazanması durumu nüfusun etkin bir şekilde yönetimini de beraberinde getirdi. Devlet nüfusun üretken kapasitesini ortaya çıkarmak ve etkili bir şekilde yönetmek için nüfusu çeşitli ölçütlerle sınıflandırmaya tabi tuttu. Nüfus sayımları ve nüfusa dair bilgiler içeren istatistiki veriler bu sürecin ayrılmaz parçası oldu. Foucault, devlet ve nüfus arasındaki ilişkiyi tanımlamak için yönetimsellik (governmentality) kavramına başvurmuştur. Ona göre yönetim çok miktarda zenginliğin üretilmesi ve nüfusun çoğalabilecek duruma getirilmesini sağlamakla ilgilidir. Yönetimsellikte şeyler düzenlenir hükümlanlıkta ise yasalara itaati sağlamak söz konusudur. Yasa ve hükümlanlık ayrılmaz. Ancak yönetim örneğinde yasalar dayatılmaz, tersine şeyler yönlendirilir, taktiklere başvurulur, birtakım araçlarla amaca ulaşmaya elverişli düzenlemeler nüfusa sunulur.² Geleneksel devletler belli bir toprak üzerinde iktidara sahiptir ancak yönetsel ve askeri kapasiteleri (nüfusun gündelik kontrol ve gözetilmesi) sınırlıdır. Diğer yandan modern devlet aktifliğiyle tanımlanmaktadır. Artan bir şekilde yönetir, şekillendirir ve kendi kurucu nüfusunu yaratır. Hatta istatistiğin gelişimiyle modern devletin gelişi arasında kurulan bağ buna işaret eder. Nüfusu çeşitli şekillerde ölçmeye ve tanımlamaya dönük bir ilgi vardır.³

Osmanlı İmparatorluğu da on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarından itibaren nüfus sayımları, tapu ve kadastro işlemleriyle imparatorluk nüfusu ve sınırlarına dair bilgi edinmeye başladı. İhtisap Nezareti, Muhtarlık Teşkilatı, Ceride Nezareti, Defter Nazırlığı gibi kurumsallaşma adımlarıyla nüfusa dair bilgi edinme daha sistematik bir hale getirildi. On dokuzuncu yüzyılda nüfus hareketliliğinin kontrolüne dair de önemli

¹ Foucault, M.(2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus Collige de France Dersleri (1977-1978)*, çev. Ferhat Taylan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 281.

² Foucault, M. (2016). *Entelektüelin Siyasi İşlevi- Seçme Yazılar I*, çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay-Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 272-273.

³ Pierson, C. (2004). *Modern State*, Routledge: London and New York, 55.

adımlar atıldı. Özellikle seyyahlar, bekârlar ve göçebe unsurlar gibi önemli hareketli gruplara dair önlemler alındı. Osmanlı İmparatorluğu III. Selim döneminden itibaren hareketli grupları kontrol etmek için bir dizi uygulamayı hayata geçirmeye başladı. Seyyahlar ve iç göçmenler gibi hareketli gruplar kentlerin düzenini bozucu unsurlar olarak değerlendirildi ve bu grupların dolaşımı belli izinlere tabi tutuldu.⁴ Özellikle Tanzimat döneminde hareketliliğin kontrolüne dair düzenlemelerin kapsamı arttırılarak daha sistemli hale getirildi. Tanzimat dönemi düzenlemeleri imparatorluk içinde iç seyahati düzenleyen Men-i Mürûr Nizamnamesi ile yurt dışı seyahatini düzenleyen Pasaport Odası Nizamnamesi II. Abdülhamid döneminde yeniden düzenlendi ve bu dönemde yürürlüğe giren Sicil-i Nüfus Nizamnamesi ile nüfus tezkeresine dair kurallar daha da katılaştı. Tehlike unsuru olacak gruplar çeşitlendi; göçmenler, serseriler, bekarlar, anarşistler ve mevsimlik işçiler de dahil olmak üzere pek çok unsur imparatorluk merkezi tarafından tehlikeli unsurlar olarak değerlendirildi ve hareket kısıtlamalarına maruz bırakıldı.⁵

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi düzeyde ele alınmaya başlanan göç ve iskan meselesi de nüfusun rasyonel yönetiminin bir bileşenini yansıtmaktaydı. İskân politikası, göçmenlere sunulan yardımlar ve onlar için planlanan yerleşim birimleri imparatorluğun nüfusu yönetme araçları olarak işlev gördü. Bundan dolayı imparatorluğun göç ve yerleşim uygulamalarını modern devletlere özgü nüfusun üretken kapasitesini ortaya çıkarmak için izlediği nüfus politikasının bir parçası olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Bu bağlamda Uzunyayla bölgesinde yürütülen yerleşim uygulamasını imparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda izlediği nüfus politikasının bir parçası olduğunu vurgulamak için bölgede yerleşime tabi tutulan ve on dokuzuncu yüzyılda iki önemli hareketli unsur olan göçmen ve göçebe nüfusa karşı imparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda izlediği politikalara çalışmanın bölümlerinde yer verildi. Bu iki nüfusa karşı imparatorluğun politikalarındaki değişimleri, kırılma noktalarını vurgulamak

⁴ Başaran, B. (2006). "Remaking the Gate of Felicity: Policing, Social Control, and Migration in Istanbul at the end of the Eighteenth Century, 1789-1793", Doktora Tezi, University of Chicago.

⁵ Herzog, C. (2011). "Migration and the State: On Ottoman Regulations Concerning Migration since the Age of Mahmud II," The City in the Ottoman Empire: Migration and the Making of Urban Modernity, ed. Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafi, and Florian Riedler, London: Routledge, 117-134; Yılmaz İ. (2014). *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde, II. Abdülhamit Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

imparatorluğun Uzunyayla bölgesinde yürüttüğü iskan politikasını daha iyi anlamamızı olanaklı kılmaktadır.

Çalışmanın “Osmanlı’da Merkezileşme Sürecinde Nüfus Hareketliliğini Yönetmek: Göçebe, Yerleşik ve Medeniyet Söylemi” başlıklı bölümünde imparatorlukta göçebe unsurların kuruluş yıllarından on dokuzuncu yüzyıla kadar geçen sürede değişen ilişkisine odaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu kuruluş yıllarında göçebe unsurların sürekli hareketliliğinden büyük ölçüde yararlandı. Göçebe unsurların askeri ve ekonomik alandaki katkıları onları imparatorluk için vazgeçilmez kıldı ve hatta onlara belirli ayrıcalıklar tanındı ve imparatorluk sistemi içerisinde bir dereceye kadar özerk faaliyet göstermelerine izin verildi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun kurumlarıyla, yönetim mekanizmasıyla ve yasalarıyla modern-merkezi bir yapıya dönüştüğü dönemde göçebe unsurlarla olan ilişki biçimi değişime uğradı. Bu yeni düzende devlet-toplum ilişkisi, tebaanın devlete tabi olduğu bir hiyerarşik ilişki düzleminden her iki tarafın birbirine karşı sorumlu olduğu karşılıklı bir düzlem üzerine kurulmaya çalışıldı. Bu dönemde göçebelğe özgü olan hareketlilik imparatorluk merkezi tarafından bir tehdit olarak algılandı ve göçebe unsurların yerleşik yaşama geçmeleri için önlemler alındı. İmparatorluğun ilk yıllarında askeri ve mali alanlarda önemli katkılar sunan göçebe unsurlar merkezin toplumu okunaklı kılma ve buna bağlı olarak etkin bir şekilde vergilendirme, askere alma uygulamaları önünde engel olarak değerlendirildi. Göçebe unsurların hareketli ve akışkan olma halinden kaynaklı olumsuz durumları ortadan kaldırmayı hedefleyen göçebe unsurları yerleşik yaşama geçirme politikası Tanzimat dönemi nüfus politikasının önemli bir ögesini oluşturdu. Modern-merkezi bir yönetim anlayışının yerleşmeye başladığı bu dönemde istikrarlı sınırlara sahip okunabilir bir toplumun gerekliliği olan yerleşik toplum olgusunun katı bir norm halini gelmesi göçebe unsurlara karşı daha sistemli uygulamaların hayata geçirilmesinde etkili oldu. İmparatorluğun farklı bölgelerinde yürütülen yerleşikleştirme girişimlerine ve yöntemlerine değinilen bu bölümde bu girişimlere medeniyet söyleminin eşlik ettiği belirtilmektedir. Özellikle Tanzimat dönemi bürokrasisinin düşünsel dünyasında göçebe unsurların pastoral yaşam biçimi yerleşik tarım toplumunun karşıtı olarak konumlandırıldı. Bu iki yaşam formunda göçebe unsurların pastoral yaşam biçimi insan toplumunun evriminin alt basamağını, yerleşik tarım toplumu ise modern ve uygar toplumu temsil ettiği düşünülmekteydi. Bu durum imparatorluk merkezinin kendisini modern ve uygar olarak, imparatorluk çeperindeki

toplulukları ise “vahşi” ve “barbar” olarak tanımlamasına neden oldu. İmparatorluk merkezi medenileştirme söylemini merkezden uzak bölgelerde kendi otoritesini tesis etmek ve göçebe unsurlar gibi hareketli gruplar üzerinde kontrol sağlamak için sıklıkla kullandı. Tanzimat döneminde kavramsallaştırılan medenileştirme söylemi, Osmanlı İmparatorluğu’nun on dokuzuncu yüzyılda modern-merkezi yapının temel araçlarından olan askerlik ve vergilendirme sistemini göçebe unsurlar üzerinde işler kılmak ve bu unsurlar üzerinde merkezin denetimini tesis etmek amacıyla yürüttüğü iskân politikasının ayrılmaz parçası olarak işlev gördü. İmparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda göçebe unsurlara karşı yürüttüğü yerleşikleştirme girişimleri her yerde aynı şekilde sonuçlanmadı. Hatta imparatorluk siyasi, sosyo-ekonomik ve altyapı yetersizliği nedenlerinden dolayı göçebe unsurlara karşı uyguladığı yerleşikleştirme girişimlerinden geri adım atmak zorunda kaldı.

“Osmanlı’da Modern-Merkezi Devletin Oluşum Sürecinde Nüfusu Yönetmek: Göç, Göçmenler ve İskân Politikası” başlıklı üçüncü bölümde öncelikle on dokuzuncu yüzyıl Osmanlısının nüfusunun nicelik ve etno-dinsel görünümüne ve bölgeler arasındaki farklılığına değinildi. On dokuzuncu yüzyılın başında yetersiz nüfusa sahip olan Osmanlı imparatorluğu, bu durumu imparatorluğun geleceği için tehlikeli bir durum olarak değerlendirildiği bir dönemde, nüfusunu arttırmak için girişimlerde bulundu. Nüfusunu arttırmak için 1857 yılında çıkardığı Muhaceret Kanunnamesi ile kendi topraklarına göçü teşvik eden liberal bir göç politikası izledi. Ancak kanunnameden kısa bir süre sonra önce Kırım sonrasında da Kafkasya ve Balkanlardan gerçekleşen göçlerle gelenlerin imparatorluğun var olan topraklarında nüfus artışına neden olması göç çağrısını gereksiz kıldı. Göçlerin kitleselleşmesi ve imparatorluğun değişen nüfus politikası çerçevesinde göçlerin merkezi ve kurumsal bir düzeyde ele alınması gerekliliğinin ortaya çıkması muhacir komisyonlarının oluşturulmasına neden oldu. Komisyon göçmen nüfusunu cinsiyet, yaş, sınıf ve din temelinde kategorize ederek yeni gelenleri sistematik olarak yerleşime tabi tuttu.⁶ Muhacir Komisyonu’nun gelenleri belli kategoriler altında ayrıntılı bir şekilde sınıflandırması, imparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda idari, mali ve askeri alanda gerçekleştireceği dönüşümler için nüfusun bilgisine ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktaydı. Muhacir Komisyonu ile

⁶ Fratantuono, E. M. “State Fears and Immigrant Tiers: Historical Analysis as a Method in Evaluating Migration Categories”, Middle East Journal of Refugee Studies, Winter 2017, 2(1), 97-111.

göç ve göçmen meselerinin merkezi düzeyde ele alınması, gelenlerin komisyon tarafından kategorileştirilmesi ve imparatorluğun göçmenlere karşı uygulamalarını buna göre şekillendirmesi göç ve göçmen meselesini imparatorluğun on dokuzuncu yüzyıl nüfus politikasının bir parçası haline getirdi. Yüzyılın sonunda kitlesel göçlerle gelenlerin imparatorluğun insan gücü ihtiyacını fazlasıyla karşılaması, milliyetçilik tehdidi ve ekonomik kaygılar imparatorluğun liberal göç politikasından vazgeçmesine neden oldu. Özellikle II. Abdülhamid döneminden itibaren göçmen kabulünde çeşitli kısıtlamalar hayata geçirildi. İmparatorluğa Kırım, Kafkasya ve son olarak Balkanlar'dan gelen göçmenlerin yeniden yerleşiminin imparatorluk merkezi tarafından belirli ve amaçları önceden belirlenmiş bir plan dâhilinde gerçekleştiğini belirten çalışmalar değerlendirilerek bu çalışmalarda planlı bir göçmen yerleşiminin varlığını gösteren temel anlatılara değinilmektedir.

Çalışmanın “Uzunyayla’da İskân: Göçebeler, Yerliler ve Göçmenler” başlıklı dördüncü bölümünde 1860 ile 1914 yılları arasında Orta Anadolu'daki Uzunyayla bölgesinde gerçekleştirilen göçmen yerleşimi ele alınmaktadır. Uzunyayla bölgesinin yerleşik nüfustan yoksun olması nedeniyle göçmen yerleşimi için uygun boş arazi sunması ve bölgenin iklim ve coğrafi özelliklerinin göçmenlerin anavatanları olan Kuzey Kafkasya coğrafyası ile olan benzerliği bölgeyi kısa sürede Kuzey Kafkasyalı göçmenler arasında popüler bir yerleşim bölgesine haline getirdi. Göçebe unsurların mevsimsel olarak kullandığı arazilerde gerçekleştirilecek göçmen yerleşimi, yerleşik toplulukları rahatsız etmeden göçmenler için yeterli ve uygun araziye sunmanın yanı sıra göçebe unsurların mevsimsel olarak kullandığı arazileri tarımsal üretime dâhil ederek imparatorluk hazinesine katkı sağlama gibi imkânlar da sunmaktaydı.

Bölgede göçmenleri sistematik olarak yerleştirmek, göçmenler ile merkez arasındaki iletişimi daha doğrudan bir şekilde sağlamak, yeni oluşturulan yerleşim birimlerine yerleştirilen göçmenler üzerinde merkezin otoritesini tesis etmek ve merkezin siyasi-ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için bölgede idari birimler oluşturuldu. Oluşturulan idari birimler vasıtasıyla daha önce göçebe unsurlar tarafından kullanılan ve merkezin sınırlı kontrole sahip olduğu bölgede merkezin otoritesi tesis edildi. Göçebe unsurlar tarafından kullanılan arazinin merkezin kontrolüne girmesini kolaylaştıran bir diğer uygulama 1858 yılında yürürlüğe konulan Arazi Kanunnamesi idi. Kanunun ekili olmayan arazilerin yeniden dağıtımını teşvik etmesi göçebe unsurlar tarafından

mevsimsel olarak hayvanlarını otlatmak için kullandıkları ancak resmi olarak hak sahibi olmadıkları arazilerdeki geleneksel haklarını yok saydı. Bu durum göçmen yerleşimi için uygun arazi bulmaya çalışan yetkililere göçebeler tarafından mevsimsel olarak kullanılıyor olsa bile, geniş arazi parçalarını “boş” (arazi-i haliye) ve göçmen yerleşimine uygun olarak belirlemelerine izin verdi. Göçebe unsurların geleneksel olarak kullandığı arazi üzerindeki haklarının Arazi Kanunnamesi çerçevesinde yok sayılması, imparatorluğun göçebe unsurların kullandığı araziye göçmen yerleşimine açılması yönünde politika izlemesi imparatorluğun geri kalmış olarak gördüğü gruplara medeniyet götürmenin bir aracı olan uygarlaştırma tutumundan kaynaklanan daha büyük bir gerekçenin parçasıydı.

Uzunyayla bölgesinde yürütülen göçmen yerleşiminin yerelin çıkarlarını göz ardı edecek bir şekilde yürütülmesi bölgede toplumsal gerilimlere neden oldu. Bölgede önemli bir güç olan Afşar aşiretinin mevsimsel olarak kullandığı arazinin göçmenlere ücretsiz ve tapusu ile birlikte verilmesi Afşar aşiretinin itirazına neden oldu. Arazi üzerinden gerçekleşen göçebe-göçmen çatışmasında imparatorluk merkezinin göçmenlerden yana pozisyon alıp askeri müdahaleye başvurması, imparatorluğun göçmen yerleşimi ile göçebe unsurları yerleşik yaşama geçirme politikası ile uyumlu bir pozisyon olarak değerlendirilmektedir. İmparatorluk topraklarına gerçekleşen kitlesel göçler neticesinde yürütülen göçmen yerleşiminde göçmenler göçebe unsurları yerleşik hayata geçirmek için katalizör görevi gördü. Bu durum göçmen yerleşimini, imparatorluğun çeperinde veya kontrol altına almak istediği topluluklar üzerinde merkezin otoritesini tesis etmede önemli bir işleve sahip olmasına neden oldu.

Uzunyayla bölgesinde yürütülen göçmen yerleşiminin ilk yıllarında göçebe unsurların direnişi ile karşılaşılırken özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imparatorluğun toprak kayıplarına bağlı olarak kalan topraklar üzerinde artan demografik baskı farklı toplumsal grupların da çatışmasına neden oldu. Arazi üzerinden yaşanan çatışmalarda iki faktör etkili oldu. Birincisi göçebe unsurların kullandığı araziler üzerinde gerçekleştirilen göçmen yerleşimi ile göçebelerin geleneksel haklarının görmezden gelinmesi ikincisi ise yetkililerce göçmen yerleşimi için boş arazi (arazi-i haliye) olarak değerlendirilen arazilerin aslında belli aralıklarla ekilmemiş olsalar bile sahipsiz olmamaları durumları on dokuzuncu yüzyılda arazi üzerinden çeşitli toplumsal grupların çatışmasına neden oldu.

Yetkililerce boş arazi olarak tanımlanan arazi üzerinde yasal kullanım hakkı olanlar veya araziyi işleyerek kullanım hakkı kazananlar (hakkı-ı karar⁷) imparatorlukta yürütülen geniş çaplı göçmen yerleşiminin kullandıkları araziler için bir tehdit teşkil edeceğini düşünmekteydi. Bundan dolayı arazi üzerindeki haklarını yasal bir çerçeveye oturtmak ve korumak için arazilerine yapılacak olan müdahaleleri yakından takip ettiler. Arazi üzerinde kullanım hakkının Arazi Kanunnamesi çerçevesinde araziyi işlemekle belirlenmesi göçebe unsurlara arazi üzerinde hak iddia edebilmenin yerleşik hayata geçmek olduğunu tek seçenek haline getirmesi göçebe unsurların aşamalı olarak yerleşik hayata geçmelerini kaçınılmaz kıldı.⁸ Köylüler ise üzerinde yasal hak sahibi olduğu veya işlediği toprak üzerindeki hakkını tescil ettirmek için mahkemeye başvurdu.

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na gerçekleşen göçlere ilişkin yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunda daha çok göçün kendisine odaklanıldı. Göçmen sayısı, göçmenlerin güzergâhları ve taşımacılığı, göçmenlere yapılan yardımlar bu ilk çalışmaların kapsamı alanındaydı. Göç sonrası yaşam, yani göçmenlerin yeniden yerleşme ve entegrasyon deneyimlerine dair sınırlı bilgi sunan bu çalışmalar göçe dair sonradan yapılacak analitik okumalar için önemli malzeme sunmaktadır.⁹ Osmanlı göç ve demografi literatürüne en büyük katkı Kemal Karpat tarafından sağlandı. Karpat, göçü son dönem Osmanlı İmparatorluğu ve toplumunun yaşadığı sosyal ve ekonomik dönüşümlerde kilit bir faktör olarak sundu. Osmanlı nüfusu üzerine yaptığı ufuk açıcı

⁷ Yetmiş Sekizinci Madde: Bir kimse arazi-i mîriye ve mevkûfeyi bilâ-nizâ' on sene ziraat ve tasarruf etmiş olur ise hakk-ı kararı sâbit olup gerek yedinde ma'mûlün-bih sened bulunsun ve gerek asla sened bulunmasın ol araziye mahlûl nazarıyla bakılmayıp yedine meccânen ve müceddeden tapu senedi verilmek lâzım gelir. Fakat ol arazi mahlûl olmuş iken bi-gayrı hakkın zabt eylemiş olduğunu kendisi ikrar ve itiraf ederse mürûr-ı zamana itibar olunmayıp ol arazi tapu-yı misliyle kendisine teklif olunur ve eğer kabul etmez ise bi'l-müzâyede tâlibine verilir. Düstur, Tertip I, Cilt 1, 183, Matbaa-ı Amire, 1289.

⁸ Terzibaşoğlu, Y.(2003). "*Landlords, Nomads and Refugees: Struggles Over Land and Population Movements in North-Western Anatolia, 1877-1914*", Doktora Tezi, University of London.

⁹ Bu çalışmalardan öne çıkanlar için bkz; İpek, Nedim.(1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara. : Türk Tarih Kurumu Yayınları. ; Saydam, Abdullah. (2010). *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. ; Kocacık, F. (1980). "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler," *The Journal of Ottoman Studies*, 1. , 137-190; Erkan, S. (1996). *Kırım ve Kafkasya Göçleri*. Trabzon: Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi. ; Halaçoğlu, A. (1994). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. ; Habiçoğlu, B. (1993). *Kafkasya'dan Göçler ve Anadolu'ya İskânları*. İstanbul: Nart Yayıncılık.

çalışmasına ek olarak imparatorluğa yapılan göçlerin imparatorluk nüfusunun İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde önemli bir işleve sahip olduğunu belirtmektedir.¹⁰

Göçün kendisinden ziyade göç sonrasında ve yerleşime odaklanan çalışmaların bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşı karşıya kaldığı kitlesel göçler neticesinde gelenleri sistemli bir yerleşime tabi tuttuğunu belirtmektedir. Mark Pinson, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasındaki göç hareketini "Demografik Savaş"¹¹ olarak tanımlamaktadır. Osmanlı ve Rus İmparatorlukları'nın izlediği yerleşim politikasına odaklanan bu çalışmada Osmanlı ve Rusların birbirine sınır oldukları bölgelerde nüfusun dinsel yapısını dikkate alarak bir iskân politikası uyguladığını iddia etmektedir.

Öte yandan göçlerin yaşandığı ilk yıllardan itibaren planlı bir göç ve iskân politikasının olmadığını, imparatorluğun dönemsel olarak farklı politikalar izlediğini belirten çalışmalar da mevcuttur. On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında liberal göç politikası izleyen Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik kaygılar, milliyetçilik tehdidi ve Müslüman göçlerin yol açtığı nüfus yoğunluğu nedeniyle liberal göç politikasından vazgeçtiğini ve hatta II. Abdülhamid döneminde gayrimüslimlerin göçüne kısıtlamalar getirdiği belirtilmektedir.¹² İttihat ve Terakki döneminde ise özellikle Balkan Savaşları sonrasında imparatorluğun homojen bir nüfus yaratma politikası çerçevesinde nüfusun Türkleştirilmesi yönünde göç ve yerleşim politikası izlediği iddia edilmektedir.¹³

Osmanlı göç literatüründe imparatorluğun göç yönetimini ele alan çalışmalarda göç yönetimi Muhacir Komisyonları üzerinden değerlendirilmekte ve komisyonların oluşumunun Osmanlı göç politikasında bir dönüşümü temsil ettiği belirtilmektedir. Komisyonların kuruluşunun Osmanlı göç politikasında ne ifade ettiği, görev ve sorumlulukları ve en önemlisi göçmen yerleşimini nasıl yürüttükleri ele alınan konular

¹⁰ Karpas, Kemal. (1985). *Ottoman Population, 1830–1914: Demographic and Social Characteristics*, Madison: The University of Wisconsin Press. Yazarın konuyla ilgili makaleleri için bkz. Karpas, K. (2002) *Studies on Ottoman Social and Political History, Selected Articles and Essays*, Leiden: Brill.

¹¹ Pinson, Mark. (1970). "Demographic Warfare: an Aspect of Ottoman and Russian Policy, 1854-1866.", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi.

¹² Kale, B. (2014). "Transforming an Empire: The Ottoman Empire's Immigration and Settlement Policies in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Middle Eastern Studies*, 50 (2), 252-271.

¹³ Dündar, F. (2002). *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul: İletişim Yayınları; Dündar, F. (2021). *Hicret, Dîn ü Devlet, Osmanlı Göç Politikası (1856-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları; Şeker, N. (2013). "Forced Population Movements in the Ottoman Empire and the Early Turkish Republic: An Attempt at Reassessment through Demographic Engineering", *European Journal of Turkish Studies*, 16, 1-16.

arasındadır. Bu çalışmalarda Muhacir Komisyonu'nun kurulması ile imparatorluğun göç meselesinin daha kurumsal ve merkezi düzeyde ele almaya başladığı ve özellikle komisyonların gelenler hakkında ayrıntılı kayıtlar tutmasının imparatorluğun on dokuzuncu yüzyıl nüfus politikasının bir parçası olduğu değerlendirilmektedir.¹⁴

Göç literatüründe göçmenlerle birlikte farklı nüfus unsurlarını birlikte ele alan çalışmalar da mevcut olup bu çalışmalar imparatorluğun farklı unsurlara karşı izlediği politikaları anlamamıza bir öngörü sağlamaktadırlar. Reşat Kasaba çalışmasında imparatorluğun son dönemindeki iki hareketli nüfus olan göçebe ve göçmenleri birlikte ele almaktadır. Katı sınırların bir norm haline geldiği bir dönemde imparatorlukların hareketli topluluklara karşı daha az tolerans gösterdiği ve bundan dolayı hareketliliğin önemli iki aktörü olan bu grupları yerleşime tabi tuttuğunu belirtmektedir.¹⁵ Osmanlı İmparatorluğunu'nun göçebe unsurların yoğun olduğu bölgelerde yürüttüğü göçmen yerleşimini göçebe unsurların pasifize edilmesinde ve merkezin kontrolünün sınırlı olduğu bölgelerde merkezin otoritesinin tesis edilmesinde önemli bir araç olduğunu ifade eden çalışmalarda göçmen ve göçebe unsurlar birlikte ele alınarak -bu tez çalışmasında olduğu gibi- imparatorluğun bu iki gruba karşı izlediği politika analiz edilmektedir.¹⁶

Son dönemde yapılan çalışmalarda göçün kendisinden ziyade göç sonrası dönem ele alınmaktadır. Göç sonrası dönemi ele alan çalışmaların göçmen yerleşimiyle beraber farklı toplumsal grupların karşılaşma anına odaklanması farklı bir göç ve yerleşim anlatısını göstermesi açısından göç literatürüne önemli katkılar sunmaktadır. Bu bağlamda Oktay Özel göç sonrası göçmenlerle imparatorluğun farklı grupları arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmasında göçmenler ve yerel halk arasındaki Müslüman

¹⁴ Cuthell, D. C. (2005). *The Muhacirin Komisyonu: An agent in the Transformation of Ottoman Anatolia, 1860--1866*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Colombia: Columbia University; Frantantuno, E. M. (2016). *Migration Administration in The Making of The Late Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan: Michigan State University; Dünder, F. (2018). "How migration institutions "think"? : The Ottoman-Turkish Case", *Anatoli*, (9).

¹⁵ Kasaba, R. (2012). *Bir Konar Göçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler, Sığınmacılar*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

¹⁶ Lewis, N. (1987). *Nomads and Settlers in Syria and Jordan 1800--1980*, Cambridge: Cambridge University Press; Adamiak, P. J. (2018), *To the Edge of the Desert: Caucasian Refugees, Civilization, and Settlement on the Ottoman Frontier, 1866-1918*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California San Diego; Frantantuno, E. (2019). "Producing Ottomans: Internal Colonization and Social Engineering in Ottoman Immigrant Settlement", *Journal of Genocide Research*, 21 (1); Gratien, C. (2017). "The Ottoman Quagmire: Malaria, Swamps, and Settlement in the Late Ottoman Empire," *International Journal of Middle East Studies*, 49 (4).

dayanışması duygusu sayesinde entegrasyonu nispeten sorunsuz bir süreç olarak tasvir eden Türkçe literatürdeki hâkim anlayışa karşı çıkmaktadır. Ordu-Samsun bölgesine yerleşen Gürcü muhacirlere dair olan çalışmasında Gürcü göçmenlerin önderliği ve imparatorluk merkezi ile olan ilişkilerinin onlara bölgedeki diğer gruplara karşı şiddet kullanımına imkânı verdiğini belirtmektedir. Özel, Müslümanlar arasındaki dayanışma duygusunun ancak İttihat ve Terakki döneminde gayrimüslim cemaatler arasındaki ilişkiler bozulduktan sonra başladığını iddia etmektedir.¹⁷ Yücel Terzibaşoğlu da 1877-1914 yılları arasında Kuzeybatı Anadolu’da gerçekleşen göçmen yerleşimini ele aldığı çalışmasında, bölgede yürütülen göçmen yerleşimi sırasında toprak sahibi ahali, göçebe unsurlar ve göçmenler arasında gerçekleşen arazi ihtilaflarına odaklanmaktadır. İmparatorluğun bölgede yürüttüğü göçmen yerleşimi sırasında göçebe unsurların geleneksel olarak kullanımındaki araziler ile toprak sahibi kişilerin arazilerine göçmenleri yerleştirmesi sonucunda ortaya çıkan arazi ihtilaflarının toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerin kötüleştiği dönemde ento-dinsel bir söylemle dillendirildiğini belirtmektedir.¹⁸

Bu tez çalışmasının bir diğer nesnesi olan göçebe unsurların on dokuzuncu yüzyılda imparatorluk ile olan ilişkilerini, yerleşim süreçlerini ele alan önemli çalışmalar da mevcuttur. Yonca Köksal’ın “Coercion and Mediation: Centralization and Sedentarization of Tribes in the Ottoman Empire¹⁹” adlı makalesi Osmanlı İmparatorluğu’nun aşiret politikasındaki değişkenleri göstermesi bakımından ufuk açııcıdır. Benzer şekilde Selim Deringil’in “They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate”²⁰ isimli çalışması imparatorluğun göçebe unsurlara karşı değişen politikasının dönemin düşünsel ve dilsel yapısı ile de nasıl inşa edildiğini göstermesi açısından literatüre önemli katkı sunmaktadır.

¹⁷ Özel, O. (2010). Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878–1908), *Middle Eastern Studies*, 46 (4), 477-496.

¹⁸ Terzibaşoğlu, Y. (2003). *Landlords, Nomads and Refugees: Struggles Over Land And Population Movements in North- Western Anatolia, 1877-1914*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Birbeck College University of London; Terzibaşoğlu, Y. (2004). “Land disputes and ethno-politics: northwestern Anatolia, 1877–1912”, *Land Rights, Ethno-Nationality, and Sovereignty in History*, ed. Stanley L. Engerman ve Jacob Metzer, London: Routledge, 153-180.

¹⁹ Köksal, Y. (2006). “Coercion and mediation: Centralization and sedentarization of tribes in the Ottoman empire”, *Middle Eastern Studies*, 42 (3).

²⁰ Deringil, S. (2003). “They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate”, *Comparative Studies in Society and History*, 45 (2).

İmparatorluğun göçebe unsurlara karşı on dokuzuncu yüzyılda izlediği yerleşik yaşama geçirme politikası imparatorluğun çeşitli bölgeleri üzerinden değerlendirildi. Abdullah Saydam'ın “*Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)*”²¹ çalışması imparatorluğun Orta Anadolu'da yürüttüğü göçebe iskânını ana hatlarıyla anlamamızı olanaklı kılmaktadır. Çalışmamızın bir diğer nesnesi olan Afşar aşiretinin yerleşimine dair Andrew Gordon Gould'un “*Pashas and Brigands: Ottoman provincial reform and its impact on the nomadic tribes of southern Anatolia, 1840-1885*”²² isimli çalışması Güneydoğu Anadolu bölgesinde yürütülen göçebe yerleşimi konusunda ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Meltem Toksöz “*The Çukurova: From Nomadic Life To Commercial Agriculture, 1800-1908*”²³ başlıklı doktora çalışmasında Çukurova bölgesindeki göçebe unsurların yerleşik yaşama geçmesinin tarımsal üretim üzerine olan etkisi değerlendirilmektedir. Chris Gratien ise “*The Ottoman Quagmire: Malaria, Swamps, and Settlement in the Late Ottoman Empire*”²⁴ başlıklı çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun milyonlarca göçmeni iskân etmenin yanı sıra, Anadolu, Suriye ve Irak'ın pek çok bölgesinde yaşayan göçebe unsurları yerleşik hale getirme girişimleri ile iskân politikasını farklı bir anlamda kullandığını belirtmekte ve temelde göçebe unsurların yerel özerkliğini ortadan kaldırmaya yönelik bu politikalar çerçevesinde iskânın hem “*yerleşikleştirme*” hem de “*pasifleştirme*” anlamını taşıdığını ifade etmektedir.

Bu çalışmanın ana mekânı olan Uzunyayla bölgesi göçmen yerleşimi bölgesi olarak pek çok çalışmada ele alınmışsa da bölgeyi tek başına bir çalışma alanı olarak ele alan çalışmaların büyük çoğunluğu sözlü tarih veya etnografik çalışma niteliğindedir. Bu bağlamda bölgedeki göçmen yerleşiminin nasıl gerçekleştiği, bölgedeki diğer toplumsal grupların tepkisi ve imparatorluğun tutumuna dair bilgi içeren çalışmalar sınırlı olmakla beraber önemli çalışmalar da mevcuttur. Ömer Karataş 1860-1870 yılları arasında Uzunyayla bölgesinde gerçekleşen göçmen yerleşimini ele adığı çalışmasında göçmenlerin yerleşim süreçleri, göçebe unsurlarla olan ilişkisi ve

²¹ Saydam A. (1993). “Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)”, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Samsun: Eser Ofset Matbaacılık.

²² Gould, A.G. (1973). *Pashas and Brigands: Ottoman provincial reform and its impact on the nomadic tribes of southern Anatolia, 1840-1885*. Doktora Tezi, Los Angeles: University of California.

²³ Toksöz, M. (2000). “*The Çukurova: From Nomadic Life To Commercial Agriculture, 1800-1908*”, Doktora Tezi, Binghamton University.

²⁴ Gratien, C. (2017). “The Ottoman Quagmire: Malaria, Swamps, and Settlement in the Late Ottoman Empire,” *International Journal of Middle East Studies*, 49 (4).

karşılaştığı sorunlar ele alınan konulardır. Uzunyayla bölgesinde gerçekleşen göçmen yerleşimi hakkında ayrıntılı bilgiler sunan bu çalışma sözlü tarihle de desteklenmektedir.²⁵ Bir diğer çalışma Tolga Akay tarafından gerçekleştirildi. *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler Ve İskân (1859–1876)*²⁶ başlıklı çalışma göçmenlere yapılan yardımlar, kurulan göçmen köyleri, göçmenlerin bölgedeki diğer toplumsal gruplarla olan ilişkisine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Son olarak Vladimir Hamed-Troyansky *Imperial Refuge: Resettlement Of Muslims From Russia In The Ottoman Empire, 1860-1914* başlıklı çalışmasının bir bölümünde Uzunyayla bölgesinde gerçekleştirilen göçmen yerleşiminin imparatorluk destekli planlı bir yerleşim olduğu belirtilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede göçmen yerleşiminin kalıcı olması için göçmenlere gereken desteği verdiğini belirtmektedir. Örneğin, 1860'ların başında, göçebelerin muhacirlerin araziyi kullanma haklarına ve buna bağlı olarak imparatorluğun ekilmemiş arazileri dağıtma hakkına meydan okuduğunda muhacirlere askeri destek sağladığını ifade etmektedir. Ancak imparatorluğun ekonomik fayda sağlayacağı motivasyonu ile gerçekleştirdiği göçmen yerleşiminden gereken verimi alamadığını belirtmektedir. Yerleşimin bu şekilde neticelenmesinde coğrafi izolasyon ve imparatorluk altyapısının eksikliğinin etkili olduğu belirtilmektedir. Öte yandan, bölgenin kalkınması ve gelişmesi önünde olumsuz durum olarak değerlendirilen bu faktörlerin, Uzunyayla'nın Kuzey Kafkas karakterini güvence altına aldığını ve günümüz Türkiye'sinde Uzunyayla bölgesinin genç nesillerinin hala Çerkesce konuştuğu bir bölge olarak kalmasında etkili olduğunu ifade etmektedir.²⁷

Bu çalışma Uzunyayla bölgesinde gerçekleştirilen göçmen yerleşimini ele alan çalışmalardan farklı olarak, bölgede gerçekleştirilen göçmen yerleşimini imparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda nüfusun yönetebilirliğini ve okunabilirliğini sağlamaya yönelik izlediği nüfus politikasının bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda imparatorluğun Uzunyayla bölgesinde gerçekleştirdiği göçmen yerleşiminde öncelikli amacı bölgede göçebe unsurlar tarafından mevsimsel olarak

²⁵ Karataş, Ö. (2012). *Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla'ya İskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H. 1277-1278/M. 1860-1870)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

²⁶ Akay, T. (2009). *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)*. Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

²⁷ Hamed-Troyansky, V. (2018). *Imperial Refuge: Resettlement of Muslim From Russia in The Ottoman Empire, 1860-1914*, Doktora Tezi, Stanford University.

kullanılan araziyi göçmenlere tahsis ederek göçebelerin hareketliliğini kısıtlamak ve onları yerleşik yaşama geçirmektir. Böylelikle bölgede önemli bir güç unsuru olan Afşarların gücünü kırmak amaçlandı. Bundan dolayı 1860 yılından itibaren Uzunyayla bölgesinde yürütülen göçmen yerleşimi imparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda izlediği nüfus politikasının bir parçası ve göçebe unsurlara karşı yürüttüğü politikanın da mikro düzeydeki halini ifade etmektedir. Bölgede yerleşim sonrasında arazi üzerinden gerçekleşen çatışmalar, çatışmaya katılan gruplara özgü bir durum değildi. Çatışmaların temel sebebi bölgede yürütülen yerleşim sırasında yetkililerin yerel toplulukların çıkarlarını göz ardı etmesiydi. Bu bağlamda bu çalışma önemli bir göçmen yerleşimi bölgesi olan Uzunyayla bölgesinde uygulanan yerleşim politikasının mikro düzeyden ziyade imparatorluğun on dokuzuncu yüzyıl, nüfus, göç ve yerleşim politikası çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Çalışmanın birincil kaynaklarının büyük bir çoğunluğu Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinden edinilen ilgili vesikalar oluşturmaktadır. Bu vesikaların yanı sıra H.1287-M.1870 ile H.1325-M.1907 Tarihli Sivas Vilayeti Salnameleri ile Takvim-i Vekâyi Gazetesi'nin çalışma ile ilgili bölümleri kullanıldı. Osmanlı nizamnameleri ve kararlarının yayımlandığı Düstur en sık başvurulmuş kaynak oldu.

Çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki belge tasniflerinden; Sadâret Mektubî Kalemi Belgeleri (A.MKT), Sadâret Mektûbî Kalemi Mühime Kalemi Belgeleri (A.MKT. MHM), Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vala Belgeleri (A.MKT. MVL), Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir Belgeleri (A.MKT. NZD), Sadâret Mektûbî Kalemi Umum Vilâyet Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT. UM), Dâhiliye Nezâreti Hukuk Kalemi Belgeleri (DH. H), Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği Belgeleri (DH. HMS), Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi Belgeleri (DH. MKT), Dhiliye Nezâreti Dâhiliye Kalem-i Mahsus Belgeleri (DH. KMS), Dâhiliye Nezâreti Muhacirîn Riyâseti (Komisyonu) Belgeleri (DH. MHC), Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Belgeleri, (HR. TO), Hariciye Nezâreti Siyasi Belgeleri (HR. SYS), İrade Dâhiliye (İ.DH), İrade Hususi (İ. HUS), İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), İrade Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD), Sadâret Meclis-i Vâlâ Belgeleri (MVL) ve Plan, Proje ve Krokiler (PLK. P) tasnifinden belgeler kullanıldı.

Yıldız tasnifinde ise Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Belgeleri (Y.A.HUS), Yıldız Sadâret Resmi Maruzat belgeleri (Y.A.RES), Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal

Belgeleri (Y.PRK.AZJ), Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezâreti Maruzâtı Belgeleri (Y.PRK. DH), Yıldız Perakende Evrakı Komisyanlar Maruzat Belgeleri (Y.PRK. KOM), Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi Belgeleri (Y.PRK.MYD) çalışmada kullanılan arşiv belgelerini oluşturmaktadır.

Bilimsel çalışmalarda kullanılan her kaynağın ele alınması gereken kendine özgü avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, kendi görüşlerini veya temsil ettikleri grubun görüşlerini yansıtan sıradan bireyler tarafından verilen dilekçeler haricinde, daha çok merkez ve yerel idari zümrenin önceliklerini yansıtan kaynakları içermektedir. İmparatorluk merkezinin önceliklerine daha çok vurgu yapan bu resmi anlatı, doğal olarak merkeze aykırı görüş ve eleştirileri göz ardı etmeye ve hatta kimi durumlarda kriminalize etmeye eğilimli olabilmektedir. Dilekçelerde ise olayların sıradan bireylerin bakış açısından anlatılması bunları farklı bir perspektiften değerlendirmemizi olanaklı kılarsa da dilekçelerin de bir tarihsel kaynak olarak kullanımında sorunlar bulunmaktadır. Dilekçe gönderim işleminin maliyetli bir işlem olmasından kaynaklı olarak daha çok mali olarak bunu karşılayabilen bireylerin dilekçe gönderebilmesi, dilekçelerin dilekçe yazarlarınca (arzuhalci) yazılması dil ve üslupta kişinin düşüncelerinin yanı sıra kalıplaşmış bir yazma şeklini de içermesi ve dilekçelerin belli bir katalog altında tasnif edilmemesi ve genelde özet şeklinde yer alması gibi kısıtlamalar bu kaynağın verimli bir şekilde kullanılması önündeki engeller olarak değerlendirilmektedir.²⁸ Kaynaklara özgü belli başlı sorunların giderilmesi farklı kaynakların kullanımı ile giderilebilir. Farklı kaynaklardaki alternatif anlatılar, olayları bağlamı içinde değerlendirmeye olanaklı kılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada kullanılan dilekçeler kendisine özgü sorunlara rağmen göç ve yerleşime dair farklı bir anlatının inşa edilmesini mümkün kılmaktadır.

²⁸ Ben-Bassat, Y. (2013). *Petitioning the Sultan: Protests and Justice in Late Ottoman Palestine, 1865-1908* London: I.B. Tauris; Fratantuono, E. M. (2016). *Migration Administration in The Making of The Late Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan: Michigan State University, 32-33.

2. OSMANLI'DA MERKEZİLEŞME SÜRECİNDE NÜFUS HAREKETLİLİĞİNİ YÖNETMEK: GÖÇEBE, YERLEŞİK ve MEDENİYET SÖYLEMİ

2.1. On Dokuzuncu Yüzyıla Kadar Göçebe-İmparatorluk İlişkisi

On dokuzuncu yüzyılda Balkan ve Kafkas göçleriyle gelen göçmenler imparatorluk merkezi tarafından uygulanan iskân politikasıyla imparatorluğun demografik yapısı ve arazi kullanım şekli üzerinde önemli dönüşümlerin gerçekleşmesine neden oldu. İmparatorluğun on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında deneyimlediği bu dönüşüme göçmenlerin yanı sıra aynı dönemde imparatorluk merkezi tarafından imparatorluğun farklı bölgelerinde yerleşik yaşama tabi tutulan göçebe unsurlar da katkı sundu. Göçebelik on üçüncü yüzyılda Kuzeybatı Anadolu'da bir sınır beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun temel tanımlayıcı özelliği idi. Bu özellik imparatorluğun ortaya çıkışından son yıllarına kadar Osmanlı toplumunun ve özellikle kırsal hareketliliğin temel özelliği olma konumunu sürdürdü.²⁹ On birinci yüzyıldan itibaren Anadolu'nun fethine kadar geçen sürede yoğun bir göçebe akınına maruz kalan Batı Anadolu'da on altıncı yüzyılda göçebe nüfusun artış hızı yüzde 52 'ye ulaştı. Genel nüfus artış hızının yüzde 42 olduğu bölgede, göçebe nüfustaki artış doğrudan bölgeye yapılan göçlerle açıklanmaktadır. 1520'li yıllara gelindiğinde ise göçebe ya da yarı göçebe nüfus Anadolu'daki toplam nüfusun yaklaşık yüzde 27'sini oluşturmaktaydı.³⁰ Göçebe nüfusun yerleşik nüfusa oranı imparatorluğun Doğu Anadolu ve Arap vilayetleri gibi merkezden uzak bölgelerinde daha da artmaktaydı. Bu bölgelerde göçebe unsurların toplam nüfusa oranı yüzde 60'a ulaşmaktaydı.³¹

Göçebe nüfusun Osmanlı toplumundaki bu azımsanmayacak oranı sayısal bir veri olarak önemli olmasının yanı sıra göçebelerin imparatorluğun üretim, ticaret, yönetim ve askeri gibi alanlarda da özgül bir ağırlığının olduğunu da işaret etmekteydi.³² Özellikle göçebe unsurlara özgü olan hareketlilik özelliği imparatorluk

²⁹ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 77.

³⁰ Anadolu'da göçebe ve yarı göçebe nüfusun büyük bir bölümü Ankara, Kütahya, Menteşe, Aydın, Saruhan, Teke ve Hamid sancaklarında yoğunlaşmıştı. Bu sancaklar toplamda 80 bin hane göçer nüfusu barındırmaktaydı. İncalçık H. (2004), "İmparatorluk ve Nüfusu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, ed. Halil İncalçık ve Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, 71-72.

³¹ Kasaba, a.g.e., 2012, 24.

³² İncalçık, H. (2014). "The Yörüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", *Cedrus II*, 467-495.

merkezine önemli katkılar sunmaktaydı. Göçebe unsurların hareketlilik özellikleri askeri alanda onları vazgeçilmez kılıyordu. Göçebeler ve bağlantısız bekâr erkekler gibi hareketli grupların varlığı imparatorluk merkezi için askeri seferberlik anında köylü ekonomisinin bütünselliğine ve sürdürülebilirliğine zarar vermeden asker toplamasına olanak tanıyordu.³³ İmparatorluğun Avrupa'daki feodal devletlere karşı üstünlük sağlamalarında ve Osmanlının Balkanlar'daki varlığının genişletilmesinde ve sürdürülmesinde göçebe unsurlar önemli katkı sundu.³⁴ Öyle ki Balkanlar'daki göçebeler 1691 yılında evlad-ı fatihan ismiyle askeri birlikler halinde teşkilatlandırıldı.³⁵ Göçebe unsurların Osmanlı askeriyesi için insan gücü kaynağı olma özelliğini tamamen yitirmese de Yeniçeri ordusunun kurulması ve devşirme sisteminin uygulamaya konulması ile göçebelere duyulan ihtiyaç azaldı.³⁶ Göçebe unsurların imparatorluğun erken dönemlerinde askeriyeye insan gücü sağlamanın yanı sıra güvenlik, nakliye gibi alanlarda da önemli katkılar sunmaktaydılar. Bu topluluklar belirli vergi yükümlülüğü muafiyetleri karşılığında sınır kaleleri, köprüler ve özellikle kırsal alanlarda güvenliği sağlamakla görevlendirildiler.³⁷ Ayrıca sahip oldukları hayvanlarla ordunun ihtiyaç duyduğu insan gücü ve malların nakliyesi hususunda önemli hizmetler sundular. Askeri alandaki başat rollerinin yanı sıra ekonomik alanda da önemli aktörlerdi. Osmanlı ekonomisinin hayvancılık, dericilik ve avcılık alanlarında önemli bir yere sahiptiler.³⁸ Yetiştirdikleri hayvanlar yalnızca yerel ihtiyaçları karşılamamakta imparatorluk çapında tüketilmekteydi. Öyle ki özellikle imparatorluğun et ihtiyacının karşılanmasında önemli tedarikçi konumundaydılar.³⁹ Örneğin Orta Anadolu'nun önemli bir göçebe unsuru olan Cihanbeyli aşireti imparatorluğun kapsamlı yerleşikleştirme girişimlerini yürüttüğü on dokuzuncu

³³ Kasaba, a.g.e., 2012, 43-44.

³⁴ Barkan, Ö. L. (1953), "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler," *İktisat Fakültesi Mecmuası İstanbul Üniversitesi*, C. XI, 209-237.

³⁵ Orhonlu, C. (1963). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü 1691-1666*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 4; ayrıntılı bilgi için bkz. Gökbilgin, T. (1957). *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd- ı Fâtihân*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.

³⁶ Lindner, Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasıyla göçebe nüfusun Osmanlı askeri gücü içerisindeki öneminin azaldığını ve bu gelişmenin imparatorluk merkezinde göçebe nüfusu dair politika değişikliğine neden olduğunu belirtmektedir. İmparatorluk merkezi tarafından bu dönemde yapılan düzenlemelerle göçebe unsurların yerleşikleştirilmesi veya göç yollarının belirli bir rutine sokularak bu toplulukların yerleşik bir topluma dönüştürülmesinin amaçlandığını ifade etmektedir. Lindner, R. P. (2000). *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Ankara: İmge Kitabevi, 88.

³⁷ Orhonlu, C. (1990). *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

³⁸ Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 21-23.

³⁹ Orhonlu, a.g.e., 1987, 21.

yüzyılda bile imparatorluk başkentinin et ihtiyacının karşılanmasında hayati bir konumda olma özelliğini sürdürmekteydi.⁴⁰ Öte yandan göçebe unsurlar hem ürettikleri ürünleri satarak hem de sahip oldukları at ve deve gibi yük hayvanlarıyla ticarete aktif rol oynadılar. El dokuması halı ve kilimler, deriden yapılmış ürünler temel ticaret ürünleriyken, sahip oldukları yük hayvanlarıyla buğday, pamuk ve kuru meyve gibi ürünleri iç bölgelerden liman kentlerine taşıyarak imparatorluk çapında gerçekleşen ticaretin ayrılmaz parçaları konumundaydılar.⁴¹ Öte yandan göçebe unsurların sahip olduğu hayvanlar imparatorluk ordusu için de önemli bir kaynaktı. Örneğin, Adana bölgesindeki göçebe unsurlar on dokuzuncu yüzyılın başlarında ordu için önemli bir deve kaynağı tedarikçileriydi.⁴²

Göçebe unsurlara özgü hareketlilik olgusu imparatorluğun erken dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından bir sorun olarak değerlendirilmemekteydi, aksine imparatorluğun rakiplerine karşı üstünlük sağlamasında ve imparatorluğun iskân politikasında kritik bir öge olarak ele alınmaktaydı.⁴³ İmparatorluk tarafından göçebe unsurların hareketliliği bir sorun olarak değerlendirilmemekle beraber imparatorluğun erken dönemlerinde de bu grupların yerleşikleştirilmesine yönelik politikalar söz konusuydu. İmparatorluğun kuruluş ve genişleme döneminde göçebe unsurlara karşı uyguladığı iskân politikasında iskânı teşvik etmek için toprak bağısı ve vergilerden muafiyet gibi politikalar var olmakla birlikte sürgün etme yöntemi sıklıkla uygulanan bir politikaydı. Merkeze direnen huzursuzluk yaratan göçebe unsurlar sürgün etme yöntemi ile yerleşime zorlanmaktaydı.⁴⁴ Yücel Terzibaşoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren göçebe unsurlara karşı izlediği politikada

⁴⁰ Köksal Y. ve Polatel M. (2019). "A Tribe as an Economic Actor: The Cihanbeyli Tribe and the Meat Provisioning of İstanbul in the Early Tanzimat Era", *New Perspectives on Turkey*, 61, 97–123; İmparatorluğun erken dönemlerinde özellikle koyun yetiştiriciliğinde önemli bir yere sahip olan Yeni-il ve Halep Türkmenleri imparatorluk başkentinin önemli et tedarikçileriydi. Refik A. (1930). *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966–1200)*, İstanbul: Devlet Matbaası, 32–33; Orhonlu, a.g.e., 1987, 21. On altıncı yüzyılda Yeni-il aşireti ve on dokuzuncu yüzyıldaki Cihanbeyli aşiretinin imparatorluk başkentinin et ihtiyacının karşılanmasındaki rolünü değerlendirdiğimizde imparatorluğun erken dönemlerinden son dönemlerine kadar hayvancılık alanında göçebe toplulukların başat aktör olduğunu söyleyebiliriz.

⁴¹ İnalçık, a.g.m., 2014, 476-477.

⁴² Gratien, C. (2015). *The Mountains are Ours: Ecology and Settlement in Late Ottoman and Early Republican Cilicia, 1856-1956*, Doktora Tezi, Georgetown: Georgetown University, 72.

⁴³ Kasaba, a.g.e., 2012.

⁴⁴ İnalçık H. (1954), "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, No. 2, 103-129; Barkan sürgün yöntemini, "Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü devrinde merkezi devlet otoritesinin kuvvetlendirilmesi hususunda sistemli bir şekilde kullanılmış müessir bir idarecilik an'anesi" olarak değerlendirmektedir. Barkan, a.g.m., 1953, 209-237.

çelişkili iki eğilimin var olduğu belirtmektedir. İmparatorluk bir yandan göçebe unsurları toprağın işlenmesi için yerleşime zorlarken, diğer yandan da göçbeleri zorla veya seçerek genişleyen imparatorluk topraklarına eklemlemeye çalıştıkça göçer grupların hareket halinde olmaya devam ettiğini böylelikle döngüsel bir yerleşim ve hareket örüntüsünün birbirini takip ettiğini ve göçbelerin geleneksel faaliyetlerine devam ederken bir yandan da toprak işleyen ve imparatorluğun sınır güvenliği için hayati bir işlev gören kolonizatörler olarak varlık gösterdiklerini belirtmektedir. İmparatorluğun göçebe unsurlara karşı uyguladığı politikanın bu çelişkili yönlerinin on dokuzuncu yüzyıla kadar devam ettiğini ancak yerleşikleşmenin bir norm haline geldiği on dokuzuncu yüzyıla kadar göçebe unsurlara karşı uygulanan bu çelişkili politikanın Anadolu kırsalında ve arazi kullanım kalıplarında uzun süreli bir iz bıraktığını ifade etmektedir.⁴⁵ Göçebe unsurlar kuruluş ve genişleme dönemlerinde askeri, ekonomi ve ulaşım alanlarında önemli hizmetler sundu. İmparatorluk göçebe unsurların sunduğu bu hizmetlere rağmen yerleşik yaşam sürdüren topluluklardan yana tavır aldı. Osmanlı İmparatorluğu on beşinci yüzyıldan itibaren tarımsal üretime bağlı olan ekonomisinin refahı için göçebelige karşı köylülüğü destekledi.⁴⁶ İmparatorluğun bu erken dönemlerinde yerleşim tercih edilen bir durum olsa da göçbeleri yerleşik köylülere dönüştürmek adına herhangi bir politikanın varlığından söz etmek mümkün değildi; aksine Osmanlı yetkilileri, kırsal göçbeliği korumak, göç yollarını düzenlemek, göçebe unsurların geçimlerini ve güvenliklerini garanti altına almak için tasarlanmış özel yasa ve yönetmelikler çıkardı.⁴⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun erken dönemlerinde göçebe unsurların kendilerine özgü hareketliliği ve bu hareketliliğin çeşitli hizmetlerde sağladığı faydalara karşı imparatorluğun tutumu on yedinci yüzyılda gerçekleşen bir dizi gelişmeye bağlı olarak değişmeye başladı. Rus, Habsburg ve Safeviler ile olan uzun mücadelelerin Osmanlı maliyesini olumsuz etkilemesi, fetihlerin durmasıyla kaynak sıkıntısının baş göstermesi ve bu gelişmelerin yanı sıra Anadolu'da Celâlîlerin⁴⁸ sebep olduğu asayiş

⁴⁵ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 76-77.

⁴⁶ Avcı, Y. (2009). "The Application of Tanzimat in the Desert: The Bedouins and the Creation of a New Town in Southern Palestine (1860–1914)", *Middle Eastern Studies*, 45 (6), 970.

⁴⁷ İnalçık, a.g.m., 2004, 75.

⁴⁸ Celâlîlerin sebep olduğu karışıklıklar nedeniyle Anadolu'da büyük nüfus hareketliliği yaşandı. "Büyük Kaçgun" olarak da nitelendirilen bu olayda önemli oranda bir tarımsal nüfus topraklarını terk etmek zorunda kaldı. Anadolu köylüsünün tarımsal alanları terk etmesi tarımsal üretime dayanan imparatorluk ekonomisine ciddi zararlar verdi. Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik

sorunları nedeniyle kamu düzeninin bozulması karşısında imparatorluk karşılaştığı ekonomik ve sosyal sorunları çözmek için bir dizi düzenlemeyi uygulamaya koydu. Osmanlı İmparatorluğu kamu düzenini sağlamak, Celâlîlerin yarattığı nüfus hareketliliğini minimize etmek ve gelir elde etmek ihtiyacı kapsamında yeni vergi mükellefleri yaratmak için imparatorluktaki hareketliliğin başat aktörü olan göçebe unsurları yerleşik yaşama geçirmeye ve hareketliliklerini kontrol altına almaya yönelik daha sistemli politikalar uygulamaya başladı.

İmparatorluğun erken dönemlerinde yerleşik yaşam ile göçebe yaşam formu birbirine entegre bir yapı olarak varlığını sürdürürken bu durum on yedinci yüzyılda değişmeye başladı. Bu dönemdeki mali kriz ve sosyal huzursuzluk ortamından yararlanıp özerk bir yapı olarak hareket eden göçebe unsurlar kapsamlı bir iskân politikasına tabi tutuldu. Anadolu ve Suriye’de göçebelerin yerleşikleşmesine yönelik uygulanan iskân politikası ile terk edilmiş toprakları yeniden tarıma açma, yeni vergi mükellefleri yaratma ve tarımsal arazileri göçebe unsurların sürülerinden korumak amaçlandı.

Göçebe unsurların ekili arazilere zarar vermesi, köylülerin ürünlerine ve hayvanlarına el koyması, mevsimlik göç güzergâhları üzerinde bulunan yerleşim birimlerine zarar vermesi hatta bu yerleşim yerlerinde yaşayan köylüleri yaralaması veya öldürmesi çoğunlukla göçebe unsurlara özgü olağan bir davranış biçimi olarak değerlendirildi.⁴⁹ Terzibaşoğlu, göçebe unsurların bu tür eylemlerde bulunmalarını karakter özelliği, politik ya da dini bir gerekçe ile açıklamanın yetersiz kaldığını belirtmektedir ve göçebe unsurların bu tür davranışlarda bulunmasını bir hayatta kalma stratejisi olarak ele almaktadır. Göçebe unsurların varlıklarını sürdürmek için pastoralizmin kendi başına yeterli olmadığı durumlarda bu tür eylemlerde bulunduğunu ifade etmektedir. Göçebeler temel ekonomik faaliyeti olan hayvancılığın yanı sıra periyodik tarım veya

Kavgası Celali İsyancıları, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995. Celâlî'nin tarım ekonomisi üzerindeki etkisi terk edilmiş köyler, üretimdeki düşüş ve fiyat şoklarıydı. Celâlîler tahıl, koyun, keçi ve diğer gıda maddeleri için köyleri yağmaladı. Topraklarını ve hasadını kaybeden köylüler artık toprağı işleyemez hale gelerek Celâlîlerin korkusuyla daha güvenli yerlere kaçtılar. Orbay, K. (2018). “The ‘Celâlî Effect’ On Rural Production And Demography In Central Anatolia The Waqf Of Hatunıyye (1590s To 1638), *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Vol. 71 (1), 31. Bu dönemde Anadolu’daki tarımsal üretimi etkileyen bir diğer olay ise göçebe unsurların hayvanları ile birlikte Anadolu’ya hareket etmesidir. Örneğin, Boz Ulus olarak bilinen göçer Türkmenleri sürüleri ile birlikte 1613 yılından itibaren Doğu Anadolu ve Suriye’nin kuzeyinden Orta ve Batı Anadolu bölgelerine hareketleri esnasında hayvanları Anadolu’daki geniş bir ekili araziye zarar verdi. İnalçık, H. (2004), “Yerleşimler”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, 213.

⁴⁹ Orhonlu, a.g.e., 1987, 39-40

ticari malların nakliyesi gibi alanlarda da varlık göstermekteydiler. Bu ekonomik faaliyetler geçimlerini sağlamakta yeterli olmadığı durumlarda varlıklarını devam ettirebilmek için yağmalamak zorunda kalıyorlardı. Özellikle yerleşik toplumun ve güvenliği sağlayan kurumların zayıf olduğu dönemlerde, göçebelerin ihtiyaç duyduğu fakat üretemediği ürünlerin bedelini ödemediği yağma yoluyla elde etmesi sık karşılaşılan bir durumdu. Göçebe unsurların köylülerin ekili arazilerine zarar vermesi, ürünlerine el koyması gibi durumlar yerleşik gruplara karşı bir tehdit olarak değerlendirildi ve göçebe unsurların sergilediği bu eylemler onların haydut, eşkıya gibi şiddet içeren tanımlamalarla damgalanmalarına neden oldu.⁵⁰

Yerleşik yaşama geçirmenin yanı sıra, imparatorluğun erken dönemlerinde yerel huzursuzluğu ortadan kaldırmak ve yeni elde edilen topraklara yerleşim için uygulanan sürgün politikası, bu dönemde de imparatorluğun yerelde kontrolünü sağlamanın bir yolu olarak varlığını sürdürdü. Bu dönemde sürgün ve doğrudan müdahalenin yanı sıra göçebe unsurlarla olan ilişkilerde az da olsa arabuluculuk yöntemi de imparatorluğun başvurduğu yöntemlerdendi. Özellikle sınır devletleriyle ilişkilerin önemli olduğu dönemlerde sınır bölgelerinde varlık gösteren göçebelerle olan ilişkisinde müzakere imparatorluğun başvurduğu bir stratejiydi. Sınır bölgelerinde varlık gösteren gruplara doğrudan müdahale edilmeden liderleri aracılığıyla ilişkiye girilerek merkezin belirlediği hareket alanında varlık göstermelerine izin verildi. Merkezin bu tutumuna karşı da istenildiğinde göçebe unsurlardan başta askeri güç olmak üzere istenilen kaynakların seferber edilmesi beklenmekteydi. İmparatorluk merkezi sınır

⁵⁰ Lindner, a.g.e., 2000, 34-35; Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 89-90. Göçebelerin erken dönemdeki bu eylemlilikleri on dokuzuncu yüzyılda da söz konusuydu. Zozan Pehlivan, göçebe unsurların bu dönemdeki eylemlerini, 1840'lar, 1880'ler ve 1890'lardaki belirli sert hava olaylarının yarattığı iklim krizlerinin ekonomik olarak büyük oranda hayvancılığa dayanan göçebe yaşamının dikkate değer şekilde etkilemesi sonucunda gerçekleştiğini iddia etmektedir. Örneğin, 1844-1845 yılları arasında yaşanan kuraklık göçebelerin hayvanları için yem ve su kıtlığı anlamına geliyordu. Osmanlı Kürdistan'ının güney kesimindeki göçebe Kürt ve Bedevi gruplar, kendilerinin ve hayvanlarının su ve yiyecek ihtiyacını karşılamak için sıklıkla bölgedeki köylülerin tarım arazilerine müdahale ettiler. Özellikle bölgede terk edilmiş ve savunmasız köyler göçebelerin ilk hedefi haline geldi. İklim krizinin yarattığı olumsuz koşullar göçebelerin hareket alanlarını değiştirmesini de neden oluyordu. Örneğin, Kuzey Mezopotamya ovalarındaki kuraklığın ciddi boyutlara ulaşması bu bölgede varlık gösteren göçebeleri hayvanlarına otlatmak ve su bulmak için daha kuzeye doğru hareket etmelerine neden oldu. Musul ve Cezire'de yağışların azlığı, normalde milyonlarca koyunu besleyen zengin otlaklarda ot kıtlığına yol açtı bu da Bedevilerin her zamanki meralarını terk etmelerine neden oldu. İmparatorluk merkezi göçebelerin iklim krizi ile baş etme eylemlerine karşı yerleşik nüfusu korumak ve bölgedeki siyasi düzeni sürdürmek için girişimlerde bulundu. Bölgedeki valiler köylülerin tarım arazilerinde hayvanlarını besleyen göçebe unsurlara karşı askeri operasyonlar düzenledi. Pehlivan, Z. (2020). "El Niño and the Nomads: Global Climate, Local Environment, and the Crisis of Pastoralism in Late Ottoman Kurdistan", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 63, 338-341.

bölgelerinde varlık gösteren göçebe unsurlarla bu düzlemde ilişki kurarak bu grupların yaşamına doğrudan müdahale etmeden onları temsil eden liderleri üzerinden merkezin politikasına dâhil etmekteydi.⁵¹

Yeni toprak kazanımlarının durma noktasına geldiği ve mevcut sınırlar içerisinde kalan toprakların yoğun bir şekilde kullanımının imparatorluk ekonomisi için hayati önem taşıdığı on yedinci yüzyılda, uygulanan zorunlu yerleşimde imparatorluğun erken dönemlerinde uygulanan fethedilen bölgeleri yeniden iskân etmeyi ve imparatorluk genelinde bir dereceye kadar homojenlik sağlamayı amaçlayan yerleşimin aksine, kullanılmayan toprakların tarımsal üretime açılmasına yapılan vurgu daha ön plandaydı.⁵² Göçebe unsurların iskânında tarımsal üretimin arttırılması ve yeni ekilebilir arazilerin tarımsal üretime açılmasına yapılan vurgu sonraki dönemlerde de göçebe unsurlara karşı girişilen iskân politikalarının temel argümanlarından biri olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun on yedinci yüzyılda göçebe unsurlara karşı yürüttüğü yerleşik yaşama geçirme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Suriye'nin Rakka bölgesine yerleştirilen göçebe topluluklar, verimsiz toprak, su kaynakların azlığı ve Arap göçebe unsurların baskısı gibi nedenlerle kısa bir süre sonra Anadolu'daki yaylak ve kışlak bölgelerine geri döndüler.⁵³

Osmanlı İmparatorluğu'nun göçebe unsurları yerleştikleştirme girişimleri sonraki dönemlerde de devam etti. On sekizinci yüzyılda gerçekleştirilen iskân girişimlerinde imparatorluğun Ruslara yenilmesi ve sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile kaybedilen topraklardan Osmanlı imparatorluğu'na yaşanan göç etkili oldu. 1785-1798 yılları arasında kaybedilen topraklardan Anadolu ve Balkanlar'daki Osmanlı topraklarına yaklaşık olarak 300.000 kişi göç etmek zorunda kaldı.⁵⁴ Toprak kayıplarının neden olduğu göçler, imparatorluğun karşılaştığı mali kriz ve hareketli nüfusun yarattığı asayiş sorunları ile birleşince yeni bir yerleşim girişiminin uygulanmasını kaçınılmaz kıldı. Göçmenlerin yarattığı nüfus baskısını tolere etme ve hazineye gelir elde etme amacıyla kullanılmayan arazilere yüzyılın başından itibaren yerleşim gerçekleştirmeye başladı. Anadolu'nun Sivas, Erzurum

⁵¹ Köksal, a.g.m, 2006, 475-476.

⁵² Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 87.

⁵³ Orhonlu, a.g.e., 1987, 91-92; Köksal, a.g.m, 2006, 476.

⁵⁴ Halaçoğlu, Y. (2020). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 53.

Çukurova ve Suriye'nin Halep, Humus, Rakka bölgelerine çok sayıda göçmen yerleştirildi. Göçmenlerin yanı sıra aynı dönemde göçebe unsurların yaylak-kışlak hareketlerini sonlandırın ve göçbeleri sadece bir yerde yaylak veya kışlaklarında yerleşimlerini zorunlu kılan uygulamalar da söz konusuydu.⁵⁵ Osmanlı hükümeti göçebe unsurların göç yollarını kısıtlayıp kontrol ederek kırsal güvenliği artırmaya ve köylüleri ve onların mülklerini korumaya çalışmaktaydı. Ayrıca on yedinci yüzyılın kaotik koşullarında topraklarından kaçan göçbeler ile köylülere sunulan arazi hibeleri, bedava tohum ve vergi muafiyetleriyle çiftçiliğe geri dönmeleri beklenmekteydi. Tüm bunların, imparatorluğu uzun bir kriz dönemine sürükleyen eğilimlerin tersine çevrilmesine ve Osmanlı ekonomisinin tarımsal temelini desteklenmesine katkı sağlayacağı düşünülüyordu.⁵⁶

İmparatorluğun on dokuzuncu yüzyıla kadar göçebe topluluklara karşı uyguladığı iskân politikaları yerleşik bir toplum yaratmanın çok uzağındaydı. Genellikle göçebe-yerleşimci çatışması ve göçbelerin yarattığı asayişsizlik çerçevesinde uygulanan iskân politikası yerleşimden ziyade göçebe unsurların yarattığı zararları en aza indirmek için onları yaşadıkları bölgelerden bir süreliğine uzaklaştırma şeklinde tatbik edildi.⁵⁷ On dokuzuncu yüzyıl öncesinin göçebe unsurları yerleşik yaşama geçirme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasında yerleşim için seçilen bölgelerin iklim, su ve toprak gibi koşulları konusunda öngörüsüz davranılmasının yanı sıra, bir diğer sebep ise dönemin koşullarından dolayı imparatorluğun güç kullanımındaki eksikliği belirleyici oldu.⁵⁸ Her ne kadar birçok göçebe unsur, ev ve çiftçiliğe başlamalarını kolaylaştıran destekler karşılığında gönüllü olarak yerleşik yaşama geçmeyi kabul ettilerse de, özellikle yerleştikleri bölgelerde farklı grupların saldırılarına maruz kaldıklarında eski yaşamlarına dönme eğilimi gösterdiler. Osmanlı İmparatorluğu yeni yerleşimcileri koruyacak güce sahip olmadığı gibi onların yerleşik hayatlarını devam ettireceği mekanizmaları üretmekte de yetersiz kaldı.⁵⁹ İmparatorluk göçebe unsurlara yönelik sistemli bir iskân politikasını ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren uygulayabildi. Bu politika özellikle Tanzimat döneminde ivme kazandı. Önceki

⁵⁵ Halaçoğlu, a.g.e., 2020, 76.

⁵⁶ Kasaba, R. (2004). "Do States Always Favor Stasis? The Changing Status of Tribes in the Ottoman Empire", *Boundaries and Belonging*, J. Migdal (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 34.

⁵⁷ Köksal, a.g.m, 2006, 475.

⁵⁸ Gould, a.g.e., 1973.

⁵⁹ Gould, a.g.e., 1973, 17.

yüzyıllardaki başarısız girişimler⁶⁰ göçebelerin yerleşikleştirilmesinde zor kullanımı meşrulaştırdı ve bu durum 1863 yılında Fırka-ı İslahiye'nin de kurulmasına zemin hazırladı. Modern ve merkezi bir yönetim anlayışının yerleşmeye başladığı bu dönemde istikrarlı sınırlara sahip okunabilir bir toplumun gerekliliği olan yerleşik toplum olgusu Osmanlı İmparatorluğu için katı bir norm halini almaya başladı.⁶¹

2.2. Merkezileşmeye Doğru; Tanzimat Düzeni ve Göçebelerin Yerleşikleştirilmesi

2.2.1. Yeni Düzenin Muhtevası

Osmanlı İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyılda yaptığı düzenlemelerle yeniden yapılanma sürecine girdi. Bu yeniden yapılanma süreci Tanzimat dönemi (1839-1876) ile ivme kazandı. İmparatorluk merkezi bu dönemde idari, askeri ve mali alanlarda gerçekleştirdiği düzenlemelerle modern-merkezi bir yapı kurmayı amaçlamaktaydı. Modern-merkezi bir yapı ile karakterize edilen bu dönemde, merkezin otoritesini imparatorluk sahasında tatbik etmesi idari, askeri ve mali konularda tebaası ile herhangi bir aracı olmadan doğrudan ilişki kurması anlamını taşımaktaydı. Bu durum imparatorluk merkezi ile tebaası arasındaki ilişkide köklü bir değişikliğin yaşanmasına ve merkezin nüfusu yönetme kapasitesini artırma yönünde düzenlemeleri hayata geçirmesine neden oldu.

Tanzimat dönemi ile dönüşen merkez-tebaa ilişkisinin temel göstergelerinden olan vergilendirme ve askere alma uygulamalarının gerçekleşebilmesi için nüfusun okunabilir olması gerekmektedir. Nüfusun okunabilirliği önünde önemli bir engel ise hiç şüphesiz nüfusun hareketliliği idi. Kasaba'ya göre, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllardaki Osmanlı merkezileşme çabaları, büyük ölçüde devletin, ister göçebe ve göçmen yerleşimi yoluyla, isterse kırsal ve kentsel alanlar arasındaki göçü kontrol

⁶⁰ Yücel Terzibaşoğlu, on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirilen kapsamlı zorunlu yerleşikleştirme girişimlerine kadar geçen sürede Osmanlı İmparatorluğu'nun kırsalda üç zorunlu yerleşikleştirme politikası uyguladığını belirtmektedir. Bu yerleşikleştirme girişimleri sırasıyla; ilki on altıncı yüzyılın sonlarında Osmanlı-İran Savaşı ve Celali İsyanları sonrasında, ikincisi on yedinci yüzyılın sonlarında Osmanlı-Habsburg Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan kısmi geri çekilmesi sırasında ve son yerleşikleştirme girişimi on sekizinci yüzyılın sonunda Osmanlı ordusunun Ruslara yenilmesi ve Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında gerçekleşti. Anadolu kırsalında gerçekleştirilen üç zorunlu yerleşikleştirme girişiminin savaş sonrasında gerçekleşen nüfus hareketlerinin kırsal ekonomi ve toplum üzerinde yarattığı sorunlar neticesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 85-88.

⁶¹ Kasaba, a.g.m., 2004, 28.

ederek olsun, hareketli nüfus üzerinde daha fazla kontrol uygulama yeteneğine dayanıyordu. Bundan dolayı nüfusun hareketliliği üzerinde oluşturulan kontrol mekanizmaları Osmanlı modernleşme projesinin merkezi bir bileşeni haline geldi.⁶²

Osmanlı İmparatorluğu'nda iç güvenliğin sağlanması ve büyük kentlere göçün önlenmesine yönelik uygulamalara önceki yüzyıllarda da başvuruldu. “Men-i Mürûr” denilen geçişin engellenmesi ya da yol izni uygulamasının geçmişi, on altıncı yüzyıla kadar uzanmaktadır.⁶³ Özellikle başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde kamu düzenini korumak ve bu kentlere kırsal kesimlerden gerçekleşecek olası göçleri denetlenmek için çeşitli uygulamalar hayata geçirildi.⁶⁴ İstanbul'a giriş çıkışların kontrol altına alınmaya çalışılması hem şehrin iaşesi ile ilgili sıkıntıların ortaya çıkmaması, hem göçmenlerin kentteki kamusal düzeni olumsuz etkileyeceği düşünülen davranışlarının engellenmesi, hem de şehrin başkent olmasından ötürü burada çıkabilecek ayaklanmaların kontrol altına alınabilmesi açısından önemli görülmekteydi. Bundan dolayı imparatorluğun coğrafi hareketliliği kontrol altına alma çabası, yalnızca kamu düzeninin değil aynı zamanda var olan politik düzeninin de devamlılığını sağlama amacını taşımaktaydı.⁶⁵

Nüfusun hareketliliğini kontrol etmek için uzun süre çabalayan Osmanlı İmparatorluğu, son yüzyılında iç hareketliliği kontrol etmeye yönelik çabalarını destekleyecek olan düzenlemeleri 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra daha da sistemli hale getirmeye başladı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Anadolu ve Rumeli'de bulunan veya memleketlerine gönderilmiş olan Yeniçeri Ocağı mensuplarının kente geri dönmeleri için önlemler alındı ve daha önceleri de uygulanmış olan men-i mürûr uygulamasına yeni bir biçim verme gereği ortaya çıktı.⁶⁶

1839 yılında Tanzimat reformlarının başlamasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki hareketliliği kontrol etmek için çok daha sistemli bir çabaya girişti. İmparatorluğun hareketliliği kontrol etme kapasitesi Tanzimat ile birlikte arttı.

⁶² Kasaba, a.g.e.,2012.

⁶³ Çadircı, M. (2017). “Tanzimat Dönemi'nde Çıkarılan Men-i Mürûr ve Pasaport Nizamnameler”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, der. Tülay Ercoşkun, Ankara: İmge Yayınları, 153.

⁶⁴ On sekizinci yüzyıl İstanbul'unda göçler ve kamu düzeni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Başaran, B. (2006). “Remaking the Gate of Felicity: Policing, Social Control, and Migration in Istanbul at the End of the Eighteenth Century, 1789–1793”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago: Chicago University.

⁶⁵ Yılmaz, a.g.e., 2014, 165.

⁶⁶ Çadircı, a.g.m., 2017, 155.

Osmanlı devleti, göçmenlerin hareketini kontrol etmek için iç geçiş izinleri kullandı.⁶⁷ 1841'de, imparatorluktaki nüfus hareketliliğini yönetecek bir giriş ve on altı maddeden oluşan Men-i Mürûr Nizamnamesi yürürlüğe girdi. Dini kimlikten bağımsız olarak standardizasyona ve evrensel uygulanabilirliğe yaptığı vurguyla, yeni yasa Tanzimat reformlarının ruhu ile uyumluydu.⁶⁸

Nizamnamenin birinci maddesinde mürûr tezkeresi İstanbul'da İhtisab Nezareti tarafından ve Tanzimat'ın uygulandığı yörelerde belirlenecek yerlerden verileceği, Tanzimat'ın uygulanmadığı bölgelerde ise eski kuralların geçerli olduğu belirtildi. Nizamnamenin ikinci maddesine göre tezkeresiz hiç kimsenin bir yerden başka yere gidemeyeceği, üçüncü maddede ise mürûr tezkeresi alacak kişinin, başvurduğu mahallenin yerlisi değilse oradan iki kişiyi kefil göstermedikçe mürûr tezkeresi alamayacağı belirtildi. Dördüncü maddede ise kaza sınırları içerisinde bir köyden diğerine gidecek kişilerin tezkere almalarına gerek olmadığı, bir kazadan diğerine gitmek isteyenlerin öncelikle oturdukları köy veya kasaba imam veya muhtarından gideceği yeri ve işin niteliğini belirten tezkereyi alıp en yakın kaza meclisine başvuracağı, belirtilmektedir. Nizamnamenin beşinci maddesi Osmanlı tebaasından olanların başka ülkelere gitmek isteyenlerin yol izinlerini nasıl gerçekleştireceklerine dair kuralları içermektedir. Altıncı maddede mürûr tezkeresinde kişinin ismi, şöhreti, mesleği, eşkâli, ikamet ettiği vilayeti, gideceği yerlerin ve tezkere verilen mahallin isimleri, hangi devlet tebaasından olduğu ve tezkerenin hangi tarihte verildiği gibi bilgilerin yer alması gerektiği düzenlendi. Sekizinci maddede İstanbul'dan başka yerlere gideceklerin izleyecekleri prosedür anlatılmaktadır. Buna göre İstanbul dışına gidecekler; mahalle imam ve muhtarlarından, esnaflar esnaf kethüdalarından, bekâr olup handa kalanlar hancılar kethüdasından alacakları mühürlü pusulalara adlarını yazdırıp kayıtlı oldukları defterlerden isimlerini sildirip, Meclis-i Tahaffuzdan sağlıklı olduklarını gösterir belgeyi İhtisab Nezareti'ne göstererek mürûr tezkeresi alabileceklerdir. Taşrada verilecek tezkerelerde de benzer uygulama yapılacaktır. İstanbul'a karadan giriş çıkışlar Büyük Çekmece, Şamlar, Büyük Derbend, Yarımburgaz, Bulgurlu ve Beykoz derbentlerinde mürûr tezkeresi yoklamaları ile kontrol altında tutulacaktı. Deniz yoluyla giriş çıkışlar ise Liman Odası tarafından

⁶⁷ Herzog, a.g.m., 2011, 117-134.

⁶⁸ Gutman, D. (2016). "Travel Documents, Mobility Control, and the Ottoman State in an Age of Global Migration, 1880–1915", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Vol. 3, No. 2, 350.

kontrol altında tutulmaktaydı. Dokuz, on, on bir, on iki ve on üçüncü maddeler tezkerelerin gerektiğinde yetkililere gösterilmesi, tezkeresiz seyahat edenlere verilecek cezalar, sahte tezkere kullananlara uygulanacak hükümleri içermektedir. On dördüncü madde ticaretle uğraşanlara verilecek tezkerelerle ilgilidir. Bunlar yıllık tezkere alacaklar, her gidiş gelişlerinde yetkililere karşılıksız yoklamasını yaptıracaktı. On beşinci maddeye göre Osmanlı ülkesinde dolaşmak üzere tezkere alanlardan beşer, dışarı çıkacaklardan ise yirmişer kuruş harç alınacaktı. On altıncı maddede ise verilen mürür tezkerelerine dair kayıt tutulacak ve her üç ayda bir bu kayıtlar kontrol edilecekti.⁶⁹

İmparatorluğun coğrafi mobilizasyonu kontrol etmeye yönelik girişimleri hiç şüphesiz merkezin bu dönemde idari, askeri ve mali alanlarda gerçekleştirdiği düzenlemelerin en iyi şekilde uygulanabilmesine yönelikti. Bu dönemde Osmanlı'da hareketli nüfusun önemli bir parçası olan göçebe unsurların hareketliliğini sonlandırmaya yönelik sistemli politikalar da uygulamaya konuldu ve bu uygulamalar imparatorluğun nüfusun hareketliliği kontrol etme politikasının önemli bir parçasını oluşturmaktaydı.

Tanzimat döneminin idari, mali ve askeri alanlardaki düzenlemeleri imparatorluk merkezi ile tebaası arasındaki ilişkinin dönüşümünün ne şekilde gerçekleştiğinin her bir veçhesini temsil etmekle beraber merkezin tebaası üzerindeki otoritesini ne şekilde yeniden tesis etme olanağı bulduğunu da ifade etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde merkezileşmeye yönelik girişimlerini dönemin sunduğu yeni iletişim ağları ve ulaşım olanakları ile merkezden uzak bölgelerde de uygulama imkânı buldu bu durum merkezin taşraya daha fazla nüfuz etmesini olanaklı kıldı.⁷⁰

Merkezin taşradaki gücünün tahkimi ve merkez-taşra ilişkisinin yeniden düzenlenmesi öncelikli olarak idari alanda yapılan düzenlemelerle gerçekleştirildi. Tanzimat döneminin idari alanlardaki düzenlemeleri bu dönemin bürokratikleşme ve kurumsallaşma dönemi olarak değerlendirilmesine neden oldu. II. Mahmud'un saltanatında başlayıp Tanzimat döneminde ivme kazanan idari, mali ve askeri alandaki merkezileşmeye yönelik geliştirilen politikaların sonucunda değişen merkez-taşra bürokratik ilişkisi dönemin bürokratik dilini ve içeriğini de değiştirdi. Merkez ile taşra

⁶⁹ Nizamnamenin tam transliterasyonu için bkz. Çadırcı, a.g.m., 2017, 158-167.

⁷⁰ Rogan, E. L. (1999). *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921*, New York: Cambridge University Press, 12-13.

arasındaki yoğun yazışma neticesinde yazışmaların dili sadeleştirildi ve gelişen bürokrasi sonucunda oluşan idare daireleri arasındaki yoğun evrak akışı bu evrakların kolay ulaşılır hale gelmesi ve muhafazası için Hazine-i Evrak ve Bâbîâlî Evrak odasının oluşturulmasına neden oldu.⁷¹

Bu dönem idari alanda oluşturulan birimlerin kadro ve işlem hacmi açısından büyüdüğü ve yeni oluşturulan birimlerde istihdam edilen kişi sayısının arttığı ve eğitim alanında da bu birimlerde çalışacak kişilerin yetiştirilmesine yönelik bir eğitim sisteminin teşkil edildiği bir dönemdi.⁷² Modern, merkezi ve rasyonel özelliklerle karakterize edilen idari sistem, merkezin tebaası ile olan ilişkisinde herhangi bir aracının varlığının söz konusu olmadığı bir sistemi önermekteydi. Tanzimat dönemi ile kurumsallaşan bu idari sistem ile vilayetlerde özellikle kamu işlerinde oynadığı rol ile özerk bir statüye sahip olan yerel eşrafın vilayetlerdeki gücünün zaman içerisinde azalmasına neden oldu. Vilayetlerin merkezden atanan kişilerce yönetilmesi merkezi idarenin denetiminin imparatorluğun her köşesine yayılmasını sağladı. Tanzimat döneminin ilk zamanlarında taşrada etkin bir vergilendirmeyi yürütmek, güvenliği sağlamak ve Tanzimat ilkelerini yerelde işler kılmak için yerel ileri gelenler kaza müdürü görevi adı altında sisteme dâhil edilmek istenmişse de bu kişilerin elde ettikleri konumlarını kullanarak çeşitli suiistimallerde bulunmaları imparatorluk merkezini bu yapıları tamamen ortadan kaldırmaya yönelik düzenlemeleri hayata geçirmeye sevk etti.⁷³ Özellikle 1864 ve 1871 yıllarında yapılan düzenlemelerle valinin yetkilerinin genişletilmesi bu yönde atılmış önemli bir adımdı.⁷⁴ 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi ve 1871'deki İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizâmnâmesi ile Osmanlı toprakları vilâyet, sancak, kaza ve köy olmak üzere idari birimlere ayrıldı ve bu bölgelerin yönetiminde

⁷¹ Akyıldız A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları, 103-107; Tanzimat dönemi idari düzenlemeler için ayrıca bkz. Findley C. V. (2014), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babîâlî 1789-1922*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

⁷² Ortaylı, İ. (2015). "Osmanlı Kançılıryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 389-390.

⁷³ Çadırcı, M. (2017). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 233-239.

⁷⁴ Kırmızı, Tanzimat döneminde valilerin vilayet yönetimlerinde elde ettikleri yetkilerinin II. Abdülhamid döneminde Ermeni olaylarına karşı uygulanan politikalar ve dönemin Avrupalı devletlerinin uyguladığı baskılar neticesinde daraltıldığını belirtmektedir. Öyle ki valilerin yetkilerinin çok küçük meseleler için bile mahkemelerden izin alacak kadar daraltıldığını bu durumun bir yetkilendirmeden ziyade merkezin kurallarından çıkmaya izin vermeyen oldukça merkezi bir sistem anlamına geldiği ifade etmektedir. Kırmızı, A. (2010). "Taming the Governors: The Swinging Pendulum of Power over the Ottoman Provinces in the Nineteenth Century", *The International Journal of Regional and Local Studies*, 6 (1), 17-18.

sorumlu olacak kişilerin görev ve sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde belirlendi. Vilayetlerin coğrafi sınırlarının yeniden belirlenmesi, bu bölgelere merkezden memurların atanması, yerel meclislerin oluşturulması ve bölgede oluşturulan idarenin teftiş komisyonları aracılığıyla denetlenmeye çalışılması anlamına gelmekle birlikte hem yerelden gelen tepkiler hem de müzakere gücüne bağlı olarak bu süreç yeniden formüle edilmekteydi. İlkey Yılmaz'a göre bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılın sonlarında kendi taşrasında kolonyal yönetim tekniklerini eklektik bir şekilde uygulamaya koymadığı anlamına gelmemekteydi. Özellikle II. Abdülhamid döneminde doğu vilayetlerinde hem eski imparatorluk tekniklerinden hem de yeni sömürge tekniklerinden faydalandı. Yeni askeri merkezler oluşturmak, yerel sıkıyönetim rejimleri kurmak veya bölgelerde ekstra yetkilere sahip özel idareler kurmak, iskân politikaları, aşiretlerin yerleşik hale getirilmesi ve daha küçük idari birimler kurulması gibi kolonyal teknikler kullanılarak vilayetlerle olan ilişkiler yeniden oluşturuldu.⁷⁵

Tanzimat'ın yarattığı modern idari aygıtlar imparatorluğun sınır bölgelerinde de aşamalı olarak uygulanarak imparatorluk merkezinin bu bölgelerdeki varlığını yoğunlaştırmanın yolları geliştirildi. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile yaratılan idari sistem vilayet idaresinin temel birimi olan kaymakam, hakim, katip ve güvenliğin sağlanması için kolluk kuvvetlerinin olduğu kaza birimi imparatorluğun farklı bölgelerinde benzer görevlerle görevlendirilen bir devlet bürokrasisi ve yargı kurumlarının oluşmasını sağladı. Aynı zamanda Vilayet Nizamnamesi ile yerel toplulukların toplumsal çıkarlarını temsil edebilmeleri için olanaklar tanındı.⁷⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkez ile tebaa arasındaki ilişkinin daha gevşek olduğu bir düzenden, bu ilişkinin daha sıkı bir şekle dönüştüğü yeni düzende imparatorluğun mali alanında da önemli gelişmeler yaşandı. Nadir Özbek, on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun mali sistemde yapısal dönüşümler gerçekleştirmesini tetikleyen temel olayın yeni askeri ve idari teknolojiler için kaynak

⁷⁵ Yılmaz, İ. (2023), "Internal colonization, political geography and security in the Ottoman Eastern Provinces (1895–1899)", *Middle Eastern Studies*, 60 (2), 181-194; Vilayetlerin coğrafi sınırlarının yeniden belirlenmesi, özellikle etnik ve dini açıdan nüfus oranlarının egemenlik iddiasında bulunmanın önemli bir parametresi olduğu bir dönemde önemli bir işleve sahipti. Sınırların yeniden belirlenmesi ve yeni idari birimlerin kurulması teritoryal hak iddialarının önüne geçilmesi için sıklıkla başvuru bir yöntemdi. II. Abdülhamid döneminde Hakkari'nin Van Vilayetine bağlanması bu bağlamda gerçekleştirilen bir idari taksimattı. Georçeon, a.g.e., 2006, 201-202.

⁷⁶ Rogan, a.g.e., 1999, 12.

oluşturma ihtiyacının olduğunu belirtmektedir.⁷⁷ İmparatorluğun erken dönemlerinde yeni toprakların fethi hazine için önemli bir gelir kaynağıydı. Bu durum imparatorluğun son dönemlerinde yeni toprak kazançlarının gerçekleşmemesiyle değişmeye başladı ve imparatorluk hazinesine katkı sağlayacak tek kaynak vergilerden gelecek olan gelirlerdi. Tanzimat dönemi mali düzenlemelerinin temel amacı vergilerle elde edilen gelirin doğrudan hazineye aktarımını sağlamak ve bu süreci herhangi bir aracıya ihtiyaç duymadan gerçekleştirmektir.⁷⁸ Bu dönemde mali alandaki düzenlemeler temelde on yedinci yüzyıldan itibaren bozulmaya başlayan tımar sisteminin yerine hâlihazırda uygulamada olan iltizam sistemini ortadan kaldırmayı, hazinenin gelirlerini arttırmayı, vergi tahsilatında merkezi denetimi sağlamayı ve vergilendirmede bölgeler ile kişiler arası eşitsizliğe son vermeyi amaçlamaktaydı.⁷⁹ Bu çerçevede eyaletlerde 1840-45 yılları arasında beş gelir sayımı (temettuat)⁸⁰ gerçekleştirildi ve vergilerin merkezin hazinesine doğrudan aktarımını gerçekleştirmek için merkezden muhassıl⁸¹ adı verilen görevliler görevlendirildi. Tanzimat Fermanı'nda "*halkın emlak ve kudretine göre münasib bir verginin tayin edileceği*" fikrini gerçekleştirmek için oluşturulan muhassıllık düzeni ile bölgelerdeki nüfus ve nüfusun mali gücünün tespit edilerek uygun olan vergi miktarının belirlenmesi

⁷⁷ Özbek, N. (2015). *İmparatorluğun Bedeli - Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 18.

⁷⁸ Özbek, a.g.e., 2015, 22-23; Özbek, N. (2009). "Anadolu ıslahatı", "Ermeni sorunu" ve vergi tahsildarlığı, 1895-1908, *Tarih ve Toplum*, 9, 61-63.

⁷⁹ Özbek, Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyıl boyunca vergi ile ilgili düzenlemelerini bu alandaki üç temel sorunun üstesinden gelmeye yönelik olarak şekillendirdiğini belirtmektedir. Bu sorunları sırasıyla merkez ile vergi mükellefleri arasında aracı unsurları ortadan kaldırarak hazinenin gelirlerini arttırmak, vergi yükünün kırdan kentsel alanlara doğru kaydırılması ve vergi tevziatında köy ve mahalle gibi kolektif birimlerden bireylerin gelirlerini esas alan uygulamaya geçilmesi olarak ifade etmektedir. Özbek, N. (2010). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelir Vergisi: 1903-1907 tarihli Vergi-i Şahsi uygulaması", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 10, 51.

⁸⁰ İmparatorluk bu yeni vergi sayımında hazineye gelir getirebilecek kaynak ve faaliyetlerin kapsamını genişletti. Örneğin önceden vergi konusu olmayan emlak tasarrufu vergilendirmenin kapsamına alındı, Bunun yanı sıra mültezim, tımarlı sipahi gibi imparatorluğun yereldeki araçları olan kişilerin ve çeşitli hizmetler karşılığında vergiden muaf tutulan derbendci grupların bu yeni uygulamayla vergi muafiyetlerine son verilmesi amaçlandı. Kaya A. Y.- Terzibaşoğlu Y. (2009). "Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi "Kadastro tabir olunur tahrir-i emlak", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 9 (Güz), 12-13.

⁸¹ Tanzimat döneminde merkezin vergi gelirleri üzerindeki denetimini arttırmada ve vergi gelirlerini aracılar olmadan doğrudan hazineye aktarımını gerçekleştirebilmesinde önemli bir aşama olan muhassıllık uygulaması iki yıl gibi kısa bir süre uygulanabildi. İltizama karşı uygulamaya konulan muhassıllık sisteminin yerelde güç sahibi olan mültezim ve sarraf gibi yerel güç odaklarının çıkarlarına zarar vermesi, muhassıl olarak görevlendirilen kişilerin bu sistemi yerelde kurduğu ilişkilerle kendi çıkarı doğrultusunda kullanması ve bu sistemin doğru bir şekilde işlemlerini sağlayacak eğitilmiş kişilerin yokluğu muhassıllık sisteminin kalıcı bir düzene dönüşmemesine neden oldu. Bayraktar, U. B. (2012). "Maliyenin maliyeti Tırhala'da muhassıllık düzeni 1840-1842", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 15 (Güz), 7-34.

amaçlandı.⁸² Tanzimat'ın mali uygulamalarında vergilendirmede kolektif birimlerden ziyade bireysel servetin vergilendirilmesine yönelik geçiş eş zamanlı olarak arazinin kullanımına yönelik düzenlemelerde de gerçekleşti.

Terzibaşoğlu, 1847 Tapu Nizamnamesi ile 1858 Arazi Kanunnamesi ve sonrasında gerçekleştirilen bir dizi düzenleme ile arazi üzerindeki tasarruf hakları rejiminin hem içerik hem de mülkiyetin tanımında köklü değişikliklere neden olduğunu ifade etmektedir. Aynı arazi üzerinde birden fazla hak tahsisi uygulamasından toprağı işleyen kişiye hakların tanınmasına yönelik bir geçiş ile arazinin toplulukların tasarrufundan kişisel tasarrufa geçişin arazi üzerinde mülkiyet haklarında bir özelleştirmeyi ifade ettiğini belirtmektedir.⁸³ 1858 Arazi Kanunnamesi tapu sahibi olan kişiye arazi üzerinde mutlak bir mülkiyet hakkı tanırken arazi kullanımı üzerindeki diğer iddiaları da geçersiz kılmaktaydı. Tapu sahibi kişilere mutlak mülkiyet hakkı tanınması vergilendirme alanında da dönüşüme neden oldu. Bu durum topraktan elde edilen gelirler üzerinden kazanç elde eden yerel aktörlerin otorite kaybına neden olurken arazi üzerinden elde edilen gelirler üzerinde imparatorluk merkezinin tek hak sahibi olma iddiasının güçlenmesine ve merkezin arazi üzerindeki denetiminin arttırmasına neden oldu.⁸⁴ Tapu sahibinin aynı zamanda bir vergi mükellefi olması demek imparatorluk merkezi için vergiyi ödeyen kişinin tespiti noktasında fayda sağlarken tapu sahibi için de kime karşı sorumlu olduğunu tanımlamaktaydı. Arazi Kanunnamesi bu yönüyle imparatorluk merkezi için bir gelir arttırma aracı olarak da işlev görmekteydi.⁸⁵

⁸² Güran, T. (2013). "19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri", *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, yay. haz. Derya Önder, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 191-204; Kütükoğlu, M. S. (1995). "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri," *Belleten*, 59 (225), 395-412.

⁸³ Terzibaşoğlu, "özelleştirme" kavramı ile miri topraklar üzerindeki tasarruf haklarının toprağın kullanımı çerçevesinde tanımlanan haklardan toprağın sahipliği çerçevesinde düzenlenen haklara dönüşümünü ifade etmek için kullandığını belirtmektedir. Özelleştirme kavramı ile günümüzdeki anlamıyla özel mülkiyeti kastetmemektedir. Terzibaşoğlu, Y. (2006). "Eleni Hatun'un Zeytin Bahçeleri: 19. yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet Hakları Nasıl İnşa Edildi?", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 4 (Güz), 122.

⁸⁴ İslamoğlu, H. (2000). "Property as a Contested Domain: A Reevaluation of Ottoman Land Code of 1858", *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, ed. Roger Owen, Cambridge: Harvard University Press, 3-61.

⁸⁵ Sluglett, P. P. and Sluglett M. F. (1984). "The Application of the 1858 Land Code in Great Syria: Some Preliminary Observations", *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*, der. Tarif Khalide, Beirut: American University of Beirut, 414.

Osmanlı İmparatorluğu idari ve mali alanlarda merkezileşmeye yönelik girişimlerini askeri alanda da uygulamaya koydu. Yeniçerilerin iç disiplinin ve savaş alanlarındaki etkinliklerinin giderek aşınmasına bağlı olarak imparatorluğun askeri ihtiyaçlar için ayanlara ihtiyaç duyması, yerel ileri gelenlerin zorlaşan askeri seferler karşısında ihtiyaç duyulan uygun yetenekte asker temininde yetersiz kalması ve Mısırlı Mehmet Ali Paşa örneğinde olduğu gibi güç sahibi kişilerin elde ettikleri güçleri imparatorluk merkezinin aleyhine kullanması gibi durumların söz konusu olduğu bir zamanda Osmanlı İmparatorluğu askeri alanda merkezileşmeye yönelik düzenlemeleri uygulamaya başladı.

İmparatorluk askeri alandaki bu düzenlemelerle hem ordunun savaş alanındaki etkinliğini arttırmayı hem de yerel ileri gelenleri baskı altına alarak imparatorluk merkezinin meşru şiddet kullanımını yeniden tesis etmeyi amaçlamaktaydı.⁸⁶ Bu amaçların gerçekleştirilmesine yönelik ilk adım 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla gerçekleşti. Ocağın kaldırılmasıyla ordunun insan gücü ihtiyacı nüfusun seferber edilmesiyle karşılanmaya başlandı. Orduya insan gücü temini Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı ile resmi bir statü kazandı ve askerlik hizmeti tebaanın imparatorluk merkezine karşı yerine getirmesi gereken bir sorumluluk olduğu ifade edildi:

“...Devlet-i Aliyye ve memalik-i mahrûsamızın hüsn-i idaresi zımmında b'azı kavanin-i cedide vaz' ve tesisi lazım ve mühimm görünerek işbu kavanin-i mukteziyyenin mevadd-ı esasiyyesi dahi emniyyet-i can ve mahfûziyyet-i ırz ve namus ve mal t'ayin-i vergi ve asakir-i mukteziyyenin suret-i celb ve müddet-i istihdamı kaziyelerinden ibaret olup...”,⁸⁷

Vatanın savunması için askerlik hizmetinin tebaanın görevi olduğunu belirtilmenin yanı sıra asker alımların bir ilin büyüklüğüne göre alınmamasının tarım ve ticaret gibi alanlarda düzensizliğe sebep olduğu bu durumun düzeltilmesi için askerlik hizmetinin belirli bir yılla sınırlanması gerektiği vurgulandı:

“...muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin farize-i zimmeti ise de şimdiye kadar cari olduğu veçhile bir memleketin aded-i nüfusu mevcûdesine bakılmıyarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyade ve kiminden noksan

⁸⁶ Beşikçi, M. (2018). “Army, Ottoman (1111– 1341/1700–1923)”, *The Encyclopaedia of Islam Three*, Edited by Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, and Everett Rowson, Leiden-Boston: Brill, 11-12.

⁸⁷ Düstûr, Tertip I, Cilt 1, , Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1289, s. 4-7 akt., İnalcık H. ve Seyitdanlıoğlu M. (2015), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 13-14.

asker istenilmek hem nizamsızlığı ve hem ziraat ve ticaret mevadd-ı nafi' asının İhlalini mucib olduğu misüllu askerliğe gelenlerin ila-nihayetü'l-ömür istihdamları dahi fütûru ve kat'-ı tenasülü müstelzim olınakda olmasıyle her memleketten lüzûmu takdirinde talep olunacak neferat-ı askeriyye için bazı usül-i basene ve dört veyfilrud beş sene müddet istihdfun zımmında dahi bir tarik-i münavebe vaz' ve t'esis olunması icab-ı haldendir.”⁸⁸

1858 Arazi Kanunu ile toprak sahiplerine tapu verilerek arazi üzerindeki vergilerin ödenmesi konusunda bireysel sorumluluk tesis edilirken, zorunlu askerlik hizmetinde de benzer şekilde askerlik hizmetinin bireyin sorumluluğuyla çerçevelenmesi askerlik görevinin bireyselleştirilmesi anlamını taşımaktaydı.⁸⁹ Askeri alandaki merkezileşme çabalarına uygun olarak Osmanlı ordusu 1843 yılında coğrafi ve stratejik ölçütler çerçevesinde beş ayrı ordu şeklinde teşkilatlandırıldı. 1846 yılında yürürlüğe giren Kur'a-yı Şer'iyeye Kanunu ile asker alımı sistemik bir hale getirilerek askerlik hizmeti imparatorluğun Müslüman tebaası için zorunlu hale getirildi.⁹⁰

Tanzimat dönemi ve sonrasında gerçekleştirilen idari, mali ve askeri alanlarda yapılan düzenlemelerle; yereldeki aracı aktörlerin tasfiye edilmesi ile taşradaki idari birimlerin doğrudan merkezden atanan kişilerce yönetilmesi, yereldeki mali kaynakların doğrudan merkezin hazinesine aktarılması ve imparatorluğun askeri alanda insan gücü ihtiyacının temininde yerel ileri gelenlere olan bağlılığına son verilmesi gibi girişimlerle imparatorluğun modern-merkezi bir yapıya dönüştürülmesi amaçlandı.

İmparatorluğun idari, mali ve askeri alanda gerçekleştirdiği bu düzenlemelerin imparatorluğun her bölgesinde aynı şekilde, eş zamanlı uygulandığını ve düzenlemelerden aynı sonuçların elde edildiğini söylemek mümkün değildi. 1830'dan itibaren birçok vergi kaleminin ve Tanzimat sonrasında temettü, emlak ve akar vergisi, bedelât-ı askeriye gibi vergilerin doğrudan merkezin atadığı kişilerce tahsilatının gerçekleştirilmesine önem verilmişse de, kadastro ve nüfus sayımlarını gerçekleştirecek gerekli altyapının yetersizliği sebebiyle geniş kapsamlı bir vergi tahsilatının gerçekleşmesi mümkün olamadı ve bundan dolayı vergi tahsilatında büyük

⁸⁸ Düstûr, Tertip I, Cilt 1, , Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1289, s.4-7 akt., İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, a.g.e., 2015, 14-15.

⁸⁹ Rogan, a.g.e., 1999, 13.

⁹⁰ Hassa ve Dersaadet Ordusu İstanbul, Anadolu Ordusu Harput, Rumeli Ordusu Manastır ve Arabistan Ordusu Şam'da kuruldu. 1848 yılında ise Bağdat'ta Irak Ordusu ve 1863'te yedinci bir kuvvet olarak Yemen'de bir ordu oluşturuldu. Zürcher, E. J. (1998), “The Ottoman Conscription System, 1844-1914”, *International Review of Social History*, 43 (3), 439-440; Beşikçi, M., a.g.m., 2018, 14; Şimşek, V. (2005). *Ottoman Military Recruitment and The Recruit: 1826-1853*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi, 52-55.

oranda yerel ileri gelenlere bağı kalındı. Ayrıca belirlenen bu vergilerin yanı sıra, Osmanlı maliyesinde önemli bir gelir kalemi olan aşar vergisi iltizam sistemi çerçevesinde tahsil edilmeye devam edildi. Vergi gelirlerini aracı olmadan doğrudan hazineye aktarma girişimleri istenilen sonuçla neticelenmedi; bundan dolayı yerel iktidar sahipleri vergi toplama sürecinde aracı rolünü devam ettirdi. Bu durum aynı zamanda iltizam sisteminin yeni vergi sisteminde varlığını sürdürmesini olanaklı kıldı.⁹¹

Vergi tahsildarlığı noktasındaki çelişkili durumun bir benzerini arazi kullanımına yönelik düzenlemelerin sonuçlarında da gözlemek mümkündür. 1858 yılında uygulamaya konulan Arazi Kanunu ile arazi ve onun ürünleri üzerinde doğrudan merkezin kontrolünün kurulması amaçlanmaktaydı. Miri arazilerde toprağı işleyenlere arazi kullanım hakkını tapu ile tescil ettirmeyi öngören bu kanunla arazi kullanımında kendisine tehdit oluşturan yerel ileri gelenlerin büyük toprak sahipliğinin ortadan kaldırılması ve küçük ölçekli toprak sahipliğinin arazi kullanım haklarının güvence altına alınması hedeflenmekteydi.⁹² Ancak arazi kanunu ile amaçlanan hedefler uygulamada yerelin kendine özgü dinamiklerinden dolayı farklı şekilde neticelendi. Çukurova bölgesinde yerleşikleştirme sırasında aşiret reislerinin çoğunlukla tapuları kendi üzerlerine tescil ettirmeleri ve tapu sahibi kişilerin toprakları üzerinde etkili bir kontrole sahip olamamaları gibi durumlar bölgede büyük toprak sahipliğinin yaygın bir olgu olmasına neden oldu.⁹³ Bu durum Doğu Anadolu’da aşiretlerin iskânı sırasında da gerçekleşti. Yerleşimin olmadığı bölgelerde aşiret reislerinin rızasıyla gerçekleştirilen yerleşim sırasında aşiret reisleri arazinin tapularını kendi adlarına alabiliyorlardı. Bu durum merkezin doğrudan kontrolünün olmadığı bölgelerde aşiretlerin yerleşim süreci ile eş zamanlı olarak büyük toprak sahipliğinin ortaya çıkmasına neden oldu.⁹⁴ On dokuzuncu yüzyılda yerel ileri gelenler mali alandaki etkinliklerini idari alanda da devam ettirdiler. On yedi ve on sekizinci yüzyıllarda imparatorluk merkezi karşısında taşrada önemli bir güç olarak ortaya çıkan ayanlık kurumu on dokuzuncu yüzyılda yapılan düzenlemelerle ortadan kaldırılmışsa da ayan

⁹¹ Özbek, a.g.m., 2009, 63-64; Özbek, a.g.m., 2010, 55-56; Özbek, a.g.e., 2015, 22-23.

⁹² Aytekin, E.A. (2005). “Hukuk, Tarih ve Tarih yazımı: 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi’ne Yönelik Yaklaşımlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 736.

⁹³ Gould, a.g.e., 1973, 182-191.

⁹⁴ Arıcanlı, T. (1998). “19. Yüzyılda Anadolu’da Mülkiyet, Toprak ve Emek”, *Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 133-134.

ailesinden kişiler sancak merkezlerinde kurulan meclislere üye olarak vilayet ve sancak yönetimlerinde söz sahibi olmayı sürdürdüler.⁹⁵

Osmanlı İmparatorluğu tarafından belirlenen Tanzimat ideallerinin imparatorluk topraklarında eş zamanlı olarak uygulanması noktasında bir irade ortaya konmuşsa da bu düzenlemeler yerel güç dengeleri ve mali yetersizlikler nedeniyle uygulanamadı. Bu durum Tanzimat dönemine dair değerlendirmeleri de etkiledi. Yonca Köksal, modern-merkezi bir yapının kurulma aşaması olarak değerlendirilen Tanzimat döneminde bir yandan vergi gelirlerindeki artış ve kalkınma girişimleri, diğer yandan hala yerel nüfuz sahibi kişilerin varlığı, kurulan patronaj ilişkileriyle elde edilen ayrıcalıklar ve kötü ekonomik koşulların sürmesi gibi durumların Tanzimat dönemi üzerine yapılan çalışmalarda bir ikilem olarak değerlendirilmeye neden olduğunu belirtmektedir. Ancak bu ikilik durumunun Osmanlıya özgü olmadığını, farklı bölgelerde de özellikle ulus-devlete geçiş dönemlerinde eski ve yeni uygulamaların bir arada var olduğunu, merkezi bir devletin geçiş dönemlerinde merkezin topluma tam olarak nüfuz ettiği idealinin gerçek dışı olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁶

Öte yandan Meltem Toksöz, Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerin yanı sıra eski uygulamaların varlığını sürdürmesi durumunun Tanzimat sürecinin başarı veya başarısızlık çerçevesinde değerlendirilmesine neden olduğunu ifade etmektedir. Tanzimat sürecine dair bu tür değerlendirmelerin yapılmasında Osmanlı modernizasyon süreci olarak değerlendirilen Tanzimat sürecinin imparatorluğun her yerinde, eşzamanlı olarak ve imparatorluk merkezi tarafından yürütülen bir süreç olduğu varsayımından kaynaklandığını belirtmektedir. Bu durumun da Tanzimat sürecinin dönüştürdüğü devlet-toplum ilişkisinden ziyade imparatorluk merkezinin yaptığı düzenlemelerin pratikte başarılı olup olmadığına odaklanılmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Süreci tekilleştiren bu tür değerlendirmelerde imparatorluğun çok etnili, çok dinli ve çok dilli yapısı, bölgeler arası farklılığı, düzenlemelerin belli bir kesimi değil toplumun bütününe hedef aldığı ve merkezin

⁹⁵ Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 37; Quataert, a.g.e.,2005, 166-167.

⁹⁶ Köksal, Y. (2010). "Tanzimat ve Tarih Yazımı", *Doğu Batı Dergisi: Osmanlılar I*, 51, 196-197.

belirlediği uygulamaların bu uzun süreçte değişip dönüşeceği göz ardı edilerek düzenlemelerin uygulamalardaki sonuçlarına odaklanıldığını belirtmektedir.⁹⁷

Tanzimat döneminin imparatorluk merkezi tarafından belirlenen ideallerin uygulamada farklılık gösterdiği bir alan da imparatorluğun göçebe unsurlara karşı uygulamaya koyduğu düzenlemelerde ortaya çıkmaktadır. Etkin bir vergilendirme ve merkezin bu hareketli nüfus üzerinde kontrolün sağlanması en öncelikli amaçlar olarak yapılan düzenlemelerde gözlemlenmekle birlikte bu süreçte yerel dinamiklerin ve bölgenin koşullarının da en az merkezin belirlediği amaçlar kadar etkili olduğu tespit edilmektedir. İmparatorluğun Çukurova ve Arap vilayetlerinde göçebe unsurların yerleşik hale gelmesinde tarımın ticarileşmesi önemli bir faktörken⁹⁸ Orta Anadolu'da eşit vatandaşlık yönündeki ideolojik değişim imparatorluk merkezinin bölgedeki göçebe unsurlara müdahale etmesinin temel sebebiydi.⁹⁹ Göçebe unsurları merkezin politikasına dâhil etme, belirli dönemlerde ve bölgelerde doğrudan müdahale ile gerçekleşirken belirli dönemlerde göçebe unsurlardan ordu teşkil ederek, onları yeni okul sistemine dâhil ederek ve bazen de merkezden uzak sınır bölgelerinde olduğu gibi göçebe unsurlarla olan ilişkilerde müzakere yöntemine başvurularak merkezin politikasına dâhil edilmeye çalışıldı.¹⁰⁰ Göçebe unsurların okul sistemine dâhil edilerek medenileştirilmeleri aynı zamanda İslam şuurunun kazandırılması anlamını da taşımaktaydı; bu durum özellikle II. Abdülhamid döneminde daha fazla öne çıkmaktaydı. Bu dönemde göçebe unsurlara karşı geliştirilen söylem göçmenler için de söz konusuydu. Örneğin 1904 yılında Havran Sancağı'nda bulunan göçebe unsurların, Dürzilerin ve Çerkeslerin “*daire-i medeniyete idhali ile bulundukları hal-i*

⁹⁷ Toksöz, M. (2015). “Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi”, *Tanzimat- Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 209-226.

⁹⁸ Toksöz, a.g.e., 2000 ; Gould, a.g.e., 1973; Rogan, a.g.e., 1999; Baer, G. (1957), “Some Aspects of Bedouin Sedentarization in 19th Century Egypt”, *Die Welt des Islams New Series*, 5 (½),84-98.

⁹⁹ Köksal, a.g.m, 2006, 469-491.

¹⁰⁰ Rogan, E.L. (1996). “Aşiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907)”, *International Journal of Middle East Studies*, 28 (1), 83-107; Gölbaşı, E. (2009). “Heretik” Aşiretler Ve II. Abdülhamid Rejimi: Zorunlu Askerlik Meselesi Ve İhtida Siyaseti Odağında Yezidiler Ve Osmanlı İdaresi”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 9 (Güz), 87-156; Klein, J. (2007). *Hamidiye Alayları – İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*. İstanbul: İletişim Yayınları. Çiçek, M.T. (2021). *Negotiating Empire in the Middle East: Ottomans and Arab Nomads in the Modern Era, 1840-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.

*vahşet ve cehaletten kurtarılmaları... şiar-ı İslamiyye” için kaza ve köylerdeki okul sayısının artırılması gerektiği belirtildi.*¹⁰¹

Tanzimat dönemi uygulamalarının imparatorluğun her bölgesinde aynı etkiyi yarattığı ve her bölgede istenilen sonuçların elde edildiğini söylemek bölgelerin yerel koşullarını ve aktörlerini göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Yerel koşulların da etkili olduğu bu dönemde eski ve yeni uygulamaların bir arada varlığını sürdürmesi söz konusu olsa da Tanzimat süreci imparatorluk merkezinin tebaası ile olan ilişkisinde köklü dönüşümlerin yaşandığı, merkezin tebaasının günlük yaşamına daha fazla nüfuz etme olanağı bulmaya yönelik uygulamaların gündeme geldiği önemli bir girişimdi.

2.2.2. Yeni Düzenin Düzensizleri “Göçebeler”

İmparatorluk merkezinin Tanzimat döneminde idari, mali ve askeri alandaki düzenlemeleri merkezin topluma daha fazla nüfuz etme politikası çerçevesinde şekillendi. Bu durum merkez ile tebaası arasındaki ilişkinin değiştiği önceki dönemlerde araçlar vasıtası ile kurulan dolaylı ilişkiden doğrudan bir ilişki kurma biçimine geçildiğini ifade etmekteydi. Modern devletlere özgü bu devlet-toplum ilişki biçimi Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat dönemi düzenlemelerine de yansımaktaydı. İmparatorluğun idari, mali ve askeri alanlarda tebaası ile kurmak isteği doğrudan ilişki öncelikle nüfusun bilgisini gerektirmekteydi. 1830 yılından itibaren yapılan nüfus sayımları imparatorluğun asker toplama ve vergilerin doğrudan hazineye aktarım tekelinin imparatorluk merkezi tarafından atanan görevlilerce yerine getirilmesi çabasının doğal bir sonucuydu.¹⁰² James Scott pre-modern devletlerin

¹⁰¹ “...Havran sancağında mekatib-i ibtidaiyye-i İslamiyyenin ihtiyacat-ı mahalliye ile mütenasib derecede tekessürü ile beraber liva-i mezkûr merkezinde bir bab rüşdi mektebi tesisi ve küşadı ehem olup mevcut bulunan ve yeniden açılacak olan mekatib-i mezkurenin heyet-i idarelerinin tanzifi için muktezi maaş karşılığı mefkud idüğü ve liva-i mezkûr mülhakatından Cebel-i Dürüz’da kâin Süveyde, Âhire ve Salhad kazalarını mutavattın Dürzilerin teaccüm-i akaid-i diniyyeleri için mukaddemen tayin ve izam olunan dört vaiz efendinin vücud ve mesailerine şimdiye değin hasbe’l-mevki istifade olamadığı bundan böyle de husul-i istifade gayri melhuz bulunduğu beyanıyla mezkûr vaizlerin vazifesi lağv ve maaşat-ı seneviyyeleri olan doksan altı bin kuruş karşılık ittihaz olunarak liva-i mezkûr merkez ve Dar’a ve Kuneytır ve Aclûn ve Süveyde ve Âhire ve Salhad kazalarında mevcut mekatib-i ibtidaiyye ilaveten icab eden köylerde lüzumu kadar mekatib-i iptidaiye ve merkez livada dahi bir bab rüşdi mektebi tesisi ve küşadı ve sairin istikmalî lüzumu Havran mutasarrıflığından iş’ar olunacağı ve liva-i mezkûr dâhilinde bulunan ve henüz hal-i bedevinde olan yerli urban ile muhacirin-i Çerakisenin ve Dürzilerin tedricen daire-i medeniyete idhali ile bulundukları hal-i vahşet ve cehaletten kurtarılmaları mekatib-i mezkurenin tesisleriyle şiar-ı İslamiyye ve maarif-i ibtidaiyenin çocuklara hüsnü talimine vabeste olup iş’ar-ı mahalli vilayet maarif müdürlüğü ile meclis-i idarece de muvafık-ı hal ve maslahat görüldüğünden bahisle...”COA. DH. MKT. 866/57, 18 Rebiulevvel 1322 (2 Haziran 1904).

¹⁰² Gündoğan, a.g.m., 2020, 2-3.

tebaasının serveti, arazi sahipliği, gelirleri, konumları ve kimlikleri hakkında çok az bilgiye sahip olduğunu ve bundan dolayı toprakları ve tebaasının ayrıntılı bir “harita”sına sahip olmamakla çok önemli konularda *kısmen kör yapılar* olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca pre-modern devletlerin tebaası hakkındaki yeterli bilgiye sahip olmamasının sonucunda müdahalelerin çoğunlukla kaba ve birbirini baltalayan girişimler şeklinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Modern devletlerin toplumun okunaklılığını merkezi bir sorun olarak görmeye başlamasıyla rasyonelleştirmeye ve standartlaştırmaya yönelik adımlar atıldı. Kalıcı soyadlarının yaratılması, ölçülerin standartlaştırılması, kadastro ve nüfus kayıt sisteminin oluşturulması, mülkiyet hakkına dair düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, dil ve hukuki söylemin standartlaştırılması, kent planları ve ulaşım alanındaki düzenlemelerle¹⁰³ toplumun okunaklı kılınması amaçlanırken yapılan nüfus sayımlarıyla “devletten ayrı ve bilimsel olarak tanımlanabilecek şeyleşmiş bir nesne olarak toplumun keşfedilmesi” olanaklı hale geldi.¹⁰⁴

Osmanlı İmparatorluğu’nun on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirdiği nüfus sayımları gibi yüzyılın ortasından itibaren izlediği yerleşikleştirme politikası da temelde merkezin toplumun bilgisine sahip olma ve toplumu daha “okunaklı” kılma girişimlerinin bir parçasıydı. Etkin bir şekilde vergilendirme, askere alma ve göçebe topluluklara özgü hareketlilikten doğan olumsuz durumları ortadan kaldırmayı amaçlayan yerleşikleştirme politikası Tanzimat dönemi nüfusu yönetme politikasının önemli bir ögesi idi. Göçebelerin hareketlilik özelliğine bağlı olarak vergi tahsilatı ve askere alınma süreçlerinden kaçabilmeleri ve dönemsel olarak tarımla uğraşsalar bile diledikleri zaman toprağı işlemeyi bırakabilmeleri imparatorluk merkezinin okunaklı toplum yaratma politikalarıyla çatışıyordu. Göçebe unsurların varlığı ve yaşam formları imparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda vergilendirme, tarımsal üretime iş gücü sağlama ve orduya düzenli insan gücü sağlama çerçevesinde geliştirilen nüfus politikasında sapmayı temsil etmekteydi. Öte yandan Terzibaşoğlu, on dokuzuncu yüzyıla kadar yerleşik köylülük ile göçebeler arasında net bir ayrım yapmanın imkânsız olduğunu çünkü kırsal hareketliliğin yalnızca farklı grupların fiziksel hareketliliğinden

¹⁰³ Scott, J. C. (2008). *Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu*. İstanbul: Versus Yayınları, 14-16.

¹⁰⁴ Nüfus sayımlarında elde edilen kişilerin yaş profili, meslekleri, doğurganlıkları, okuryazarlık durumu, mal sahiplikleri, suç durumu gibi bilgiler devletlere nüfusu daha ayrıntılı bir şekilde tanımlama olanağı sağladı. Scott, a.g.e., 2008, 150-151.

ibaret olmadığını yerleşik nüfus ile göçebe unsurlar arasında yaşam biçimleri ve ekonomik faaliyetleri arasında geçişlerin gerçekleştiğini belirtmektedir. Anadolu kırsalında tarımdaki sulama ihtiyacının çoğunlukla yağışlardan sağlanmasının çiftçilerin gerektiğinde kolaylıkla tarım ve hayvancılık arasında geçiş yapmasına neden olduğunu ve bundan dolayı yerleşik nüfus ile göçebe topluluklar arasında ekonomik ve sosyal yaşamları arasında basit ayrımlara olanak vermeyen çok fazla akışkanlık ve benzerlik olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁵ Aynı şekilde hareketliliklerini yaylak ve kışlaklar gibi daimi bölgeler arasında yapmalarından dolayı “göçebe” tanımını yerine “konar-göçer” ifadesini kullanan Cengiz Orhonlu, göçebe ve yerleşik nüfus arasında net ayrımlar yapmanın olanaksız olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Özellikle, bir bakıma yerleşik halk ile bunların iktisadî bakımdan bir bütün meydana getirdiklerini de söyleyebiliriz. Rumeli’nin Türkleşmesi için, hükümet tarafından yapılmış olan insan kütlelerinin nakledilmeleri keyfiyeti çoğu konar-göçer olmak üzere malûmdur. Daimî bir yaylâk-kışlak hareketi dolayısıyla bir yer tutmamaları yüzünden, bunların göçebe sayılıp sayılmıyacağı meselesi karşımıza çıkmaktadır. Hayatları incelemeye tâbi tutulduğu zaman göçebe sınıfına, dâhil edilmeyecekleri görülmektedir. Yaylakda hayvanlarını otlatmakda, dolayısıyla hayvancılıkla uğraşmaktadırlar; kışlakda ise kondukları yerde ekinlik yâni bir nevi basit ziraat yapmaktadırlar. Görüldüğü gibi göçebe lâfzının verilmesi de isabetli değildir. Bunların hayat tarzlarını yerleşik hayat ile göçebelik arasında bir ara şekli diye tarif edebiliriz. Resmî kayıtlarda ve kanunnâmelerdeki konar-göçer tabiri bir terim olarak bunların hayat tarzlarını pek güzel ifade etmektedir.”¹⁰⁶

Göçebe hareketliliğinin sağladığı bu akışkanlığın imparatorluk merkezi tarafından bir tehdide ve kontrol edilmesi gereken bir duruma dönüşmesi yeni bir yönetim anlayışına geçişten kaynaklanmaktaydı. Avrupa’da sınırları kesin olarak belirlenmiş toprak bütünlüğüne dayalı devletlerin yükselişi, Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk dönemlerinde imparatorluğun genişlemesine hizmet eden temel ilişkilerinde akışkan olma hali bir zaafa ve zayıflık göstergesine dönüştü. On yedinci yüzyılın sonlarından itibaren sınır bölgelerini akışkan tutma yerine, Avusturya ve Rusya’ya karşı sınırlardaki varlığını arttırmak ve korumak için sınır bölgelerindeki kaleleri onarmaya ve yeni kaleler inşa etmeye başladı.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 79-80

¹⁰⁶ Orhonlu, a.g.e., 1987, 13.

¹⁰⁷ Kasaba, a.g.e., 2012, 27 ve 73

Sınır bölgelerindeki akışkanlığa karşı alınan önlemler imparatorluk sınırları içerisinde de uygulamaya konuldu. Önceki yıllarda kırsal alandaki güvensizlik nüfusun kentlere hareket etmesine neden olmuştu. Örneğin, on sekizinci yüzyılın başlarında Karasi’de kayıtlı olan 170 haneden yalnızca 56’sının hâlâ orada olduğu ve ilçeye bağlı 54 köyden 12’sinin yerinde olduğu tespit edildi.¹⁰⁸ Osmanlı İmparatorluğu kırsal alandaki kaçıışı engellemek için göçebelerin göç yollarını kısıtladı ve kontrol altında tuttu. Ayrıca on sekizinci yüzyılda imparatorluğun deniz sınırlarını da daha iyi tanımlamaya ve savunmaya çalıştı. On sekizinci yüzyılın ilk yıllarında imparatorluğun bu uygulamaları sayesinde kısa bir süreliğine hareketlilik kontrol altına alındı. Ancak bu durum yüzyılın ikinci yarısında değişti; imparatorluk yeniden uzun ve yıkıcı savaşlar ve dağlık bölgelerde kırsal ayaklanmalarla karşı karşıya kaldı. Bu koşullar taşra ileri gelenlerine otoritelerini güçlendirme ve bağımsız hareket etme imkânı sundu. Taşrada önemli bir güç odağı haline dönüşen taşra ileri gelenleri yüzyılın son yıllarının Ayanlık Çağı olarak nitelendirilmesine neden oldular.¹⁰⁹

Önceki yüzyıllarda hareketliliğin kontrolüne dair hayata geçirilen uygulamalar on dokuzuncu yüzyılda da devam etti. Nüfusun önemli bir hareketli unsuru olan göçebelerin yerleşik yaşama geçirilmesi ve kontrol altında tutulması özellikle Tanzimat döneminin idari, mali ve askeri alanlarda gerçekleştirmek isteği dönüşümlerle yakından ilişkili bir durumdu. Maliyedeki zayıflama, iç kaosun devam etmesi, kırsal alandaki güvensizlik sebebiyle çok sayıda insanın kentlere hareket etmesi ve bu durumun tarımsal gelir için bir endişe kaynağı olduğu bir durumda imparatorluğun çıkarları göçebe nüfusun çıkarları ile çatışmaya başladı.¹¹⁰ Bu durum on yedinci yüzyıldan itibaren göçebe nüfusun yerleşik hayata geçirilmesine yönelik geliştirilen politikaların on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha sistemli ve kitlesel bir şekilde uygulanmasına neden oldu.¹¹¹

Göçebe unsurların sınırlarda ve iç bölgelerde bir zaafa dönüşmesi bu unsurların ortadan kaldırılması gereken yapılar olduğu düşüncesi beraberinde, yerleşik yaşam ile göçebe yaşam formu arasındaki ikiliğe vurgu yapan bir iskân politikasının inşa edilmesine

¹⁰⁸ Halaçoğlu, a.g.e., 2020, 79.

¹⁰⁹ Kasaba, a.g.m, 2004, 36; McGowan, B. Âyanlar Çağı 1699-1812, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, 756-867.

¹¹⁰ Kasaba, a.g.e., 2004, 34.

¹¹¹ Avcı, a.g.m, 2009, 970.

neden oldu. Yerleşik yaşam formu modern yönetim anlayışının bir temsili olarak kabul görürken, göçebelik ve kabilecilik gibi yapılar “*ehlileşmemiş*” ve “*vahşi*” olarak tanımlandı.¹¹² Göçebe unsurlarının yaşam biçimlerinin uygarlıktan uzak bir yaşam biçimi olduğu dönemin önemli bürokratlarından Cevdet Paşa tarafından sıklıkla dile getiriliyordu:

“...Bulanık kazâsına nispetle denize daha karîb ise de, bir tarafla ihtilâtları ve ahz u i’tâları olmadığından âhalisi hâl-i vahşet ü bedâvetde olup medâr-ı ta’ayyüşleri arâzi ve hayvânât mahsulüne münhasır olarak beynlerinde para mu’âmesi yok idi.”¹¹³

Bu yapıların uygarlaştırılmasının ve kontrol edilmesinin ancak “*daire-i medeniyet*”e yani imparatorluk merkezinin yönetim anlayışına bağlı yerleşik bir nüfus yaratılarak mümkün olacağı düşünülmekte ve bu sürecin yürütücüsü olan merkeze uygarlaştırıcı bir misyon¹¹⁴ addedilmektedir.¹¹⁵

“...Bingazi sancağı dâhilinde fevkalade kabil-i imar olup elyevm metruk ve muattal kalmış olan mahallere muhacirin iskân edildiği takdirde oraları iki üç sene zarfında mamur ve abadan olacağı gibi hayme-nişin olan urbana dahi tavattun hahişi gelerek onların da daire-i medeniyete idhali kolaylaşacağından her iki cihetle mülken ve siyaseten menafî ve muhasenat husule geleceği bedihi olmasına ve bazı vilayat-ı şahanede henüz yerleştirilmemiş Rumeli ahalisinden...”

Göçebe unsurların “*daire-i medeniyet*”e alınması aynı zamanda itaat altına “*taht-ı itâat u inzibat*” alınması demektir.¹¹⁶

¹¹² Kasaba, a.g.e., 2012, 142-143.

¹¹³ Ahmet Cevdet Paşa (1980). *Ma’rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 149; “*Ulaşlı âşiretleri zive-i cebelde ve gayet sap yerlerde sâkin, pek vahşi cerî vü cengâver bir halk olup...*” Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., 1980, 126.

¹¹⁴ Maurus Reinkowski, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası’nın düşünsel dünyasında “*vahşilik*” ve “*barbarlık*” tanımlamaları kendisi gibi olmayanı yani ötekini tanımlamak ve yabancı olanı ele geçirmek için kullanılan merkezi bir düzen kategorisi olarak işlev gördüğünü ve Avrupa’da hâkim olan tutumun Osmanlı İmparatorluğu’nda da varlık gösterdiğini belirtmektedir. İslamiyet öncesi dönemi eleştirmek için kullanılan “*cahiliyye*” ifadesinin Osmanlı terminolojisindeki karşılığı olan medeniyetsiz, barbar ifadelerinin imparatorluk tarafından merkezden uzak, ulaşımı ve kontrolü zor olan bölgeler için sıklıkla kullanıldığını ve imparatorluk merkezinin zahmete değer hedef olan medeniyete ulaşmak için asıl amacının bu bölgelere medeniyeti götürmek olarak tarif edildiğini ifade etmektedir. Reinkowski, M. (2017). *Düzenin Şeyleri, Tanzimat’ın Kelimeleri-19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 242-246.

¹¹⁵ COA. İ.DH.1244/97479, 10 Safer 1309 (15 Eylül 1891); Bir başka örnek için bkz: “...vali-i müşârun ileyhin gayret ve icraat-ı vakı’asının takdiriyle beraber diğer hanelerin dahi iskânına himmet olunması zımında kendisine cevabname tastiri ve eyalat-ı saireye gönderilmiş olan hanelerin hüsn-i iskânıyla bunların zirâ’at ve şeref-i medeniyete alışınca değin bir tarafa dağılmamaları esbabının istihsal ve istikmaline dikkat ve ihtimam olunması hususunun...” COA. İ. DH. 518/35302, 9 Cemazeyilahir 1280 (21 Kasım 1863).

¹¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., 1980, 133.

Tanzimat bürokrasisin düşünsel dünyasına hâkim olan bu düşünce çerçevesinde yerleşik ile göçebe nüfus arasındaki farklılıklar detaylandırılırken inşa edilen göçebelik algısı, imparatorluğun medeniyet söyleminin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı.¹¹⁷ Ancak bu söylem farklı bir yaşam biçimini kabul etmeyen yıkıcı ve yer yer şiddet kullanımını meşrulaştıran bir söylemdi.

İmparatorluk merkezinden uzak, kontrol edilmesi zor bölgeler ile yerleşik yaşam formu karşısında bir tehdit olarak değerlendirilen kabile ve göçebe topluluklara karşı merkezin üstlendiği uygarlaştırma misyonu dönemin imparatorlukları tarafından paylaşılan ortak bir politikaydı. Selim Deringil, Osmanlı İmparatorluğu’nun on dokuzuncu yüzyılda kendi periferisindeki bölgeler ile kabile ve göçebe gibi topluluklara karşı “vahşet”, “cehalet” gibi belirli pejoratif imgeler kullanarak imparatorluk merkezine dâhil etme politikasını “ödünç alınmış kolonyalizm” olarak tanımlamaktadır. Bu politika ile merkezden uzak bölgeler ve çeşitli grupların yaşam formu medeniyetten uzak olarak tanımlanarak bu alanlar kolonyal siyasetin potansiyel alanları olarak belirlenmekteydi. İmparatorluk merkezine de bu alanları merkezin uygarlaştırıcı ve modernleştirici çemberine dâhil etme görevi verilerek izlenilen bu politika meşrulaştırıldı. “Göçebe unsurlara karşı takınılan bu hor gören tutum bazen bir husumet bazen de babacan bir tavır şeklinde karşımıza çıkabiliyordu. Hatta kimi zaman bu babacan tavır “*asil vahşi*”ye [*noble savage*] karşı hissedilen bir hayranlığa bürünebiliyordu. Yine de göçebeleri algılanması esas olarak şu özlü sözde vücut buluyordu: “*Hal-i vahşet ve bedeviyette yaşarlar*”. Başka bir ifade, “*Hal-i cahalet ve bedeviyette yaşarlar*” daha ılımlı da olsa aynı bakışı ifade eder. Bu unsurların içinde bulunduğu durum karşısında yapılması gereken şey bunları “*yavaş yavaş medeniyet dairesine çekmek*” [*peyderpey daire-i medeniyete idhal*] ya da “*kendilerine ilerleme ve medeniyete götürülmesi*” [*ürbanın temeddün ve terakkileri*] idi. Özünde kötü olmayan bu insanlar “*iyiyi kötüden ayıramayan naif bir topluluktu*” [*nik ve bed’i tefrik edemeyen sade dilan ahali*]. Göçebelerin reisleri ve önde gelenlerine karşı dikkatlice muamele edilmeli “*vahşi doğalarını ve nefretlerini kıskırtacak*” [*tevahhuş ve nefretlerini mucib olmak*] hareketlerden kaçınılmalıydı.” On dokuzuncu yüzyılda imparatorluğun göçebe

¹¹⁷ Adamiak, a.g.e., 2018, 43.

topluluklara karşı tutumu ve uyguladığı politikalar bu bakış açısı ile şekillenmekteydi.¹¹⁸

İmparatorluğun medeniyet söylemi merkezden uzak bölgeleri kontrol etme ve bu bölgelerde otoritesini tesis etme çabasını kolaylaştıran bir işleve sahipti. Deringil, sömürgeciliğin modern bir varoluş biçimi olarak görüldüğü bir dönemde Osmanlıların bu politikasının saldırgan emperyal rakiplerine karşı bir ayakta kalma taktiği olduğunu ve bundan dolayı rakiplerinin saldırgan politikalarıyla kıyaslanamayacağını belirtmektedir.¹¹⁹ Benzer şekilde Maurus Reinkowski de Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği sömürgeci tutumun Avrupalıların kendilerine karşı oluşturduğu retoriğe ve saldırılara karşı inşa edildiğini belirtmektedir. Reinkowski, Avrupa dışında cereyan eden vahşetin bir parçası olma suçlamalarıyla karşı karşıya kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun, uluslararası kamuoyuna yönelik dâhili veya harici evraklarda Avrupa medeniyetine aidiyetini sıklıkla vurguladığını ifade etmektedir.¹²⁰

Deringil'in Osmanlıların periferideki kolonyal siyasetine benzer bir çözümlemeyi Ussama Makdisi "Osmanlı Oryantalizm"i kavramıyla tanımlamaktadır. Makdisi, Avrupalı oryantalistlerin Hristiyan batıyı Müslüman doğudan daha ileride görme kavramsallaştırmasının bir benzerinin Osmanlı reform çağında gerçekleştiğini savunmaktadır. Osmanlı reformunun, imparatorluğun geri kalmış modern öncesi tebaası ve kendi topraklarında ortaya çıkan yozlaşmış bir doğulu benliği ile geç Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten büyük ölçüde Osmanlı Türk seçkinleri tarafından temsil edilen modern Müslüman benliği arasında bir ayrım üzerinden şekillendiğini belirtmektedir. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat'tan itibaren tebaasını ortak modern Osmanlı vatanseverliği çerçevesinde birleşmesi gereken yurttaşlar olarak tanımlarken aynı zamanda merkezden uzak tebaasını geri kalmış, henüz Osmanlılaşmamış ve imparatorluk reformunun önündeki engeller olarak değerlendirdiğini belirtmektedir. Makdisi, Osmanlı reformunun bu paradoksunun imparatorluğun Arap vilayetlerinde olduğu kadar hiçbir yerinde bu derece belirgin

¹¹⁸ Deringil, S. (2007). *Simgeden Millete – II. Abdulhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları, 176.

¹¹⁹ Deringil, a.g.m., 2003, 311-313; Deringil, a.g.e., 2007, 165-217.

¹²⁰ Reinkowski, a.g.e., 2017, 245.

olmadığını, Arapların reform çağındaki seçkinler tarafından imparatorluğun geri nüfusu olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir.¹²¹

Thomas Kühn ise Osmanlı İmparatorluğu'nun periferisindeki bölgelerde uyguladığı farklılık siyasetinin Avrupa'nın kolonyal politikalarından farklı olduğunu savunmaktadır. Siyasete katılım hakkının olmadığı Avrupa kolonyalizmin aksine İkinci Meşrutiyet dönemi parlamentosunda Yemenli mebusların varlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun farklılık siyasetini Avrupa kolonyalizminden ayıran önemli bir özelliği olarak tanımlamaktadır. İmparatorluğun periferisinde yer alan Yemen gibi bölgeleri koloni olarak ilan etmemesini Osmanlılık bayrağı altında imparatorluğun tüm etnik ve dini topluluklarının birliğini ve eşitliğini teşvik etme iddiasını baltalayacağından duyulan kaygıdan kaynaklandığını belirtmektedir. Osmanlı İmparatorluğu için önemli olan Osmanlı milletinin bir parçası olan “medeniyetsiz” tebaanın Avrupa'nın kolonyalizminden korumaktı.¹²²

Birgit Schaebler, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat reformları sonrasında kavramsallaştırılan “uygarlaştırma misyonu”nun Avrupa'dan doğrudan alınan bir düşünce olmadığını, Fransa'nın yalnızca askeri alanda değil medeniyet alanında da üstün oldukları iddiasına karşı diğer Avrupalı devletlerin verdiği tepkiye benzer bir şekilde geliştiğini belirtmektedir. Schaebler, Osmanlı İmparatorluğu'nun da tıpkı diğer Avrupa devletleri gibi Fransa'nın “medeniyet” kavramının yayılmasına bir cevap olarak kendi medeniyet söylemini inşa ettiğini ve aynı zamanda onun “vahşi” karşılığını kavramsallaştırmak zorunda kaldığını ancak bu sürecin yukarıdan aşağıya bir tahakküm biçiminde değil küresel ve yerel güçlerin etkileşimiyle biçimlenen yaratıcı bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Bundan dolayı Osmanlı “uygarlaştırma misyonu” kavramsallaştırması bir Avrupa taklidi değil tıpkı Fransa'nın Avrupa'daki medeniyet iddiasına karşı Almanya'da kavramsallaştırılan uygarlık misyonu söyleminde olduğu gibi doğal ve tarihsel bir süreç olduğunu belirtmektedir.¹²³

¹²¹ Makdisi, U. (2002). “Ottoman Orientalism”, *American Historical Review*, June, 768-796.

¹²² Kühn, T. (2007), “Shaping and Reshaping Colonial Ottomanism: Contesting Boundaries of Difference and Integration in Ottoman Yemen, 1872 – 1919”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 27 (2), 315-331.

¹²³ Schaebler, B. (2004), “Civilizing Others: Global Modernity and the Local Boundaries (French/German/Ottoman and Arab) of Savagery,” *Globalization and the Muslim World: Culture, Religion, and Modernity*, ed. Birgit Schaebler and Leif Stenberg, Syracuse: Syracuse University Press, 3-31.

Schaebler'ın da belirttiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun medeniyet söylemi, imparatorluğun modern-merkezi bir yapıya dönüşümünde merkez ve yerel güçlerin etkileşimiyle kavramsallaştırıldı. “Ödünç” alınmış bir söylem olduğunu belirtmek söylemin diğer ülkelerle eş zamanlı olarak kullanıldığı gerçeğini gizlememektedir. Osmanlı İmparatorluğu da tıpkı dönemin diğer imparatorlukları gibi medeniyet söylemini toplumu yönetme stratejisi olarak kullandı. Osmanlı İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumu ve toprağı okunaklı kılmanın araçlarını inşa ederken, yalnızca toplumu yönetmeyi değil, aynı zamanda onu “ideal bir imaja” sokmaya da çalıştı.¹²⁴ Bunu yaparken de bazı kültür ve yaşam biçimlerini ortadan kaldırılması gereken unsurlar olarak değerlendirdi. Bu bağlamda da on dokuzuncu yüzyılda göçebe ve aşiret yapılanmaları modernleşen ve merkezileşen imparatorluk için ortadan kaldırılması gereken unsurlar olarak değerlendirildi. Göçebeliği vahşet, cehalet ile özdeşleştiren imparatorluk merkezi reform döneminde inşa ettiği medenileştirme söyleminin¹²⁵ hedefindeki gruplar olarak konumlandırdı. Reform döneminde kavramsallaştırılan medenileştirme söylemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılda modern-merkezi yapının temel araçlarından olan askerlik ve vergilendirme sistemini göçebe gruplar üzerinde işler

¹²⁴ Weiner, A. (2019). “Nature, Nurture, and Memory in a Socialist Utopia: Delineating the Soviet Socio-Ethnic Body in the Age of Socialism,” *The American Historical Review*, 104 (4), 1116, akt. Fratantuono, a.g.m., 2019, 5.

¹²⁵ Patrick John Adamiak, Osmanlı yetkilerinin medenileştirme söyleminin ne anlama geldiğini ve iç sınırındaki nüfus üzerinde nasıl uygulayacakları konusunda farkı zamanlarda farklı fikirlere sahip olduğunu belirtmektedir. Farkı zamanlarda farklı bir “medenileştirme söyleminin” ortaya çıkmasında merkez ile yerel aktörlerin yürüttüğü müzakerelerin ve en önemlisi dönemin seçkin gruplarının zaman içerisinde söylemin farklı yönlerini tartışmasının karmaşık tarihsel bir anlatının inşa edilmesine neden olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, medenileştirme söyleminin ilk aşaması Tanzimat dönemi reformcuları tarafından kavramsallaştırıldı. Tanzimat reformcularının geliştirdiği bu versiyonun 1900'lerin başında yeniden canlandığını ancak bu ilk dönemde kavramsallaştırılan söylemin 1900'lerin başında yeniden canlanan söylemle pek çok ortak noktasının olmasının yanı sıra, geç dönemdeki versiyonun sivil ve askeri okullardan mezun olanlar tarafından benimsendiğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar varlık gösterdiğini ifade etmektedir. II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) ise padişaha kişisel sadakatin inşa edildiği idari kurumları etkinliğinin azaltıldığı bir dönemdi. Bu dönemde yerelin merkeze bağlanması kişisel himaye ağları ile sağlandı. Başka bir ifadeyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat döneminde kurulan mekanizmalarının çoğu, farklılıkları ortadan kaldırmayı ve yerel patronaj ağları gibi gayri resmi yönetim yöntemleriyle değil, standartlaştırılmış bir bürokrasi tarafından yönetilebilecek bir nüfus üretmeyi amaçladı. Bu bağlamda Tanzimat dönemi Osmanlı yetkilileri göçebe unsurları ortadan kaldırılması gereken yapılar olarak değerlendirdi. Ancak II. Abdülhamid döneminde belli kişi ve grupları devlet yerine kendi şahsına bağlayan himaye ağları üzerinden bir merkezileşme gerçekleşti ve kendisini modern dünyada İslam ve Osmanlı medeniyetinin en iyi dönemini tasvir eden padişah kişisel bağlantılarla göçebe unsurları Osmanlı modernleşmesine dâhil etmeye çalıştı. Adamiak, Tanzimat reformcularının izlediği politikanın yanı sıra, II. Abdülhamid dönemindeki bu uygulamanın da Osmanlı medenileştirme misyonunun bir yolu olduğunu belirtmektedir. Adamiak, a.g.e., 2018, 25-32.

kılmak ve bu gruplar üzerinde denetimi tesis etme amacıyla yürüttüğü iskân politikasının ayrılmaz parçasıydı.

Bu olgu sadece Osmanlı İmparatorluğu'na has bir durum değildi benzer politikalar dönemin imparatorlukları tarafından da uygulanmaktaydı. On dokuzuncu yüzyıldaki imparatorluklar Avrupa imparatorluklarının Asya ve Afrika gibi denizaşırı bölgelerde uyguladıkları kolonyal tutumun benzerini kendi topraklarında modern ve merkezi bir imparatorluk inşasının önünde engel olarak değerlendirilen göçebe ve kabile gibi yapılara karşı geliştirdikleri politikalarda da sıklıkla kullandılar. Willard Sunderland, Rus yetkililerin on sekizinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde bozkırın sömürgeleştirilmesi gereken boş bölgeler olduğu fikrini taşıdıklarını ve göçebe unsurların yaşadığı bozkırı boş bölgeler olarak tanımladıklarını belirtmektedir. Yetkililer tarafından bozkırın bu şekilde tanımlanmasında bu bölgelerde yaşayan toplulukların tarımsal üretim yapmadıkları sürece ortadan kaldırılması gereken yapılar olarak değerlendirilmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Rus kaçakçılarına ve vahşi halklara sığınak sağlayan ve “yeterince uygarlaşmamış” bu bölgelerin merkezin uygarlığına dâhil edilmesi gerektiği fikrinin egemen olmasıyla beraber geliştirilen politikalarla on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar bozkıra tarımsal yerleşimcilerin yerleşmesi teşvik edildi. Bu politikalar sonucunda bozkırda kalıcı bir güç elde edildiğinde bozkırdaki göçebe halkların çoğu ya "hareketliliklerini" durdurmayı seçtiler-yeni yöneticileri tarafından bunu yapmaya zorlandılar- ya da göçebeliklerini başka bölgelere taşıdılar.¹²⁶

Virginia Martin, Rusya'nın Kazak bozkırların sömürgeleştirmesinde hukukun işlevsel hale getirildiğini ve hukuk ile gelenek arasında ayrımın sistemleştirilmesine karşı Kazakların Rusların hukuki uygulamalarını esnetmeleri ve kabul etmemeleri üzerine Kazakların geleneksel yargı uygulamalarını (adat) sürdürmelerine izin verildiğini belirtmektedir. Ancak zaman içerisinde Rus hukukunun geleneksel hukuku bünyesine katmayı başardığını ve onu mümkün olan yerlerde ihtiyaca uygun şekilde dönüştürdüğünü belirtmektedir. 1822'den başlayarak, 1868 ve 1891'deki büyük revizyonlarla, Rus hükümeti adat'a alternatif olarak veya bazı konularda onun yerine alternatif olacak imparatorluk hukukunu getirerek göçebe unsurları Rus suç ve ceza

¹²⁶ Sunderland, W. (2004). *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe*, Ithaca: Cornell University Press, 53-58 ve 225.

sistemine dâhil etti. Rusların amacı Kazakları idare hukuku yoluyla uygarlaştırmaktı; özellikle geleneksel akrabalık çizgileri ve göçebe yolları üzerine idari sınırlar koyarak Kazak göçebelerini yerleşmeye teşvik etti. Hükümet ayrıca toprak işleminin göçebelige göre avantajlı olduğunun bir örneği olarak Rus yerleşimcilerin kolonizasyonunu da teşvik etti. 1900'e gelindiğinde bu unsurların birleşimiyle Kazakların yaşadığı bozkırın manzarası dönüştürüldü.¹²⁷

Steven Sabol, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Amerikalı ve Rus yetkililerinin kıtasal genişlemenin bölgesel konsolidasyon ve birleşmeyle mümkün olabileceğini düşüncelerinin onları kendi toprakları içerisinde sınırda, merkezden uzak bölgelerde iç kolonizasyon politikalarını uygulamaya sevk ettiğini belirtmektedir. Amerika'nın ovalara Rusya'nın ise bozkırlara doğru yayılmasının ve Amerika ile Rusya tarafından uygulanan tüm iç kolonizasyon politikalarının merkezinde toprağın vazgeçilmez bir teşvik unsuru olduğunu, toprağın kontrolü, yeniden dağıtımı ve kullanımının merkezden uzak bölgelere erişimin gerçekleştirilmesinde kritik bir işleve sahip olduğunu ifade etmektedir. Merkezden uzak bölgelere erişmek için Avrupalı emperyal güçlerin uygarlaştırma felsefesini ve emperyal ideolojisini paylaşan Amerika ve Rusya, Kuzey Amerika ovalarında yaşayan Siyular ve Rus bozkırlarında varlık gösteren Kazakları uygarlaştırma söyleminin hedefi haline getirdiler. Amerikalılar ve Ruslar, göçebe Siyular ve Kazakların geri kalmış medeniyetsiz olduklarını buna karşı kendilerinin üstün kültür ve toplum özelliklerine sahip olduklarını vurguladılar. İç kolonizasyon ve ona eşlik eden uygarlaştırma söylemi, Siyular ve Kazakların sosyal, kültürel, politik ve ekonomik yapılarını alt üst etmek, hatta belki de yok etmek anlamına geliyordu. Göçebe Siyular ve Kazakların toprağı yoğun ve tarımsal potansiyelini ortaya çıkaracak bir şekilde kullanmamaları, Amerikalılar ve Rusların göçebe Siyular ve Kazakları kullandıkları topraklardan çıkarmalarına ve toprakların göçebeler tarafından hayvancılık için kullanılması yerine köylülerin yoğun tarımsal sömürüsüne açılması yönünde politikalar uygulamaya sevk etti.¹²⁸

¹²⁷ Martin, V. (2001). *Law and custom in the steppe: The Kazakhs of the Middle Horde and Russian colonialism in the nineteenth century*, Routledge Curzon, 34-36 ve 155-161.

¹²⁸ Sabol, S. (2017). *The Touch Of Civilization” : Comparing American And Russian İnternal Colonization*, Boulder: University Press of Colarado, 171-178.

2.3. Göçebelikten Yerleşikliğe: On Dokuzuncu Yüzyıl Yerleşikleştirme Girişimleri

2.3.1. Yerleşikleştirmenin Araçları ve Yöntemleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren göçebe gibi hareketli unsurların iskân edilmesine yönelik politikası imparatorluğun henüz deneyimlediği bir durum değildi, on dokuzuncu yüzyılda uygulanan iskân politikası on yedinci yüzyıldan itibaren hareketli gruplara karşı uygulanan politikaların devamı niteliğindeydi.¹²⁹ Ancak on dokuzuncu yüzyıldaki Tanzimat düzenlemeleriyle hareketli grupların yerleşikleştirilmesine yönelik daha sistemli politikalar geliştirildi. Göçebe toplulukların göç yollarını ortadan kaldırmayı, mal ve nüfuslarını vergilendirme amacıyla kayıt altına almayı amaçlayan on dokuzuncu yüzyıl yerleşikleştirme politikası, göçebe toplulukların iç yönetimlerine doğrudan müdahale etmeden onları sakinleştirmeye ve kontrol etmeye çalışan daha önceki yerleşim uygulamalarından bu yönüyle tamamen farklıydı. On dokuzuncu yüzyılda göçebe unsurların yerleşik yaşama geçirilmesinde, köylülüğün güvenliğinin sağlanması ile tarımsal üretimin devamlılığı ve göçebe unsurların yerleşimi ile yeni arazilerin tarıma açılması ile Osmanlı kırsalının sosyo-ekonomik açıdan kalkınmasına katkı sunulması hedeflenmekteydi.¹³⁰ On yedinci yüzyıldaki iskân politikasının temel söylemi olan köylülüğün güvenliği ve tarımsal üretimin devamlılığı on dokuzuncu yüzyılın iskân politikasında daha sıklıkla vurgulandı. Tarımsal üretimin devamlılığı karşısında bir engel olarak değerlendirilen hareketli unsurlar sıklıkla şikâyet konusu oldu ve iskânın temel gerekçesini oluşturdu:

“...Mukaddema Mamuret'ül-Aziz vilayeti dâhilinde iken bir müddetten beri Divriği kazasıyla nevahi-i saire arazisine rekz-i hıyam eylemiş olan Dirican aşiretinin ahalisinin mezruat ve mahsulatını hayvanlarıyla mahv u telef eyledikten sonra enva-i sirkat ve şekavete dahi mütecasir olmakta bulunduklarından ve aşiret-i merkume reisinin erbab-ı şekavetten olmasına mebni derdestiyle icra-yı mücazatı hakkında mukaddema şeref-sadır olan irade-i seniyye ve icra olunan tebligat-ı samiye üzerine üç sene Harputta tevkif olunmuş takımdan olduğundan bahisle mezkûr aşiretin müteferrikan iskânlarıyla def-i mazarratları Divriği kazası ahalisi namına verilen arzuhal üzerine...”¹³¹

¹²⁹ Avcı, a.g.m, 2009, 970.

¹³⁰ Köksal Y. ve Polatel M., a.g.m., 2019, 102.

¹³¹ COA. DH. MKT. 1364/113, 18 Şevval 1302 (31 Temmuz 1885). Başka örnekler için bkz: “...Vilayet-i behiyyeleri dâhilinde mutavattın iken bir müddetten beri Divriği kazasıyla nevahi-i saire arazisine geçerek buralarda rekz-i hıyam ile ahalinin mezruat ve mahsulatını itlaf ve enva-i fezayihe ictisar

Tebaasının geçim araçlarını, güvenliğini koruma ve koşullarını iyileştirme yönünde politikalar geliştiren Osmanlı İmparatorluğu'nun temel amacı köylüleri korumak ve sayılarını arttırarak tarımın gelişmesini sağlamaktı. Bu bağlamda nüfusun üretken kesiminin zarar görmemesine yönelik politikaların bir parçası olarak işlev gören iskân politikasında yerleşik ve göçebe yaşam formu arasındaki farklılıklar sıklıkla vurgulanmakta ve hareketli unsurların yerleşimi tarımsal üretim için bir iş gücü kaynağı olarak değerlendirilmekteydi.

Hareketli unsurların yerleşikleştirilmesine yönelik önceki yüzyıllarda çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da on dokuzuncu yüzyılda yürütölen yerleşikleştirme uygulamaları daha kalıcı sonuçlar üretmesi bakımında farklıydı. Önceki yüzyıllardan en önemli farklılık yerleşim olarak seçölen bölgeydi. Önceki yüzyıllarda farklı bölgelerde iskâna tabi tutulan göçebe unsurlar on dokuzuncu yüzyılda kışlaklarında yerleşime zorlandılar. Yerleşim için göçebe unsurların mevsimsel olarak kullandıkları bölgelerin seçöilmesi on sekizinci yüzyılda hareketliliğin kısıtlanmasına yönelik uygulamalarla başladı. On sekizinci yüzyıla geldiğinde yüksek kırlar ile ovalar arasındaki mevsimlik göç hareketi yaylak-kışlak arasında belirli bir yörüngeye sabitlenmeye başladı. Toksöz, on dokuzuncu yüzyılın başında göçebe grupların mevsimsel olarak yazlık ve kışlık bölgelere göç etmesini ve hareketliliklerinin iki bölge arasında geekleşmesini yarı yerleşikleşme olarak değerlendirmekte ancak bu tür yarı yerleşikleşmenin tüm göçebe grupları için geçerli olmadığını belirtmektedir.¹³² Göçebelerin yazlık ve kışlık bölgeler arasındaki hareketliliği zaman içerisinde kısıtlandı. 1842'de aşiretlerin tek bir sancak veya kaza idari sınırları içinde sadece yazlık ve kışlık otlakları arasında hareket etmeleri kararlařtırıldı¹³³. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren uygulanan yerleşim politikası ile göçebe unsurların yazlık-kışlık göç döngüsü tamamen ortadan kalktı ve göçebeler kışlaklarında yerleşime

etmekte bulunan Dirican aşiretinin müteferrikan iskanlarıyla def-i mazarratları kaza-i mezkur ahali tarafından istida olunması üzerine..." COA. DH. MKT. 1395/3, 1 Cemazeyilevvel 1304 (26 Ocak 1887); "...Divriği kazasına tabi Enterağar karyesinde bir kısmı mezru ve diğeri kısmı çayır olup müteharriif olduğı Eğrisu demekle maruf mahalle Nermikanlı aşireti Mamuratü'l-Aziz vilayet-i celilesinden gelerek rekz-i hıyam ile henüz biçilmiş olan giyah ve hinta ve şair mahsulatını hayvanlarına telef ettirdikleri gibi ahali hakkında dahi icra-yı mezalime cüret eylediklerinden bahisle şu halin men'i..." , COA. DH. MKT. 1430/99, 1 Cemazeyilevvel 1304 (26 Ocak 1887); Sivas'ta olduğı gibi Islahiye'de de bölgede varlık gösteren göçebe unsurların ekili arazilere zarar verdiğı yerleşik köylüler tarafından şikâyet konusu oldu. COA. DH. MKT. 1889/9, 9 Rabiulahir 1309 (12 Kasım 1891).

¹³² Toksöz, a.g.e., 2000, 33-35.

¹³³ Orhonlu, a.g.e., 1987, 114.

zorlandılar. Bu bağlamda göçebe unsurların yazın kullandıkları bölgelere göçleri engellenerek kışın kullandıkları bölgelere zorunlu yerleşimi sağlandı. Göçebe unsurların bir kısmı mevcut yerleşim yerlerine yerleştirilirken bir kısmı da yeni kurulan yerleşim yerlerine yerleştirildi.¹³⁴ Hareketliliklerine getirilen coğrafi sınırlamalar göçebe unsurları belirli idari alanlar arasında hareket etmeye zorladı. Ayrıca göçebe grupların mevcut yerleşim yerlerine yerleşik nüfus arasına yerleştirilmesi zaman içerisinde grup olma özelliklerini yitirmelerine neden oldu.¹³⁵

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluğun tüm bölgelerini kapsayan büyük ölçekli bir yerleşim politikası uygulandı. Ancak bu yerleşim politikasının yöntemleri bölgelere göre farklılık göstermekteydi. Köksal, Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Anadolu'da aynı dönemde varlık gösteren Yeniil, Cihanbeyli, Afşar ve Rışvan aşiretlerini yerleşik hale getirirken bazılarını aşiret reisleriyle yapılan müzakereler ile yerleştirirken bazılarını zor kullanarak yerleştirdiğini ifade etmektedir. İmparatorluğun aynı bölgesinde ve eş zamanlı olarak varlık gösteren aşiretlere karşı zorlama ve müzakere kullanımını etkileyen çeşitli faktörler olduğunu belirtmektedir. Bu faktörler arasında jeopolitik konum, coğrafi sınırlılık, kabilelerin iç organizasyonu ve kabilelerin bölgesel ticaretteki rolü yer almakta ve bu koşulların devletin yerleşim stratejilerini etkilediğini iddia etmektedir. Merkezden uzak, hiyerarşik bir iç yapılanmaya sahip olan sınır bölgelerindeki aşiret grupları aşiret reislerinin arabulucuğuyla yerleşikleşmeye teşvik edilirken, buna karşılık merkeze yakın daha erişilebilir bölgelerde, hiyerarşik bir yapıya sahip olmayan ve coğrafi olarak dağınık aşiretlerin yerleşikleştirilmesinde zor kullanımının yaygın bir yöntem olduğunu belirtmektedir.¹³⁶

Osmanlı merkezileşmesi önünde bir engel olarak görülen aşiret yapılanmaları çeşitli yöntemlerle merkezin kontrolüne alınmaya çalışıldı. Ebubekir Ceylan, Osmanlı Irak'ı üzerine yaptığı çalışmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Irak'taki aşiret siyasetinde, belirli aşiretlere ayrıcalık tanımaktan, aşiretler arası sürtüşmeler yaratmaya, bir aşiret içinde rakip bir reisi tanımaktan, aşiret yapılarının yerel siyasi mekanizmalara dâhil edilmesi ve askeri güç kullanmaya kadar oldukça çeşitli yöntemlere başvurduğunu

¹³⁴ Gould, a.g.e., 1973, 97-98.

¹³⁵ Gould, a.g.e., 1973, 97-98.

¹³⁶ Köksal, a.g.m, 2006, 472-473 ve 487.

belirtmektedir. Osmanlı aşiret siyasetinin en önemli aşaması olan aşiretlerin yerleşik yaşama geçirilmesinde şeyhlerin kaymakamlık/mutasarrıflık yoluyla yerel yönetimlere alınması, yerel meclislere üyelik ve tutarlı bir iskân politikasının yürütülmesiyle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu politikalarla on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bölgede kırsal karışıklıkların dikkate değer bir şekilde yok olduğunu ve 1860'ların sonunda Irak nüfusu içindeki %35 olan göçebe nüfus oranının 1905'te %17 oranına gerilediğini ifade etmektedir.¹³⁷

Fatma Öncel, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Arap vilayetlerinden farklı olarak güçlü aşiret liderleri tarafından kontrol edilemeyen Kuzey Yunanistan'daki göçebe unsurların farklı yöntem ve aktörler tarafında yerleşik yaşama teşvik edildiğini belirtmektedir. 1840'larda mali ve siyasi kaygılar sonucunda Kuzey Yunanistan'daki hareketli nüfus olan Uahlara karşı sınırlı da olsa yerleşikleştirme politikası yürüten Osmanlı İmparatorluğu yerleşik yaşamı kolaylaştıran ve yerleşimin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan sosyal ve ekonomik kurumların yetersizliği nedeniyle göçebe unsurların iskân girişiminde başarısız oldu. Ancak 1860'larda yeni toprak ve emek rejimi ortamının imparatorluk ve küresel düzeyde yarattığı değişimlerin Kuzey Yunanistan kırsalında da etkili olması değişimlere neden oldu. Bölgede hareketli grupların yerleşik hayata geçirilmesi tekrar gündeme geldi. İmparatorluğun yerleşikleştirme politikalarına direniş gösteren toprak sahipleri 1860'larda Uahlara karşı gerçekleştirilen yerleşim politikasının bizzat yürütücüsü oldu. Merkezi otoritenin 1840'larda zorla yerleşik hayata geçirme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından toprak sahipleri müzakere, ikna ve zorlamayı içeren bir strateji kombinasyonu benimsemeleri gerektiğini fark etti. Haydutlara karşı koruma vaatleri, göçebe unsurlara kalıcı veya yarı yerleşik ortakçı olmaya teşvik etmek için arazi kiralınması ve meraya ücretsiz veya ucuz erişimin sağlanması gibi teşviklerle yerleşik yaşamın Uahlar için cazip ve sürdürülebilir olduğunu göstermeye çalıştı. Toprak sahipleri Uahların yerleşik yaşama geçmeleri için imparatorluk merkezi gibi zor kullanımına başvurmamışsa da ekonomik ve yasal kısıtlamaların sunduğu imkânları kullandı. Toprak sahipleri otlak kullanımı ve hayvan yetiştiriciliği üzerindeki kontrollerini arttıran yasa ve yönetmeliklerin sunduğu olanakları kullanarak, otlaklara erişimi

¹³⁷ Ceylan, E. (2009). "Carrot or stick? Ottoman tribal policy in Baghdad, 1831–1876", *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 3(2), 169-186.

kısıtlanan hareketli kırsal unsurların bölgedeki çiftliklere yerleşimlerine neden oldular. Kırsal unsurların çiftliklere yerleşimi otlakların ekilebilir araziye dönüşmesi ve hayvancılığın yerleşik tarım lehine tamamen terk edildiği anlamına gelmiyordu ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen arazi düzenlemeleriyle hareketli unsurların hayvanlarını otlatmak için kullandıkları otlakların çiftlik arazisine dâhil edilmesi ve kullanım hakkının çiftlik sahibine verilmesi, hareketli unsurların geleneksel olarak kullandıkları otlaklara erişimini engellerken zaman içerisinde tarımsal yerleşimcilere dönüşmelerine neden oldu.¹³⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun göçebe unsurları yerleşikleştirme girişimleri imparatorluğun farklı bölgelerinde farklı koşulların etkisiyle şekillendi. Göçebe unsurların yerleşik yaşama geçirilme sürecinde imparatorluk merkezine biçilen temel belirleyici olma rolü her bölgede geçerli değildi. Aşiretlerin örgütsel yapısı ve coğrafi sınırlılıkları, arazi kullanım şeklinin değişmesi, tarımın ticarileşmesi, sınır bölgelerindeki güvenlik kaygısı gibi durumlar merkezden belirlenen yerleşikleştirme politikalarının pratikte farklı şekilde uygulanmasına neden oldu. Çeşitli koşulların yerleşikleştirmeyi kolaylaştıran etkisinin yanı sıra imparatorluk merkezi tarafından doğrudan şiddet kullanarak gerçekleştirdiği yerleşikleştirme uygulamaları da söz konusuydu. Bu durum özellikle Güneydoğu Anadolu ve Çukurova bölgesinde yürütülen yerleşikleştirme uygulamalarında belirgindi. Bu bölgelerde yürütülen yerleşikleştirme özel olarak oluşturulmuş askeri birliklerle yürütüldü.¹³⁹

Öte yandan merkezin zor kullanımını tek başına göçebe unsurların yerleşimi için askeri birliklerin kullanımı üzerinden değerlendirmek eksik bir analiz sunmaktadır. 1858 yılında uygulanan Arazi Kanunnamesi'nin yerleşik düzene sağladığı hukuki alt yapının, göçebe unsurların geleneksel olarak kullanımındaki arazilerde kendi yaşam biçimleriyle varlıklarını sürdürmelerini imkânsız hale getirmesi, en az merkezin şiddet kullanımını kadar göçebe unsurların üzerinde hasara neden oldu. 1858 yılında uygulanan

¹³⁸ Öncel, F. (2012). "Transhumants and Rural Change in Northern Greece Throughout the Nineteenth Century", *International Review of Social History*, 66 (1), 49-83.

¹³⁹ Nora Barakat, imparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda göçebelerle olan ilişkisinin ağırlıklı olarak zorunlu yerleşim ve hatta dışlama üzerinden okunmasında Ahmet Cevdet Paşa'nın Çukurova bölgesindeki göçebe yerleşimine dair tutumunun ve abartılı söylemlerinin etkili olduğunu belirtmektedir. Bu durumun göçebe nüfusa sahip vilayetlerin yönetilmesinde dönemin bürokratları tarafından paylaşılan bir tutum olsa da zorlamanın abartıldığının aksine on dokuzuncu yüzyılın sonunda Osmanlı yöneticilerinin reformları uygulama yöntemlerinden sadece biri olduğunu ifade etmektedir. Barakat, N. (2015). *An Empty Land? Nomads and Property Administration in Hamidian Syria*, Doktora Tezi, Berkeley: University of California, Berkeley, 50-51.

Arazi Kanunnamesi'nin arazi kullanımında topluluk mülkiyeti yerine bireysel mülkiyeti getirmesi, arazinin art arda üç yıl boş bırakılması durumunda başka birine verilmesini yasalaştırması, açık ve güçlü bir şekilde göçebe unsurlara karşı bir önlemdi.¹⁴⁰ Kanuna göre terk edilmiş meralar köylerin ortak mülkiyeti olarak kabul ediliyordu:

Beşinci Madde: Arazi-i metrûke iki kısımdır. Biri umum nâs için terk olunmuş olan yerlerdir ki tarîk-ı âmm bu kabildendir. Diğeri bir karye ve kasaba veya kurâ ve kasabât-ı müte'addidenin umum ahalisine terk ve tahsis olunan yerlerdir ki ahali-i kurâ ve kasabâta tahsis kılınmış olan meralar bu kabildendir.¹⁴¹

Köylerin kullanımına verilen meralardan yalnızca o köyün ahali her hangi bir ücret ödmeden yararlanabiliyor ve başka bir köyün sakinleri tarafından kullanılmasına izin verilmiyordu. Öte yandan iki, üç veya daha fazla köye tahsis edilen meralar ise hangi köyün sınırları içerisinde olursa olsun bu köylerin ortak kullanımında olacaktı. Sadece bir köyün sakinlerinin veya toplu olarak birkaç köyün sakinlerinin kullanımına tahsis edilen bu meralar satılamaz, üzerinde herhangi bir şey inşa edilemez ve üzüm bağı veya ağaç dikilerek bağ veya meyve bahçesi haline getirilemezdi:

Doksan Yedinci Madde: Bir karyeye mine'l-kadim mahsus olan merada yalnız ol karye ahali hayvanatını ra'y eder ve ahar karye ahali ol meraya hayvanat süremez. İki veya üç ya daha ziyade karye ahali beyinde mine'l-kadim müşterek olan mera her hangi karyenin hududu dâhilinde bulunur ise bulunsun ol karyeler ahali hayvanlarını müştereken ra'y ettirip yek-diğeri ra'ydan men edemezler ve böyle bir karye ahalisine bi'l-istiklâl veyahud birkaç karye ahalisine bi'l-iştirak mahsus olan kadimî mera yerleri alınıp satılmaz ve üzerine mandıra ve ağıl ve ebniye-i saire ihdas olunmaz ve kürûm ve eşcâr garsile bağ ve bahçe ittihaz kılınmaz. Ebniye ve eşcâr ihdas ve gars eden olur ise cemî'-i zamanda ahali hedm ve kal ettirebilir ve arazi-i mevrû'a misillü hiçbir kimse tarafından sökölüp ziraat ve harasete izin ve ruhsat verilmez ve ziraat eden olur ise men olunup her ne vakit olsa mera olmak üzere ibka kılınır.¹⁴²

Meraların ekili araziler gibi sürüp işlenmesine izin verilmedi ve mera sınırlarının eskisi gibi korunması gerektiği belirtildi:

Doksan Sekizinci Madde: Mine'l-kadim ne miktar arazi-i muayyene mera olmak üzere terk ve idâd kılınmış ise ol miktar arazi-i muayyeneye mera denilip muahharan tayin ve ihdas olunan hudud ve sınıra itibar kılınmaz.¹⁴³

¹⁴⁰ Kasaba, a.g.e., 2012, 128-129.

¹⁴¹ Düstür, Tertip I, Cilt. 1, Matbaa-ı Amire, 1289, 167.

¹⁴² Düstür, Tertip I, Cilt. 1, Matbaa-ı Amire, 1289, 190.

¹⁴³ Düstür, Tertip I, Cilt. 1, Matbaa-ı Amire, 1289, s. 190.

Köylerin kullanımına tahsis edilen meralar dışında yaylak ve kışlak alanlardaki meraların durumu farklı bir şekilde ele alındı. Yaylak ve kışlak sakinlerinden buralardaki meraların kullanımı karşılığında *rüsûmât-ı kışlakiye ve yaylakiye* adı altında vergi ödenmesi zorunluluğu getirildi ve önceden tapusuz olarak kullanılan bu meraların kullanımı tapulandırıldı:

Yirmi Dördüncü Madde: Bir karye veyahud üç-beş karye ahalisine mahsus olan kışlak ve yaylaklardan başka mine'l-kadîm müstakillen yaylak ve kışlak ittihaz kılınmış ve ba-tapu müstakillen veya müştereken tasarruf olunagelmış olan mahallerin arazi-i mevrû'adan farkı olmayıp hakkında zikrolunan ve bundan sonra beyan olunacak muamele-i kanuniye bi-tamamihâ icra kılınır ve şu iki nev' yaylak ve kışlağın sahiplerinden dahi tahammüllerine göre rüsûmat-ı kışlakiye ve yaylakiye ahz olunur.¹⁴⁴

Tapu sahiplerinin art arda üç yıldan fazla bir süre araziyi terk edilmiş bir şekilde bırakması halinde arazinin kullanım hakkının başvuran diğer kişilere verileceği belirtildi:

Seksen Dördüncü Madde: Ba-tapu tasarruf olunan yaylak ve kışlağa mevsiminde bila-övr üç sene ale't-tevâlî çıkılmaz ve resmi verilmez ise müstahakk-ı tapu olur.

¹⁴⁵

Ayrıca yaylak ve kışlak alanlar bir veya daha fazla köyün kullanımına tahsis edilse bile, dışarıdan gelenler de bu meralardan rüsûmât-ı yaylakiye ve kışlakiye ödeyerek faydalanabiliyordu. Köylere tahsis edilen meralardan farklı olarak yaylak ve kışlaklarda tarımın yapılması ahalinin rızasına bırakıldı:

Yüz Birinci Madde: Defterhane-i Amire'de mukayyed olup bir karye ahalisine müstakillen veyahud üç-beş karye ahalisine müştereken mine'l-kadîm mahsus olan yaylak ve kışlağın otundan ve suyundan yalnız kendilerine mahsus olan karyeler ahalisi intifâ' eyleyip ecânibden bulunan diğer kura ahalisi intifa edemez. Ve bu makule yaylak ve kışlağın otundan ve suyundan intifa eden ahaliden tahammüllerine göre canib-i miri için rüsûmat-ı yaylakiye ve kışlakiye alınır. Ve böyle ahaliye mahsus olan yaylak ve kışlaklar alınıp satılmaz ve tapu ile bir kimseye müstakillen tasarruf ettirilmez ve ahalinin rızası olmaksızın ziraat ve haraset dahi olunmaz.¹⁴⁶

1858 Arazi Kanunnamesi'nin arazi üzerinde oluşturduğu hukuki dönüşüm arazi üzerindeki mülkiyetin tanımını değiştirdi. Kanun, mülkiyetin topraktan elde edilen gelirle ilişkili olan tanımlamasına son vererek mülkiyetin tapu sahipliği ile

¹⁴⁴ Düstur, Tertip I, Cilt. 1, , Matbaa-ı Amire, 1289, s. 170.

¹⁴⁵ Düstur, Tertip I, Cilt. 1, , Matbaa-ı Amire, 1289, s. 187.

¹⁴⁶ Düstur, Tertip I, Cilt. 1, , Matbaa-ı Amire, 1289, s. 191.

tanımlanmasına neden oldu. Bu durum arazi kullanımını tapu sahibi kişiyle sınırlarken¹⁴⁷ arazi kullanımına ilişkin iddiaların sona ermesine ve arazi üzerinde geçiş, avlanma ve otlatma gibi hakların dışlanması anlamına gelmekteydi. Böylelikle göçebelerin ve yerleşik köylülüğün meralar, ormanlar ve köy müşterekleri üzerindeki komünal haklarının bireylerin yararına aşınması, mülkiyet ve kullanım haklarında toplumsal haklardan bireysel haklara geçiş anlamına gelmekteydi.¹⁴⁸

Arazi Kanunu'nun ekili olmayan arazileri yeniden dağıtımını teşvik etmesi göçebeler tarafından otlak olarak kullanılan ancak resmi kaydı olmayan arazilerde kullanım haklarının olmadığına karar verdi. Bu durum Osmanlı yöneticilerine göçebeler tarafından kullanılıyor olsa bile, geniş arazi parçalarını “boş” (arazi-i haliye) ve yerleşime uygun olarak belirlemelerine izin verdi.¹⁴⁹ “Boş toprak” ekilmemiş toprağı ifade etmek için sıklıkla kullanılırken, toprağın kullanım hakkı toprağı işlemekle belirlendi.¹⁵⁰ Bu durum arazi üzerinde hak iddia etmede tapu kaydına öncelik verirken arazi kullanımında geleneksel hakların etkisiz hale gelmesine neden oldu.¹⁵¹

Arazi Kanunnamesi ile toprağın tarımsal üretim dışında başka bir amaç için kullanılmasının engellenmesi ve göçebe unsurların toprak üzerindeki geleneksel haklarının ortadan kalkması on dokuzuncu yüzyılda yürütülen yerleşim politikasının amaçlarına hizmet eden bir uygulamaydı. Toprağın tarımsal üretim için kullanılmaması önlenmesi gereken bir durum olarak değerlendirildi.

“Sivas eyaleti dâhilinde kâin Darende kazasıyla Elbistan kazası meyanında ve Sultan Korusu namında olan arazi-i vasiaya beş yüz hane muhacir iskân ve tavitin kılınabileceği ve burada muhacirin iskânı bi'l-vücuha mucib-i muhassehat olacağı beyanına dair Sivas mutasarrıfı saadetlü paşa tarafından savb-ı valalarına varid olup ba-tezkire irsal buyrulan tahrirat meclis-i aliyye-i tanzimata lede'l-havale suret-i iş'ardan anlaşıldığı üzere arazi-i mezkure vasi ve münbit olduğu halde bazı aşayir tarafından yayla ittihaz olunmuş olduğundan ahali tarafından ziraat olunamayıp hali

¹⁴⁷ İslamoğlu, a.g.m., 2000, 279.

¹⁴⁸ Terzibaşoğlu, a.g.m., 2004, 157-158.

¹⁴⁹ Patrick John Adamiak, göçebe unsurlara karşı bu yasal “körlük”ün, Osmanlı İmparatorluğu'nun göçebelerin kullandığı toprakları yerleşime açma yönünde uyguladığı politikanın ve geri kalmış olarak gördüğü topluluklara medeniyet götürmenin bir aracı olan uygarlaştırma tutumundan kaynaklanan daha büyük bir gerekçenin parçası olduğunu belirtmektedir. Adamiak, a.g.e., 2018, 2-3.

¹⁵⁰ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 116.

¹⁵¹ Terzibaşoğlu, a.g.m., 2004, 158-159.

kalmış olduğu cihetle buraya muhacir iskânı halinde aşayir-i merkumenin müdahalesinden kurtularak kesb-i mamurin etmiş olacağından ol vechile arazi-i mezkurede iskân olunmak üzere beş yüz hanenin şimdiden tayin ve tertib olunması...”¹⁵²

Araziyi işlemenin onun üzerinde hak iddia etmenin ve kullanım hakkı edinmenin temel belirleyicisi olma durumu göçebe unsurların mevsimsel hareketliliklerini terk etmesinde ve zaman içerisinde kademeli olarak yerleşik hayata geçmesinde etkili oldu.¹⁵³

2.3.2. Yerleşikleştirme Girişimleri

Donald Quataert, on dokuzuncu yüzyılı imparatorluk merkezinin, imparatorluğun uzun yılları boyunca hiç görülmemiş bir şekilde kırsal yaşama müdahale etmeye başladığı yüzyıl olarak tarif etmektedir. İmparatorluk merkezinin kırsal yaşama müdahalesini, imparatorluğun varlığını devam ettirmek için özellikle Tanzimat döneminden itibaren idari, mali ve askeri alanlardaki merkezileşme politikaları ve Batılılaşma girişimleri gibi daha kapsamlı bir sürecin parçası olarak değerlendirmektedir.¹⁵⁴ On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluk topraklarının farklı bölgelerinde aşağı yukarı eş zamanlı ve kapsamlı göçebe unsurları yerleşikleştirme girişimleri merkezin kırsal yaşama müdahalesinin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı.

Göçebe unsurların yarattığı asayişsizliği ortadan kaldırmak, vergi ve asker¹⁵⁵ alımında göçebe nüfustan yararlanmak amacıyla uygulanan yerleşikleştirme girişimleri öncesinde imparatorluk 1840 yılında eyalet yöneticilerinden göçebe unsurların sayıları, nerelerde yaşadıkları ve yerleşikleştirilecekleri uygun yerler konusunda ayrıntılı raporların hazırlanması istedi. Tanzimat’la birlikte daha sistemli bir şekilde ele alınan yerleşikleştirme düzenlemeleriyle göçebe unsurların başka bir yere gitmesi

¹⁵² COA. A.MKT. MHM. 204/74, 21 Cemazeyilahir 1277 (Ocak 1861).

¹⁵³ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003.

¹⁵⁴ Quataert, D. (2010). *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914*, İstanbul. The Isis Press, 32.

¹⁵⁵ Göçebe unsurların zorunlu askerlik hizmetine dâhil edilmesi imparatorluk için yalnızca askeriye insan kaynağı sağlayan bir durum olarak değerlendirilmemekteydi, askerlik hizmeti vasıtasıyla göçebe unsurların “gayr-i medeni ve vahşi” toplulukların “ıslah ve terbiye” edilmesi anlamını da taşımaktaydı. Ayrıca özellikle II. Abdülhamid döneminde imparatorluktaki farklı inanç sistemine dâhil olan göçebe unsurların askerlik hizmetine dâhil edilmesinin ihtida siyasetiyle de yakın bir bağlantısı söz konusuydu. Yezidiler ve Dersim’deki Kızılbaşlar gibi farklı inançlara sahip göçebe unsurların askere alınarak hem vahşetlerinin bi’t-tedric izâlesi sağlanacaktı hem de daire-i münkiye-i İslamiyet’e rücu’ları esbabını istihsal edilecekti .Gölbaşı, a.g.m., 2009, 100-116.

izne bağlandı ve 1842’de alınan bir kararla göçebe unsurların bulundukları kaza ve sancakların dışında yaylak ve kışlak olarak başka bir bölgeye gitmeleri engellendi.¹⁵⁶

Göçebe unsurların yerleşikleştirilmesine yönelik ilk girişim, 1839-1853 yılları arasında Orta Anadolu’da gerçekleştirildi. Yaklaşık 35.000-40.000 kişilik göçebe grup uzun süreli hazırlıklar neticesinde ancak 1849’larda yerleşik yaşama geçirildi. Ankara, Bozok, Konya, Sivas, Kayseri ve Amasya’da yürütülen yerleşikleştirme girişimleri Vecihi Paşa’nın Ankara Valisi olarak görevlendirilmesiyle hız kazandı. Orta Anadolu’daki göçebe unsurların yerleşik düzene geçmesinde Vecihi Paşa’nın uyguladığı yerleşikleştirme yöntemi kalıcı sonuçların gerçekleşmesinde etkili oldu. Paşa, göçebe unsurları küçük gruplar halinde birbirinden uzak bölgelerde hiyerarşik yapılarını değiştirecek şekilde yerleşikleştirerek grup olma kimlikleriyle hareket etmelerini engelledi ve yerleştikleri bölgelerde çoğunluğu oluşturmamalarına gayret etti. Küçük gruplar ve dağınık şekilde yerleşimin zaman içerisinde liderlerin göçebe gruplar üzerindeki gücünün azalmamasına neden olacağı düşünüldü. Yerleşikleştirilen göçebeler için yeni köyler kurulurken, bir kısmı da mevcut köyler içine yerleştirildi.

Göçebe unsurların yeni oluşturulan yerleşim birimlerine yerleştirilmesi beraberinde yeni sorunları da getiriyordu. Göçebe unsurların ellişer ve yüzer hane şeklinde yerleştirilmeleri halinde uygunsuz eylemlerde bulunacakları ve yerleştikleri yerleşim biriminde kendilerinden başka kimsenin olmamasının yaptıkları uygunsuz hareketlerden haberdar olunmayacağına neden olacağı düşünüldü. Bu durumun önüne geçmek için göçebe unsurlar uygun köy ve kasabalara müteferrik şekilde, 20 haneli bir köye 5-6, 30 haneli bir köye 7-8 ve 40-50 haneli bir köye de 10-12 hane olmak üzere yerleştirildi. Bu durumda uygunsuz eylemlerde bulunamayacaklar ve uygunsuz eylemlerde bulundukları takdirde ahali engel olacak ya da devlet yetkililerine haber verecekti.¹⁵⁷ Yerleşimi kabul edenler için boş toprakların tahsis edilmesi ve vergi muafiyetleri gibi teşvik¹⁵⁸ edici uygulamalar söz konusu iken yerleşime direniş

¹⁵⁶ Orhonlu, a.g.e., 1987, 114; Saydam A. (1993), “Orta Anadolu’daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)”, *Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan*, Samsun: Eser Ofset Matbaacılık, 227-256; Halaçoğlu, a.g.e., 2020, 9.

¹⁵⁷ Saydam, a.g.m., 1993, 248; Saydam, A. (1994), "Tanzimatçıların Ağalık ve Beylik Kurumunu Kaldırmaya Yönelik Çabaları", *Toplumsal Tarih*, 10 (Ekim), 10-11; Dündar, a.g.e., 2002, 4-55.

¹⁵⁸ “... Ankara eyaleti dâhilinde kâin mahallerde iskân olunan Afşar ve Rışvan aşayirinin emr-i ziraate teşvikleri zımnında altmış yedi senesinde ziraat eyledikleri zehâirden öşür alınmamak ve altmış sekiz senesinde dahi kesb-i iktidar edemeyenlerin müstesna tutulup kûsurlarından öşür istihsal kılınmak mukteza-yı irade-i seniyyeden bulunduğu mebni aşayir-i merkumeden bazılarının daha layıkıyla kesb-i iktidar edemedikleri anlaşılmasıyla aşayir-i merkume a’şarının emaneten idaresi suubetli ve

gösteren göçebelere karşı şiddet kullanımı başvurulan yöntemlerdendi.¹⁵⁹ İmparatorluk merkezi Ankara eyaletinde varlık gösteren Yeniil, Cihanbeyli, Afşar ve Rışvan yarı göçebe gruplara karşı farklı yerleşim stratejileri uyguladı. Aynı bölgede yaşayan ve koyun, keçi yetiştiriciliği gibi benzer ekonomik faaliyetlerde bulunun bu dört aşiretin yerleşikleştirilmesinde aşiretlerin coğrafi sınırlılıkları ve hiyerarşik yapıları merkezin yerleşim stratejisinde etkili oldu. Yeniil ve Cihanbeyli aşiretlerinin sınırlı bir alanda hareketliliği ve tüm aşiret mensuplarını kontrol eden güçlü bir lidere sahip olmaları minimum zor kullanımına neden olurken, Afşar ve Rışvan aşiretlerinin Ankara'dan Adana, Maraş ve Diyarbakır'a kadar geniş bir coğrafyada yayılmış olması ve aşiret mensuplarını kontrol ve temsil edecek bir lidere sahip olmaması bu aşiretlerin zorlamayla yerleşikleştirilmelerine neden oldu.¹⁶⁰

Orta Anadolu'da yürütülen uzun süreli yerleşikleştirme girişimleri neticesinde bölgedeki göçebeler yerleşik hale getirildi. Göçebe unsurların yerleşikleştirilmesiyle güvensizlik ortamının sonlandırılması ve sonrasında arazi kullanım haklarının düzenlenmesi bölgenin yeniden nüfuslanmasına neden oldu.¹⁶¹ On dokuzuncu yüzyıl yerleşikleştirme politikasının temel amaçları olan tarımsal üretimin artırılması ve hareketliliğin kontrol altına alınması çerçevesinde göçebe unsurların otlaklara erişimi engellendi. Yerleşim yerlerinin otlak amacıyla terk edilmesi bir sorun olarak değerlendirildi; bu durumun tarımsal üretimin teşvik edilmesiyle ve vergi muafiyetleriyle önlenmesinin gerekliliği sıklıkla vurgulandı.¹⁶² İmparatorluk merkezinin teşvik edici önlemlerine rağmen Orta Anadolu'da tarımsal üretim oranı amaçlanandan daha düşük seviyelerde kaldı, hayvancılık temel ekonomik faaliyet olma konumunu korudu. Göçebe hareketliliği kısa menzilli yaylacılığa dönüştü. Hatta Osmanlı İmparatorluğu yerleşik yaşamın hayvancılığı olumsuz etkileme olasılığına karşı, daha itaatkâr ve az sorunlu göçebe grupların, yerleştikleri bölgelere yakın

masraflı olacağından işbu altmış sekiz senesine mahsuben nizamı ve şerait-i lazımesi üzere bi'l-müzayade sekiz bin kuruş bedel ile Gümüşkan maden-i hümayun müdürü Salahaddin Ağa uhdesinde karar bulmuş...", COA. İ. MVL. 242/8752, 23 Şevval 1268 (10 Ağustos 1852).

¹⁵⁹ Orhonlu, a.g.e., 1987, 114-115; Halaçoğlu, a.g.e., 2020, 9.

¹⁶⁰ Köksal, a.g.m, 2006, 473-474.

¹⁶¹ Hütteroth, W.D. (1974). "The Influence of Social Structure on Land Division and Settlement in Inner Anatolia", *Turkey, Geographic and Social Perspectives*, ed.Peter Benedict-Erol Tümertekin-Fatma Mansur, Brill: Leiden, 21-22.

¹⁶² Köksal, a.g.m, 2006, 478, 45. dipnot.

otlakları belirli aralıklarla kullanımına izin vermek gibi esnek uygulamaları da benimsemek zorunda kaldı.¹⁶³

Osmanlı İmparatorluğu'nun göçebe unsurları yerleşikleştirme uygulamalarının en görünür olduğu bölge hiç şüphesiz Güneydoğu Anadolu ve Çukurova bölgesiydi. Cevdet Paşa ve Derviş Paşa'nın idaresinde yürütülen yerleşikleştirmenin amacı göçebe unsurlarının askere alınmasıyla imparatorluğun askeri gücünü güçlendirmek, bölgede güç kazanmış aşiret liderlerini pasifize etmek, göçebe unsurların yerleştirileceği kasaba ve köyler kurarak bölgeyi doğrudan merkezi yönetimin denetimine almaktır.¹⁶⁴ Göçebe unsurları yerleşikleştirmek için özel seçilmiş askerlerin yanı sıra Arnavut, Gürcü, Çerkes ve Kürt asıllı askerlerden oluşan Fırka-i Islahiye adlı özel bir ordu oluşturuldu. Derviş Paşa yönetimindeki bu ordu yaklaşık 17.500 kişiden oluşmaktaydı.¹⁶⁵ Oluşturulan bu özel ordu ile Türkmen ve Kürt göçebe unsurların yerleşikleştirilmesi, vergilendirilmesi ve askere alınması amaçlandı. Fırka-i Islahiye ile yürütülen yerleşikleştirmede göçebeler kışlaklarında yerleşime zorlanırken yaylaklarına erişimi engellendi. Göçebelerin kullandığı yaylaklar çoğunlukla Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmenlerin yerleşimi için kullanıldı. Göçmen yerleşimi Osmanlı İmparatorluğu'na göçebelerin yerleşikleştirilmesine yeni ve zorlayıcı bir neden daha sağladı. Birçok göçebe grubun yaylak olarak kullandığı Uzunyayla Osmanlı yetkilileri tarafından boş arazi olarak değerlendirilerek göçmen yerleşimine açıldı.¹⁶⁶

Göçebelerin yerleşikleştirilmesinde şiddet kullanımının yanı sıra müzakere yöntemi de kullanıldı. Aşiret reislerine yüklü miktarda ödemeler yapmak, vergi affı, rütbe ve terfiler vermek, aşiret reisinin sorumlu olduğu göçebe grubun yeni oluşturulan sisteme dâhil edilmesini kolaylaştıran yöntemlerdendi. Bölgede yürütülen zorunlu yerleşim

¹⁶³ Köksal Y. ve Polatel M., a.g.m., 2019, 102.

¹⁶⁴ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., 1980, 113-115; Orhonlu, a.g.e., 1987, 115-116; Gould, a.g.e., 1973, 74; Kırım Savaşı'nın Müslüman nüfusta neden olduğu kayıplar savaş sonrasında orduya gayrimüslim nüfusun alınması meselesini sıklıkla tartışılan bir konu haline getirdi. Toksöz, göçebe unsurların askere alınmasının yalnızca ordunun askeri gücünü güçlendirmek için uygulanan bir girişimden ziyade bu girişimi gayrimüslimlerin orduya alınmasını engelleyecek bir çözüm olarak değerlendirildiğini belirtmektedir. Orduya asker temini için en uygun yer ise Çukurova bölgesiydi. Toksöz, a.g.e., 2000, 79.

¹⁶⁵ Kasaba, a.g.e., 2012, 125-126.

¹⁶⁶ Göçebelerin yaylak olarak kullandıkları topraklar Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmenlere 1858 Arazi Kanunnamesi çerçevesinde dağıtıldı. Kanuna göre bir köye ait olmayan ve geçerli bir tapu kapsamına girmeyen meralar miri arazisi olarak devretilir ve potansiyel yerleşimcilere mera veya tarım arazisi olarak verilebilirdi. Göçebelerin yaylak olarak kullandığı toprakların bu şekilde göçmenlere verilmesi iki grup arasında çatışmayı kaçınılmaz kıldı. Gould, a.g.e., 1973, 184-185; Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 93.

merkez ile göçebeler arasında bir çatışmadan ziyade, bölgede yaşayan gruplar açısından da bir denge kurulması çerçevesinde yürütülmeye çalışıldı.¹⁶⁷ Yerleşimi kabul eden göçebe gruplara yerleştikleri ve işleyecekleri arazinin bireysel tapuları vaat edilmişse de bu sürecin 1871'lerden sonra başlaması yerleşik gruplar arasında arazi üzerinde çatışmaların çıkmasını kaçınılmaz kıldı. Ayrıca arazilerin tescili sırasında aşiret liderlerinin, aşiret üyelerinin topraklarını da kendi adlarına tescil ettirmesi Arazi Kanunnamesi ile hedeflenenin aksine bölgede büyük toprak sahipliğinin ortaya çıkmasına neden oldu.¹⁶⁸ Toksöz, imparatorluk merkezinin doğrudan müdahalesiyle yürütülen yerleşikleştirme uygulamalarına rağmen belirli bölgelerde göçebelik ile yerleşik yaşamın 1880'lere kadar bir arada var olduğunu ve Çukurova bölgesindeki göçebe unsurların yerleşik yaşama geçişinde merkezin yürüttüğü zorunlu yerleşimden ziyade tarımın ticarileşmesinin etkili olduğunu belirtmektedir. Bölgedeki köy yerleşimlerinin Fırka-i Islahiye'nin seçtiği yerleşim alanlarında değil de Adana-Tarsus bölgesinde gerçekleşmesinin bölgedeki yerleşimin göçebe unsurların değişen ekonomik faaliyetlerinden kaynaklandığını belirtmektedir.¹⁶⁹ Merkezin tüm yerleşikleştirme önlemlerine rağmen göçebe unsurların hareketliliği devam etti.

Chris Gratien, imparatorluğun zorunlu yerleşim uygulamalarına rağmen Çukurova bölgesinde yaylacılığın ortaya çıkmasında, bölgede yaygın bir olgu olan sıtma ile mücadelede yaylacılığın etkili bir yöntem olarak değerlendirilmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bölgedeki göçebe unsurlar merkezin yerleşim emirlerini görmezden gelerek dağ ve ova arasındaki mevsimlik hareketlerini devam ettirdiklerini ve bu durum karşısında Osmanlı yetkililerinin 1870'lerde hareketlilik üzerindeki kontrolünü kısmen koruyacak şekilde yerleşim şartlarını revize ederek bölgedeki göçebelerin sıtma ile mücadelesinin bir parçası olan mevsimlik hareketliliklerine izin vermek zorunda kaldıklarını ifade etmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Toksöz, a.g.e., 2000, 81-83.

¹⁶⁸ Gould, a.g.e., 1973, 184-191; Gratien, Çukurova bölgesinde geniş arazilere sahip toprak ağalarının ortaya çıkmasının imparatorluğun arazi ıslahı karşılığında bu kişilere büyük topraklar vaat etmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. İmparatorluğun izlediği bu politikanın da bölgedeki toprak ağalarının toprağı işlemek için ortakçılarla ve mevsimlik işçilerle sözleşme yaptığı ve zengin bir azınlığın refahını olanaklı kılan ayrı bir politik-ekonomi alanın ortaya çıkmasına neden olduğunu ifade etmektedir. Gratien, a.g.m., 2017, 584-585.

¹⁶⁹ Toksöz, a.g.e., 2000, 45-46.

¹⁷⁰ Gratien, a.g.e., 2015, 180-186; Gratien, a.g.m., 2017, 590.

Osmanlı İmparatorluğu merkeze yakın bölgelerdeki göçebe unsurların yerleşikleşmesine yönelik uygulamalarını Suriye, Basra, Ürdün ve Libya'da da hayata geçirdi. Bu bölgelerde göçebe unsurlar kalıcı olarak yerleşmeye zorlandı veya teşvik edildi. On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde sınır bölgelerinde merkezin otoritesini tesis etmek için girişimlerde bulunuldu. Ancak bu dönemdeki uygulamalarda müzakereden ziyade zor kullanımına başvurulması bu bölgelerde yaşayanların direnişiyle karşılandı ve merkezden uzak bu topraklarda askeri müdahalenin maliyetli olması ve imparatorluk merkezi için bu durumun sürdürülebilir olmaması imparatorluğun sınır bölgelerini merkezin denetimine dâhil etmeye yönelik bu girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu.¹⁷¹

Eugene Rogan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat'ın araçlarını çevreye kadar genişleterek Kürt ve Arap sınır bölgelerindeki otoritesini tesis ettiğini ve böylelikle göçebe unsurları merkezin denetimine aldığını iddia etmektedir. İmparatorluğun bu sınır bölgelerinde kendi otoritesini tesis etmesini Michael Mann'ın altyapısal güç kavramı çerçevesinde açıklamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun, devletin sivil topluma nüfuz etme ve lojistik açıdan siyasi kararları uygulama kapasitesi olarak tanımlanan altyapısal gücünü Tanzimat döneminde yapılan uygulamalarla edindiğini belirtmekte ve bu araçları kullanarak göçebe unsurlarla temas alanı olan bu sınır bölgelerinde merkezin göçebeleri vergilendirme, askere alma konusunda daha gelişkin bir hale geldiğini ifade etmektedir. Rogan, Tanzimat dönemi Osmanlı bürokrasisinin göçebe unsurları merkezin dışında farklı bir sosyo-ekonomik düzene sahip, merkezden uzak bölgelerde sınırlarda yaşayan topluluklar olarak değerlendirdiğini ve göçebe unsurların sınır bölgelerinde oluşturduğu düzenin imparatorluğun bu bölgelerde oluşturmak istediği düzene engel olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir.¹⁷² İmparatorluk Tanzimat uygulamalarını kullanarak bu bölgelerde yeni düzeni ve otoritesini tesis etmeye çalıştı. Tanzimat reformlarının imparatorluğun altyapı gücünü

¹⁷¹ Rogan, a.g.e., 1999, 9-12.

¹⁷² Rogan, göçebe unsurların yarattığı bu sınır düzeninde Osmanlı yönetiminin ayrıcalıklı olduğunu iddia ettiği birçok işlev yerel aktörler tarafından yerine getiriliyordu. Bölgedeki çiftçilerin büyük kısmının bölgedeki egemen topluluğa vergi ödemesi, yerel toplulukların merkezin zorlayıcı güç tekeline meydan okuyan askeri güce sahip olması ve yerel toplulukların anlaşmazlıkları çözme ve düzeni korumaya yönelik bir adalet sisteminin varlığı devleti bu sınır bölgelerinde gereksiz kıldı. Sınırın devlete ihtiyacı olmasa da, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde devletin sınıra ihtiyacı vardı. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğini sınırlarının sınırlarına kadar genişletme konusunda gerçek bir ihtiyaçla karşı karşıya kaldığını belirtmektedir. Rogan, a.g.e., 1999, 3-9.

genişletmesi, ordu ile toprak rejiminde dönüşümler yaşanması ve bürokrasideki çıkar gruplarının yerine merkezden atanan görevlilerin getirilmesi 1850'lere gelindiğinde yerel aktörlerin imparatorluğın taşra merkezlerinde imparatorluk merkezine karşı artık direniş göstermesini neredeyse olanaksız hale getirdi. Osmanlı İmparatorluğu 1867'den itibaren sınır bölgelerinde, yeni Tanzimat mevzuatından yararlanarak, sınırda kalıcı bir idari aygıt yaratmak için devletin altyapı gücünü geliştiren yeni girişimlerde bulundu. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yeni idari yapısı, 1866'da Suriye'de, 1867'de Libya'da, 1868'de Hicaz'da, 1871'de Arap yarımadasının Doğu Vilayetlerinde ve 1872'de Yemen'de uygulamaya konuldu. Merkezden atanan memurlar imparatorluğın farklı bölgelerinde bir devlet bürokrasisi ve yargı kurumlarının oluşmasını sağladı. Aynı zamanda yerel toplulukların toplumsal çıkarlarını temsil edebilmeleri için idari yapılarda, yerel meclislerde ve mahkeme sistemlerinde yer alması teşvik edildi. Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat uygulamalarını posta ve telgraf bağlantıları ve demiryolu hatlarını içeren iletişim ağları aracılığıyla da genişletmeye başladı. Ayrıca imparatorluk bu bölgelerde okullar ve hastahaneler açarak sınır toplumuna nüfuz etme ve tebaasının hayatına her zamankinden daha doğrudan müdahale etme imkânı buldu. Bu kurumlara ek olarak, yeni bürokratik yöntemlerin mümkün kıldığı bireyselleşme süreci başladı, vergi ve zorunlu askerlik yükümlülüklerinin bireyselleşmesi ile merkez tebaası ile doğrudan ilişki kurmaya başladı.¹⁷³

Öte yandan bu bölgelerdeki göçebe unsurların Osmanlı tebaasına dönüşmesi “itaatkâr ama aynı zamanda merkezin değerlerini kendi değerleri gibi benimseyecek şekilde eğitilmiş bir nüfus yaratmak olan” okul sistemi aracılığıyla gerçekleştirildi. II. Abdülhamid, Kürdistan, Arabistan ve Kuzey Afrika'nın önde gelen aşiret reislerinin oğullarını Aşiret Mektebi'nde eğitti. Bu dönemde ordu, imparatorluğa bağlılığı teşvik eden bir diğer kurumdu. Sınır bölgelerinde devlet güvenliğini ilerletmek için Kürt ve Arap aşiretlerinin savaş enerjilerinden yararlanmak amacıyla Kürdistan ve Hicaz'da Hamidiye adını taşıyan özel birlikler oluşturuldu.¹⁷⁴ Rogan, Osmanlı egemenliğinin sınırlarda tesis edilmesinin merkezin askeri girişimleri ve idari yapılar aracılığıyla gerçekleştiğini ve bu durumun da bölgedeki göçmen yerleşimiyle uygulanan iskân politikasıyla güvence altına alındığını belirtmektedir. 1858 Arazi Kanunu'nun göçebe

¹⁷³ Rogan, a.g.e., 1999, 12-13.

¹⁷⁴ Rogan, a.g.e., 1999; Rogan, a.g.m, 1996, 83-107.

unsurların kullandığı arazilerde yarattığı kamulaştırma tehdidi ve arazi tescili konusunda uygulanan teşvikler ekili arazilerin genişlemesine yol açtı, kırsal ekonomik faaliyetlerden tarımsal ekonomik faaliyetlere ve kademeli olarak yerleşik yaşama geçişi kolaylaştırdı. Bunun yanı sıra yetiştirilen ürünlerin komşu şehirlere pazarlanması ve bu ürünlerinin ticaretinin yapılması sınır bölgelerini bölgesel ekonominin bir parçası haline getirdi.¹⁷⁵

Norman Lewis, Suriye bölgesini on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında ekili arazilerin toplam arazinin çok küçük bir kısmını oluşturduğu, seyrek nüfuslu ve ekonomik olarak durgun bir bölge olarak betimlemektedir. Bölgede yerleşimin olduğu alanlar ise iltizam sisteminin yarattığı yük, göçebe unsurların yarattığı güvensizlik ortamı, kuraklık ve salgın hastalıklar gibi olumsuz durumlarla karşı karşıyaydı. Osmanlı İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede merkezin kontrolünü tesis etmek ve göçebe unsurların bölgedeki gücünü kırmak için bir dizi girişimde bulundu. Merkezileşme ve doğrudan yönetim politikası çerçevesinde idari görevlere merkezden görevliler tayin edilerek yerel aktörlerin gücü zayıflatılmaya çalışıldı. Bölgedeki tarımsal üretim ve vergi tahsilatında kayıplara neden olan göçebe tehdidine karşı Osmanlı İmparatorluğu askeri birlikleri yerleşim yerlerinin sınırlarına yerleştirilerek göçebe unsurları yerleşim birimlerinin dışında tutmayı çalıştı. Ayrıca köylülerin kendilerini koruma karşılığında göçebelere ödediği khuwwa vergisi yasaklandı; yerleşik tebaanın güvenliği askeri birliklerce sağlandı. Yerleşik yaşama teşvik ve tarımsal üretimin devamı için askeri birliklerin yanı sıra yerleşim yerlerinin sınırlarına Çerkesler gibi yerleşimci gruplar yerleştirilerek bölgede merkezin kontrolü tesis edilmeye çalışıldı. Yerleşim yerlerinin yakınına yerleşimci grupların yerleştirilmesi göçebe unsurların hareketliliğinin kısıtlanmasında ve yaşam tarzlarının değişmesinde etkili oldu. Bölgedeki Dürzi ve Çerkes yerleşimci gruplar göçebe unsurlarla karşılaşmalarında üstünlük sağladılar ve kendi topraklarını ve yerleşim birimlerini göçebe saldırısına karşı koruyarak göçebe unsurlara karşı tampon görevi gördüler. Kafkas göçmenlerinin imparatorluğun farklı bölgelerinde göçebe unsurlara karşı iskân unsuru olarak kullanılması sonucunda II. Abdülhamid döneminde yoğun Çerkes

¹⁷⁵ Rogan, a.g.e., 1999, 70-94.

yerleşiminin gerçekleştiği Menbiç, bölgede önemli bir idari merkez haline geldi ve merkezdeki iki bin nüfusun sekiz yüzünü Çerkesler oluşturdu.¹⁷⁶

1850'lerden itibaren askeri alandaki teşkilatlanmaya bağlı olarak bölgede güvenliğin sağlanması, merkezileşme ve doğrudan yönetim politikası çerçevesinde idari görevlere merkezden görevlilerin tayini, yerleşim yerlerinin sınırlarına Çerkesler gibi yerleşimci grupların iskân edilmesi gibi doğrudan imparatorluğun yürüttüğü uygulamaların yanı sıra, küçük göçebe grupların Anaze ve Şammar gibi güçlü göçebe grupların baskısı sonucunda tarım bölgelerine itilmesi, Suriye'de ekili arazilerin genişlemesine, bölgenin nüfuslanmasına ve yeni yerleşim birimlerinin oluşmasına neden oldu. Suriye'de yerleşimci nüfustaki artış tarımsal üretim ve vergi gelirlerinde artışa; tarımsal ürünlerin ticaretteki öneminin artması da yerleşik yaşamın daha cazip olmasına sebep oldu. Bölgede yerleşikleşmeye yönelik imparatorluk politikaları ve tarımsal ürünlerin ticaretteki payının artması göçebe yaşam tarzının hâkim konumunun erozyona uğramasına ve dar bir alanda varlık göstermesine neden oldu.¹⁷⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren göçebe unsurları yerleşik yaşama geçirme yönünde geliştirdiği politikalar Tanzimat reformlarının temel amaçları olan merkezi yönetimi oluşturma, vergilendirme ve askere alma gibi büyük projesinin bir parçasıydı. Osmanlı İmparatorluğu bu amaçları gerçekleştirmek için askeri gücün yanı sıra Tanzimat araçlarının kullanılması, Kafkasya ve Balkanlar'dan gelen göçmen grupların göçebe unsurlarla sınır olan bölgelere yerleştirilmesi, yerleşimi kabul eden göçebe grupların ödüllendirilmesi ve yalnızca göçebe gruplarının liderlerinin sürgün edilmesi gibi çeşitli yöntemlere başvurdu.¹⁷⁸ Yeni yönetim anlayışının gerekleri çerçevesinde gerçekleştirilen

¹⁷⁶ Lewis, a.g.e., 1987, 104.

¹⁷⁷ Lewis, a.g.e., 1987.

¹⁷⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun modern-merkezi bir yapıya dönüşmesinin önemli bir evresi olan Tanzimat dönemi ile merkezin doğrudan yerele müdahalesinin önünde bir engel olarak değerlendirilen yerel aktörlerle kurulan ilişkide bir dönüşüm yaşandığı belirtilmektedir. Tanzimat reformları ile birlikte yerel aktörlerin gücünü azaltmaya ve hatta tamamen ortadan kaldırmaya yönelik politikalar imparatorluk merkezi ile göçebe unsurlarla olan ilişkisinde de işlerlik kazandı. Osmanlı İmparatorluğu göçebe hareketliliğini onaylayan erken dönemlerindeki tutumunun aksine on dokuzuncu yüzyılda hareketliliği yeni yönetim anlayışının Osmanlı kırsalında uygulanmasının önünde bir engel olarak değerlendirdi. Bu bağlamda Osmanlı'nın kırsala yönelik tüm girişimleri bu aktörlerin gücünü erozyona uğratmak ve yeni yönetim anlayışı çerçevesinde kırsala nüfuz etmektir. Bu durum imparatorluk merkezini yeni uygulamaların kırsalda gerçekleşmesinde temel aktör yaparken, kırsalın şekillenmesinde imparatorluk merkezine temel belirleyici olma rolü tanımlamaktaydı. Bu tür çözümlemelerin yanı sıra Tanzimat uygulamaların yerelde şekillenmesinde ve imparatorluk merkezi ile yerel aktörler arasındaki ilişkide yerel aktörlerin faillğine ve yerelde şekillenen politikanın aktif

yerleşikleştirme girişimlerine merkezin politikasının yanı sıra yabancı devletlerin müdahaleleri de bu süreçte etkili oldu. Göçebe unsurların gayrimüslim nüfusa saldırılarını gerekçe gösteren devletlerin yapılmasını istediği ıslahat projeleri çerçevesinde Türkmen, Kürt, Arap ve Çerkes göçebe toplulukların yerleşikleştirilmesi sıklıkla gündeme getirilen bir konuydu.¹⁷⁹ Osmanlı İmparatorluğu yürüttüğü kapsamlı yerleşikleştirme politikası neticesinde sosyo-ekonomik ve politik kaygılarla tavizler verdiği durumlar da söz konusuydu. İmparatorluğun et ihtiyacını karşılamak ve göçebelerin sıtma ile mücadelesinin bir parçası olarak göçebelerin kısa süreli mesafelerde hareket etmelerine izin verilmesi¹⁸⁰, ticaretin önemli bir parçası olan taşımacılıkta göçebelerin hayvanlarına ihtiyaç duyulması¹⁸¹, sınırları korumak ve gayrimüslim nüfusa karşı denge oluşturma¹⁸² çabası imparatorluğun on dokuzuncu

katılımcıları olduğunu dikkat çeken çözümlemeler de söz konusudur. M. Talha Çiçek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ve Rusya'nın şiddet kullanımının aksine tıpkı İngiltere gibi göçebe unsurlar üstünde otoritesini tesis etmek için müzakere yöntemini kullandığını belirtmektedir. Osmanlı İmparatorluğu 1840'lardan itibaren Irak ve Suriye bölgesinde Tanzimat reformlarını uygulamak için bölgedeki göçebe unsurlara karşı askeri operasyonlar yaparak agresif bir politika izledi. Merkezin bu politikası göçebelerin direnişiyle karşılandı ve bölgenin daha fazla iktidarsızlaşmasına katkı sundu. Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki gücünü arttırmak ve dönemin büyük güçlerinin bölgede etkin olması engellemek için aşiretlere karşı politikasını revize etmek zorunda kaldı. 1870'lerden itibaren aşiretlerin özerk yapılarını tanıdı, işbirliği yaptı ve bölgedeki etkinliğini arttırmak için onları araçsallaştırdı. İmparatorluk bölgeye nüfuz etmek için göçebe toplulukların reislerini imparatorluk merkezinin yereldeki temsilcisi olan vali ile iş birliği içinde önemli bir politika yapıcısı olma durumunu onaylarken, merkezle ittifak halinde olmayan göçebe topluluklar bu ilişkinin dışında tutuldu (Çiçek, a.g.e., 2021); Yasemin Avcı da benzer bir çözümlemeyi Güney Filistin'deki imparatorluk merkezi ve göçebe unsurlar arasındaki ilişkiye dair yapmaktadır. Merkezileşme çabalarının hız kazandığı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki unsurları kontrol altına almak ve bölgeye nüfuz etmek için askeri güç kullanımına başvurdu ancak bu yöntemle istenilen sonuç elde edilemedi. Bundan dolayı 1890'lardan itibaren hükümet, kontrolü sağlamak ve göçebe unsurların imparatorlukla bütünleşmesini teşvik etmek için karmaşık araç ve taktikler kullanmaya başladı. Özellikle 1864 ve 1871 Vilayet Kanunlarının uygulanmasından sonra oluşturulan idari yapılara göçebe unsurların dâhil edilmesini teşvik ederek ve bölgedeki yerel unsurlarla uzlaşma yolunu seçerek otoritesini tesis etmeye çalıştı. Avcı, a.g.m., 2009, 969-983. Nora Elizabeth Barakat da II. Abdülhamid dönemi Suriye'sini ele aldığı çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun modern-merkezi bir yapıya dönüştüğü dönemde marjinal olarak kabul edilen ve hatta bu dönüşüm için bir tehdit olarak değerlendirilen göçebe unsurların idari sisteme katılarak bu dönüşüme katkı sunduklarını belirtmektedir. Göçebe unsurlar idari sistem içiresinde edindikleri pozisyonlarla göçmen yerleşimi ile mülksüzleşme tehlikesiyle karşı karşıya gelen imparatorlukta diğer göçebe unsurların aksine, "toprak üzerindeki haklarını savunmayı ve deve yetiştiriciler ise yüksek rütbeli Osmanlı yetkilileriyle olan bağlantılarıyla mali ve siyasi ayrıcalıklarını güvence altına almak için Osmanlı yargı yetkisini terk etme ve dolayısıyla hükümeti vergi gelirlerinden mahrum bırakma gibi konularda imparatorluğa karşı kalıcı bir tehdit oluşturma yeteneği kazandılar. Barakat, a.g.e., 2015; Barakat, N. E. (2023). *The Bedouin Bureaucrats: Mobility and Property in the Ottoman Empire*, Stanford: Stanford University Press.

¹⁷⁹ Dündar, a.g.e., 2002, 54.

¹⁸⁰ Köksal Y. ve Polatel M., a.g.m., 2019; Gratien, a.g.e., 2015; Gratien, a.g.m., 2017, 583–604.

¹⁸¹ Haj, S. (1991), "The problems of Tribalism: The case of nineteenth-century Iraqi history", *Social History*, 16 (1), 45-58.

¹⁸² Klein, a.g.e., 2007.

yüzyılda göçebe unsurlara karşı izlediğı politikadan taviz vermesine neden olan durumlardı.

3. OSMANLI'DA MODERN-MERKEZİ DEVLETİN OLUŞUM SÜRECİNDE NÜFUSU YÖNETMEK: GÖÇ, GÖÇMENLER ve İSKÂN POLİTİKASI

3.1. On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Nüfusu ve Görünümü

Osmanlı İmparatorluğu'nun on sekizinci yüzyılın başlarındaki nüfusunun on altıncı yüzyılın¹⁸³ sonlarındaki toplam nüfusundan kesin olarak az olması, on dokuzuncu yüzyılda özellikle 1830'lardan sonra meydana gelen nüfus artışının sebeplerini araştırmayı değerli kılmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda sağlık ve hijyen koşullarının iyileştirilmesi, güvenlik koşullarının oluşturulması, ulaşım olanaklarının yaygınlaştırılması ve imparatorluk topraklarına çok sayıda göçmenin gelmesi gibi bir dizi faktörün birleşmesiyle, imparatorluğun nüfusu yıllık ortalama 0,8 oranında arttı.¹⁸⁴ Balkanlar, Anadolu ve Arap eyaletlerinde önceki yüzyıllarda birbirinden farklı yönde nüfus oranları gözlemlenirken, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde bu üç bölgede de nüfus artışının gerçekleştiği gözlemlendi. Ancak bu dönemde meydana gelen toprak kayıpları nüfus bağlamında gerçekleşen bu olumlu gelişmeleri perdelemekteydi. Sırbistan, Yunanistan, Eflak-Boğdan ve Bulgaristan gibi nüfusu yüksek yerlerin kaybedilmesine rağmen imparatorluk nüfusu 1830'lardaki nüfusla (26 milyon) aynı kaldı; ancak imparatorluk toprakları 3 milyon kilometreden 1914 yılında 1.3 milyon kilometreye düşerken var olan topraklar üzerindeki nüfus yoğunluğu iki katına çıktı.¹⁸⁵ Bu nüfus yoğunluğu özellikle on dokuzuncu yüzyılda uluslararası ticarete önemli bir yer tutmaya başlayan liman kentlerinde¹⁸⁶ daha çok hissedilmişti. Demiryolu ağlarının

¹⁸³ On altıncı yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunun yaklaşık olarak 30-35 milyon olduğu imparatorluk sınırlarının da 5,2 milyon kilometreyekareye ulaştığı belirtilmektedir. Dündar, F. (2021). *Hicret, Dîn ü Devlet, Osmanlı Göç Politikası (1856-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 42; On altıncı yüzyılın sonunda ortaya çıkan mali kriz, uzun süren savaşlar ve on yedinci yüzyıl boyunca Anadolu kırsalında yaygın olarak görülen Celali şiddeti, salgın hastalıklar ve iklim değişiklikleri imparatorluğun demografik yapısı ve yerleşim düzeni üzerinde radikal değişikliklere neden oldu. Birçok faktörün neden olduğu tahribat on dokuzuncu yüzyıla kadar devam etti. Anadolu kırsalının yerleşim düzeninin yeniden kurulması, demografik ve ekonomik olarak kendini toparlamaya başlaması ise esasen 1860'lardan sonra mümkün olabildi. Özel, O. (2015). "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)", *Ötekilerin Peşinde- Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Haz. Mehmet Öz ve Fatih Yeşil, İstanbul: Timaş Yayınları, 558.

¹⁸⁴ Karpat, Osmanlı nüfusunun 1875'te 19,8 milyondan 1885'te 24,5 milyona, 1895'te 27,2 milyona çıkmasında doğal nüfus artış oranından ziyade göçmenlerin ve göçebe unsurların iskân edilmesinin etkili olduğunu belirtmektedir. Karpat, a.g.e., 1985, 57.

¹⁸⁵ Quataert, D. (2006). "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, 901; Quataert, D. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İstanbul: İletişim Yayınları, 172-174.

¹⁸⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyıldaki önemli ticaret limanları olan Selanik, İzmir ve Beyrut kentlerinde 1800'lerden 1900'lerin başına gelindiğinde önemli oranda nüfus artışı yaşandı.

yaygınlaştırılması, göçmenlerin ve göçebe unsurların iskân edilmesiyle imparatorluğun iç bölgelerinde de nüfus arttırılmaya çalışıldı. Buna rağmen imparatorluğun batısından (Avrupa kıtasında kalan bölgeler) Suriye ve Irak gibi doğu ve güney bölgelerine gidildikçe nüfus yoğunluğu azalmaktaydı. 1910' larda, Avrupa' daki bölgelerde kilometre kare başına nüfus Anadolu'dakinin 2 katıydı. Buna karşılık Anadolu'daki nüfus yoğunluğu Suriye ve Irak'dakini 2-3 katı ve Arabistan yarımadasının ise 5 katıydı.¹⁸⁷ Bu dönemde Anadolu'da da bölgeler arası nüfus yoğunluğu farklılığı söz konusuydu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Doğu Anadolu bölgesinde kilometreyekareye 8,69 olan nüfus yoğunluğu 1906 yılında 9,57'ye yükseldi. Bu tarihten sonra sürekli bir artış gözlemlendi. 1910 yılında nüfus yoğunluğu 13,01, 1914 yılında ise 15,15'e ulaştı. Söz konusu tarihlerde Anadolu'nun nüfus yoğunluğu yüzde %30 oranında artarken Doğu Anadolu bölgesinde bu artış yüzde %75 oranında gerçekleşti.¹⁸⁸

Osmanlı İmparatorluğu için doğum ve ölüm oranlarına ilişkin en bilgilendirici istatistiki veriler 1878-1914 yılları arasında yapılan kayıtlardan derlendi. Bu kayıtlardan yapılan tahminlere göre Müslüman doğum oranı binde 49, ölüm oranı ise binde 29-38 civarındaydı ve imparatorluk tipik bir sanayi öncesi toplumu görünümündeydi.¹⁸⁹ Veba, kolera ve sıtma gibi salgın hastalıklar ile iklim koşulları ve zararlı böceklerin yanı sıra ulaşım yetersizliği ve savaşların neden olduğu kıtlıklar gibi faktörlerin etkisi azalsa da yüzyılın sonuna kadar nüfus artışını olumsuz etkilediler.¹⁹⁰ Bu dönemde Osmanlı nüfusunu etkileyen bir diğer olgu ise göçtü. Göçün olumlu ve olumsuz olmak üzere Osmanlı nüfusu üzerinde çift yönlü bir etkisi söz konusuydu. İmparatorluk siyasi ve ekonomik sebeplerle başka ülkelere göç verirken, aynı zamanda yüzyılın ortasından itibaren Kırım ve Kafkasya'daki nüfus hareketliliği için önemli bir göçmen durağı oldu. Bu bölgelerden gerçekleşen göçlerle nüfusun niceliğinin yanı sıra kompozisyonu ve bölgeler arası dağılımı da etkilendi.

Selanik kentinin 1800'de 55 bin olan nüfusu 1912'de 160 bine, İzmir'in 100 bin olan nüfusu 1914'te 300 bine ve Beyrut'un 10 bin olan nüfusu 1914'te 150 bine yükseldi. Quataert, 2005, a.g.e., 176.

¹⁸⁷ Quataert, a.g.m., 2006, 902.

¹⁸⁸ Çelik, G. (1999). Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Haziran 1999, 58.

¹⁸⁹ Quataert, a.g.m., 2006, 908; McCarthy, J. (2000). "Muslims in Ottoman Europe: Population from 1800 to 1912", *Nationalities Papers*, 28 (1), 39-40.

¹⁹⁰ Quataert, 2005, a.g.e., 174-176.

İmparatorluk nüfusunda dini grupların dağılımı bölgeler arasında farklılık göstermekteydi. İmparatorluğun Anadolu ve Arap eyaletlerinde Müslüman nüfus oranı Avrupa bölgesine göre daha fazlaydı. Avrupa bölgelerinde ise gayrimüslim nüfus ezici çoğunluğu oluşturmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılın ilk dönemlerinde imparatorluktaki Müslüman nüfusun İstanbul da dahil olmak üzere %18'i Avrupa bölgesinde yaşamaktaydı. Bölgedeki bu durum göçmen iskânı ve doğal nüfus artışıyla değişmeye başladı. Rumeli'deki Müslüman nüfusun oranı %32'lerden 1890'lara gelindiğinde %48'lere yükseldi. Arap eyaletlerinde de Müslüman nüfusun toplam nüfusa oranı artış gösterdi. 1831 yılında Suriye nüfusunun %76'sını oluşturan Müslüman nüfus oranı 1906 yılında %84'e yükseldi.¹⁹¹ Öte yandan Avrupa, Anadolu ve Arap bölgelerinde kendi içerisinde de gayrimüslim oranı farklılıklar göstermekteydi. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılda günümüz Türkiye sınırları içerisindeki gayrimüslim nüfus oranı bölgeden bölgeye değişmekteydi. Anadolu'nun genelinde gayrimüslim nüfus oranı genel nüfus oranına göre düşük olmasına rağmen Doğu Anadolu bölgesinde bu durum farklıydı. Bölgede on dokuzuncu yüzyıl başında gayrimüslim nüfus 484.833 iken 1914 yılına gelindiğinde gayrimüslim nüfus 630.462'e yükseldi. Böylelikle bölgedeki gayrimüslim nüfusun toplam nüfusa oranı %24,6'dan 1914 yılında %28,3 yükseldi, ancak bu durum 1916 yılından itibaren değişmeye başladı ve bölgedeki gayrimüslim nüfus oranı azalmaya başladı. Doğu Anadolu bölgesinin Anadolu'nun on dokuzuncu yüzyıldaki nüfus trendinden farklı özellikler göstermesinde özellikle bölgedeki gayrimüslim nüfus hareketliliği (özellikle Ermeni nüfus), hem Osmanlının hem de yabancı devletlerin politikaları ve son olarak yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede uyguladığı iskân politikası nüfus oranlarının değişiminde etkili oldu. Doğu Anadolu bölgesinin kendine özgü dinamikleri bir yana Anadolu'nun genelinde gayrimüslim nüfusta genel bir gerileme söz konusuydu. Anadolu'daki toplam gayrimüslim nüfus 1885-1914 yılları arasında 3.174.910'dan 2.391.562'ye geriledi.¹⁹²

3.2. On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Göç Hareketleri

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunun önceki yüzyıllardan hem sayısal hem de kompozisyon yönünden farklılığa sebep olan temel olgu göç oldu.

¹⁹¹ Quataert, a.g.m., 2006, 907.

¹⁹² Çelik, a.g.m., 1999, 58.

Bu yüzyılda imparatorluktan önemli miktarda nüfus çıkışı yaşanırken aynı zamanda imparatorluk özellikle Kırım ve Kafkasya'dan kaynaklı nüfus hareketleri için önemli bir göç durağı işlevi görerek binlerce kişinin topraklarına yerleşmesine tanıklık etti. On dokuzuncu yüzyılın başına kadar göçün Osmanlı nüfusu ve sosyo-ekonomik koşulları üzerinde özgül bir ağırlığı söz konusu değildi. Bu durum yüzyılın ikinci yarısında değişmeye başladı. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı tebaasının ilk göçü Rusya'ya gerçekleşti. Bu göç Kuzey Doğu ve Doğu Anadolu bölgesindeki Ermeni ve Rum tebaaya Rusya'nın sunduğu sosyo-ekonomik vaatler çerçevesinde gerçekleşti. Rusya'nın kolonizasyon politikasının bir parçası olarak göç ettirilen bu grupların hem sayısal olarak küçük olmaları hem de arzu edilenin aksine çoğunun kendi istekleriyle tekrar geri dönmesi bu göçlerin Osmanlı nüfusu üzerindeki etkisini sınırladı.¹⁹³ Ancak 1860 yılından sonra Osmanlı tebaasının göçü kayda değer bir şekilde artış gösterdi. Osmanlıdaki etnik-dini gruplar arasındaki ilişkilerin bozulması, Tanzimat ile beraber eşit yurttaşlık bağlamında gayrimüslimlerin askerlik gibi görevlerden muafiyetlerinin sona ermesi, deniz taşımacılığının gelişmesiyle buharlı gemilere ulaşmanın kolaylığı ve taşımacılığın ucuzlaması; Amerika, Afrika ve Avusturalya gibi bölgelerin insanlara sunduğu imkânlar göçü teşvik eden faktörlerdi. Yalnızca Amerika'ya 1860 ile 1914 yılları arasında göç eden Osmanlı tebaasının sayısı yaklaşık olarak 1.2 milyon civarındaydı, bu göçmen sayısı 1914 yılındaki toplam nüfusun %5'ine tekabül etmekteydi.¹⁹⁴

Bu dönemde Osmanlıdan göç edenlerin yaklaşık olarak yarısını Suriye bölgesinden(Suriye olarak nitelendiren bölge günümüz Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin bölgelerini de kapsamaktaydı)yapılan göçler oluşturmaktaydı. Suriye bölgesinden sonra önemli göç kaynakları Batı Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri

¹⁹³ Rusya, Kırım ve Kafkasya'daki boşalan toprakları hem tarımsal üretime açmak hem de bu topraklarda güvenlik gerekçesiyle bir tampon bölge oluşturmak amacıyla kazak birliklerinin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaasına, özellikle Rum, Sırp, Ermeni ve Bulgar ile Gürcülere toprak hibeleri vererek Osmanlı sınırı boyunca tampon bölge oluşturdu. Pinson, M. (1970). *Demographic Warfare: an Aspect of Ottoman and Russian Policy, 1854-1866*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi, 89-168; Fisher A. (1987). "Emigration of Muslims from the Russian Empire in the Years After the Crimean War", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, 35 (3), 356-371.

¹⁹⁴ Quataert, a.g.m., 2006, 914-916; Karpat, K. (2002). "The Ottoman Emigration to America, 1860-1914", *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Leiden: Brill, 92-93.

oldu.¹⁹⁵ 1890'larda yoğunluk kazanan bu göçler Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik olarak görece daha rahat bir döneminde gerçekleşti. Bu durum göçlerin temel motivasyonunun iktisadi koşulların yanı sıra farklı faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir. Göç edenlerin çoğu gayrimüslimdi, Müslümanlar yalnızca %15-25 orandaydı.¹⁹⁶ Göçlerin ivme kazandığı 1890 yılı haziran ayı itibariyle bir yıl içerisinde Avrupa'dan Amerika'ya 455.000 kişi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan da 2.167 kişi göç etti. Göçmenlerin çoğunluğunu Suriye bölgesinde yaşayan Ermeni nüfus oluşturmaktaydı. Göçmenlerin arasında az da olsa Rum ve Yahudi var iken Müslüman nüfus neredeyse hiç yoktu.¹⁹⁷ 1843-1914 yılları arasında yaklaşık olarak 66.000 Ermeni nüfus Amerika'ya göç etti. Özellikle 1890'lardan sonra gerçekleşen Ermeni göçleri oluşan şiddet ortamından kaynaklanmaktaydı.¹⁹⁸ Göç edenlerin ekseriyetinin gayrimüslim olması durumu, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlıya yapılan Müslüman göçü ile birleştiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik-dini yapısının yüzyılın sonunda Müslümanlar lehine değişmesine neden oldu.¹⁹⁹ Öte yandan göçmen sayısının Osmanlı nüfus dengesini sarsacak boyuta gelmesi, yoksul göçmenlerin gittikleri ülkelerde imparatorluk imajını sarsacak davranışlarda bulunması, göçmenlerin yurt dışında çeşitli ayrılıkçı siyasi örgütlerin bünyesine girecekleri kaygısı, dönemin yöneticilerini pasaport vermeme, seyahat için kefil gösterme gibi göçü engelleyici mekanizmaları uygulamaya sevk etti.²⁰⁰ Ancak bu

¹⁹⁵ Akgündüz, A. (1998). "Migration to and from Turkey, 1783-1960: Types, Numbers and Ethno-Religious Dimensions", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 24 No. 1, 103.

¹⁹⁶ Quataert, a.g.m., 2006, 914-915; Karpat'a göre, Amerika'ya giden ilk göçmenlerin çoğu sosyo-ekonomik olarak alt sınıftandı. Çoğu göçmen yol masraflarını karşılamak için tüm mal varlıklarını satmak zorunda kaldı. Bundan dolayı Amerika'ya yapılan göçlerde etnik-dini sevk edici faktörlerden ziyade iktisadi koşulların etkili olduğunu belirtmektedir. Karpat, a.g.m., 2002, 90-131; Akgündüz de tıpkı Karpat gibi bu dönemde yapılan göçleri ekonomik amaçlı göçler kategorisinde değerlendirmektedir. Akgündüz, a.g.m., 1998, 97-120.

¹⁹⁷ Çelik, a.g.m., 1999, 106-17.

¹⁹⁸ Akgündüz, a.g.m., 1998, 105.

¹⁹⁹ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 121.

²⁰⁰ Gutman, D. (2016). "Travel Documents, Mobility Control, and the Ottoman State in an Age of Global Migration, 1880-1915", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Vol. 3, No. 2, 347-368; Akarlı, E. D. (1992). "Ottoman Attitudes towards Lebanese Emigration, 1885-1910," *The Lebanese in the World: A Century of Emigration*, eds. Albert Hourani and Nadim Shehadi, London: I.B.Tauris, 109-38. İmparatorluğun bölünme kaygısı Ermeni hareketi ya da Balkanlar'daki ulusal hareketleri destekleme potansiyeli taşıyan unsurlara karşı tehlike algısını da beraberinde getirdi. Yabancı devletlerin vatandaşı olan Ermenilere ve özellikle Rus kökenli olanlara karşı bu durum yüksek seviyelerdeydi. İmparatorluğun güvenliğine tehdit olarak görülen bu unsurlara karşı uygulanan hareketliliği kısıtlayıcı önlemler birçok kez pasaport krizlerine neden oldu. Yılmaz İ. (2014). *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde, II. Abdülhamit Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

kısıtlayıcı önlemler imparatorluğun her bölgesinde aynı şekilde uygulanmadı. Örneğin, II. Abdülhamid döneminde Lübnan'dan Amerika'ya Ermeni göçüne karşı liberal bir tavır sergilenirken, aynı dönemde Harput'tan yapılan Ermeni göçüne karşı hem merkezi hem de yerel düzeyde katı önlemler alındı. 1891'de Doğu Anadolu'da izinsiz deniz aşırı göç oranlarının yüksek olduğu bölgelerdeki yetkililer, mürûr tezkeresi talep eden tüm Ermenilerden yirmi altın liralık bir kefalet-i nakdiye vermelerini ve bu nakdi teminat, başvuranın belgede belirtilenden başka bir yere seyahat etmek için mürûr tezkeresini kullandığı tespit edilirse kefinden tahsil edileceği gibi uygulamalar hayata geçirildi.²⁰¹

Nüfusun hareketliliğine dair politikalar aynı dönemde bölgeler arasında farklılıklar arz etse de, Osmanlı'da nüfusun iç ve dış hareketliliği üzerindeki kontrol edici mekanizmalar II. Meşrutiyet döneminde dönüşüme uğradı. Dönemin yöneticileri Birinci Dünya Savaşı'na kadar hareketliliğin kontrolünde daha liberal politikalar izlerken savaş dönemiyle birlikte Fransa ve İngiltere gibi liberal devletlerin savaş dönemi politikalarına benzer politikalar uyguladı.²⁰² Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı coğrafyalara yapılan göçlerin ilk zamanlarında ekonomik sebepler etkili olurken izleyen yıllarda etnik-dini sebepler göçler için daha belirleyici faktörler oldu. Osmanlı topraklarından farklı bölgelere yapılan göçler ile imparatorluk topraklarına dışardan göç almasının neredeyse aynı dönemde gerçekleşmesi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluk nüfusunun kompozisyonunda radikal değişimlerin gerçekleşmesine neden oldu.

Öte yandan on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfusun ekonomik ve askeri gücün temel ögesi olarak değerlendirilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu nüfusun yetersizliğini telafi etmek için 1857 yılında kendi sınırlarına göçü teşvik etmek için düzenlemeler gerçekleştirmesine sevk etti. 9 Mart 1857²⁰³ tarihinde Muhaceret

²⁰¹ Gutman, a.g.m., 2016, 360-361.

²⁰² Gutman, a.g.m., 2016, 349.

²⁰³ Muhaceret Nizamnamesi'nin yürürlüğe girdiği yıl konusunda araştırmacılar arasında belirli bir tarih üzerinde kesin bir uzlaşma olmamakla birlikte çoğu çalışma Kemal Karpat'ın nizamnamenin kabul tarihi olarak Hicri 5 Cemaziyelevvel 1272 (9 Mart 1857) olan tarihi referans almaktadır. Karpat, a.g.e., 1985, 62. Genel kabulün yanı sıra araştırmacılar tarafından farklı tarihler de öne sürülmektedir. Saydam'a göre Hicri 5 Cemaziyelevvel 1272 tarihi, miladi 9 Mart 1857 tarihine değil 13 Ocak 1856 yılına denk gelmektedir. Ayrıca Nizamnameye yeni maddelerin eklendiği 15 Nisan 1858 yılında kanunun 7 Ağustos 1856 yılında kabul edildiği belirtilmektedir. Saydam, a.g.e., 2010, 178, 65 no'lu dipnot. Dündar ise çalışmasında nizamnamenin kabul tarihini 12 Şubat 1856 olarak belirtir. Dündar,

Kanunnamesi ile Osmanlı İmparatorluğu kendi topraklarına göçü yasal bir çerçeveye oturttu. Kanunnameye göre Osmanlı topraklarına yerleşmek isteyen göçmenler hiçbir istisnası olmamak şartıyla, Osmanlı tabiiyetini kabul edeceklerine ve padişahlarına daima sadakat ve istikamette bulunacaklarına dair yemin edeceklerdi (madde 1); Osmanlı kanunlarına uyacaklar (madde 2); bulundukları din ve mezhepte diğer Osmanlı tebeası gibi her türlü "dahi ü taarruzdan" salim olacaklar ve iskân edilecekleri mahallerde kendi mezheplerine uygun ibadet yerlerinde kendi ibadetlerini yerine getirebilecekler. Şayet bunlar için yeni köyler kurmak gerekirse, ibadetlerini yerine getirmeleri amacıyla, izin almak kaydıyla, yeterli sayıda dini mekân inşa edebileceklerdi (madde 3). Osmanlı Devleti, göçmenlere uygun bulunan eyaletlerde boş, münbit ve havası güzel bulunan miri arazilerden, herkesin iktidar ve tahammülüne göre, yeterli miktarda dağıtacak (madde 4); bedelsiz verilecek bu arazilerden Rumeli tarafında bulunanları tasarruf edenler 6 sene, Anadolu'dakileri işleyenler ise 12 sene şahsi vergilerin tamamından muaf tutulacaktı (madde 5). Aynı şekilde bunlardan Rumeli'de iskân edilenler 6, Anadolu'da yerleştirilenler 12 sene askerlik hizmeti ve "iane-i nakdiyeden" de muaf olunacaklardı (madde 6). Muafiyet sürelerinin bitiminden sonra ise, diğer Osmanlı tebaası gibi her türlü vazife ve yükümlülükleri yerine getireceklerdi (madde 7). Göçmenler kendilerine verilen arazileri 20 seneden önce satamayacaklardı (madde 8); 20 yıllık süreyi tamamlamadan topraklarını ve Osmanlı tabiiyetini terk edenler, kendilerine tahsis edilmiş arazileri, üzerlerine bina ettikleri emlakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'na vermeye mecbur olacaklardı (madde 9). Göçmenler yerleştirildikleri köy veya kasaba hangi kaza ve sancak dâhilinde ise, oranın idaresi altında bulunacaklardı (madde 10). Muafiyet müddetinden evvel Osmanlı toprakları dâhilinde "tebdil-i mekân" etmek isteyenlere izin verilecek, fakat vergi muafiyetleri ilk arazilerin itâ tarihinden itibaren geçerli olacaktı (madde 11). Osmanlı vatandaşlığına kabul edilecek olan kişilerin kendi ülkelerinde cinayet işlememiş, namuslu ve erbab-ı ziraat ve sinayiden olmaları şarttı. Bunlardan "ehl-i cinayat" ve "uygunsuz takımından" oldukları Osmanlı topraklarına geldikten sonra anlaşılanlar, imparatorluk tarafından sınırışı edilecekti (madde 12). Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen aileler, Osmanlı dış temsilciliklerine başvurarak kendilerinden istenen bilgileri ileteceklerdi. Osmanlı memurlarıyla beraber

a.g.e., 2021, 137. Bu çalışmada nizamnamenin kabul tarihi olarak Kemal Karpat'ın ileri sürdüğü tarih olan 1857 yılı referans alındı.

doldurulacak olan formlarda, göçmen adaylarının isimleri, durumları, sahip oldukları sermayeleri ve becerileri sırasıyla belirtilecek; her bir ailenin en az 60 altın mecdiye miktarı sermayesi olması şart koşulacaktı (madde 13). Göçmen ailelerin, gelirken yanlarında getirecekleri eşyalarının nakli hususunda dışarıda Osmanlı elçilikleri, ülke sınırları içinde ise ilgili devlet memurları gereken kolaylığı sağlayacaktı (madde14) Osmanlı topraklarına göçü teşvik edecek maddeler içeren bu nizamnamenin örnekleri imparatorluğun yurt dışı temsilciliklerine gönderildi ve hazırlanan metnin dönemin tirajı yüksek Avrupa gazeteleri aracılığıyla duyurulması kararı alındı.²⁰⁴ 1856 yılında birkaç Prusyalı ailenin Osmanlı toprağına yerleşme talebiyle başlayan 1857 Muhaceret Nizamnamesi ile de yasal bir hüviyet kazanan göçmen çağrısı 1859 yılına kadar devam etti. Bu süreçte birçok Avrupa ülkesinden özellikle Osmanlı'nın Rumeli topraklarında yerleşme talepleri gerçekleşti.²⁰⁵ Ancak göçmenleri cezbedecek iktisadi olanaklar sunulsa da imparatorluk özellikle gönüllülük esasına dayalı ekonomik motivasyonla yapılan göçlerin durağı olamadı. 1900'de imparatorluğun Arap vilayetlerinde birkaç bin, Anadolu'da ise yaklaşık olarak 2000 Avrupalı vardı.²⁰⁶

On dokuzuncu yüzyılda kendi istekleriyle Osmanlı topraklarına göç eden tek grup Yahudiler oldu. Özellikle Filistin, Yahudiler için önemli bir yerleşim bölgesine dönüştü. Filistin'e yalnızca Rusya ve Avrupa'daki Yahudiler değil imparatorluğun diğer bölgelerinden de iç göç gerçekleşmekteydi. 1880 yılına gelindiğinde Filistin'de yaklaşık olarak 25.000 Yahudi bulunmaktaydı; bu sayı 1914'e gelindiğinde 100.000'e yükseldi.²⁰⁷ İmparatorluk 1882'de Rusya'dan gelen Yahudilerin Filistin'e yerleşimini kısıtlayarak gelenleri yerleşim için imparatorluğun farklı bölgelerine yönlendirdi. 1890'lardan itibaren artan Panislamizm ve siyonist düşüncenin imparatorluğu tehdit edecek duruma geleceğı korkusu imparatorluğu Yahudi yerleşimine karşı daha fazla önleyici tedbirler almaya sevk etti. Bu amaçla, Yahudi göçmenlerinin Filistin dışındaki bölgelere yerleşimi zorunlu kılındı, Yahudilerin Filistin'den toprak alımı yasaklandı ve 1899 yılında hem Osmanlı hem de Osmanlı tebaası olmayan Yahudilere kutsal

²⁰⁴ Kanun maddelerinin günümüz Türkçesine çevrilmiş hali için bkz. Gülsoy, U (1996). "Osmanlı Topraklarına Avrupa'dan Muhacir İskânı", *İlmî Araştırmalar*, Sayı 3, 55-57. Kanunnamenin yeni bir madde eklendiğı son hali için bkz. Takvim-i Vekayi, Defa 562, 9 Şevval 1274 (23 Mayıs 1868).

²⁰⁵ Toprak vaadi, vergi muafiyeti ve kredi sistemleri gibi çeşitli iktisadi teşviklerle başka ülkelerden göçmen celbetmek 1857 yılından önce de Rusya, Fransa ve Güney Amerika ülkeleri tarafından özellikle tarımsal işgücü elde etmek için uygulanan bir yöntemdi. Gülsoy, a.g.m., 1996, 53-63.

²⁰⁶ Quataert, a.g.m., 2006, 917.

²⁰⁷ Quataert, a.g.m., 2006, 917.

toprakları ziyaret amaçlarını gösteren pasaport bulundurma zorunluluğu getirildi. Ancak tüm bu kısıtlamalar bölgede Yahudi nüfusunun artmasına engel olamadı.²⁰⁸

1857 yılında gerçekleştirilen göçmen çağrısının beklenen sonucu vermedi. Ancak bu çağrıdan sonra on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım, Kafkasya ve Balkanlar'dan gelen Müslüman göçü imparatorluğun elde kalan topraklarında nüfus yoğunluğunu arttırdı ve göç çağrısını gereksiz kıldı. 1783 ile 1913 yılları arasında yaklaşık 5-7 milyon insanın²⁰⁹, özellikle Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imparatorluğun kaybettiği Balkan topraklarından yaklaşık 1 milyon kişinin Osmanlı topraklarına göç ettiği tahmin edilmektedir.²¹⁰

3.2.1. Osmanlı Topraklarına Müslüman Göçü ve Bilançosu

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğun göçmen akışına maruz kalmasının temel sebebi Rusya'nın politikasındaki değişimdi. Batılı devletlere göre geri kalmış olarak görülen Rusya, bu devletlerin siyasi ve askeri gücüne yenik düşmemek için on sekizinci yüzyıldan itibaren batılı devletlerin yönetme tekniklerini benimsemeye başladı. Bu politika devletin siyasi, askeri, ekonomik ve sembolik gücünü arttırmanın bir yöntemi olan sömürge edinmeyi de kapsamaktaydı. On sekizinci yüzyıldan itibaren medeni olmayan halkları geliştirme fikri Rus yetkiler tarafından komşu halkların topraklarının ele geçirilmesini meşrulaştıran bir söylem oldu. Bu fikri değişim özellikle II. Katerina döneminde Karadeniz bozkırlarına yapılan müdahalelerle görünür kılındı.²¹¹ Rusya'daki bu politika değişikliğinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı askeri başarılarla pekiştirildiği dönemde özellikle Kırım ve Kafkasya gibi Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Rus kolonizasyon politikasıyla karşı karşıya gelen bu bölgelerde uygulanan üretken, yönetilebilir ve sadık bir nüfus yaratma girişimleri kültürel asimilasyon ve fiziksel kovma ya da yeniden yerleşim politikalarına zemin hazırladı. Rusların bu politikası büyük nüfus hareketlerine neden oldu. Bu göçlerin kaynağı henüz on sekizinci yüzyılın son yılları ile on dokuzuncu yüzyılların ilk yıllarında

²⁰⁸ Karpat, K. (2002). "Jewish Population Movements in the Ottoman Empire, 1862-1914", *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Leiden: Brill, 155-156.

²⁰⁹ Quataert, a.g.m., 2006, 916.

²¹⁰ İpek, a.g.e., 1999, 237.

²¹¹ Kreiten, I. (2009). "A Colonial Experiment in Cleansing: the Russian Conquest of Western Caucasus, 1856-65", *Journal of Genocide Research*, 11: 2, 215.

Rusya'nın idaresine giren Kırım ve Kafkasya bölgesinde gerçekleşti. Geç dönemde Rus idaresine giren bu bölgeler etnik ve dini açıdan farklılık göstermekteydi. Rus yayılcılığının önemli bir unsuru olan Slavlaştırma politikasının gereği olarak, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan bölgeler siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan yoğun bir kolonizasyona maruz bırakıldı. Yereldeki sosyal ve siyasi kurumların işlevsizleştirilmesi, Rus mülkiyetini destekleyen toprak politikalarının uygulanması, Müslümanların Rus yetkililer tarafından güvenlik sorunu olarak algılanması gibi bir dizi faktör Rus idaresindeki topraklarda yaşayan Müslümanların Osmanlı toprağına göçünü hızlandırdı.²¹²

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na kitlesel göçlerin yaşanması Rusların 1783 yılında Kırım'ı ilhak etmesiyle başladı. Rusların yayılcı politikasının dayatmaları altında yaşamak istemeyen Müslümanlar yaşadıkları yerleri terk ederek Osmanlı topraklarına göç etmeye başladı.²¹³ Bu dönemde yaşanan Müslüman göçleri Rus İmparatorluğu'nun topraklarında yaşayan nüfusun farklı unsurlarını dışlama ve yabancı saydıklarını topraklarından çıkarma kapasitesinin arttığına önemli göstergesiydi.²¹⁴ 1806-1812, 1829 özellikle 1853-56 Kırım Savaşı ve sonraki yıllar Osmanlıya yapılan Müslüman göçü için dönüm noktalarıydı. Kırım Savaşı sonrasında gerçekleşen göç, Osmanlı topraklarına kesintisiz göç dalgalarının başlangıcı oldu. Yoğun göç dalgasının yaşandığı bu dönemde 1859 yılında Kafkasya'da Şeyh Şamil direnişinin bastırılmasıyla göçün yoğunluğu 1864 yılında zirveye ulaştı. Kırım Savaşı'nı takip eden bu göç dalgasının bir benzeri 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1912-13 Balkan Savaşları sonrasında da gerçekleşti.²¹⁵ Bu savaşlar sonrasında

²¹² Fisher, a.g.m., 1987, 356.

²¹³ Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yapılan göçleri zorunlu bir yerinden edilme olarak değerlendirmeyen araştırmacılar bu durumu açıklamak için alternatif açıklamalar dile getirdiler. Bu açıklamalar arasında Osmanlı ajanlarının bölgelerdeki propagandası ve yerel Müslüman din adamları tarafından üretilen dinsel ajitasyonun bu bölgelerdeki Müslümanların göç etmesinde ve göçün kitlesel bir karakter almasında etkili olduğunu belirten açıklama en yaygın kabul gören açıklamadır. Fisher, a.g.m., 1987, 361.

²¹⁴ Holquist, P. (2001). "To Count, to Extract, and to Exterminate: Population Statistics and Population Politics in Late Imperial and Soviet Russia". *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, ed. Ronald Grigor Suny ve Terry Martin, Oxford: Oxford University Press, 111-144.

²¹⁵ On dokuzuncu yüzyılın sonlarında vuku bulan bir diğer Müslüman göç dalgası 1897 yılında Yunanistan'ın Girit adasını işgal etmesiyle gerçekleşti. Uygulanan nüfus politikalarıyla yıllar içinde Girit adası Müslüman nüfustan arındırıldı. 1881 yılındaki Osmanlı nüfus sayımında 279.192 toplam nüfusun 73.487 olan Müslüman nüfus 1911'de 27.852'ye geriledi ve 1925 yılına gelindiğinde ise ada tamamen Müslüman nüfustan arındırıldı. Dündar, a.g.e., 2021, 296.

Balkanlardaki Müslüman nüfusun bir kısmı göç ederek Anadolu'ya iskân edilirken bir kısmı bağımsızlığını kazanan devletler arasında dağıtıldı.

3.2.1.1. Kırım ve Kafkasya bölgesinden yapılan göçler

Kırım'ın coğrafi konumunun önemi Karadeniz'in güvenliğini uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu lehine sağlaması ve Rusya'nın güneye inmesi önünde engel olmasıydı. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde ise Rusya, Kırım Hanlığı'nı yayılmacı politikasının önünde bir engel olarak gördü ve bu bölgenin Rus topraklarına katılması gerektiği düşüncesi önem kazandı. 1783'te Kırım'ın ilhak edilmesiyle Rus yetkililer Batı Avrupa tarzı sömürge politikalarını bölgede uygulama fırsatı buldu. İlhak ettiği topraklarda yaşayan yerli halkı yerinden edip, bu bölgeleri Rus/Slav unsurlarla sömürgeleştirdi. Bu durumun yarattığı siyasi, ekonomik ve kültürel baskı bölgede yaşayan Müslümanların yaşamlarını tehdit edici bir noktaya ulaştığında bölgede yaşayan Müslüman gruplar son çare olarak göçe başvurdu. Kırım'ın ilhakıyla Rus yetkililerinin Müslüman nüfusun yerleşik olduğu bölgeleri Rus/Slav veya Hristiyan nüfus ile kolonizasyonu on dokuzuncu yüzyılın son dönemlerine kadar Rusya'nın nüfus politikasının önemli bir bileşeni olarak varlığını sürdürdü. Mark Pinson, Rusya'nın uyguladığı bu kolonizasyon politikasının bir benzerini Osmanlı İmparatorluğu'nun da Rusya'ya sınır bölgelere Müslüman nüfus iskân ederek gerçekleştirdiğini iddia etmektedir.²¹⁶ İmparatorlukların ele geçirdiği yeni topraklar ile sınır bölgelerinde uyguladığı nüfus politikaları o bölgelerde yaşayan halklar için yeni anlamlar taşımaktaydı. Rusların Kırım'ı işgali Kırımlı Tatarlar için yaşadıkları toprakları kaybetmenin ötesinde daha fazlasını ifade etmekteydi. Topraklarının ilhakı aynı zamanda Rusya'nın kendilerine karşı uyguladığı politikalara tepki olarak doğacak

²¹⁶ Mark Pinson, devletlerin sınırlarını güvenlik altına alma ve ele geçirdikleri topraklarda konumlarını sağlamlaştırmak için nüfusun etnik/dini yapısına göre coğrafi olarak yeniden düzenlenmesini "Demographic Warfare" olarak tanımlamaktadır. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı ve Rus yetkilileri tarafından nüfus mübadelesine varan politikalar uyguladığını ve 1783 yılında Rusya Kırım'ı ele geçirdikten sonra Osmanlı topraklarına göç eden Müslümanların yerine bölgeye Yunan ve Ermeniler gibi farklı etnik dini grupları yerleştirdiğini belirtmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun da Rusya'nın uyguladığı bu nüfus politikasına paralel bir nüfus politikası benimsediğini iddia etmektedir. Örneğin 1812 olaylarından sonra Rusya'nın Bulgaristan'la ortak sınır olması, Osmanlı'nın Bulgaristan'daki nüfus politikasını Rusya'nın politikasını dengeleyecek şekilde biçimlenmesine neden oldu. Bundan dolayı Kırım'ın ilhakıyla Osmanlı topraklarına göç eden Tatarların çoğu Doğu Bulgaristan'ın çeşitli bölgelerine yerleştirildi. Pinson, a.g.e., 1970, 7-12.

olan etnik ve dini yakınlığın olduğu Osmanlı İmparatorluğu'na göçün de başlangıcı oldu.²¹⁷

Bu tarih Osmanlıya yapılan göçler için bir dönüm noktası olsa da Osmanlıya gelen göçmen sayısı Kırım Savaşı (1853-56)'na kadar Osmanlı demografik yapısını etkileyecek bir güce sahip değildi. Bu tarihten önceki göçlerle gelen göçmenlerin sınırlı sayıda olması ve toplumun üst tabakası ile yöneticileri kapsamaması iki dönem arasındaki göçleri nitelik ve nicelik olarak farklılaştırmaktaydı.²¹⁸ Kırım Savaşı esnasında ve sonrasında bölgeden kitlesel göçlerin gerçekleşmesinde, Rusların savaş öncesi dönemde uyguladığı politikalar önemli rol oynadı. Rus toprak sahiplerinin arazilere el koyması, Kazak birliklerinin Karadeniz kıyı şeridi boyunca yerleştirilmesi, Kazakların yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaasının, özellikle Rumlar, Sırplar ve Bulgarların celp ettirilerek Kırım ve Karadeniz kıyı bölgelerine yerleştirilmesi, Kırım Tatarlarını topraklarını terk etmeye zorlayan faktörler oldu.²¹⁹ Ayrıca Kırım Savaşı öncesinde gerçekleşen 1787-1792, 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları sırasında Rus yetkililerinin Kırım Müslümanlarının Osmanlı İmparatorluğu ile duygusal bağlarının olduğunu fark etmesi, Kırım Savaşı'nda Kırım Tatarlarını potansiyel bir beşinci kol olarak değerlendirmesine neden oldu.²²⁰ Rus yetkililer tarafından güvenilmez unsur olarak değerlendirilen Tatarlara karşı ciddi önlemler alındı. Savaş öncesinde Rusya'nın bölgede Tatar karşıtı politikalarına rağmen kitlesel göçlerin bu dönemde gerçekleşmeyip Kırım Savaşı ile göçlerin kitleselleşmesinde Avrupalı devletlerin savaşa dâhil olması da etkili oldu. Küresel paylaşım niteliği kazanan savaş, Kırım'ın Rus ilhakından kurtarılması amacıyla ziyade Karadeniz'deki Rus ilerlemesini durdurmak için gerçekleştirildi.²²¹

Hakan Kırımlı, 1853-56 yılları arasında gerçekleşen kitlesel göçlerin üç aşamada ortaya çıktığını belirtmektedir. Göçün ilk aşaması 1855 yılı boyunca gerçekleşti. Bu

²¹⁷ Kırımlı, H. (2008). "Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War", *Middle Eastern Studies*, 44: 5, 751-752.

²¹⁸ Dündar, a.g.e, 2021, 229.

²¹⁹ Fisher, a.g.m., 1987, 357-358.

²²⁰ Williams, B. G. (2000). "Hijra and forced migration from nineteenth century Russia to the Ottoman Empire A critical analysis of the Great Tatar emigration of 1860-1861", *Cahiers du monde russe [Online]*, 41/1, 81-82; Kırım Tatarlarının göçleri özellikle Osmanlı-Rus Savaşları sonrasında hız kazandı. Hatta 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Kırım Tatarlarının tehcir edilmesi gündeme geldi. Bu fikir tam olarak uygulanmasa da bölgeden Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan göçlerle kısmen yerine getirilmiş oldu. Kırımlı, a.g.m., 2008, 751-752.

²²¹ Dündar, a.g.e., 2021, 230.

dönemde özellikle tıbbi bakım, barınma ve yiyecek gibi acil ihtiyaçları olan göçmenler Osmanlı topraklarına tahliye edildi. Göçün ikinci aşaması 1856 yılının ilk yarısında gerçekleşti. Bu ikinci aşama Osmanlı İmparatorluğu ile müttefik devletlerin kontrolündeki yerlerde yaşayanlar tarafından gerçekleştirildi. Bu bölgedeki insanlar olası bir Rus misillemesine karşı topraklarını terk etti. Göçün son aşaması 1856 yılının ikinci yarısından 1857 yılını kapsayan sürede gerçekleşti. Bu yıllardaki göç, savaş sonrasında Kırım topraklarında kalmak istemeyen Kırım Tatarlarının yaşadıkları bölgeleri terk etmesiyle gerçekleşti. Savaş süresince toplam 10.000-20.000 Tatar, müttefik topraklarına ve Osmanlı İmparatorluğu'na sığındı.²²² Savaş ortamının yarattığı yıkım ve güvensizlik ortamı savaş sonrasında da kitlesel göçlerin yaşanmasına neden oldu. Özellikle Kırım Savaşı esnasında Kırım Tatarlarının ihaneti söylentileri Müslüman/Tatar karşıtlığı politikaların uygulanmasına neden oldu. Bu bağlamda Kırım Tatarlarının göçü toprakların “zararlı insanlardan kurtulması” olarak değerlendirildi ve bu göç Çar II. Aleksander’ın onayıyla resmi bir politika haline geldi. Bölgede gerçekleşen kitlesel göçleri Osmanlı İmparatorluğu’nun yarımadaadaki İslami propagandasıyla açıklayan Rus yetkililer, Müslüman nüfusunun bölgeden ayrılmasını kendi amaçlarını gerçekleştirmek için olumlu bir gelişme olarak değerlendirdi. Özellikle toprak spekülâtorleri tarafından sıkça dillendirilen ihanet söylemi, bölgedeki toprağın el değiştirilmesine hizmet etti, ancak bu durum göçler nedeniyle nüfusun toprağı işleyecek kadar azalmasıyla tersine döndü. Yeterli nüfusun olmayışından kaynaklı işlenmeyen toprakların yarattığı ekonomik sıkıntılar bölgedeki nüfus hareketliliğini önlemek için tedbirlerin alınmasını zorunlu kıldı. Kısa bir süre sonra göçleri engellemek için pasaport zorunluluğu getirildi.²²³ Rus yetkililerin bu girişimlerine rağmen göçler devam etti. Karpat’a göre Kırım fiziksel olarak ele geçirilmeden önce bölgeden yaklaşık olarak 50.000 kişi ayrıldı. Bu rakam ilerleyen yıllarda bazı göçmenlerin ayrıldıkları bölgelere dönmelerine rağmen düzenli bir şekilde artış gösterdi. Ayrıca Osmanlı ile Rus kaynaklarını karşılaştıran Karpat, Osmanlı kaynaklarına göre 1854-1860 yılları arasında 141.667, 1860-1862 yılları arasında da 227.627 ve toplamda 595.000 kişinin Kırım ve Kazan’dan (çoğunlukla Kırım’dan) Osmanlı topraklarına göç ettiğini, Rus kaynaklarında ise bu sayının

²²² Kırımlı, a.g.m., 2008, 766-767.

²²³ Williams, a.g.m., 2000, 90-101; Kırımlı, a.g.m., 2008, 37-38.

yaklaşık olarak 230.000 ile 250.000 olarak belirtildiğini ifade etmektedir.²²⁴ Pinson ise 1855-1862 yılları arasında yaklaşık olarak 210.000 ile 230.000 arasında Kırım Tatarının yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kaldığını belirtmektedir.²²⁵ Öte yandan 1850'lerde Kuban ve çevresindeki bölgelerde 76.148 olarak tahmin edilen Nogay nüfusunun, 1859-1860 arasında yaklaşık olarak 50.000'i bölgeyi terk etti.²²⁶ On sekizinci yüzyılın sonundan yirminci yüzyılın başına kadar geçen sürede Osmanlı İmparatorluğu'na toplamda 1,8 milyon Tatarın göç ettiği tahmin edilmektedir.²²⁷

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'nın emperyal gündemi Karadeniz bölgesi halkları için yeni bir sürecin başlangıcıydı. Kırım Savaşı'ndan sonra Kafkasya bölgesi de batı tarzı sömürgeci yayılmanın ana hedefi haline geldi. Tıpkı Kırım bölgesinde olduğu gibi Kafkasya'da da nüfus hareketleri bölgedeki nüfusun mülksüzleştirilmesiyle başladı. 1828-1829²²⁸ Osmanlı-Rus Savaşı ile bölgenin kontrolünü ele alan Ruslar, 1840'ların sonlarından itibaren bölgede yaşayan yerel halkı ekonomik faaliyetlerini sürdürme araçlarından mahrum bırakmaya başladı. Rus yetkililer tarımsal yerleşimi kolaylaştırmak ve kalıcı kılmak için dağ yamaçlarındaki geniş orman alanlarını temizledi ve yerel halkın hayvanlarına el koydu.²²⁹ Yerelin ekonomik hacminden ortaya çıkan gelirleri merkez hazineye aktararak yerel düzeydeki ekonomik faaliyetleri merkezin ticari hedefleri ile bütünleştirmeye çalıştı.²³⁰ Rus İmparatorluğu bu bölgede de güney sınırlarının güvenliğini sağlamak için sınır bölgelerine güvenilir tebaa yerleştirme politikasını devam ettirdi. 1829 yılında Rus ordusun geri çekilmesiyle Osmanlı topraklarında kendilerini güvende hissetmeyen ve Rus topraklarına giden yaklaşık 60.000-90.000 kişilik Ermeni nüfusu, Rus yetkililer tarafından henüz yeni ele geçirdikleri Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı

²²⁴ Karpat, K. (2002). "Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856-1878", *Studies on Ottoman Social and Political History, Selected Articles and Essays*, Leiden: Brill, 212.

²²⁵ Pinson, a.g.e., 1970, 55-56.

²²⁶ Williams, a.g.m., 2000, 97.

²²⁷ Karpat, a.g.e., 1985, 66.

²²⁸ Irma Kretian'a göre Rus İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyılın başına kadar Kuzey Kafkasya'daki amaçlarının işgal mi yoksa bölgedeki mülklerini korumak mı olması gerektiği konusunda kararsızdı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkisinde yeni bir krize neden olmamak için bu bölgeye yönelik politikasını bölgede yaşayan "dağcılar"la bağ kurmakla sınırladı, ancak Edirne Antlaşmasıyla bölgenin Rus kontrolüne geçmesi, Rusların Osmanlı'nın çıkarlarını gözetme ihtiyacını ortadan kaldırdı. Kreiten, a.g.m., 2009, 216.

²²⁹ Fisher, a.g.m., 1987, 360.

²³⁰ Dobrova, M. (2013). Circassian Colonization in the Danube Vilayet and Social Integration (Preliminary Notes), *OTAM*, 33/Bahar, 3.

bölgelere yerleştirildi.²³¹ Rus yetkililerinin Kafkasya'nın kontrolüne yönelik bu girişimleri bu dönemde sınırlı kalsa da bu durum Kırım Savaşı'ndan sonra değişti. Rus yetkililer savaştaki yenilgisinden sonra tüm dikkatini Kafkasya'ya yoğunlaştırdı. Kafkasya üzerinde Rus kontrolünün sağlanması, Rusya'nın emperyal gücünü Batı Avrupa rakiplerine göstermek için iyi bir fırsat sunmaktaydı. Fakat Kafkasya'daki coğrafi durum ve yerel halkın etnik çeşitliliği ve yaşam şekli açısından Kırım'dan farklıydı. Kırım Tatarlarının aksine temel ekonomik uğraşları hayvancılıktı ve kendilerine yerleşik hayatı dayatan yönetimlere karşı genel bir hoşnutsuzluk içerisindeydiler. Rusların Kuzey Kafkasya'da Hristiyan nüfusa ayrıcalıklı muamele etmesi, bölgeyi Rus ve Ukraynalı nüfusla kolonize etme girişimleri bölgedeki Müslüman nüfusun direnişine yol açtı. Bölgedeki en önemli direniş Şeyh Şamil önderliğinde gerçekleşti. Bu direniş 1859 yılında Ruslar tarafından bastırıldı. Direnişin bastırılmasıyla Rusların Kafkasya'nın kolonizasyonuna dair planları hız kazandı. Ruslar Kafkasya'yı işgal ettikten sonra 10 Mayıs 1862 tarihinde bölgedeki halkların yeniden yerleşimini karara bağlayan kararnameyi onayladı ve Kafkas halklarının yeniden yerleşimi resmileşti. Rusların yeniden yerleşim politikası “dağlıların” yaşadıkları dağlık bölgelere Kazakların yerleşimini, “dağlıların” ise Kuban'ın kuzeyindeki bataklık ovalara yerleşimini içeriyordu. Rusların bu yerleşim politikasına “medenileştirme” söylemi de eşlik etti. Ruslar “ilkel” Kafkasyalıları Kuban'ın kuzeyindeki bataklık ovalara yerleştirerek, vergi ve askerlik hizmetine tabi kılarak ve onları Hristiyanlaştırarak medenileştirmek istiyordu.²³²

Kafkasya'dan göç 1860'lardan sonra yoğunluk kazansa da, bu tarihten önce de Osmanlı toprakları Kafkasya halkları için önemli bir göç merkeziydi. Osmanlı toprakları Kafkasyalıları için bilindik bir yerdi. Bölgenin ileri gelen ailelerinin Osmanlı topraklarında ticaret yapması ve her yıl birçok Müslümanın hacı olmak için Osmanlı topraklarından geçmesi imparatorluk topraklarının Kafkasyalıları tarafından bilinmesine vesile olmaktaydı. Bu dönemde gerçekleşen göçlerde Rusların topraklarını ele geçireceği korkusu ve Osmanlı topraklarına gelenlerin aileleriyle yeniden bir araya gelme isteği etkili oldu.²³³ Erken dönem göçlerde göçmenler, köleleri taşıyan gemilerle veya hac ziyareti bahanesi gibi bireysel yöntemler kullanarak Osmanlı topraklarına

²³¹ Pinson, a.g.e., 1970, 89.

²³² Kreiten, a.g.m., 2009, 218; Karpat, a.g.e., 1985, 67.

²³³ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 43.

gelmeye çalıştılar.²³⁴ 1860'larda kitlesel hale dönüşen Kafkas göçü sürecinden önce Rus İmparatorluğu'nun ele geçirdiği bölgelerde yeniden yerleşim politikalarını gerçekleştirmek için bu bölgelerde yaşayan toplulukları bölgeden çıkardığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile bir anlaşma yaptığı belirtilmektedir. Bu anlaşma çerçevesinde Rus kaynaklarına göre toplamda yaklaşık olarak 40.000 ila 50.000 arasında göçmen Osmanlı topraklarına nakledildi.²³⁵ Şeyh Şamil direnişinin bastırılmasıyla Kafkasya'nın doğusunu kontrol altına alan Ruslar, sonraki adım olarak Kafkasya'nın batısını kontrol etmeye yönelik adımlar attı. 1864 yılında Ubıhların direnişinin de bastırılmasıyla Ruslar Kafkasya'nın tamamını kontrolüne aldı. Rus kontrolüne geçen bölgelerdeki halklar yeniden yerleşim politikasına maruz bırakıldı. Bu politikaya maruz kalan gruplar iki seçenek arasında seçim yapmaya zorlandı. Bu gruplar ya kendilerine belirtilen ovalarda yerleşip Rus hâkimiyetini kabul edeceklerdi ya da yaşadıkları bölgeyi terk edeceklerdi. Yeniden yerleşim politikasıyla dağlık bölgeleri ilkel gruplardan temizlemek isteyen Ruslar, yeniden yerleşime radikal bir anlam kazandırdı. Böylelikle bölgede uyguladığı bu politikalar neticesinde çoğunluğu Adige olan yaklaşık bir milyonun üzerinde bir nüfusun Osmanlı topraklarına göç etmesine neden oldu.²³⁶ 1864 yılında gerçekleşen büyük göç dalgasından sonra Abhazlar 1866 yılında Rus yayılmasına karşı direniş gösterecekler de bu direnişleri başarısızlıkla sonuçlandı ve 1867 yılında yaklaşık 20.000 kişi Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kaldı.²³⁷ Bölgede 1877 yılında çıkan isyanların 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile eş zamanlı gerçekleşmesi neticesinde Abhaz, Çeçen ve Dağıstanlı gruplardan oluşan yaklaşık 30.000-50.000 civarında kişi yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kaldı.²³⁸

²³⁴ Isla Rosser-Owen, S.A.S. (2007), *The First 'Circassian Exodus' to the Ottoman Empire (1858-1867), and the Ottoman Response, Based on the Accounts of Contemporary British Observers*, Yüksek Lisans Tezi, University of London, 19-20.

²³⁵ 1859 yılında Rus İmparatorluğu'nun girişiyle başlayan temaslar sonrasında müzakere sürecine geçildi. Osmanlı İmparatorluğu Rus İmparatorluğu'nun uyguladığı baskılardan kurtulmak isteyen Çerkeslerin Osmanlı topraklarına nakillerini kabul etti. Osmanlı İmparatorluğu Müslümanlar üzerinde halifeliğin etkisini pekiştirmek ve gelen göçmenlerin imparatorluğun tarım ve askeriye gibi alanlarda karşılaştığı insan gücü sıkıntısını hafifleteceği düşüncesiyle Çerkeslerin Osmanlı topraklarına göçünü onayladı. Karpat, a.g.e., 1985, 67.

²³⁶ Yıldız, B. (2006). *Emigrations From The Russian Empire to The Ottoman Empire: An Analysis in the Light of the New Archival Materials*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 15; Kreiten, a.g.m., 2009, 218.

²³⁷ Owen, a.g.e., 2007, 21.

²³⁸ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 47-48.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan göçler yirminci yüzyılın başına kadar devam etti. Alan Fisher, bu süreçte yaşanan göçün karışık ve telaşlı bir şekilde gerçekleşmesi Kırım ve Kafkasya bölgelerinden Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin kesin sayısını belirlemeyi olanaksız kıldığını ifade etmektedir. Fisher, özellikle Kafkasya'dan göç edenlerin büyük çoğunluğunun aceleyle, dağınık ve sayılabilecekleri herhangi bir sınır bölgesinden geçmeden yaşadıkları yerleri terk etmeleri ile Kafkasya bölgesinden yapılan göçlerin hem uzun süre kitlesel özelliğini sürdürmesi hem de uzun yıllara yayılması gibi durumların Kafkasya'dan göç edenlerin kesin sayısını belirlemeyi imkânsız kıldığını ifade etmektedir.²³⁹ Ancak kesin rakamlar olmamasına rağmen araştırmacılar belli tahminlerde bulunmaktadır. 1860'lardan itibaren kitlesel bir hale dönüşen göçler 1864 yılında doruk noktasına ulaştı. Bu tarihe kadar Kafkasya'dan yaklaşık olarak 600.000²⁴⁰ kişinin Osmanlı topraklarına göç ettiği ve bu göçmenlerden yaklaşık 400.000'nin²⁴¹ 1864 yılında göç ettiği belirtilmektedir. Kemal Karpat, 1859 ile 1879 yılları arasında yaklaşık 2 milyon Kafkasyalının Osmanlı topraklarına göç ettiğini ancak hastalık ve yetersiz beslenme nedeniyle yalnızca 1,5 milyon kişinin Osmanlı topraklarına gelebildiğini belirtmektedir. Bu göçmen nüfusuna ek olarak 1881 ile 1914 yılları arasında yaklaşık olarak 500.000 Kafkasyalının daha imparatorluk topraklarına geldiğini belirtmektedir.²⁴²

Vladimir Hamed-Troyansky, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Kafkas göçünü, 1850'lerden 1862'ye kadar, 1863-64, 1865 ve 1878 arası ve 1878 sonrası dönem olmak üzere dört dönemde ele almaktadır. 1860 ve 1864 arasındaki ana aşamada, şiddetli yerinden edilmelere tanık olundu. Vladimir Hamed-Troyansky 1865-78 dönemi zorunlu ve gönüllü göç unsurlarını birleştirdiği dönem; 1860 öncesi ve 1878 sonrası dönemleri ise gönüllü göçlerin gerçekleştiği dönemler olarak tarif etmektedir. Savaş sırasında ve Rus İmparatorluğu'nun sömürge idaresinin kurulduğu yıllarda gerçekleşen göçlerin zorunluluğu olduğunu belirten yazar, gönüllü göçlerin gerçekleştiği dönem olarak tarif ettiği dönemin de dolaylı olarak zorunluluktan gerçekleştiğini belirtmektedir. Kişinin iktisadi, sosyal ve siyasi olarak

²³⁹ Fisher, a.g.m., 1987, 362.

²⁴⁰ McCarthy, J. (2010). "Factors in the Analysis of the Population of Anatolia", *Population History of the Middle East and the Balkans*, NJ: Gorgias Press, 104'ten aktaran Owen, a.g.e., 2007, 21.

²⁴¹ Karpat, a.g.e., 1985, 67.

²⁴² Karpat, a.g.e., 1985, 69-70; Kafkas göçünün yoğunlaştığı 1863-64 yıllarında göçmenler arasında tifüs, çiçek hastalığı gibi salgın hastalıklar hızlı bir şekilde yayıldı. Her gün yaklaşık olarak 200 kişi bu hastalıklardan hayatını kaybediyordu. Pinson, a.g.e., 1970, 130-131.

daha uygun koşullarda yaşamak için göç etmesinin bu koşulların çöküşünden kaynaklandığı ve bu yüzden gönüllü olarak terkedilen göçlerin dolaylı da olsa zorunlu göçler anlamına geldiğini ifade etmektedir.²⁴³

3.2.1.2. Balkan göçleri

Osmanlı topraklarına bir diğerk göç dalgası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1912-13 Balkan Savaşları sonrasında da gerçekleşti. Osmanlı İmparatorluğu Balkan Savaşları'nda hem batısında hem de doğusunda Rus yayılmacı politikasıyla karşı karşıya kaldı. Balkanlarda Rusların öncülük ettiğı Romanya, Karadağ, Sırbistan ve Bulgar kuvvetleri sivil çatışmaların gerçekleştiğı bir savaşa girdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus öncülüğündeki bu çatışmalara kendi birliklerinin yanı sıra, Çerkesleri ve sivil Türk Müslüman unsurları silahlandırması gibi, Rusların da ele geçirdiğı Hristiyan bölgelerdeki halkı silahlandırması şiddetin geniş kesimlere yayılmasına ve bu durumun toplumlararası şiddete dönüşmesini kaçınılmaz kıldı. Balkanlar'daki çatışmalar Rus öncülüğündeki koalisyonun üstünlüğü Osmanlı'nın yenilgiyle sonuçlandı. Savaş sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsız ve Bulgaristan ise özerk hale geldi.

Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı topraklarına göç eden Kırım Tatarları ile Kafkasyalılar imparatorluk merkezi tarafından iskân edildikleri Balkan topraklarının milliyetçilik hareketleri sonucu kaybedilmesi ve bu bölgelerde yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla yeniden göç etmek zorunda kaldılar. Daha önce Avrupalı devletler tarafından dile getirilen Osmanlı İmparatorluğu'nun, Balkanlardaki topraklarında Çerkesleri kullanarak uyguladığı kolonileştirme politikasını durdurması ve yerleşik olanlarının mümkün olduğu kadar imparatorluğun Anadolu topraklarına sevk edilmesi isteğı 1877-1878 Savaşı sonrasında uygulanan yoğun mülksüzleştirme politikasıyla gerçekleşti.²⁴⁴ Bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkas Müslümanlarını Rus yayılmacılığına karşı kıskırtması ve kendi saflarında savaşa taraf olmasını sağlaması

²⁴³ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 42-50.

²⁴⁴ Lewis, N. (1987). *Nomads and Settlers in Syria and Jordan 1800–1980*, Cambridge: Cambridge University Press, 96. Osmanlı İmparatorluğu'nun Çerkesleri Balkanlarda iskân etmesi ve Bulgar sorunu Tersane Konferansı'nda ele alınan iki önemli konu oldu. Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki Çerkes iskânına son vermesi yönündeki dayatması Osmanlı'nın göç ve iskân politikasının temel belirleyicisi oldu. Dündar, a.g.e., 2021, 259.

Kafkasya'dan da göçlerin yaşanmasına neden oldu.²⁴⁵ Kafkasya'daki direnişin Ruslar tarafından bastırılması ve Kafkasya'daki Rus ilerlemesi savaş sonrasında Kars, Ardahan ve Batum'un ilhakıyla sonuçlandı. Bu bölgelerde yaşayan Müslüman nüfus ile Kuzey Kafkasya'dan pek çok kişi Osmanlı topraklarına göç etti. Her iki cephede de Osmanlı yenilgisiyle sonuçlanan savaşın sonucunda Osmanlı Anadolu'suna kitlesel göçler yaşandı. Doğu cephesinde Kafkasyalı göçmenlerin yanı sıra Batum bölgesinden Gürcüler ve Lazlar da göç etti. Balkanlar'dan ise göç edenlerin çoğunluğu Müslüman olmak üzere bazı Yahudiler de Osmanlı topraklarına göç etti.²⁴⁶

1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonrasında gerçekleşen göçlerin farklı etnik ve dinsel grupları kapsamı, bu göçleri Kırım savaşı sonrasında gerçekleşen göçlerden ayıran bir özellik oldu.²⁴⁷ Savaş sonrasında kaybedilen bölgelerden Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşık 1.5 ila 2 milyon arasında kişi göç etti. 1877-1878 Savaşı sonrasında Kafkasya'dan yaşanan göçler 1860 sonrasında gerçekleşen ve on yıllar süren göçlerin bir devamı niteliğindeydi. Bu savaş sonrasında Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan sürede Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına 500.000 kişi göç etti.²⁴⁸ Nedim İpek, savaşın bir diğer cephesi olan Balkanlardan yaklaşık olarak 1.230.000 kişinin göç ettiğini belirtmektedir.²⁴⁹ Öte yandan yaklaşık olarak 250.000-300.000 kişinin savaşın galipleri tarafından uygulanan etnik ve dini homojenleştirme politikasının bir parçası olarak hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir.²⁵⁰ Özellikle 1889 yılından sonra düşük bir tempoda seyreden göçler 1912-1913 Balkan Savaşları ile tekrar hız kazandı. Balkan Savaşları ve savaşı takip eden yıllarda yaklaşık olarak 640.000 kişilik bir Türk-

²⁴⁵ 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nda Kafkasya bölgesinde yaşayan Türkler, Çerkesler, Çeçenler, Abazalar, Dağıstanlılar ve Acara bölgesinde yaşayan Müslüman Gürcüler Ruslara karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında aktif olarak savaşa dâhil oldular. Demirel, M. (2009), "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16 (40), 317; Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu Kafkas halklarını Ruslara karşı kıskırtmak için Kafkas göçmenlerinden oluşan birlikler oluşturarak bölgeye gönderdi. Tekeli, İ. (1994), "Involuntary Displacement and the Problem of Resettlement in Turkey from the Ottoman Empire to the Present," *Center for Migration Studies Special Issues: Population Displacement and Resettlement: Development and Conflict in the Middle East*, 11 (4), 210; Yaklaşık olarak 34.000 Abhazın Kafkasya'ya gönderildiği belirtilmektedir. Firuzoğlu, S. R. (1999). "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Göçler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 693.

²⁴⁶ Kocacık, a.g.m., 1980, 141.

²⁴⁷ Yıldız, a.g.e., 2006.

²⁴⁸ Karpat, a.g.e., 1985, 70.

²⁴⁹ İpek, a.g.e., 1999, 41.

²⁵⁰ Karpat, a.g.e., 1985, 75; İpek ise yaklaşık olarak 500.000 kişinin katledildiğini veya yetersiz beslenmekten ve hastalıktan öldüğünü ifade etmektedir. İpek, a.g.e., 1999, 40.

Müslüman nüfusun Balkanlardan göç ettiği belirtilmektedir.²⁵¹ Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıplarına bağlı olarak göçmenler Anadolu ve Suriye bölgesinde iskân edildi.

3.3.On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Nüfus Politikası ve Göç Yönetimi

Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan, topraklarına göç edenleri merkezi ve kurumsal bir çatı altında ele almak fikrini imparatorluğun bu yüzyılda uygulamaya koyduğu nüfus politikasının ve kurumsallaşmanın bir parçası olarak değerlendirmek göç yönetimine dair uygulanan politikaların daha anlaşılır olmasını sağlar. Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyıldan itibaren demografik güç en az toprak kadar bir zenginlik kaynağı olarak değerlendirilmekteydi. Bu bağlamda özellikle Tanzimat dönemi ile birlikte imparatorluğun var olan nüfusunu korumaya ve arttırmaya yönelik düzenlemeler uygulamaya konuldu. İmparatorluk yürürlüğe koyduğu yeni uygulamalarla bir yandan imparatorluğun mevcut nüfusunu korumayı amaçlarken, bir yandan da üremeyi teşvik eden, halk sağlığını önceleyen ve topraklarında gerçekleşen nüfus hareketlerini kontrol etmeye dönük politikalar geliştirmekteydi. Yetersiz nüfusa sahip olmanın imparatorluğun siyasi geleceği için önemli bir tehdit olarak algılandığı bu dönemde özellikle geleneksel doğum kontrol uygulamalarının yasaklanması ve anneliğin teşvik edilmesine dair, adli, tıbbi ve eğitim alanında önemli uygulamalar hayata geçirildi.²⁵² On dokuzuncu yüzyıldan itibaren nüfus meselesine dair uygulamaya konulan politikalar Osmanlı İmparatorluğu'nun modern ve merkezileşen yapısında ortaya çıkan üç temel mesele doğrultusunda şekillenmekteydi. Bunlar, vergilendirme, tarımsal üretim ve yerel yeniden yapılanma projeleri için işgücü yaratma ve modern ordular için

²⁵¹ Tekeli, a.g.m., 1994, 210; Ahmet Halaçoğlu ise Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında yaklaşık olarak 440.000 kişinin Balkanlar'dan göç ettiğini belirtmektedir. Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri, 1912-1913*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 63.

²⁵² Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemde üremeyi teşvik eden önemli uygulamalarından biri de imparatorluğun kürtaj konusunda gerçekleştirdiği otoriter politikalar idi. Bu dönemde hayata geçirilen uygulamalar Tanzimat döneminin reformist bürokrat ve aydınlarının 1839 yılından 1876'ya kadar süren yeniden yapılandırma dönemi olarak adlandırılan süreçte uygulamaya koyduğu toplum mühendisliği politikalarının ayrılmaz bir parçasına dönüştü. Demirci, T. ve Somel, S. A. (2008), "Women's Bodies, Demography, and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century", *Journal of the History of Sexuality*, 17 (3), 380; Evlilik ve üreme arasında doğrudan bir ilişki kuran dönemin yöneticileri evlilik üzerinde merkezi bir denetim kurma çabası içerisine girdi. Bu bağlamda özellikle Tanzimat'ın ilk yıllarında evliliği teşvik eden birçok uygulama hayata geçirildi. Dursun, a.g.m., 2011, 168.

asker toplama meseleleriydi.²⁵³ Öte yandan nüfusun ekonomi ve askeriye'nin temel ögesi olarak değerlendirildiği bu dönemde nüfusun bilgisine sahip olmak kaçılmaz bir zorunluluk halini aldı.

Bu dönemde nüfusa dair bilginin elde edildiği en yaygın yöntem nüfus sayımlarıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren uygulamaya koyduğu nüfus sayımı pratiği geniş anlamıyla Tanzimat dönemi ile hedeflenen idari, mali ve siyasi reformlardan daha iyi bir sonuç almak için hayata geçirdiği bir uygulamaydı. İmparatorluk merkezinin tebaasının kendisine karşı askeri ve mali yükümlülükleri bireyselleştirdiği merkezileştirme sürecinde, tebaası ile arasındaki tüm yapıları pasifleştirmek için nüfus sayımları önemli bir işleve sahipti. Ancak imparatorluk merkezi amaçladığı bu hedeflere ulaşmada merkeze yakın bölgelere kıyasla imparatorluk çeperinde bulunan bölgelerde önemli bir direnişle karşılaştı. Örneğin yerel ileri gelenler ve özerk sosyo-ekonomik yapılarla karakterize edilen Kürdistan bölgesinde imparatorluk merkezinin modern nüfus sayımı deneyimini modern ve merkezi bir açıdan okumak olanaksızlaşmaktaydı. İmparatorluğun merkeze yakın bölgelerde uyguladığı nüfus sayımlarının aksine imparatorluk merkezinin bu bölgede yürüttüğü sayımlar bölgedeki yerel aktörlerin girişimleriyle karşılaşmasıyla karakterize edildi.²⁵⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus sayımına yönelik uygulamalar, on dokuzuncu yüzyılda itibaren dünyanın farklı bölgelerinde eş zamanlı uygulamaya konulan modern nüfus sayımlarının bir parçasıydı. İmparatorlukta modern anlamda ilk nüfus sayımı 1831 yılında başlayıp 1838 yılında tamamlanan nüfus sayımıydı. Bu nüfus sayımını 1844, 1866, 1885 ve 1907 yıllarında gerçekleştirilen sayımlar takip etti. İlk iki sayımın vergilendirme ve askere alınacak kişilerin belirlenmesi gibi amaçlarla gerçekleştirilmesi toplumun bir kısmını (başta kadınlar olmak üzere) dışarıda bıraktı. Dolayısıyla bu iki sayım önemli hata payları içermekteydi. Modern devletin nüfus sayım pratiğine benzer ilk nüfus sayımı 1885 ve 1907 yılında gerçekleşti. Bu sayımlarda kullanılan metot ve pratiklerin modern devlet anlayışının nüfusun bilgisine ulaşma yöntemleriyle benzerlikler taşıması Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusun bilgisine yönelik kavrayışta bir değişikliği göstermesi bakımından önemlidir. Bu

²⁵³ Dursun, a.g.m., 2011, 160-161.

²⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özok- Gündoğan, N. (2020). "Counting the Population and the Wealth in an "Unruly" Land: Census Making as a Social Process in Ottoman Kurdistan, 1830-50", *Journal of Social History*, 53 (3), 1-29.

sayımlarda önceki sayımların aksine temel sayım birimi olarak “hane” değil “birey” esas alındı ve bireyin yaşı, medeni hali, etnik kökeni, dini ve doğum yeri gibi bilgiler yer aldı.²⁵⁵

On dokuzuncu yüzyılda imparatorluk merkezinde tarımı, ticareti ve sanayiye geliştirmede imparatorluk nüfusunun korunması, denetlenmesi ve çoğaltılmasının önemli bir rolü olduğu düşüncesi egemendi. Yeterli nüfusa sahip olamamanın bu alanlardaki gelişmelerin önünde önemli bir engel olduğu düşüncesi imparatorluğu kendi nüfusunu korumaya yönelik politikalar geliştirmeye sevk ederken, bir yandan da farklı nüfus kaynaklarına yönelmesine sebep oldu. Bu bağlamda nüfus kaygısının şekillendirdiği liberal bir göç politikası uygulamaya konuldu. Ekilebilir arazileri daha yoğun bir şekilde işlemek için gerekli olan insan gücü ihtiyacını karşılamak adına Tanzimat reformlarının bir parçası olan 1857 kararnamesi ile Osmanlı topraklarına göç teşvik edildi. Daha çok Avrupa ve Amerika’dan gelecek olan yerleşimcilere yönelik hazırlanan bu kararname ile padişaha biat eden ve belli bir servete sahip olduğunu kanıtlayabilen yerleşimcilere imparatorluk topraklarında dini özgürlük, toprak seçimi ve vergi muafiyeti gibi olanaklar sağlandı.²⁵⁶ İmparatorluğun sunduğu olanaklar yerleşimciler tarafından yoğun bir ilgiyle karşılanmasa da imparatorluğun nüfus talebi çoğunlukla on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında çatışmalar ve toprak kayıpları neticesinde imparatorluk topraklarına göç eden nüfus ile karşılandı. Özellikle 1860’lardan sonra kitlesel bir hale dönüşen bu göçler imparatorluğun nüfusu ve hareketliliği yönetme politikalarını derinden etkiledi.²⁵⁷

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında toprak ve nüfus kayıplarının yarattığı kaygı sonucunda şekillenen ve başta Avrupa ve Amerika olmak üzere bu bölgelerden yerleşimleri Osmanlı topraklarına daveti kapsayan liberal göç rejimi yerini özellikle Berlin Antlaşması’ndan sonra güvenlik ve ekonomik kaygıların şekillendirdiği daha kontrollü bir göç politikasına bıraktı.²⁵⁸ Yükselen milliyetçilikle birlikte ortaya çıkan

²⁵⁵ Karpat, a.g.e., 1985, 9-10; Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’nin nüfusu 1500-1927*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, XIX.

²⁵⁶ Karpat, a.g.e., 1985, 61-62.

²⁵⁷ Kasaba, 1854-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı sonucunda Osmanlı topraklarına yapılan göç dalgasının imparatorluk merkezinin hareketli gruplar üzerinde merkezi bir kontrol uygulama politikasında bir dönüm noktası olduğunu belirtir. Savaş sonrasında Osmanlı topraklarına gerçekleşen yoğun göçmen akışının imparatorluk merkezini nüfusu yönetmek için daha sistematik bir göç ve yurttaşlık politikası geliştirmeye sevk ettiğini vurgular. Kasaba, a.g.e., 2012, 135-136.

²⁵⁸ Fratantuono, a.g.m., 2017, 97-115; Kale, a.g.m., 2014, 252-271.

bağımsızlık hareketlerinin imparatorluğu dış müdahaleye açık hale getirmesi, Müslüman göçmenlerin gelmesiyle İslamiyetin imparatorluk merkezi tarafından birleştirici bir unsur olarak değerlendirilmeye başlanması, toprak kayıpları ile kitlesel göçlere bağlı olarak imparatorluk topraklarında nüfus yoğunluğunun artması ve boş arazi bulma sıkıntısının baş göstermesi gibi durumlar imparatorluğun liberal göç rejiminden daha kontrollü bir göç rejimine geçmesine neden oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde farklı etnik dini gruplar arasındaki siyasi mücadele toplumsal gruplar, herhangi bir bölgede toprak ve egemenlik iddiasında bulunabilmek için o bölgede yaşayan diğer gruplardan demografik olarak üstün olmanın önemini kavradı. Nüfus verileri Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde gerçekleşen diplomatik görüşmelerde de sıklıkla kullanıldı. Bu nüfus istatistikleri ve etnografik haritalar siyasi sınırların belirlenmesinde bir aparat haline dönüştü.²⁵⁹ Özellikle Berlin Antlaşması'nın Osmanlı'nın Ermeni nüfusunun yaşadığı altı vilayette (Vilayat-ı Sitte) reform yapılmasına ve Ermeni nüfusun devlet aygıtında temsiliyetinin artırılmasına yönelik yaptırımları gerekli hale getirmesi bu konunun imparatorluk merkezi tarafından toprak bütünlüğünü tehdit eden bir güvenlik sorunu olarak değerlendirilmesine sebep oldu.²⁶⁰

²⁵⁹ Dündar, F. (2008). *Modern Türkiye'nin Şifresi- İttihat ve Terakkinin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, Ankara: İletişim Yayınları, 97-98.

²⁶⁰ Nüfusun egemenlik iddiasını güçlendiren önemli bir faktör olarak değerlendirilmesi nüfus verileri üzerinden yapılacak bir manipülasyonu kaçınılmaz kıldı. Öyle ki bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Ermeni patrikliğinin imparatorluğun Ermeni nüfusuna dair sunduğu veriler arasında ciddi oranda farklar söz konusuydu. Ermeni Patrikliği'nin verilerine göre altı vilayette toplam 1.630.000 Ermeni nüfus mevcutken bu sayı Osmanlı İmparatorluğu'nun sayımına göre 499.490 olarak tespit edildi. Ermeni nüfusuna dair bu farklı veriler vilayetler bazında da söz konusuydu. Dündar, a.g.e., 2008, 98-102; Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre Rusya antlaşmanın öngördüğü reformların uygulanmasını beklemeden Doğu Anadolu bölgesinde bulunan askeri birliklerini derhal çekecekti. Osmanlı İmparatorluğu da başta İngiltere olmak üzere Avrupalı güçlerin denetiminde antlaşmanın gereği olan reformların yapılmasına söz verdi. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde ifade edilen durum aslında Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi ile hemen hemen aynı ifadeleri taşıyordu. Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesine göre Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı, bunları bölgede yaşayan Çerkeslere ve Kürtlere karşı güvence altına almayı ve bölgedeki uygulamalarını belli aralıklarla Büyük devletlere bildirmeyi taahhüt etmekteydi. Yavuz, M. H. (2011). "The Transformation of "Empire" through Wars and Reforms Integration vs. Oppression", *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, ed. M. Hakan Yavuz ve Peter Sluglett, Utah: The University of Utah Press, 43; Çelişkili olarak Berlin Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu'na göçmenleri sınır bölgelerine yerleştirmenin siyasi önemini gösterdiği gibi, göçmenleri hangi bölgelere yerleştirebileceği konusunda çeşitli kısıtlamaları da getirdi. Doğu Rumeli'de sınırdaki bölgelerde Başbozuklar ve Çerkesler gibi düzensiz birlikleri bulundurmama, Doğu Anadolu bölgesinde Ermenilerin yaşadığı bölgelerde reformlar yapma ve onların güvenliklerini bölgede yaşayan Kürtlere ve Çerkeslere karşı güvence altına alma konusu başta Rusya olmak üzere Avrupalı Devletler tarafından sıklıkla dile getirilen bir diplomatik söylem haline dönüştü. Büyük

Berlin Antlaşması sonrasında imparatorluk merkezi imparatorluğun güvenliği için sınır bölgelerinin kendisine sadık tebaa ile kolonize edilmesi kadar imparatorluk topraklarında bulunan farklı etnik-dini grupların dağılımının da üzerinde durulması gereken önemli bir konu olduğuna karar kıldı. Özellikle 93 Harbi sonrasında Balkanlar'daki Müslüman nüfusun Anadolu ve Suriye bölgesine sevk edilmesi neticesinde bölgedeki Müslüman nüfusun varlığı önemli oranda azaldı. İmparatorluk topraklarının herhangi bir bölgesine hâkim olmanın birincil koşulunun o bölgede sayısal üstünlüğü elinde bulundurmanın önemli olduğu bu dönemde göçler neticesinde yoğunluğunu kaybeden Balkanlar'daki Müslüman nüfus oranı Balkan ulusların uyguladığı nüfus politikalarına maruz kaldı. Müslüman nüfusun varlığını yok etmek üzere Balkan ulusların uyguladığı nüfus politikası imparatorluk topraklarının herhangi bir bölgesine hâkim olmanın birincil koşulunun o bölgede sayısal üstünlüğü elinde bulundurmanın önemini bir kez daha gösterdi.²⁶¹ Demografinin gruplar açısından egemenlik için birincil koşul olarak değerlendirilmesi nüfusun etnik ve dini bilgisini de içeren 1881-1893 nüfus sayımıyla sonuçlandı. Bu sayımda nüfus Müslüman, Rum Ortodoks, Ermeni, Bulgar, Katolik, Yahudi, Protestan, Latin, Monofizit, gayrimüslim Çingene, yabancı ve diğer olmak üzere belli başlıklar altında kategorize edildi.²⁶² Bu sayımlar neticesinde Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde Berlin Antlaşması'nın sunduğu olanaklar çerçevesinde tıpkı Balkanlar'da ortaya çıkan ulus devletler gibi olası bir Ermeni özerkliğinin önüne geçmek için II. Abdülhamid döneminde Ermeni nüfus yoğunluğunun bulunduğu vilayetler yeniden bir idari taksimata tabi tutuldu.²⁶³

güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'na dair bu yaptırımlarının bir benzeri Rusya tarafından 1913-1914 yıllarında Doğu Anadolu bölgesinin yönetimine dair yapılan uluslararası müzakerelerde dile getirildi. Rusya Osmanlı'nın göçmenleri Vilâyât-ı Sitte'ye iskân etmemesi konusunu kabul ettirmek istedi ancak Osmanlı İmparatorluğu Rusya'nın bu talebini kabul etmedi. Bu durum Osmanlı'nın Büyük güçlerin öne sürdüğü taleplerden vazgeçmeyi başardığı taleplerden biriydi (Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 281).

²⁶¹ Fratantuono, E. M. (2016). *Migration Administration in The Making of The Late Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan: Michigan State University, 45-46.

²⁶² Dündar, F. (2013). *Kahir Ekseriyet- Ermeni Nüfus Meselesi (1878-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1881-1893 nüfus sayımına dair ayrıntı bilgi için bk. Karpat, K. (1978). "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, 9 (3), 237-274.

²⁶³ Libaridian, G. (1987). *The Ideology of Armenian Liberation. The Development of Armenian Political Thought Before the Revolutionary Movement (1639- 1885)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, California: University of California, 179, akt. Polatel, M. (2017). *Armenians and the Land Question in the Ottoman Empire, 1870-1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 100.

Öte yandan Balkanlar’da ortaya çıkan ulus devletlerin uluslaşma süreçlerinde toprak mülkiyeti üzerinde uyguladıkları politikalar etnik-dini egemenlik kurmada önemli bir araç olarak işlev gördü. 93 Harbi sonrasında Doğu Rumeli’de Müslümanlar tarafından terk edilen topraklara bölgede Hıristiyan nüfusunun egemenliğini güçlendirmek için Ruslar tarafından Bulgarlar yerleştirildi ve sonrasında ortaya çıkacak bir hak iddiasının önüne geçmek için arazi mülkiyetinin Bulgarlara ait olduğunu belirten belgeler verildi. Arazi mülkiyeti üzerinde uygulanan bu politikalar bölgede Müslüman nüfusun Bulgar nüfusu karşısında yok olmasına neden oldu.²⁶⁴ Bulgarların, Rusların desteğiyle etnik-dini uygulamalarla çerçevelenmiş mülkiyet edinme politikası Yunanlılar ve Sırp tarafından da uygulandı. Ulusların uyguladığı bu politikalar neticesinde egemenliklerinin pekişmesi Osmanlı İmparatorluğu’nu arazi sayımı konusunda önlem almaya sevk etti. İmparatorluk toprak üzerindeki egemenliğini sürdürmek için Balkan uluslarının deneyimlerini örnek aldı.²⁶⁵ Bu durum özellikle Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen gayrimüslim nüfus için daha fazla kısıtlamanın söz konusu olacağı anlamına gelmekteydi.²⁶⁶ Osmanlı topraklarında yabancı yerleşimcilerin olduğu bölgeler siyasi, iktisadi ve sosyal çatışmaların yaşanacağı yerler olarak değerlendirilmekteydi. Bu düşünce özellikle 1870’lerden itibaren daha görünür hale geldi. İmparatorluk merkezi oluşabilecek potansiyel çatışmaları bertaraf etmek için yabancı yerleşimcilerin Filistin de dâhil olmak üzere Suriye’nin güney bölgelerindeki yerleşim taleplerini kabul etmemeye başladı. Öyle ki 1900’lere gelindiğinde imparatorluk Filistin’e yapılacak toplu Yahudi göçünü yasaklayarak yalnızca bireysel göçlere izin vereceğini duyurdu.²⁶⁷ Örneğin 1886 yılında 40 kişiden oluşan Amerikalı bir ailenin Filistin’e yerleşme talebi yerleşim amaçlarının imparatorluk topraklarının kolonizasyonu olduğu gerekçesiyle reddedildi.²⁶⁸

²⁶⁴ Mirkova, A. M (2013). "Population Politics" at the End of Empire: Migration and Sovereignty in Ottoman Eastern Rumelia, 1877—1886”, *Comparative Studies in Society and History*, 55 (4), 955-985.

²⁶⁵ Terzibaşoğlu, a.g.m., 2004, 177.

²⁶⁶ Kale, a.g.m., 2014, 252-271.

²⁶⁷ Chatty, D. (2010). *Displacement and Dispossession in the Modern Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press, 74-75 akt. Banko, L. (2018), “Refugees, Displaced Migrants, and Territorialization in Interwar Palestine”, *Mashriq & Mahjar*, 5 (2), 26; II. Abdülhamid döneminde Yahudilerin hac ziyareti için gittikleri Filistin topraklarında kalıcı bir yerleşime geçmemeleri için Yahudilere verilen yol izni üç ay ile sınırlandı. Hatta hac ziyareti için verilecek olan yol izni belgesi diğer belgelerden ayırt edilebilmesi için farklı renkte ve boyutta tasarlandı. Dündar, a.g.e., 2008, 359.

²⁶⁸ Karpat, a.g.e., 1985, 63.

Liberal göç politikasından vazgeçen Osmanlı İmparatorluğu topraklarına göç edeceklerin etnik ve dini kimliklerini sıkı bir kontrole tabi tuttu. Bu dönemde gayrimüslim nüfusun Osmanlı topraklarına göçünün engellendiği bir başka durum ise daha önce Rusya, Avrupa ve Amerika gibi bölgelere göç eden Osmanlı tebaası gayrimüslim nüfusun tekrar Osmanlı topraklarına geri dönme talebinde bulunması esnasında ortaya çıktı. Bu durum özellikle Ermeniler için söz konusuydu. Osmanlı İmparatorluğu siyasi amaçlar çerçevesinde ortaya çıkan Ermeni örgütlerinin yaydığı Ermeni milliyetçiliğinin Osmanlı topraklarında yayılmasını engellemek ve Doğu Anadolu bölgesinde Ermeni nüfusunu Müslümanlar lehine azaltarak Berlin Antlaşması ile karara bağlanan reform uygulamalarına karşı direnç göstermek için Ermenilere karşı dışlayıcı bir sınır rejimi politikası uyguladı.²⁶⁹ Hatta II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu Rusya'dan Osmanlı topraklarına yapılacak olası Ermeni göçünün engellemesi için bizzat Rus Çarından yardım istedi:

“Taraf-ı âlî-i haşmetânelerinden şimdiye kadar müşahedesiyle müteşekkir bulunduğum me’ser-i hayrhâhî icabınca gerek sefir-i haşmetânelerine ve gerek sefirimiz Hüsnü Paşa’ya tevdi’ olunan teşebbüsât vechile Ermeni muhacirlerin esbâb-ı müte’addideden dolayı memâlikimize hicretlerinden külliyyen sarf-ı nazar olunması iki hükûmet-i mütecâvirenin menâfi’-i müsterekesine muvâfık olacağından bu bâbda ve hududa gelmekte olan mikdarının men’i hakkında evâmîr-i lâzime i’tâ buyurulması ricasında bulunduğumu zât-ı âlî-i İmparatorîlerine pek samimî olan hissiyât-ı gayr-ı mütegayyirem te’mînâtının tekrarıyla beyân ederim.”²⁷⁰

Göçün ilk yıllarında Rus İmparatorluğu’nun Kuzey Kafkasya’dan Osmanlı topraklarına gelen göçmenleri kendi sınırına yakın bölgelerde yerleştirilmemesi şerhini göz önünde bulundurmanın yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu’nun göçmenleri bu bölgelerde yerleştirmemesinde Doğu Anadolu’da yaşayan nüfusun yoksulluğu ve bu bölgede geniş çaplı başarılı bir yerleşim yapabilmek için maddi koşulların yetersizliği etkili oldu.²⁷¹ Ancak bu durum on dokuzuncu yüzyılın sonlarında değişmeye başladı. Anadolu’nun doğusu yoğun göçmen yerleşim bölgesine dönüşmeye başladı ve bölge bilinçli bir yerleşim politikası ile şekillendi. Uygulamaya konulan bu yerleşim planının

²⁶⁹ Dinçer, S. (2023). “An Exclusionary Border Regime: The Ottoman Case, 1890–1914”, *Borders and Mobility Control in and between Empires and Nation-States*, ed. Jovan Pešalj, Annemarie Steidl, Leo Lucassen and Josef Ehmer, Leiden: Brill, 184-220.

²⁷⁰ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2006). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Rus İlişkileri- I (1841-1898)*, Ankara, 97-98 akt. Dündar, a.g.e., 2021, 123.

²⁷¹ Chochiev, G. ve Koç, B. (2006). “Some Notes on the Settlement of Northern Caucasians in Eastern Anatolia and Their Adaptation Problems (the Second Half of the XIXth Century-Beginning of the XXth Century),” *Journal of Asian History*, 40 (1), 82-83.

hedefinde özellikle gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeler yer almaktaydı. 1889 yılında alınan bir kararla Kafkasya bölgesinden gelen göçmenlerin Anadolu'nun doğusunda “*nüfus-i İslamiyye'nin teksîri*” için Erzurum, Van ve Hakkari'de bulunan boş arazilere iskan edilmesi emredildi. 29 Nisan 1889 tarihinde alınan bu kararın yerel yetkililer tarafından uygulanmadığı karardan beş yıl sonra tekrar dile getirildi 1 Aralık 1894'de göçmenlerin belirtilen yerlere iskân edilmesi emredildi:

“Anadolu'da bazı vilayat-ı şahanede nüfus-i İslamiyye'nin teksîri için tedabir-i lazıme ittihazı selef-i acizi zamanında irade ve ferman buyrulmuş olduğu halde bu hususa neden dolayı teşebbüs edilmemiş idüğünün arzı emr u ferman buyrulduğu bâ-tezkire-i hususiyye tebliğ kılınmış olup lede'l-tedkik anlaşıldığına göre Trabzon tarikiyle gelecek Kafkas muhacirlerinin Erzurum Van ve Hakkari vilayetlerindeki arazi-i hâliye tavnî ve iskan olunmaları hakkında meclis-i mahsus-ı vükela kararıyla bi'l-istîzân 17 Receb Sene 405 tarihinde şerefsadır olan irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi hükm-i âlîsi olvakit Dahiliye Nezareti celîlesine tebliğ kılınmış olduğu misillü keyfiyet bu kerre dahi cenab-ı nezarete tekid edilmiş olmağla hakipa-yı Hümayun-ı şahaneye arzı mütemennadır Efendim...”²⁷²

Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'nun doğusunda göçmen yerleşimine dair uyguladığı yerleşim politikası eş zamanlı olarak batı bölgesinde de uygulamaya konuldu. Örneğin, 1883 tarihli bir kararnamede, bölgedeki Müslüman toplumu güçlendirmek ve Yunan haydutluğunu çözmek için bu bölgeye göçmen yerleşimin gerekli olduğu belirtildi:

“Gemlik kasabasında zaten iki yüz haneden ziyade ahali-i İslamiyye mevcut iken Rum milletinin siâyetine mukabil hükümetlerce maddi ve manevi müzaheretden gaflet edilmesinden nâşî tedricen dağılıp elyevm İslam olarak kasabada kalanlar sekiz on hane fukaradan ibaret olmasıyla idare-i hükümet ve istihsal-i mürettebat kesb-i suûbet ve müşkülât idüb orası adeta buna nişan şeklini almış ve geçen sene Yunan eşkıyasının Gemlik dağlarına tahassun eylemeleriyle bir beylik geminin elhâletü hâzihi Gemlik sevhilinde bulunmasına kadar mecburiyet göstermiştir. Bunun bir çare-i serî lüzumuna binaen kasaba-ı mezbureye yüz elli hane kadar terbiyeli muhacir iskânıyla âtisinin temini tahattur olunuyorsa da bu maksadın husulü ba-teşvik masrafsız iskân olunabilecek ehl-i servetden başka fukara-yı muhacirin için dağılan Müslüman mahallesinden bazı arsa ve hane mübayaa ve inşasına ve bu da elli altmış bin gurus kadar akçe sarfına mütevakıf olduğundan ve mamafih işbu iskândan hâsıl olacak fevaide nazaran sarf olunacak akçe hiç hükmünde kalacağından şayanî-i müsaade-i celile-i cenab-ı sadaretpenahileri istirhamına cüret kılınmakla olbabda ve her halde emr u ferman Hazret-i men lehu'l-emrindir.”²⁷³

²⁷² COA. Y.A.HUS 314/14, 19 Teşrin-i Sani 1310 (1 Aralık 1894).

²⁷³ COA. I.DH 876/69927, 29 Rebiyülevvel 1300 (7 Şubat 1883) ; Fratantuono, a.g.e., 2016, 46.

Osmanlı topraklarına gelen göçmenler Rum köyleri ve Müslüman köyleri arasında bir denge unsuru olarak değerlendirilerek Çanakkale Boğazı çevresine yerleştirildi. Aynı şekilde İstanbul'da Müslüman nüfus oranını gayrimüslim nüfus karşısında arttırmak için İstanbul çevresine göçmenlerin iskân edileceği yerleşim bölgeleri oluşturuldu.²⁷⁴ İmparatorluk topraklarına düşük yoğunlukta göçlerin yaşandığı 1820'lerde Müslümanlar Osmanlı nüfusunun yüzde 59,6'sını oluştururken bu oran 1890'larda yüzde 76,2'ye yükseldi.²⁷⁵ Savaşlardan sonra ortaya çıkan jeopolitik durum, gayrimüslim nüfusun çoğunluk olduğu bölgelerin kaybedilmesi ve Kafkasya ile Balkanlar'dan yapılan göçlerle Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanların toplam nüfusta çoğunluk haline gelmesi II. Abdülhamid'i imparatorluğun İslami yönünü ve hilafeti daha fazla öne çıkarmasına neden oldu.²⁷⁶ II. Abdülhamid döneminde şekillenen İslami söylem gayrimüslim nüfusun yaşadığı bölgelerde olası bir dış müdahaleye karşı direnç göstermede ve Anadolu nüfusunu Müslümanlar lehine arttırmak için yapılan göçmen yerleşiminde önemli bir işlev gördü.²⁷⁷ Bu dönemdeki Panislamist düşüncelerle ilişkili olarak iki mekânsal-ideolojik gelişme Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı göçmen yerleşim politikasında önemli rol oynadı. Kuzey Afrika'nın Fransızlar tarafından işgali, Güney Asya'nın Hollanda tarafından ilhak edilmesi gibi gelişmeler güçlü ve bağımsız Müslüman imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı diğer Müslüman toplulukların ilgisini arttırdı. II. Abdülhamid diğer Müslüman topluluklar arasında Osmanlı hanedanının konumunu yükseltmek ve meşruiyetini desteklemek için halifeliği ve İslami söylemi sıklıkla kullandı. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun ve padişahının tüm Müslümanların koruyucusu olarak tanıtılmasıyla sonuçlandı. İkinci olarak 1878 sonrasında meydana gelen gelişmeler imparatorluk nüfusunun ve ekonomisinin çoğunu elinde bulunduran Anadolu'yu imparatorluğun çekirdeği haline dönüştürdü. Anadolu'nun vatan olacağı fikri Osmanlı Müslümanlarını ayrı millet olarak ortaya çıkmasıyla eş zamanlı

²⁷⁴ Terzibaşoğlu, a.g.m., 2004, 170; Göçmenler için yerleşim yeri belirlenirken bölgenin nüfus istatistikleri temel belirleyici faktördü. Örneğin 1882 yılında İstanbul'da yaşayan Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa oranının azaldığı tespit edilince azalan Müslüman nüfusu arttırmak için bölgedeki boş miri ve vakıf arazilerin göçmenlere ücretsiz olarak dağıtılması kararı alındı. Yine bu karara istinaden göçmenler Rami çiftliğine yerleştirildi. İpek, a.g.e., 1999, 156-158.

²⁷⁵ Dündar, F. (2002). *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 56.

²⁷⁶ Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Homer Kitabevi, 226-227.

²⁷⁷ Fratantuono, a.g.e., 2016, 46.

gerçekleşti. Anadolu'nun bu şekilde kavramsallaştırılması 1878 sonrasında ortaya çıksa da 1910'ların sonu ve 1920'lerin başında önemli bir çekim gücü kazandı.²⁷⁸

3.3.1. Göç Yönetiminin Kurumsallaşması

3.3.1.1. Muhacir komisyonları

Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak kayıplarına bağlı olarak gerçekleşen göç hareketleri on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunluk kazandı. Kitlese bir forma dönüşen göçler özellikle 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında ise rutinleşmeye başladı.²⁷⁹ Yüzyılın ortasında gerçekleşen bu göç dalgaları imparatorluk merkezi tarafından ele alınması gereken bir sorun olarak değerlendirildi. Elbette önceki dönemlerde de Osmanlı topraklarına gerçekleşen göçler özellikle sınır ve liman bölgelerinde gerçekleşen nüfus hareketleri imparatorluğun nüfus politikasının bir parçası olarak değerlendirilip bu yönde politikalar geliştirilmişti ancak bu politikalar daha çok yerel düzeyde ve yerel yetkililer tarafından yönetilmekteydi. Bu durum 5 Ocak 1860 tarihinde Muhacir Komisyonu'nun²⁸⁰ kurulmasıyla değişti. Göç ve göçmen meselelerini ele almak için bir kurumun oluşturulmasıyla bu meseleler merkezi düzeyde ele alınmaya başlandı. Tanzimat dönemine kadar imparatorluğa yapılan göçler çıkarılan talimatlar çerçevesinde yürütüldü ve göçmenlere yapılan yardımlar çoğunlukla göçmenlerin yaptığı başvurular neticesinde gerçekleşti. Bu dönemde göç ile ilgili meseleler başkentte ve diğer vilayetlerde yerel örgütler tarafından yürütülüyordu.²⁸¹

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra ve özellikle 1860 yılında Muhacir Komisyonu'nun oluşturulmasıyla imparatorluk göç ve göçmen meseleleri ile daha merkezi ve sistemli bir şekilde ilgilenmişse de bu tarihten önce de göç ve göçmen meselelerine karşı deneyim sahibiydi. On sekizinci yüzyılın sonlarında Büyük Petro'nun reformlarına karşı çıkan yaşadıkları bölgeleri terk eden dini muhalifler

²⁷⁸ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 279; Terzibaşoğlu, a.g.m., 2004, 169-170.

²⁷⁹ Dündar, a.g.e., 2021, 129.

²⁸⁰ 1860 yılında oluşturulan ilk Muhacir Komisyonu'nun kuruluş tarihi 5 Ocak 1860 olarak tespit edilmesine rağmen komisyon adına ilk yardım miktarının 1859 yılının bütçesinde 900 bin kuruş olduğu belirtilmektedir. Bu durum merkezi bir göç yönetimine dair çalışmaların ve göçmenlere dair hazırlıkların komisyonun kuruluş tarihinden önce yapıldığını göstermek açısından önemlidir. Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 84, 284. dipnot.

²⁸¹ Kocacık, a.g.m., 1980, 157-158.

Dobruca'ya yerleştirildi.²⁸² Osmanlı imparatorluğu tarafından kabul edilen diğer gruplar 1848 devrimlerinde yer alan ve devrimlerin yenilgisinden sonra gelen baskılar sonucu kaçan Leh ve Macar muhaliflerdi.²⁸³ Bu dönemde Osmanlı topraklarına gelen Macarların iskânı için bir komisyon oluşturuldu. Ancak bu oluşum kısa vadeli olup varlığı gelişen sorunların ortaya çıkışıyla sınırlıydı. Ayrıca Dâhiliye Nezareti bünyesinde bazı daireler göç ve göçmen meseleleriyle ilgilendi ancak bu daireler kitlesel bir göçü ve yerleşimi düzenleyecek kapasiteden yoksundu.²⁸⁴ On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında geçim sıkıntısı çeken Avrupalıların Osmanlı topraklarına yerleşme isteği ve Osmanlı'nın özellikle tarımsal nüfus ihtiyacını giderme isteği 1857 yılında hazırlanan Muhaceret Nizamnamesi ile sonuçlandı. Osmanlı'nın topraklarına göçü teşvik eden bu girişimi Avrupalı yerleşimciler tarafından ilgiyle karşılandı. Prusya, Fransa ve Sardunya'dan çok sayıda kişi Osmanlı elçiliklerine başvurdu ve Osmanlı topraklarına gelen yerleşimciler Dobruca civarına yerleştirildi.²⁸⁵

1860 yılı öncesinde imparatorluğun göç ve göçmen meselelerine dair önemli uygulamalarından biri de 1853-56 Kırım Savaşı sonrasında gerçekleşen göç sonrasında ortaya çıktı. Savaş sonrasında gelen göçmenlerin yerleşim esaslarına dair Ticaret Nezareti tarafından bir talimatname hazırlandı. Bu talimatname 3 Mayıs 1856 tarihinde göçmenlerin imparatorluk topraklarına giriş kapısı olan Silistre Valiliği'ne gönderildi. Talimatnamede göçmenlerin zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması için 2000 akçenin gönderildiği, gelen göçmenlerin din ve mezheplerine bakılmaksızın hepsine merhamet ve lütufta bulunulması gerektiği, göçmenlerin ekonomik durumlarını düzeltene kadar on sene tüm vergilerden, yirmi beş sene de askerlikten muaf tutulmaları gerektiği, ziraat ile uğraşanlara arazi ile tarımsal araçların (tohumluk, öküz, araba) verilmesi ve

²⁸² Karpat, a.g.e., 1985, 63-64.

²⁸³ Bu grupların göçü imparatorluğun askeri, siyasi ve kültürel hayatı üzerinde olumlu etkiler yarattı. Mahmut Celalettin Paşa (Constantine Boznecky) bu dönemde Osmanlı topraklarına sığınan Polonyalılar arasında yer alır. Yazdığı yazılar ve imparatorluğun Avrupa ile olan ilişkilerinde sunduğu destekle Osmanlı İmparatorluğu'na önemli hizmetler sundu. Les Turcs anciens et modernes adlı kitabıyla ilk defa Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçilik düşüncesini tartışmaya açtı. Karpat, a.g.e., 1985, 64; Ortaylı, İ. (2002). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 72 ve 247.

²⁸⁴ Saydam, a.g.e., 2010, 102.

²⁸⁵ Gülsoy, a.g.m., 1996, 58 ve 63; Dündar, Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus ve kimlik politikalarını derinden etkileyecek göçlere neden olacak bu girişiminin kişisel sebeplerle açıklanamayacağını bu göç çağrısının 1850'lerin bağlamında değerlendirilmesi gereken bir durum olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir göç çağrısının gerçekleşmesinde İngiltere ve Fransa'nın Kırım Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte hareket etmesi Osmanlı'nın Avrupa'dan gelecek olan göçmenlerin tehdit oluşturmayacağını düşünmesine sebep olduğunu belirtmektedir. Dündar, a.g.e., 2021, 138.

başka meslek sahiplerinin mesleklerini icra edecekleri uygun bölgelere iskân edilmesi, göçmenlerin suya yakın bölgelerde verimli arazilerde birbirine yakın köylerde iskân edilmesi, köyleri inşa edilene kadar bölgedeki köylere yerleştirilmesi, yerli ahalinin bu süreçte göçmenlere yardım etme konusunda ikna edilmesi gerektiği ifade edildi.²⁸⁶ Gelenlerin çoğu Dobruca'ya yerleştirildi. Savaş sonrasında gerçekleşen Kırım-Tatar göçü Osmanlı İmparatorluğu tarafından daha önceki göçlere göre daha planlı bir şekilde yönetildi. İmparatorluk tarihinde ilk defa göçmenlere özel bir yerleşim yeri oluşturuldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1856 yılında göçmenler için kurduğu Mecidiye kazası Osmanlı kapitalist ekonomi ve toplum mühendisliğinin başarılı bir örneğini temsil etti.²⁸⁷

Muhacir Komisyonu'nun kuruluşundan önce gerçekleşen göçler yerel düzeyde ve kısa vadeli çözümlerle yönetilmeye çalışıldı. Kırım Savaşı sonrasında gerçekleşen göç nispeten daha sistemli bir şekilde yönetilmesine rağmen göçün yönetimi birçok kurumun katkısıyla gerçekleşebildi. Kırım-Tatar göçünde sorumlu en üst makam Ticaret Nezareti idi. Göçmenlerin taşraya sevk ve iskânı aynı şekilde Ticaret Nezaretinin atadığı memurlar tarafında yürütüldü. Başkent İstanbul'a gelen göçmenlerin sorunlarıyla 1854 yılında kurulan Şehremaneti²⁸⁸ ile Ticaret Nezareti beraber ilgilendi. Şehremaneti ve Ticaret Nezaretinin yanı sıra Zaptiye Nezareti de başkente gelen göçmenlerin sorunlarının çözümü için kendi bütçesinden harcama yaparak katkı sundu. Şehremaneti 1859 yılında Sadaret'e yazdığı bir yazıda Eylül 1858 ile Aralık 1859 tarihine kadar İstanbul'da 10.000 fazla göçmenin yerleştirildiği ve 15.000 göçmenin taşraya sevk edildiğini ve toplamda 26.000'nin üzerinde göçmenin İstanbul'a geldiğini belirtti. Şehremaneti İstanbul'a gelen göçmenlerin sorunlarını çözme noktasında gereken desteği sunmasına rağmen göçmen sayısındaki artış sorunların çözümünü olanaksız kıldı ve bunun üzerine Şehremaneti bu tarihten sonra gelecek olan göçmenlerin mali konularına yardımcı olması için kendilerine bu

²⁸⁶ Eren, A. C. (1997). *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri: Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul: Nurgök Matbaası, 40-49; Saydam, a.g.e., 2010, 119-121.

²⁸⁷ Kırımlı, a.g.m., 2008, 768; Karpat, a.g.m., 2002, 228; Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırımlılar için kurduğu Mecidiye kazasının bir benzeri 1829 yılında Ruslar tarafından gerçekleştirildi. Ruslar Osmanlı tebaası Ermenilerden Erivan gubernorate'ını oluşturdu. Dündar, a.g.e., 2021, 160.

²⁸⁸ Şehremaneti yalnızca İstanbul'a gelen göçmenlerin sorunlarının çözümünden sorumluydu. İstanbul'a gelen göçmenlerin içlerinde fakir olanların nakliye ücretlerinin ödenmesi, geçici yerleşim bölgelerinin tespit ve düzenlenmesi, yevmiye tahsisi, yiyecek, giyecek, ev eşyası ve odun, kömür gibi ihtiyaçlarının giderilmesi, Anadolu'ya veya Rumeli'ye gidecek göçmenlerin sevk işlemleri gibi konularla ilgilendi. Saydam, a.g.e., 2010, 103.

konularda yardımcı olacak personel talebinde bulundu. Şehremaneti'nin bu talebi Meclis-i Vala'da görüşülerek sadece mali konularda sunulacak personel desteğinden ziyade daimi bir teşkilatın oluşturulması gerektiği sonucuna varıldı. Bu kararın sonucunda göç ve göçmen işlerini yürütecek olan Muhacirin Komisyonu kuruldu.²⁸⁹

Tanzimat döneminin kurumsallaşma çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkan bu komisyon imparatorluk merkezinin göç meselesine dair bakış açısı değişikliğinin önemli bir göstergesiydi. Önceki yüzyılların aksine göç meselesi merkezi düzeyde ele alınmaya başlandı. Göç meselesine dair bu kurumlaşmanın ilk adımı Muhacir Komisyonu'nun (1860) kurulmasıyla başladı. 1875 yılına kadar göçmen işleriyle ilgilenmek üzere farklı isimlerle olmak üzere üç yapı kuruldu. Bu kurumsallaşmanın ilk adımı 5 Ocak 1860 yılında kurulan Muhacir Komisyonu idi. Komisyonun başkanlığına eski Trabzon Valisi Hafız Paşa getirildi.²⁹⁰ Komisyonun diğer üyeleri ise Ticaret Muavini Remzi Efendi, Dar-ı Şura-yı Askeriye azasından Refik Efendi ve ulemadan Gürcü İsmail Efendi ve Hacı Pir Efendi idi. Ayrıca Şehremaneti'nin göçmen işleriyle sorumlu olduğu dönemde göçmen işlerindeki deneyimlerinden faydalanmak için Şehremaneti muavinlerinden Asım Bey de komisyonun kadrosuna dahil edildi:

“...komisyonun riyaset ve azalığına münasibleri lede't-teemmül Trabzon Valisi esbak devletlü Hafız Paşa hazretlerinin gayret ve istikamet eshabından olması ve muhacirin-i merkumenin ahvaline malumatı bulunması cihetiyle onun komisyon riyasetine ve dirayet ve malumat ve iffet ve istikamet-i mücerribesi cihetiyle ticaret muavini sabık saadetlü Remzi Efendi ile Dar-ı Şura-yı Askeri azasından saadetlü Refik Bey Efendinin ve muhacirin-i merkume hakkında istek edenler tarafından i'ta olunmakta olan ianeyi toplamak üzere mukaddema tayin edilmiş olan meşahir-i ulemadan Gürcü İsmail Efendi ile Hacı Pir Efendinin aza tayinleri ve komisyonun şehremanet-i behiyyesiyle daima münasebat ve muamelatı eksik olmayacağından teshil-i maslahat zımında emanet-i müşarun ileyha muavin-i sanisi izzetlü Asım Bey Efendiye gün aşırı komisyonda bulunmak üzere memurin verilmesi...”²⁹¹

Komisyon üyelerinin seçimi dikkate değer anlamlar taşımaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu komisyonlarda görevlendirdiği kişilerin göçmenlerle benzer etnik ve dini geçmişe sahip olmalarına dikkat etti. Komisyonun ilk yıllarında Tatar, Çerkes ve

²⁸⁹ Saydam, a.g.e., 2010, 102-105.

²⁹⁰ Komisyonun kapatıldığı tarih olan 1865 yılına kadar komisyonun başkanlık görevlerini sırasıyla Hafız Paşa, İzzet Paşa, Vecihi Paşa ve Osman Paşa getirildi. Cuthell, D. C. (2005). *The Muhacirin Komisyonu: An agent in the Transformation of Ottoman Anatolia, 1860--1866*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Colombia: Columbia University, 110-113; Erdem, a.g.e., 2018, 81-83.

²⁹¹ COA. İ. MMS, 16/696, 11 Cemazeyilahir 1276 (5 Ocak 1860).

Gürcü üyelere yer verilirken sonraki dönemde Balkanlar'dan gelen Türk ve Müslüman üyeler aktif rol oynadı. Örneğin 1860 yılında kurulan Muhacir Komisyonu'nun başkanı Hafız Paşa Çerkes kökenliydi ve aynı komisyonun üyelilerinden olan İsmail Bey ve Hacı Pir Efendi ise Gürcü asıllıydı.²⁹² Aynı şekilde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı topraklarına gelen Gürcülerin Orta Karadeniz'de Ordu civarında iskân edilmesi görevi Gürcü Ali Paşaya verildi.²⁹³ Osmanlı İmparatorluğu'nun komisyonda yer alacak üyeleri göçmenlerle benzer etnik ve dini geçmişe sahip kişilerden seçmesinin sebebi göçmenlerin yeni geldiği topraklara uyum sürecini kolaylaştırmaktı. Bu politika komisyonların ömrü boyunca izlendi.²⁹⁴ Oluşturulan bu ilk komisyonun görevleri sayıları gittikçe artan Çerkes ve Nogay göçmenlerinin iskân ve iâşe işleriyle ilgilenmek, merkezin göçe dair aldığı kararları uygulamak ve göçmenlere yardım etmek isteyen yerli halkın yaptığı nakdi yardım miktarı ile yardımı yapan kişinin adının Ceride-i Havadis ve Takvim-i Vekayi gazetelerinde yayımlanmasını sağlamak olarak tanımlandı.²⁹⁵

Ayrıca Muhacir Komisyonu'nun göçmenlerin iskân, iâşe ve sevk işlemlerini daha sağlıklı yürütebilmesi için Zaptiye Nezareti görevlendirildi.²⁹⁶ Göçmen sayısındaki artış komisyon bünyesine yeni görevlilerin alımına ve yeni faaliyet bölgelerinin oluşmasına neden oldu. Komisyon Anadolu'da iskân işlerinin daha düzenli bir şekilde

²⁹² Dündar, a.g.m., 2018, 181; Cuthell, a.g.e., 2005, 103-105.

²⁹³ Özel, O. (2010). Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878–1908), *Middle Eastern Studies*, 46 (4), 477-496.

²⁹⁴ Cuthell, a.g.e., 2005, 103-105.

²⁹⁵ "...Bir müddetten beri darsaadete gelmekte olan Çerkes ve Nogay muhacirlerinin gittikçe tezayüd ve tekessür etmekte olmasından naşi bunların münasib mahaller tedarikiyle ikame ve ivaları ve yevmiyelerinin i'tasıyla hususat-ı sairelerinin tesviyesi kesb-i cesamet edip başlıca bir iş hükmüne girmiş olmasına ve bunların mesalih-i vakıaları emanet-i behiyeleri marifeti ile ru'yet olunmakta ise de oranın meşagil ve mesalih-i mahsusası bunlara ait olan hususatın olmamasına tamamıyla icraatına müsait olmamasına mebni bunlardan darsaadete gelenlerin yerleştirilmelerine ve gidecekleri yerlere i'zamlarına ve tevzi'-i tayinatlarına kema-kan emanet-i behiyyeleri ve zabtiye nezaret-i behiyesi taraflarından ihtimam ve nezaret olunmak üzere hem bunlara dair muhaberat ve mükatebata merci-i mahsus olmak ve hem de bunlar hakkında devletçe bi-diriğ buyrulmakta olan ihsanat-ı seniyyeden başka efrad-ı ahali taraflarından dahi istek edenlerin diledikleri miktar muavenet etmekte me'zun oldukları mutasavver olduğundan bunların üzerine vuku bulacak iane-i umumiyeyi kabz u sarf etmek ve bu yolda sarf-ı nakdiye himmet edeceklerin isim ve miktar-ı ianeleri bi'l-kayd ceride-i havadis ve takvim-i vekayi' nüshalarına derç ile neşrettirmek üzere mahsus bir komisyon teşkiliyle komisyon-ı mezkûr riyasetinin Trabzon valisi esbak devletlü Hafız paşa hazretlerine ihalesi..."COA. A. MKT. MHM, 174/72; Komisyon kendisinin sağladığı yardımların yanı sıra yerli halkın da yardımına başvurdu. Özellikle basın göçmenlere yapılacak yardımların kiteselleşmesinde önemli rol oynadı. Komisyon basın yolu ile sık sık halktan göçmenlere yardım çağrısında bulundu. Erdem, a.g.e., 2018, 86.

²⁹⁶ Hafız Paşa'nın bu bölgelerde gerçekleştirecek yeniden yerleşim için görevlendirilmesi nedeniyle komisyon başkanlığına vekâleten İzzet Paşa getirildi. COA. A.MKT. NZD. 354/52; COA. A. MKT. NZD. 354/71, 22 Zilkade 1277 (1 Haziran 1861).

yürütülmesi için 1861 yılında Bursa, Biga, Selanik ve çevresi, Çatalca, Kütahya, İzmir, Adana, Tekfurdağı, Gelibolu, Sinop, Samsun ve Konya bölgelerine birer memur görevlendirdi.²⁹⁷ Bu dönemde Hafız Paşa ise özel statülü bir görevli olarak 1862 yılına kadar Sivas, Ankara, Yozgat ve Konya bölgelerindeki iskân işlerinden sorumluydu.²⁹⁸

Muhacir Komisyonu gelen göçmenleri gidecekleri bölgelere sevk etme ve bunun için gereken haberleşme ve yazışmaları yapma, giyecek ve yiyecek yardımları yapma, kendi bütçesinin yanı sıra halkı da yardıma muhtaç göçmenlere yardım etmeye sevk etme adına yardım eden kişilerin ve yaptıkları yardımları gazetelerde yayınlamak gibi görevleri üstlenmişse de hiç şüphesiz komisyonun en önemli çalışma alanı göçmen iskânı idi. Komisyon göçmen iskânında bölgelerin durumuna göre farklı politikalar uyguladı. Uzunyayla gibi açık arazilerin bulunduğu yerlerde göçmenlere barınmaları için evler inşa edilip köyler kurulurken, diğer taraftan özellikle Karadeniz'in kıyısı ve iç bölgelerde yaygın olan yerli nüfus tarafından terk edilmiş mülklere göçmenler yerleştirildi. Bir diğer uygulama ise göçmenlerin mevcut yerleşim yerlerine iskânı idi. Bu uygulama iki şekilde gerçekleşti. Yeni gelen göçmenlerin önceki dönemlerde gelen göçmenlerin arasına yerleşimi veya doğrudan mevcut yerel nüfus arasında yerleşimi şeklinde gerçekleşti.²⁹⁹ Cuthell, komisyonun göçmen yerleşiminde yedi yerleşim kalıbı kullandığını belirtir. Bu yerleşim kalıpları şu şekildedir;

1. Rumeli'deki büyük ölçekli tarımsal yerleşimlerde göçmenler bir sözleşme (3-5 yıllık kira sözleşmeleri) ile yerleştirilmekte ve bu bölgedeki yerleşimcilere bölgede üretim yapabilmeleri için sermaye desteği sağlanmaktaydı.
2. Orta ve Doğu Anadolu'daki büyük ölçekli tarımsal alanlarda yerleştirilen göçmenlere küçük sermaye desteği ve barınma sağlandı. 1862 yılından sonra ise göçmenlere mülkiyet hakkı verildi.
3. Rumeli ve Anadolu'daki küçük ölçekli tarımsal alanlarda göçmen yerleşimi mevcut yerleşim bölgelerinin arasına yapıldı.

²⁹⁷ Saydam, a.g.e., 2010, 109-110.

²⁹⁸ Erdem, a.g.e., 2018, 82-83.

²⁹⁹ Cuthell, imparatorluğun göçmenleri doğrudan mevcut yerleşim bölgelerine iskânı, yerleşim yükünün doğrudan o bölgelerde yaşayan yerel halka yüklenmesine neden olduğu belirdir. Cuthell, a.g.e., 2005, 177-178.

4. Rumeli’de genellikle Dobruca bölgesindeki büyük ölçekli kırsal alanlar belirli kişilere verildi.
5. Uzunyayla, Konya, Erzurum, Kars, Diyarbakır bölgelerindeki büyük ölçekli kırsal alanlar kabilelerin veya çeşitli grupların yerleştirildiği bölgelerdi.
6. Canik ve Trabzon bölgesindeki küçük ölçekli kırsal topraklarda yerleşim gerçekleşti.
7. İstanbul, Edirne ve Bursa gibi kentsel bölgeler eşraf ve özel becerilere sahip göçmenler için belirlenen yerleşim bölgeleriydi.³⁰⁰

Osmanlı İmparatorluğu’nun Muhacir Komisyonu vasıtasıyla uyguladığı bölgenin topografyasını, göçmen gruplarının nitel ve nicel özelliklerini göz önünde bulunduran stratejik yerleşim politikasını imparatorluğun göç ve göçmen meselesine dair ve genel olarak da nüfusun yönetimine dair kapasitesini arttırdığının göstergesi olarak değerlendirilmek mümkündür.

Muhacir Komisyonu’nun çalışmalarının yoğunlaştığı dönem 1864 yılında gerçekleşen Çerkes göçünün gerçekleştiği dönemdi. Bu dönemde göçmen sayısındaki artış komisyon bünyesinde iskân işleriyle görevlendirilecek yeni memur alımının gerçekleştirilmesine neden oldu.³⁰¹ Ayrıca neredeyse tüm bölgelere iskân memurları gönderildiği gibi Trabzon ve Samsun gibi göçmenlerin imparatorluğa giriş yaptığı merkezlerde muhacir komisyonları kuruldu.³⁰² 1865 yılında göçmen sayısının önemli oranda azalması ve mali kaygılar komisyonun feshedilmesine neden oldu. Komisyonun görev ve sorumlulukları diğer kurumlar arasında dağıtıldı, ancak 1867 yılında 4.000 hane kadar Abhaz göçmenin gelişiyle bir komisyonun oluşturulmasına tekrardan ihtiyaç duyuldu. Göçmen işleriyle ilgilenilmesi için dört kâtip ve bir tercümandan oluşan bir idare kuruldu. Muhacir İdaresi göçmen işleriyle ilgilenmek için Trabzon, Samsun ve Sinop’ta faaliyet gösterdi. 1870’te devam eden zorluklara karşı yeniden bir oluşuma gidildi. Ancak göçmen sayısındaki azalma bağımsız bir

³⁰⁰ Cuthell, a.g.e., 2005, 187-188.

³⁰¹ Görevlendirilen memurlar ve görev yerleri şu şekildedir; Hüdevandigâr Eyaleti ile Kütahya ve Karesi Sancaklarına Necip Bey, Konya Eyaletine Haşim Efendi, Ankara Vilayetine Muhtar Efendi, Kocaeli ile Kastamonu ve Bolu Sancaklarına Hasan Bey, İzmir’e Kabûli Paşa, Amasya ve Canik bölgesine Yaver Efendi, Sinop ve Samsun bölgesine Salih Bey ve Trabzon bölgesine Tevfik Efendi görevlendirildi. Saydam, a.g.e.,2010, 112.

³⁰² Saydam, a.g.e., 2010, 111.

komisyonun varlığını gereksiz kıldı. Bütçesi ve personel sayısı azaltılan komisyon 1875 yılında Zaptiye Nezareti'ne bağlandı.³⁰³

“...Rabbimiz teala ve tekaddes ömr-u ikbal ve şevket-i iclal cenab-ı padişahiyi müzadad buyursun. Muhacirin komisyonu reisi Muammer Paşa'nın vuku-ı irtihaline ve sunûf-ı muhacereye müteallik mesalih şimdiki halde öyle bir idare-i mahsusa teşekkülü tekellüfünü ihtiyara muhtaç ve müsait olmayıp sarfiyat-ı zaidenin taklîli ise evamir-i keramet-müzahir-i hilafet-penahi mukteza-yı isabet-ihtivasından bulunduğu binaen muhacirin-i merkumeye ait bazı umur-ı vakıanın ru'yeti zımnında yalnız mezkûr komisyon erkanından icab edenler bi'l-intihab heyet-i kalemiyesi ile bab-ı zaptiyeye kaldırılmak ve riyaset muavinliğinde müstahdem saadetlü Fehim Paşa saye-i ihsan-vaye-i padişahide münasib bir mutasarrıflıkta istihdam olunmak ve idare-i mezkurenin muhassesat-ı kadimesinden tertip-i cedide göre ibka olunacak memurine verilecek maaşlar ile bi't-tasarruf mevkuf-ı hazine tutulacak akçenin miktarı bi't-tayin başkaca arz u istizan kılınmak üzere zikr olunan reis ve muavinliğin lağviyle bu işin münasebet-i tabiiyesi icabınca zabtiye nezaret-i celilesine havalesi tasavvur olunmuş ise de olbabda emr u ferman-ı hümayun hazret-i...”³⁰⁴

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı takip eden yıllarda meydana gelen göçmen akınıyla birlikte, göçmenlerin ihtiyaçlarını ve yerleşimlerini organize edecek bir kurumun varlığına tekrar ihtiyaç duyuldu. Bu dönemde Umum Muhacirin Komisyonu, Muhacirin-i İslamiye Komisyonu, Muhacirin Encümen-i Âli ve İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu olmak üzere dört komisyon kuruldu. II. Abdülhamid tarafından kurulan Umûm Muhacirin Komisyonu (Mart-1877-Nisan 1878) 10-13 üyeden oluşmaktaydı. Komisyonun birinci başkanı bizzat padişahın kendisiydi. Komisyonun ikinci başkanı Said Paşa idi. Kısa bir süre faaliyet gösteren komisyonun faaliyetlerine göçmen işleriyle ilgilenen birçok yapılanmanın varlığının gereksiz harcamalara neden olduğu gerekçesiyle 1878 yılında son verildi.³⁰⁵

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında kurulan İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu 1877-1894 yılları arasında faaliyet gösterdi. Komisyonun görev ve sorumlulukları 1878 tarihinde 48 maddeden oluşan talimat³⁰⁶ (Dersaadet Muhacir İdaresi Hakkında Talimat) ile belirlendi. 1878 yılında altı alt birimden oluşan komisyonun toplam personel sayısı 55 idi. 1879 yılında komisyonun yapısında ve personel sayısında değişikliğe gidildi; dört alt birim ve 27 personel, bir yıl sonra da bir

³⁰³ Saydam, a.g.e., 2010, 114-118; Erdem, a.g.e., 2018, 99-101.

³⁰⁴ COA. İ. DH. 698/48824, 2 Safer 1292 (10 Mart 1875).

³⁰⁵ Erdem, a.g.e., 2018, 102-113; İpek, a.g.e., 1999, 73.

³⁰⁶ COA. İ. MMS. 59/2786, 2 Şevval 1295 (1 Ağustos 1878).

alt birim eklendi ve personel sayısı 37'ye yükseltildi. 1894 yılında kapatılan komisyonun işleri Dâhiliye Nezareti ve Şehremaneti arasında paylaştırıldı.³⁰⁷

1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı sonrasında gerçekleşen göç yeni bir komisyonun kurulmasını zaruri kıldı. II. Abdülhamid'in himayesinde Muhacirîn Komisyon Âli (Muhacirîn Encümeni Alîsi) teşkil edildi. Komisyon Erkan-ı Harbiye'den dört, Dâhiliye Nezareti'nden iki, Maliye, Ticaret ve Nafia Nezaretleri'nden birer kişi ve Orman İdaresi'nden bir kişi olmak üzere on üyeden oluşuyordu. Komisyon varlığı uzun süreli olmadı; yaklaşık bir yıl sonra faaliyetlerine son verildi.³⁰⁸

II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde kurulan bir diğer komisyon ise 1899-1909 yılları arasında faaliyet gösteren Muhacirin-i İslamiye Komisyonu idi. Komisyon Padişahın seçeceği birinci üyenin idaresinde toplam dört üyeden teşkil edildi. Komisyonun nizamnamesinde, komisyonun temel görevi Osmanlı topraklarına göç eden Müslüman göçmenlerin iskânı için uygun araziye tedarik etmek ve refahlarını sağlamaktı. Ayrıca devletin vereceği mali desteğin yanı sıra nizamnamede belirlenen hususlar çerçevesinde göçmenlerin yaşamlarını kolaylaştırmak için gerekli tedbirleri almak veya üst makamlara iletmek olarak ifade edildi:

“Madde: 4 Komisyon-ı âlinin başlıca vezâîfi cihat-ı muhtelifeden vürud eden ve edecek olan muhacirin-i İslamiye için arazi-i münasebe tedariki ve bunların hüsn-i iskânıyla temin-i refah halleri esbâbını müzakere ve taraf-ı Hükümet-i Seniyye'den itâ' ve tahsis buyrulacak mebaliğden maâda işbu nizamnamede tayin olunan esaslara tevfikân muhaceretin teshîli ve muhacirinin temin-i iskânı zımında tedarik-i muktezî olacak sermayenin vücuda getirilmesi için daha ittihazı lazım gelecek vesait ve tedabiri taharri ve mütalaa ile arzı hususlarıdır.”³⁰⁹

Komisyonun kurulmasıyla beraber Dâhiliye Nezareti'nin görev ve sorumluluğundaki göçmen işleri komisyona devredildi. 1900 yılında komisyona bağlı “*Taharri-i Arazi-i Haliye*” adıyla bir alt komisyon oluşturuldu. Bu komisyon göçmenlerin iskân edileceği uygun ve boş arazileri araştırmakla görevlendirildi:

“...Taharri-i arazi-i haliye komisyonu heyetinden hasta bulunan payan kol ağasının iade-i sıhhatle komisyona devam edebileceğini ifade eylemesine ve riyasete intihab olunan zatın tayinine dairde irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi şerefsünuh buyrulmuş olmasına nazaran komisyon henüz

³⁰⁷ Erdem, a.g.e., 2018, 113-129; Dünder, a.g.m., 2018, 171-172.

³⁰⁸ Erdem, a.g.e., 2018, 130-137.

³⁰⁹ COA. İ. HUS, 73/120, 17 Zilkade 1316 (29 Mart 1899) ; Düstur, Tertip 1, C. 8, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1943, s. 309-313.

tekemmül etmiş demek olduğu bilmuhabere muhacirin-i İslamiyye komisyon-u Alisi birinci azalığından iş'ar kılınmasına göre muamele-i lazımenin ifasına müsaade-i aliyye-i sipehdarileri sezavar buyrulmak babında.”³¹⁰

Göçmenlere uygun arazinin tespiti için oluşturulan komisyonun varlığı bir başka belgede şu şekilde ifade edilmektedir:

“...İşkân-ı muhacirin için Anadolu’da arazi-i haliye taharrisine memur heyetin Hüdavendigâr ve Aydın ve Konya ve Ankara ve Kastamonu ve Trabzon vilayetleriyle İzmir sancağında dolaşarak Trabzon vilayetinden maada diğerlerinde yirmi bin sekiz yüz on beş hane iskânına kâfi arazi-i haliye bulmuş olduklarından ve Anadolu’daki diğer vilayat-ı şahaneden Adana’dan başkasına uzaklığı hasebiyle buradan muhacirin sevk olunmamakta idüğinden bahisle heyet-i mezkurenin el yevm bulundukları Adana vilayetince ikmal-i taharriyatla memuriyetlerine hitam verilmesi ve yahut Rusya’dan berren muhacirin gelmesi ihtimaline göre Erzurum ve Sivas vilayetlerince dahi icra-yı tahkikat için oralara uğramaları...”³¹¹

Göçmen sayısındaki artış komisyon bünyesinde işlerin takibi için bir alt birimin oluşturulmasına neden oldu. “*Takib-i Muamelat Memuriyeti*” adıyla oluşturulan komisyona askeriyeden veya Zabtiye Nezaretî’nden yüzbaşı rütbesinden birinin tayin edilmesi kararlaştırıldı. Komisyonun aylık ve yıllık gelir-giderleri bir pusula şeklinde Yıldız’a sunuluyordu. 1908 yılının haziran ayına ait pusulaya göre komisyonun gelirleri 467.519 kuruş giderleri ise e 467.519 kuruş olarak belirtildi. Bu dönemde komisyon bütçesinin yanı sıra Muhacir Pulu ve Piyango uygulamaları ile göçmenlere yardım için kaynak sağlanıyordu. 1897 yılında uygulamaya konulan Muhacir Pulu uygulaması ile tüm resmi yazışmalarda pul yapıştırma zorunluluğu getirildi. Bu uygulama bir tür ek ücret/vergi anlamına gelmekteydi. İmparatorluğun Müslüman nüfusu arasındaki bağları güçlendirmek ve göçmenlere yardımı kamusal bir seferberliğe taşımak amacını taşıyan bu uygulama imparatorlukta gayrimüslim nüfusa da uygulandı. Bu uygulamaya yabancı ülke temsilciliklerinin itirazı sonucu yabancı ülke vatandaşları bu uygulamadan muaf tutuldu. Bir diğer gelir sağlama yöntemi ise piyango düzenlemektir. 1905-1910 yılları arasında bu yöntemle yaklaşık olarak 21 milyon kuruş kazanç elde edildi, fakat elde edilen gelirin toplanma süresinin uzun olması uygulamadan vazgeçilmesine neden oldu.³¹² Komisyonun göçmen sayısındaki azalma nedeniyle 1909 yılında kapatıldığı belirtilmektedir. Ancak

³¹⁰ COA. DH. MKT. 2380/98, 14 Mart 1316 (27 Mart 1900).

³¹¹ COA. Y.A. RES. 111/8, 13 Kanun-ı Sani 316 (26 Ocak 1901).

³¹² Dündar, a.g.m., 2018, 172; Erdem, a.g.e., 2018, 142-147.

Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'nun kapatılmasına dair herhangi bir arşiv kaydı bulunmamaktadır. Fakat Dahiliye tasnifindeki 1908 tarihli bazı belgelerde komisyondan mülga diye bashedilmektedir. Bundan dolayı komisyonun 1908 yılının ortalarında lağvedildiği tahmin edilmektedir. Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'nun lağvedilmesinden sonra bünyesindeki Muhacirin İdaresi, Dâhiliye Nezareti bünyesindeki Muhacirin İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti 'ne devredildi.³¹³

Fuat Dündar, İslami karakterini açıkça vurgulayan ilk resmi göçmen komisyonu olan Muhacirin-i İslamiye Komisyonun içeriği, işlevi ve amaçları bakımından diğer örneklerinden kopuşu temsil ettiğini belirtmektedir. Komisyonun resmi amacı göçmenlerin yerleşimi ve refahı olarak ifade edilmişse, komisyonun göçmenlerin refahından ziyade imparatorluğun bekasına önceleyen uygulamalara öncelik verdiğini ifade etmektedir.

Gayrimüslim nüfusun Osmanlıya göçüne izin verilmemesi ve Osmanlı tebaası gayrimüslim nüfusun terk ettiği topraklara Müslüman göçmenlerin yerleştirilmesi uygulaması bu dönemin göç ve göçmen politikasının temel belirleyici unsurlarındandı:

“...ba'de-zîn yalnız muhacirini İslâmiyyenin Memâlik-i Şâhâne'ye iskânlarına müsâade edilip islamdan olmayan diğer muhacirinin kabul edilmemesi için bir karar ittihâzı şeref-sânih ve südür buyrulan emr ve fermân-ı hümayun ... Memâlik-i mahrûse-i şahaneye yalnız muhacirini İslamiyyenin kabulü nüfus-ı İslâmiyyenin tezâyüdüne sebep olacağı cihetle bi'l-vücûh müstelzem-i fevâid ve muhsenât olduğundan ber-mûceb-i emr ve fermân-ı hümayun hazret-i hilâfetpenahi bâde-zîn Memâlik-i Şahane'ye islamdan olmayan bi'l-cümle muhacirinin kabul edilmemesi zımında iktizâ-i hâlin îfâsının Dâhiliye Nezareti'ne iş'ârı ve Hâriciye Nezâreti ile Muhacirin-i İslâmiye Komisyon-ı Âlisi birinci azâlığına malûmat i'tâsı tezekkür kılındı.”³¹⁴

Dündar, II. Abdülhamid başkanlığındaki tüm komisyonların 1908 yılından sonra pasifize edilmesinde siyasi nedenlerin yanı sıra, kurumsal kültür eksikliğinin de etkili olduğunu belirtmektedir. Weber'in karizmatik kişi ve rasyonel bürokrasi ayırımına referansla başkanlarının karizması üzerinden işleyen göç komisyonlarının başkanlarının (çoğunlukla vali veya ordu komutanı) ölümleri veya görevden alınmalarının gerçekleştiği durumlarda komisyonların gücünü kaybetmelerine veya fiilen kaldırılmalarına neden olduğunu ve bu durumun 1908 yılından 1913'e kadar

³¹³ Taşbaş, E. (2011). *Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, 150-152.

³¹⁴ COA. MV. 99/78, 23 Zilhicce 1317 (24 Nisan 1900); Taşbaş, a.g.e., 2011, 142.

Trablusgarp Mülteci Komisyonu dışında herhangi bir göç komisyonunun varlık gösterememesine neden olduğu ifade etmektedir.³¹⁵

1908'den 1913'e kadar olan sürede göçmenlere özel kurulan tek komisyon Trablusgarp Savaşı (1911) sonrasında kurulan Trablusgarp Mülteci Komisyonu idi. Göçmenlerin iskân ve iâşe sorunlarını çözmek ve ihtiyaçlarını karşılamak için Şehremaneti bünyesinde Trablusgarb ve Bingazi Mültecilerine Mahsus adıyla bir komisyon kuruldu. Bir başkan ve iki üyeden oluşan komisyon sonrasında İstanbul Valiliği'ne taşındı. Trablusgarp Savaşı'nın yarattığı göçmen sorunlarına cevaben oluşturulan komisyonun varlığı kısa sürdü ve komisyon 18 Şubat 1913 yılında kapatıldı.³¹⁶

Balkan Savaşları'nın yarattığı nüfus hareketleri sonucunda ortaya çıkan göçmen sorununun çözümü için yeniden bir kurumsallaşmaya gidildi. 13 Mayıs 1913 tarihinde göçmenlere yönelik düzenlemeleri içeren İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi kabul edildi. Bu nizamnamenin uygulanmasına Dâhiliye Nezareti görevli kılındı. 45 maddeden oluşan nizamname; Muhacirinin Suret-i Kabulu, Vezaif, Suret-i İskân ve Mevadd-ı Mütferrika olmak üzere dört bölümden oluşmaktaydı.³¹⁷ Nizamnamede göçmenlerin imparatorluğa kabul koşulları³¹⁸, ne şekilde iskân edilecekleri, göçmen işlerinde görevlendirilecek kişilerin görev ve sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde belirtildi. Göçmen işleriyle görevli kılınmış Dâhiliye Nezareti'nin 29 Aralık 1913 tarihinde yürürlüğe giren Dâhiliye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamnamesi'nde Dâhiliye Nezareti'ne bağlı on bir müdüriyetten biri de Umur-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti idi. Nizamnamede Umur-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti'nin görevleri aşiretlerin genel ve hususi durumlarını, adetlerini, ihtiyaçlarını araştırmak, medenileşmenin bir aşaması olan yerleşik düzene geçmelerine yardımcı olmak,

³¹⁵ Dündar, a.g.m., 2018, 173-174.

³¹⁶ İpek, N. (1994). "Trablusgarb ve Bingazi Mültecileri (1911-1912)", *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 90-109.

³¹⁷ Düstur, II. Tertip, C.5, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1332, s. 377-384.

³¹⁸ "Madde 2: Muhâcirîn iki kısımdır. Birincisi hükûmet-i metbû'alarından istihsâl-i me'zûniyyetle terk-i tâbi'iyet iderek gelenler, ikincisi mültecî olarak gelüb de tâbi'iyet-i 'Osmâniyyeye dâhil olmak istid'âsında bulunanlardan hükûmetce muhâcir sıfatıyla kabûlüne karâr virilenlerdir." Düstur, II. Tertip, C.5, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1332, s.377; Bozkurt S. (2013). *Bir Toplumsal Mühendislik Kurumu Olarak "Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyyet-i Umûmiyyesi"*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 60. Nizamnamede göçle gelenler "muhacir" ve "mülteci" olmak üzere ikiye kategoride ele alınmakta, bu iki kategoriden imparatorluk tabiiyetine geçmek isteyenler farklı uygulamalara tabi tutulmaktaydı. Nizamnamenin 3,4 ve 5 maddelerinde de bu uygulamalara yer verilmektedir.

dışardan gelecek göçmenlerin sevk, iskân ve iaşelerini sağlamak ve içerden dışarıya gerçekleşecek göçü engelleyecek tedbirler almak olarak ifade edildi:

“Madde: 8 Umûr-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdiriyyeti aşayirin ahval-i hususiyye ve umumiyye ve âdat ve ihtiyacat ve temâyülât-ı mahsusesini tedkik ile tavgîn ve temdînleri esbâbını tehyî'e ve ihzâr ve icrââtına ibtidâr itmek ve haricden gelecek muhâcirînin sevk ve iâşe ve iskânı muâmelâtını ifâ ve dâhilden hârice vuku bulacak muhâcerete karşı tedâbîr-i mâni'a ittihâz ve icra eylemekle mükellef olub nezâretin bu mesâil hakkındaki muhaberatını da idare eyler.”³¹⁹

Nizamnamenin on yedince maddesinde Aşâir ve Muhâcirîn İdaresi Müdiriyyeti biriminin bir müdür, iki müdür yardımcısı, iki mümeyyiz, üç birinci sınıf halife, iki ikinci sınıf halife, üç üçüncü sınıf halife, üç sevk memurundan oluştuğu ifade edilmektedir. 1913 yılında kurulan İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn İdaresi Müdiriyyeti 1916 yılında Aşâir ve Muhâcirîn Müdiriyyet-i Umumiyesi'ne dönüştürüldü. Kurumun teşkilat kanununun birinci maddesinde kuruluş amacı Dâhiliye Nezaretine bağlı olan bu müdürlüğün muhâcirlerin sevk, iskân ve yerleştirme ile aşiretlerin *medenileştirilmesi* görevini yürüteceği belirtildi:

“Madde:1 Dâhiliye Nezareti'ne merbû olmak ve muhâcirînin sevk, iskân ve tavgîni ile aşâirin temdîni muâmelâtını ifâ eylemek üzere Aşâir ve Muhâcirîn Müdiriyyet-i Umûmiyyesi teşkil edilmiştir.”³²⁰

15 Mart 1916'da Şükrü (Kaya) Bey kuruma genel müdür olarak atandı. Kurumun 12 Mart 1916 tarihinde oluşturulan teşkilat kanununa göre genel müdür Dâhiliye Nezareti'nce atanacak; müdür yardımcıları, şube müdürleri müfettişler ve taşra müdürleri ise bakanlığın onayıyla genel müdür tarafından belirlenecekti. Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyyeti Umumiyesi bünyesinde İskân Şubesi, Heyet-i Fenniye, Sevkiyat Şubesi, Aşâir Şubesi, İhsaiyat ve Memurin Şubesi, Muhasebe Şubesi, Heyet-i Teftişîye ve Evrak Şubesi faaliyet gösterdi.³²¹ 1917-1918 yılında kurumun teşkilat yapısı genişletildi. Kurumun personel sayısı ve sorumlulukları artırıldı ve daha fazla uzman istihdam edildi; istatistik, yayın³²² gibi çeşitli yeni amaçlar için daha fazla alt

³¹⁹ Düstur, II. Tertip, C.6, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1334, s. 130-135; İkdâm, 16 Kanun-ı Evvel 1329 (29 Aralık 1913), Numro: 6052, s.3-4; ; Bozkurt, a.g.e., 2013, 102.

³²⁰ Düstur, II. Tertip, C.8, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928, s.661-662; Bozkurt, a.g.e., 2013, 121.

³²¹ Dündar, a.g.e., 2002, 60-62; Efiloğlu, A. (2011). “24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna göre Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyyet-i Umumiyesi ve Faaliyetleri, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 9, 112-180.

³²² Aşiretlere dair bilimsel araştırma yapmak için 1917 yılında Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyyeti Umumiyesi bünyesinde Encümen-i İlmiye Heyeti adıyla bir araştırma komisyonu oluşturuldu. Komisyonun başına Ziya Gökalp getirildi. Komisyonun konuyla ilgili yabancı kitaplar alabilmesi için

komisyon kuruldu. 1922 yılının sonlarına kadar faaliyet gösteren kurum 4 Kasım 1922'de İstanbul'daki Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Sıhhiye Vekâleti'ne bağlandı.³²³

3.3.1.2. Göçmenlere yardım faaliyetlerinde bulunan diğer kuruluşlar

Göçmenlere yapılan yardımlar büyük oranda imparatorluk tarafından ayrılan bütçe ile karşılandı. Bunun yanı sıra komisyon benzeri yapılanmalar ve cemiyetler de göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında katkı sundular. II. Abdülhamid'in himayesinde 1878-1880 yılları arasında faaliyet gösteren İane-i Muhacirin Encümeni (Muhacirine Muavenet Cemiyeti) göçmenlere yardım faaliyetlerine bulunan oluşumlardandı. Temel amacı göçmenlerin iâşesini sağlamak ve yardım toplamak olan komisyon, 1878 yılına kadar Umûm Muhacirin Komisyonu'na bağlı olarak çalıştı ve 1879 yılında da İdare-i Umûmiyye-i Muhacirin Komisyonu ile birleştirildi. Göçmenler için yapılan yardım faaliyetlerine katkı sunan bir diğer kuruluş Muhacirin İane Komisyonu idi. Göçmenlere yardım etmek için seferber olan kişilerin topladıkları yardımları kurumsal bir yapı altında organize etmek için oluşturdukları bu yapı 1877 yılından itibaren Şehremaneti bünyesinde faaliyet göstermeye başladı. İdare-i Muhacirin Komisyonu ile birlikte çalışan, göçmenlerin ihtiyaçlarını tespit etmek, bağış toplamak gibi faaliyetlerde bulunan bu komisyon 1878 yılında Şehremaneti'ne devredildi.³²⁴

Resmi kurumların yanı sıra, özel olarak işletilen kurumlar da göçmenlerin ihtiyaçlarının giderilmesinde yardımcı oldular. Kitlesele göçlerin yaşanmasıyla göçmen ihtiyaçlarının karşılanmasında güçlük çekilmesi dış yardım çağrılarında bulunulmasına neden oldu. Bu çağrılar sonucunda kurulan Milletlerarası Muhacirlere Yardım

bütçe ayrıldı ve kitapların çevirisi için tercüman tahsis edildi. Batıda iskân işlerinin nasıl yapıldığını ele alan kitapların çevirisi yapılarak iskân bölgesindeki görevlilere gönderildi.. Bu dönemde yapılan yayınlar arasında Beynelmilel Usul-i Temsil İskân-ı Muhâcirin, Türkmen Aşiretleri, Kürdler: Tarihi ve İctimai Tedkikat, Türkiye'de Yunan Fecayi, Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar adlı yayınlar en öne çıkan yayınlardı.

³²³ Erdem, a.g.e., 2018, 214; Dündar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ankara'daki yönetim tarafından da benzer kurumların kurulduğunu ve İstanbul ile Ankara hükümetleri arasında siyasi bir rekabet olmasına rağmen, göç kurumlarının benzer politikaları paylaştığını ve hatta işbirliği yaptıklarını, 1920-22 yılları arasında faaliyet gösteren Ankara Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin İstanbul hükümetinden farklı bir göçmen politikası izlemediğini belirtmektedir. Dündar, a.g.m., 2018, 175.

³²⁴ İpek, a.g.e., 1999, 74-76; Kocacık, a.g.m., 1980, 159.

Komitesi ve Sermaye-i Şefkat-i Osmanîye (Turkish Compassionate Fund) göçmenlerin ihtiyaçlarının giderilmesi için faaliyette bulunan kurumlardı.

Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi 1878 yılında Avusturya-Macaristan konsolosu başkanlığında kuruldu. Komite on ikisi konsolos, yirmisi tüccar, on beşi bankacı, beşi yabancı muhabir ve geri kalanı şirket vekilliği veya serbest meslek mensubu toplam 83 üyeden oluşmaktaydı. Üyeler arasında Osmanlı Müslümanı yoktu. Komite kendi içinde üç alt komiteden oluşmaktaydı.³²⁵ Komite göçmenlere yardım edilmesi için Avrupa kamuoyuna çağrıda bulundu. Çağrılar neticesinde yapılan yardımlar ve bağışçıların isimleri yerel ve uluslararası gazetelerde yayınladı. Komite elde edilen bağışlarla nakdi yardımın yanı sıra on dört fırın çalıştırdı ve 770 yatak kapasiteli dokuz hastane açtı; bu hastaneler Gülhane Parkı, Üsküdar, Beykoz, Kadıköy, Tophane, Pangaltı, Taksim, Çamlıca ve Fenerbahçe semtlerindeydi.³²⁶ Dış yardım çağrıları neticesinde faaliyet gösteren bir diğer cemiyet ise Sermaye-i Şefkat-i Osmanîye (Turkish Compassionate Fund) idi. Bu cemiyet Şubat 1878 tarihinde İngiltere’de Baronne Bourdett Coutts tarafından kuruldu. Cemiyetin İngiltere’de topladığı paralar İngiltere’nin İstanbul elçisi Henry Layard vasıtasıyla iletildi. Cemiyet İstanbul’da çalıştırdığı fırınlarla göçmenlere ekmek dağıtımını üstlenmiş olup günde 10.000 göçmene yiyecek dağıtıyordu. Ayrıca cemiyet Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin açtığı hastanelerin masraflarının karşılanmasına ve yetim göçmen çocuklarının bakımına da destek sundu.³²⁷ Cemiyetin 1881-1882 yıllarında yapmış olduğu faaliyetlere dair herhangi bir kayıt olmamasına rağmen tarihçesinin ele alındığı kitapta cemiyetin Mart 1882 tarihe kadar faaliyet gösterdiği belirtilmektedir.³²⁸ Yoğun göçlerin yaşandığı dönemde göçmen sorunlarının çözümü için oluşturulan kuruluşların yanı sıra 1877 yılında kurulan ve 1911 yılından sonra daha aktif bir şekilde varlık gösteren bir diğer kuruluş ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti idi. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti göçmenlerin giyecek, giyecek ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra, onların karşılaştığı sağlık sorunlarının giderilmesi için büyük çaba sarfetti.³²⁹

³²⁵ Kocacık, a.g.m., 1980, 159.

³²⁶ İpek, a.g.e., 1999, 76-77; Kocacık, a.g.m., 1980, 155.

³²⁷ İpek, a.g.e., 1999, 77-78.

³²⁸ Erdem, a.g.e., 2018, 246.

³²⁹ Yıldırım Ağanoğlu H. (2001). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

3.3.1.3. Göç yönetiminin kurumsallaşması ve anlamı

Muhacirin Komisyonu'nun kurulması ile göçmenlerle ilgili tüm konuların bürokratik bir kurumun görev alanına girmesi yerel makamların artık göçmenlerin hareketlerini kontrol etme veya onların ihtiyaçlarını karşılama görevlerinin son bulması anlamına geliyordu. Osmanlı topraklarına gelenlerin barınma ve beslenme ihtiyacının karşılanması, daimi olarak yerleşecekleri bölgelerin tespiti ve yerleşimleri gibi birçok konu komisyonun sorumluluk alanı dâhilindeydi. Komisyon göçmen işlerini planlı bir şekilde yürütebilmek ve göçmenleri kontrol altında tutabilmek için onları belli ölçütler çerçevesinde sınıflandırmaya başladı.³³⁰ İmparatorluk topraklarına gelen nüfusun sayımı göçmen yönetimine dair oluşturulan bu yapının önemli bir sorumluluğuydu. Faaliyette olan komisyonlar ve şubeleri göçmenlerin isimlerini, kökenlerini, cinsiyetlerini ve ekonomik düzeylerine dair ayrıntılı kayıtlar oluşturdu. Göçmenlere ilişkin gerçekleştirilen bu kayıt tutma işlemi yapılacak yardımların miktarını ve süresini, göçmenlerin yerleşim biçimlerini ve yerlerini etkileyen önemli veriler sunarak daha etkili bir göç yönetiminin gerçekleşmesine katkı sunmaktaydı.³³¹

Göç yönetimi ve göçmen işlerindeki bu kurumsallaşma uzun süreli olamadı. Muhacir Komisyonları'nın varlığı büyük ölçüde Osmanlı topraklarına yapılan kitlesel göçlere verilen cevaplarla sınırlı kaldı. Göçle gelenlerin azaldığı ve göçün uzun aralıklarla gerçekleştiği durumlarda göçmen işleri ayrı bir kurumsal yapı tarafından temsil edilmekten ziyade farklı kurumların bünyesinde ele alınan bir konuya dönüşmekteydi.³³² Kurumsallaşmadaki bu süreklilik eksikliği Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Cumhuriyet dönemi için de geçerliydi.³³³ Dündar, oluşturulan göç komisyonlarını işlevlerine göre iki türe ayırmaktadır. Birinci türden komisyonların doğası gereği kendiliğinden oluşan ve işlevsel olarak da göçmen odaklı kurumlar olarak tanımlamaktadır. Bu komisyonların göç esnasında oluşturulması ve göçmenlerin vilayetlere dağıtımı ve yerleşimi devam ederken ortadan kaldırılması gibi kısa süreli olmaları bu dönemde kurumsallaşma yönündeki girişimlerin profesyonellikten uzak olduğunu göstermektedir. İkinci tür komisyonlar ise imparatorluk çıkarını önceleyen ideolojik-politik yönelimli komisyonlardı. Bu

³³⁰ Fratantuono, a.g.m., 2017, 99.

³³¹ Fratantuono, a.g.m., 2017, 107-110.

³³² Fratantuono, a.g.m., 2017, 105; Cuthell, a.g.e., 2005, 112.

³³³ Dündar, a.g.m., 2018, 177.

komisyonlar temel göçmen sorunlarını önceleyen politikalar geliştirmekten ziyade imparatorluğun nüfus politikasının temel ideolojik aygıtı haline geldiler. II. Abdülhamid döneminde kurulan komisyonlar dönemin İslamcılık ideolojisi çerçevesinde hareket ederken İttihat ve Terakki döneminde kurulan komisyonlar ise İslamcı-Türkist ideoloji çerçevesinde hareket etmekteydi.³³⁴

Komisyonların göçlerin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kitleselleşen ve rutinleşen şekline bir cevap olarak oluşturulduğu ve gelenlerin barınma ve beslenme gibi ihtiyaçlarının yanı sıra yerleşimlerini organize etmede temel aktör olduğu belirtilmektedir. Ancak Dünder, komisyonların göçlerin kitleselleşmesinde ve rutinleşmesinde bizzat rol oynadığını ifade etmektedir. Komisyonların artan göçmen sayısından dolayı oluşturulduğu fikrinin aksine komisyonların kurulmasıyla göçmen sayısının ciddi şekilde arttığını ve özellikle 1860'lardan sonra göçlerin kitlesel bir hale dönüşmesinde komisyonların varlığının etkili olduğunu belirtmektedir. Örneğin, 1856-1860 yılları arasında Kırım'dan gelenlerin sayısı 141.667 iken bu sayının 1860-1862 arası 227.627'ye yükseldiğini ve bu yükselişin Kafkas göçlerinde de gözleminin mümkün olduğu ifade etmektedir. Örneğin, 1858-1862 arası göçmen sayısı yaklaşık 140-150 bin iken 1863-1864 arası bu sayı yaklaşık olarak 320-330 bine yükseldiğini belirtmektedir.³³⁵

1860 yılında Muhacir Komisyonu'nun kurulması Osmanlı İmparatorluğu'nun göç yönetiminde politika değişiminin önemli bir göstergesiydi. Göç ve göçmen meselesinin merkezi düzeyde ele alınması nüfus politikasının önemli bir parçasını oluşturdu. Komisyon göçmenlere geldikleri andan itibaren yardım sağladı. Yerleşim sürecinde de bir yandan yerleşimleri için uygun arazi tahsis ederken bir yandan da çiftçiliğe başlamaları için gerekli malzemeleri, vergi muafiyetleri ve gerektiğinde doğrudan yardım sağladı. Muhacir Komisyonun göçmenlere yönelik politikası göç yönetiminden daha fazlasını ifade etmekteydi. Göçmenleri imparatorluğun bürokratik

³³⁴ Dünder, a.g.m., 2018, 177.

³³⁵ Muhacir Komisyonlarının yanı sıra Tanzimat'la birlikte imparatorluğun tanzimi ve göçmenlerin gelişini kolaylaştıran bir dizi düzenleme de göçmen sayısının artışında etkili oldu. 1866 Tabiiyet Kanunu, 1858 Arazi Kanunu ve 1859 Tapu Kanunu gibi düzenlemelerin göçmen yerleşimini kolaylaştırması ve aynı dönemlerde 1856 Göçmen Çağrısı ve 1856 Silistre Talimatnamesi ile göçmenlere Osmanlı topraklarına yerleşimleri için çağrılarının yapılması on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren göçmen sayısındaki artışa katkı sunan önemli değişkenlerdi. Dünder, a.g.e, 2021, 129-130 ve 140-141.

sistemine dahil etti ve yeni topluluklara entegre ederek Osmanlılaşmalarına katkı sundu.³³⁶

3.4. Göçmen Yerleşimi

İmparatorluğa Kırım, Kafkasya ve son olarak Balkanlar'dan gelen göçmenlerin yerleşiminin imparatorluk merkezi tarafından belirli, amaçları önceden belirlenmiş bir plan dâhilinde mi gerçekleştiği yoksa karşılaşılan yoğun göç karşısında göçmenlerin herhangi bir amaç çerçevesinden ziyade gelişi güzel mi boş topraklara yerleştirildiği konusu literatürde sıkça tartışılan bir mesele olarak varlığını sürdürmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda planlı bir yerleşim politikasının var olmadığını belirten çalışmalarda, imparatorluğun yirminci yüzyılın başı ile ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı arasında kalan zaman diliminde karşı karşıya olduğu kitlesel göçlere karşı yeterince hazırlıklı olmadığı, göç yönetimine dair çözümler bulunmuşsa da bunların kısa süreli ve geçici çözümler olduğu belirtilmekte ve hatta muhacir komisyonlarının kuruluşundan sonra bile bu kurumların varlığının göçlerin yoğun yaşandığı yıllarla sınırlı olup uzun süreli olamadıklarını, yerleşim sırasında da yerleşim bölgelerine gönderilen göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında imparatorluk merkezinin güçlük çektiği çoğu durumda eksikliklerin bölgenin sakinleri tarafından giderildiği belirtilmektedir.³³⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun göçmenlerin yeniden yerleşimini planlı bir şekilde idame ettirdiğini belirten çalışmalarda yeniden yerleşimin siyasi, askeri, güvenlik ve ekonomik amaçlar çerçevesinde gerçekleştiği belirtilmektedir.³³⁸ Osmanlı

³³⁶ Cuthell, a.g.e., 2005.

³³⁷ İpek, a.g.e.,1999; Saydam, a.g.e., 2010; Kocacık, a.g.m., 1980.

³³⁸ Yücel Terzibaşoğlu, imparatorluğun göçmen yerleşiminde askeri-politik ve uygarlaştırma olmak üzere iki anlatının öne çıktığı ifade etmektedir. İmparatorluğun birinci amacı bir bölgeyi bir savunma hattı olarak yeniden yerleşime tabi tutarak bölgede Müslüman nüfus çoğunluğunu oluşturmak ve böylelikle bölgenin olası bir ilhak bahanesiyle ele geçirilmesinin önüne geçmektir. Askeri ve politik amaçları gerçekleştirmeye yönelik bu yerleşim biçimi özellikle Rusların olası ilhak girişimlerini engellemeye yönelik bir girişimdi. İkinci amaç ise göçmen yerleşimini göçebe unsurların yerleşikleştirilmesiyle birlikte ele alarak yeniden yerleşim ile modern bir Osmanlı toplumu yaratmaktır. Göçebe unsurları "uygarlık çemberine" almak, üretimi artırmak ve grup dayanışmalarını kırmak için yeni yerleşim birimleri oluşturmak bir yerleşim projesinin önemli bir parçasıydı. Göçmenlerin ve göçebe unsurların birlikte ele alınarak yeniden yerleşime tabi tutulması Osmanlı medenileştirme misyonunu önemli bir parçasıydı. Yerleşmedeki siyasi-askeri hedefler, özellikle yirminci yüzyılın başında yeniden hakimiyet kazandı ve göçmen ile göçebe yerleşimi, teritoryal bir ulus-devlet yaratma aracına dönüştü. Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 130-131; Vladimir Hamed-Troyansky ise Osmanlı İmparatorluğu'nun göçmen yerleşimini planlı bir şekilde uyguladığını belirten çalışmalarda nüfus mühendisliği, güvenlik ve ekonomik amaçlar başlıklarında üç anlatının egemen olduğunu belirtmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun göçmen yerleşimine dair daha sistemli politikalarının ise

İmparatorluğu kitlesel göçlerin yoğun yaşandığı 1860'lar gibi erken bir tarihte planlı bir yerleşim politikasının varlığının söz konusu olmaması, yerleşim sırasında merkezin kararlarının yanı sıra yerel koşulların da belirleyici olması gibi durumlar mekansal ve zamansal olarak tutarlı bir politikanın uygulanmasını olanaksız kılsa da imparatorluk merkezinin belli bir yerleşim politikasının olmadığını varsaymak da gerçekçi değildir. Osmanlı İmparatorluğu on sekizinci yüzyılın ikinci yarısı gibi erken bir tarihte Rusya'nın yayılmacı politikasına karşı askeri ve siyasi amaçlı yerleşim politikası uyguladı. Her iki imparatorluk da sınırlarının güvenliği ve olası bir işgal durumunu önlemek için sınır bölgelerine kendilerine sadakatli tebaalar yerleştirdi. Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasındaki “*demografik savaşa*”³³⁹ dönüşen bu durum dini ve etnik olarak benzer tebaaların celbine neden oldu. Bucak bölgesinin 1812'de Ruslarca ilhakı sonrasında, Ruslar yörede yaşayan Nogay Tatarlarına zor kullanarak onları topraklarını terk etmeye sevk etti ve boşalan topraklara Bulgarları yerleştirdi. 1827 yılına gelindiğinde Rusların Bucak bölgesinde tesis ettiği Bulgar kolonilerinin sayısı 48'i buldu.³⁴⁰ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Erzurum ve Kars yörelerini işgal eden Ruslar bu yörelerden 100.000 dolaylarında Osmanlı Ermenisini kendi coğrafyasına taşıdı. Buna karşılık Rusların elinde kalan bölgelerde yaşayan Müslüman nüfus savaş sonrasında imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı topraklarına göç etti.³⁴¹ Bu durum Kırım Savaşı'ndan sonra daha fazla nüfusu kapsar bir biçimde devam etti. Demografik savaşın bir unsuru olarak Osmanlı İmparatorluğu Kırım Savaşı'ndan sonra bölgeden ayrılan Müslüman nüfusu Dobruca bölgesine yerleştirdi. Sistematiik yerleşim planının gerçekleştiği Dobruca bölgesi askeri ve ekonomik olarak ileri bir karakol işlevi gördü.³⁴²

göçlerin yoğun yaşandığı 1860'lardan ziyade 1878 sonrası dönemde gerçekleştirdiğini, 1878 sonrasında uygulanan politikaların benzerlerinin 1860'larda uygulanan göçmen yerleşiminde de rastlanabileceğini ancak bu uygulamaların bir çoğunun Bulgarların, Rumların ve Ermenilerin yakınında, göçebe unsurların olduğu bölgelerde ve sınır bölgelerinde söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 262-268; Cuthell, göçmenlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki statülerinin ve işlevlerinin dönemsel olarak değiştiğini, başlangıçta 'lojistik ve siyasi bir sorun olarak değerlendirilen göçmenlerin sonrasında stratejik ve ekonomik kaynak ve ardından da haklarının güvenceye alınması gereken vatandaşlar olarak görüldüklerini belirtmekte ve imparatorluğun göçmenlere karşı değişen bu tutumunun göçmen yerleşim süreçlerine de yansıdığını ifade etmektedir. Cuthell, a.g.e., 2005, 20.

³³⁹ Pinson, a.g.e., 1970.

³⁴⁰ Gülsoy, a.g.m., 1996, 51-52.

³⁴¹ İpek, a.g.e., 1999, 3.

³⁴² Fratantuono, a.g.e., 2016, 48-49.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde göç edenlerin Rumeli'ye yerleşiminde askeri fayda sağlamak için göçmenler Vidin'den Sırbistan sınırı üzerindeki İzvornik kasabası ve Sava nehrine kadar uzanan saha içerisinde bir nevi askeri bir kordon oluşturacak şekilde yerleşime tabi tutuldu. Göçün ilk dönemlerindeki bu uygulamaların benzerleri on dokuzuncu yüzyıl boyunca uygulandı. Balkanlar'daki toprak kayıplarına bağlı olarak göç edenler Anadolu'nun içlerinden ziyade Yanya-Tırhala-Selânik-Edirne-İstanbul hattında askeri bir koridor oluşturacak şekilde yerleştirildiler ve bu bölgeye yerleşenlerin bölgeyi terk etmemeleri için önlemler alındı.³⁴³

Bu durum Balkanlar'daki kadar belirgin olmasa da Anadolu'da da uygulandı. Kuzey Kafkasyalı göçmenler Kafkas sınırına yakın sayılabilecek vilayetler olan Samsun, Trabzon ve Erzurum bölgelerinde iskân edildi.³⁴⁴ Aynı şekilde 1860 gibi erken bir tarihte Kars Sancağı'ndaki Rus sınırına yakın sınır karakollarını korumak için yaklaşık olarak 500 Kafkasyalı göçmen yerleştirildi.³⁴⁵ Osmanlı İmparatorluğu göçmenleri kritik bölgelere yerleştirirken sağlamaya çalıştığı askeri faydayı onları doğrudan askeri hizmete dahil ederek de sağlamaktaydı. Göçmenlerin doğrudan orduya dahil edilmesi iki şekilde gerçekleştiriliyordu. Birincisi mesleği askerlik olanların genellikle muadil bir rütbe ile orduya dahil edilmesi ve ikinci olarak da mesleği askerlik olmayan veya herhangi bir mesleği olmayan ya da yeterli toprağı olmayan çiftçilik yapmayan göçmenlerin askerlik hizmetine dahil edilmesi şeklinde gerçekleşmekteydi. Bu şekilde orduda istihdam edilen göçmenler gayrinizami askeri insan gücünü oluşturmaktaydı. Hem Avrupa da hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda zorunlu askerlik sisteminin varlığına rağmen askerlik alanında pre-modern dönem pratikleri varlığını devam ettirmekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiret yapılarının güçlü olduğu, coğrafi açıdan nüfuz edilmesi zor olan bölgelerde zorunlu askerlik sisteminin gelişmemesi Osmanlı ordusunda gayrinizami insan gücü istihdamının sürekli bir hal almasında etkili oldu. Osmanlı İmparatorluğu seferberlik dönemlerinde “gönüllü” genel adı altında, daha

³⁴³ İpek, a.g.e., 1999, 156.

³⁴⁴ Beşikçi, M. (2015). “Başibozuk Savaşçıdan ‘Makbul’ Tebaaya: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Çerkez Muhacirler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (23), 93.

³⁴⁵ Chochiev, G. (2015). “Evolution of a North Caucasian Community in Late Ottoman and Republican Turkey: The Case of Anatolian Ossetians”, *Diasporas of the Modern Middle East: Contextualising Community*, ed. Anthony Gorman ve Sossie Kasbarian, Edinburg: University of Edinburgh Press, 109.

yaygın kullanımda “başbozuk” ya da “çete” olarak bilinen gayrinizami insan gücünden vazgeçmedi. Önceki dönemlerde Osmanlı ordusunun gayrinizami unsurları Kürt, Laz, Arnavut, Boşnak, Tatar, Türkmen ve Araplar iken Kırım Savaşı (1853-1856) ile başlayan, 1864 yılından sonra ise yoğunlaşan göçlerle gelen Kuzey Kafkasyalılar Osmanlı ordusunun gayrinizami insan gücünün önemli bir parçası olmaya başladılar. Gayrinizami unsurlarla yürütülen gayrinizami harp özellikle sivil nüfusu kontrol altına alma ve itaat ettirme açısından sıkça başvurulan bir yöntemdi.³⁴⁶ Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuzey Kafkasyalı halkları gayrinizami askeri unsurlar olarak kullanması özellikle Balkanlar gibi farklı etnik ve dini grupların olduğu bölgelerde toplumlararası şiddet olaylarının ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Özellikle Çerkes başbozuk grupların Balkanlardaki şiddet olayları sık sık şikâyet konusu oldu:

“... Bulgarlar haklarında öteden beri ve oralarca vukuundan şikâyet olunmakta olan mezalim ve taaddiyatın bu aralık bir kat daha kesb-i şiddet ettiği şu iki mah zarfında vuku bulan maktüllerden yirmi iki neferi Bulgar ve ikisi İslam bulunduğu ve sariklerin Rahova kazasında hayvan bırakmadığı ve bu haller ekseri Çerkesler tarafından vuku bulup bu da bunların silah ile girmelerine mezuniyet vermesinden neşet eylediği... bu misillü hareket-ı zalimeden ve zabtiyenin azlığından dolayı umumen Hristiyan ahalisinin havf ve dehşete duçar oldukları ve böyle şeyler devam eder ise Bulgarların itaatlerine dahi emniyet olunamayacağı...”³⁴⁷

Ordunun yanı sıra göçmenlerin imparatorlukta kırsal bölgelerin sömürgeleştirilmesinde önemli bir rol üstlenen jandarma teşkilatında da özgül ağırlıkları söz konusuydu. Göçmenlerin jandarma teşkilatına katılımı onların sosyal ve siyasi ağlara katılımını ve bölgede başat aktör olmalarını kolaylaştırdı.³⁴⁸

On dokuzuncu yüzyılın başlarında iki imparatorluk arasındaki nüfus celbine benzer pratikler yüzyılın ikinci yarısında da devam etti. Karpat, Osmanlı ile Ruslar arasında sınırlı sayıdaki Kuzey Kafkasyalı nüfus ile Osmanlı tebaası olan Rumların mübadelesini içeren bir antlaşmanın Kuzey Kafkasya’dan Osmanlı topraklarına kitlesel göçler başlamadan önce yapıldığını belirtmektedir. Düşük sayıda göçmeni kapsayan bu antlaşmaya rağmen Rusların bölgede gerçekleştirdiği yoğun kolonizasyon beklenenden fazla Müslüman nüfusun Osmanlı topraklarına gelmesine yol açtı.³⁴⁹ On

³⁴⁶ Beşikçi, a.g.m., 2015, 89-94.

³⁴⁷ COA, HR. SYS.2930/1, 2 Muharrem 1293 (29 Ocak 1876).

³⁴⁸ Adamiak, a.g.e., 2018, 237-238.

³⁴⁹ Karpat, a.g.e., 1985, 68.

dokuzuncu yüzyıl boyunca göçmenlerin yeniden yerleşiminde askeri-siyasi amaçlar ana faktör olma özelliğini korudu. Öyle ki kimi dönemlerde göçmen yerleşimi birden fazla ülkenin müdahaleleriyle de şekillendi. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'ya Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin yerleşimi İngiliz ve Rus itirazları nedeniyle uzun bir süre sekteye uğradı.³⁵⁰ Kafkas göçlerinin yoğun yaşandığı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Çeçenlerin Harput, Van, Muş, Sivas ve Siirt vilayetlerine yerleşimine Rus İmparatorluğu tarafından itiraz edildi. Sınıra yakın bölgelerde Kuzey Kafkasyalı yerleşimini tehdit olarak algılayan Ruslar bu bölgelerde yerleşime izin vermedi göçmen yerleşiminin daha güneydeki bölgelerde gerçekleşmesini istedi.³⁵¹

Osmanlı İmparatorluğu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması gereğince, imparatorluk topraklarının beşte ikisini ve imparatorluk nüfusun da 5,5 milyonunu kaybetti.³⁵² Bu durum imparatorluğun göç politikasında radikal bir değişimin gerçekleşmesine neden oldu. İmparatorluk, topraklarına gayrimüslim göçünü serbest bırakan liberal göç politikasını terk ederek Müslüman nüfusu artırma yönünde bir göçmen yerleşim politikası izledi.³⁵³ Bu dönemden itibaren siyasi ve askeri kaygılar çerçevesinde göçmen yerleşimi uyguladı. Sınır bölgeleri ve boğazlar gibi güvenlik açısından önemli noktalar ile stratejik önemdeki bölgelerde gayrimüslim nüfusu dengelemek ve o bölgelerde gayrimüslim nüfusun çoğunluğa erişmesini önlemek için Müslüman-Türk göçmenler iskân etti. Göçlerin yaşandığı ilk yıllarda belirgin bir nüfus politikası olmasa da gelenler için tercih edilen bölgeler öncelikle gayrimüslim ahalinin terk ettiği bölgeler oldu ya da bu bölgeler yeni gelenler tarafından zabt edildi.³⁵⁴

Rusya'ya giden Ermeni ve Rumlara ait arazi ve emlakın göçmenlere tahsis edilmesi veya göçmenler tarafından zabt edilmesi gibi durumların yanı sıra, askerlikten dolayı

³⁵⁰ Chochiev, G. ve Koç, B. 2006.

³⁵¹ COA. A. MKT. MHM. 341/ 27, 18 Rebiülahir 1282 (10 Eylül 1865); Yelbaşı C. & Akman E. (2022). "From 'brothers in religion' to 'bandits': Chechens in Mardin in the late Ottoman period", *Middle Eastern Studies*, 58 (4), 508-509.

³⁵² Shaw, S. and Shaw, E.K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge: Cambridge University Press, akt. Fratantuono, a.g.e., 2016, 43.

³⁵³ Kale, a.g.m., 2014.

³⁵⁴ COA. ŞD, 2856/28, 14 Zilhicce 1286 (17 Mart 1870); COA. ŞD, 2914/31, 18 Mart 1301 (30 Mart 1885).

yaşadığı yerden uzak kalanların arazilerinin boş arazi olarak kabul edilerek göçmen yerleşimine tahsis edildiği durumlarla da karşılaşılmaktaydı:

“...Gerek tehcir ve gerek hizmet-i askeriyelerin hitama ermesinden dolayı Sivas’ta Pirkinik karyesi ahalisinden kırka karip hemşehrilerimiz yurtlarına avdet etmekte ve sahibi bulundukları mesakin (evler) ve araziye tasarruf etmek taleb-i meşruunda bulunmuşlar ise de Sivas hükümet-i mahalliyesi Ermenilere karşı bin türlü müşkülât icra etmekte hanelerini ve araziyi kendilerine iade ve teslim etmemekte...”³⁵⁵

Ayrıca göçmen yerleşimin gayrimüslim nüfusun göçüne neden olduğu durumlar da söz konusuydu:

“...Hüdavendigâr vilayet-i celilesi dâhilinde Karesi sancağına tabi Elbislik ve Mandır ve Küplü ve Hacıyağut karyeleriyle sair karye-i Hristiyanîye ahalisi hakkında Çerkeslerin mütecasir oldukları harekât-ı reddiye [redie] ve ahval ve e’f’al-i gasbiyelerinden emniyet ve asayiş-i ahali... Bayramiçte ahali-i Hristiyanîyeyi meskenlerinden çıkarıp kendilerini ik’ad ve iskân etmiş ahali ise bi’z-zarur Rumeli canibine nakle mecbur bulunmuş ve kura-yı saireden dahi pey der pey hicrete başlamış...”³⁵⁶

Balkan Savaşları öncesinde Rumeli, Doğu Anadolu, Hüdavendigâr Vilayeti ve Makedonya bölgelerindeki göçmen yerleşimi bu hedefler çerçevesinde uygulandı. Bu durum özellikle İttihat ve Terakki döneminde daha da belirgin hale geldi. 14 Haziran 1909 yılında Muş Mebusu Keğam Efendi’nin Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği yazıda Muş Sancağı dahilinde Komis, Arnis, Vartanis, Ebulbahar ve Tırmerd karyeleriyle Bulanık kazasına bağlı sekiz karyede “*Ermenilere aid arazinin fuzulen zabt ile Çerkeslere tevdi edilmesinden dolayı sahib-i kadimleri olan Ermenilerin icra-yı ziraat edecek araziden ve temin-imaişete medar olacak esbabdan mahrum kalarak aileleriyle birlikte duçar-ı zaruret ve sefalet..*” içinde kaldıkları bildirilmekteydi.

“...Evvela 100 haneden ibaret Muş ovasındaki Komis isminde Ermeni köy ahalisi birbirini takib eden vukuatlardan dolayı dört sene evvel dağılmış ve sonra avdet etmiş olan ahalinin hane ve arazisi üzerine iki sene mukaddem emaneten 15 hane Çerkezler yerleştirilmiş ve elan çıkarılmamış olduğundan ahali kadim mülk ve araziden mahrum muztarib olmaktadır. Saniyen Balada zikr olunan Arnis karyesi 21 hane halkın 77 kıta tarla, 20 kıta çayır, 17 kıta harman Çerkezlerin yed-i zabtlarında. Salisen Beş sene mukaddem Vartanis karyesi ahalinin hakk-ı kararı olan araziden 21 dönüm Çerkezlerin yed-i zabtlarına tevdi edildiği gibi şimdi de 720 dönüm dahi taleb olunmakta. Rabian Keza Ebulbahar karyesinde yirmi, Tırmerdde on bir hane Çerkez yerleştirilmiştir. Hamisen 5-6 seneden beri Bulanık kazasına merbut Potçalı, Hamzaşeyh, Karaağıl, Teğud,

³⁵⁵ COA. DH. KMS.49/15, 4 Nisan 1335(4 Nisan 1919).

³⁵⁶ COA. DH. MKT.1324/96, 4 Şevval 1295 (1 Ekim 1878).

Odunçor, Hoşgeldi,Koğan, Şeyhvali Ermeni köylerinde Çerkezler yerleştirilir. Kadim ahalinin mülk ve arazilerinin zabtına meydan verilmiştir. Binaen aleyh bu biçare ahaliyi şu hal-i perişaniden kurtarmak için emlak ve arazilerinin iadesi zımında evamir-i lazımenin ita buyrulması istirham olunur...”³⁵⁷

Dündar ve Şeker’e göre, Osmanlı topraklarına Kuzey Kafkasya ve Balkanlar’dan gelen Müslüman-Türk göçmenlerin yeniden yerleşimi imparatorluk tarafından Türkleştirme politikasının önemli bir ögesi olarak ele alındı ve göçmen yerleşimi bu amaca yönelik olarak yürütüldü. Yetkililer tarafından güvenlik kaygılarıyla meşrulaştırılan bu süreç can kayıpları, din değiştirme, asimilasyon, mallara el koyma gibi pratiklerle birlikte uygulamaya konuldu. İmparatorluk tarafından başvuru alan bu yöntemlerin her biri demografik mühendisliğin bileşeni olan siyasi, demografik ve ekonomik yönlerini tahkim etmeye yönelik uygulamalardı.³⁵⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nun on dokuzuncu yüzyılda göçmen yerleşim politikasında güvenlik ve ekonomik kaygılar da belirleyiciydi. Tanzimat döneminde uygulamaya konulan düzenlemelerle merkezin gücünü artırmaya çalışan imparatorluk merkezi merkezden uzak çeperdeki bölgelerde yeni dönemin uygulamalarını hayata geçirmek, bölgeyi merkezin kontrolüne alıp iç güvenliği sağlamak için çeşitli girişimlerde bulundu. Bu dönemde merkezileşme çabalarının bir ögesi olarak şekillenen göçmen yerleşimi merkezden uzak bölgelerde yaşayan göçebe unsurları merkezin denetimine almak için uygulanan yerleşikleştirme girişimleriyle birlikte ele alındı. Göçebeleri vergilendirmek, askerlik hizmetine almak ve tarımsal üretimin bir parçası haline getirmek için başlatılan yerleşikleştirme politikasına “medenileştirme” söylemi eşlik etti.

Göçebe unsurların yerleşikleştirme projesinde göçmenlerin göçebe unsurların varlık gösterdiği bölgelere yerleştirilerek metruk ve atıl kalmış arazilerin bayındır hala gelmesine katkı sunması kısa sürede göçebe grupların “*medeniyet çemberine*” alınmasına katkı sunacağı düşünülüyordu. “... *elyevm metruk ve muattal kalmış olan mahallere muhacirin iskân edildiği takdirde oraları iki üç sene zarfında mamur ve abadan olacağı gibi hayme-nişin olan urbana dahi tavattun hahişi gelerek onların da daire-i medeniyete idhali kolaylaşacağından her iki cihetle mülken ve siyaseten menafi*

³⁵⁷ COA. DH. MKT.2851/31, 1 Haziran 1325 (14 Haziran 1909).

³⁵⁸ Dündar, a.g.e., 2008; Şeker, N. (2013). “Forced Population Movements in the Ottoman Empire and the Early Turkish Republic: An Attempt at Reassessment through Demographic Engineering”, *European Journal of Turkish Studies*, 16, 1-16.

ve muhassenat husule geleceği...” ifade edilirken göçmenler göçebe unsurların yerleşik yaşama geçişlerini sağlayacak katalizörler olarak değerlendirilmekteydi.³⁵⁹ Bu süreç imparatorluk sahasında sadece güvenlik ya da sadece ekonomik kaygılarla bazı bölgelerinde ise hem güvenlik hem de ekonomik kaygıların neticesinde uygulamaya konuldu. Osmanlı İmparatorluğu göçebe nüfusu tarımsal ekonominin bir unsuru haline getirebilmek için göçmenleri, göçebelerin mevsimsel olarak hayvanlarını otlatmak için kullandığı alanlara yerleştirdi ve göçebe unsurların geleneksel olarak kullandığı bu arazileri 1858 Arazi Kanunnamesi ile göçmenlere tahsis etti. Ayrıca göçebe unsurların mevsimsel hareket noktaları arasında belirli bir plan çerçevesinde göçmen köyleri oluşturarak göçebe unsurların hareketliliğini kısıtladı.³⁶⁰ Göçebe unsurların geleneksel olarak kullandıkları arazilerin göçmenlere tahsis edilmesi bu araziler üzerinde göçebelerin hak iddia etmesiyle beraber göçebe ve göçmen çatışmasına zemin hazırladı. İmparatorluk merkezinin göçebe-göçmen çatışmasında göçmenler lehine pozisyon alması ve hatta göçebe unsurları bastırmak için askeri uygulamalara başvurusu göçebe unsurların aşamalı olarak yerleşik hayata geçmesini kaçınılmaz kıldı.³⁶¹ Çoğunlukla kışlak olarak kullanılan Çukurova bölgesinde zorunlu olarak yerleşik hayata geçirilen göçebe unsurlar bu bölgedeki tarımsal üretimin önemli bir bileşeni oldu.³⁶² Osmanlı İmparatorluğu’nun bir diğer iskan uygulaması ise iç güvenlik meselesi olarak değerlendirdiği göçebe ve yarı-göçebe unsurlara karşı bir denge unsuru oluşturacak şekilde göçmen grupları yerleştirmesi oldu. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu Mardin bölgesinde merkezin varlığını güçlendirmek ve bölgenin göçebe Arap unsurlarının saldırılarına karşı güvenliğini sağlamak için Çeçenler yerleştirdi. İmparatorluğun bölgedeki müttefikleri olan Çeçen gruplar göçebe unsurların silahsızlandırılmasında ve yerleşik yaşama geçmelerinde önemli işleve sahipti.³⁶³

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu merkezden uzak Suriye gibi bölgelerde tarımsal ekonomiye dayanan modern yerleşim birimleri kurdu. Geri kalmış olarak nitelediği bu bölgelerde uyguladığı göçmen yerleşimine medeniyet söylemi de eşlik etti. İmparatorluğun merkezden uzak bu bölgelerdeki göçmen yerleşim politikası; göçmenlerin toprağı ekip tarımsal ekonomiye katkı sunması, göçebe unsurların olduğu

³⁵⁹ COA. İ. DH. 1244/97479, 10 Safer 1309 (15 Eylül 1891).

³⁶⁰ Cuthell, a.g.e., 2005, 175-176.

³⁶¹ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003.

³⁶² Toksöz, a.g.e., 2000; Gould, a.g.e., 1973; Gratien, a.g.e., 2015; ; Gratien, a.g.m., 683-604.

³⁶³ Yelbaşı & Akman, a.g.m., 2022, 510-512.

bölgelere örnek tarımsal göçmen köyleri kurarak göçebe grupları yerleşikleştirmeye teşvik etmesi ve Osmanlı yöneticileri için merkezden uzak bölgelerin güvenliğini sağlamak için ileri karakol görevi görmesi gibi birçok amacı hedeflemekteydi.³⁶⁴

İmparatorluk yürüttüğü göçmen yerleşimi ile ekonomik kalkınmaya katkı sunmayı hedefledi. Bu amaç çerçevesinde imparatorluk sınırları içerisinde tarımsal üretimi artırmak için göçmenleri boş ve ekilmeyen topraklara yerleştirdi. Bu düşünce imparatorluğun göçmen kabulünde en yaygın gerekçe olarak kabul edildi ve 1857 yılında gerçekleştirilen göçmen çağrısı ile imparatorlukta tarımsal üretimin artırılması ve böylelikle imparatorluk ekonomisine katkı sunması hedeflendi. Bu kabul gören görüş on dokuzuncu yüzyıl göçmen yerleşimi ile Osmanlı klasik dönem şenlendirme politikası arasında bir benzerliğe işaret etmekteydi. Bu bağlamda imparatorluğun göçmen yerleşimi ile klasik dönemdeki şenlendirme politikasını canlandırmayı amaçladığı belirtilir. Göçmenlere Arazi Kanunnamesi çerçevesinde verimli yerlerden 70, orta verimlilikte 100 ve verimsiz yerlerden veya kıyı kesimlerinden 130 dönüm arazi verildi; ancak bazı durumlarda ek olarak mera arazisinin de verildiği oldu. Örneğin, 1893 yılında Bursa'da bir yerleşim yerinde bir gruba 260 dönüm tarım arazisi, 700 dönüm mera ve ayrıca 500 dönüm ormanlık alana erişim hakkı verildi.³⁶⁵

Yetkililer tarafından göçmen yerleşimi için uygun araziler arazi-i haliye (boş arazi) olarak tanımlandı. Ancak arazi-i haliye, tarımsal üretim için elverişli hale getirilebilir araziden, köylülerin kayıtlı toprakları dışında kalan miri meralara kadar geniş bir arazi alanını ifade etmek için kullanılmaktaydı. Bu durum arazi-i haliyenin tutarlı bir yasal kategoriden ziyade esnek bir tanımlayıcı özelliği taşıdığını göstermekteydi.³⁶⁶ Yetkililer göçmen yerleşimi için miri arazinin yanı sıra vakıf (mevkufe) ve terk edilmiş

³⁶⁴ Adamiak, a.g.e., 2018.

³⁶⁵ Kocacık, göçlerin yaşandığı ilk yıllarda göçmenlere dağıtılan arazi miktarının sonraki yıllarda değiştiğini 1870 yılında dağıtılan 100 dönüm arazi miktarının 1890 yılına gelindiğinde 70 dönüme düştüğünü belirtmektedir ve bu durumun arazi üzerindeki anlaşmazlıkların çoğalmasına neden olduğunu belirtmektedir. Terzibaşoğlu, Kocacık'ın 1870 yılı için 100 dönüm tespitinin teorik bir rakam olduğunu, boş arazinin sınırlı olduğu 1870'lerde dağıtılan arazinin daha az olduğunu çünkü boş arazilerin 1855 gibi erken bir tarihten itibaren dolduğunu ve arazi üzerindeki ihtilafların da daha erken tarihlerden itibaren gerçekleştiğini iddia etmektedir. Kocacık, a.g.m., 1980, 166-167; Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 146-147.

³⁶⁶ Fratantuono, a.g.e., 2016, 80.

(metruke) ve mevat³⁶⁷ (kullanıma dönüştürülebilir ölü araziler) arazileri de sıklıkla kullandı.

“... Vaktiyle hanesi çok olup da mu’ahharan harab olmuş veyahud zaten hanesi az bulunan karyelere muhacir yerleşdirilecek olmağla işbu muhacirler için tedarik olunacak arazi bahsinde bir karyenin ahval-i maziye ve haliyesi idare komisyonları ve şubeleri ve meclis-i idare-i vilayet ve liva ve kaza marifetleriyle bi'l-etraf tahkik ve tedkik olunarak sahipsiz veyahud hali olduğu tahakkuk eden yerlerin muhacirin-i mevcudenin beher nüfusuna arazinin kuvve-i...”³⁶⁸

Göçmen yerleşimi için kullanılan bu arazilerde doğrudan bir tarımsal artış yaşanmamışsa da bu arazilerde gerçekleştirilen göçmen yerleşimi 1858 yılında yürürlüğe konulan Arazi Kanunnamesi’nin imparatorluk topraklarında hızlı bir şekilde uygulanmasını olanaklı kıldı. Arazi Kanunnamesi’nin imparatorluğa üç yıl boyunca ekilmeyen araziye ve reayanın işlettiği ama tapuya kaydettirmediği toprağa el koyma hakkı vermesi, bu topraklar üzerindeki geleneksel hak talepleri olan grupların taleplerini gayrimeşru hale getirdi. Bu bağlamda arazi üzerinde hak iddia etmenin birinci önceliğinin göçmen yerleşiminde olduğu gibi arazi kullanımıyla çerçevelenmesi, imparatorluk topraklarında ekimi teşvik edici bir faktör oldu.³⁶⁹

³⁶⁷ Bataklıkları kurutmak veya herhangi bir araziye temizleyerek (tathîr) ekilebilir bir araziye dönüştürmek ekonomik olarak maliyetliydi. Osmanlı İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyılın sonlarında göçmen yerleşiminde karşılaştığı arazi kıtlığını aşmak, tarımsal üretim için yeni araziler açmak için bataklıklar gibi ölü arazileri kullanılabilir arazilere dönüştürmeye çalıştı. Bu tip bölgeler topraksız gruplara verilerek arazinin ıslahı gerçekleştirildi. Örneğin 1892 yılında Manyas Gölü yakınlarındaki bataklıkları kurutan grup, bataklıklardan 2.179 dönüm arazi elde ederek 565 kişi arasında dağıttı. Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 138; Gratien, Osmanlı yerleşim deneyiminin emperyal rekabet ve kapitalizmin yayılması tarafından yönlendirildiğini ve çoğu zaman zorlayıcı ve sömürüye dayalı düzenlemelerini medeniyet ve modernlik fikirleriyle meşrulaştırdığını iddia etmektedir. Bu bağlamda imparatorluk erken modern dönemde kırsal yerleşimciler için büyük bir endişe kaynağı olan ve yerleşim kalıplarını etkileyen sıtmaya rağmen Çukurova bölgesinde yürütülen göçmen yerleşimin Osmanlı kırsalının doğasını değiştirmeye yönelik kasıtlı bir girişimin ürünü olduğunu ve Osmanlı’nın göçmenleri sıtmanın görüldüğü bölgelere bilinçli bir şekilde yerleştirdiğini belirtmektedir. Öte yandan bataklıkların kurutulmasıyla göçmen yerleşimine ve tarımsal üretime uygun arazilerin elde edileceği ve bu arazilerin adil bir şekilde dağıtılacağı amaçlanırken Çukurova bölgesinde tam tersi bir durum söz konusu oldu. Yerleşim yeri olarak belirlenen sıtmaya meyilli bölgelerde sıtma ile mücadelede izlenen politikaların bu bölgelerde büyük toprak sahipliğini neden olduğunu belirtmektedir. Gratien, a.g.m., 2017, 583-604.

³⁶⁸ COA.A.RES, 1/41, 2 Safer 1295 (5 Şubat 1878).

³⁶⁹ Bu durum göçebe ve yarı-göçebe toplulukların hayvanlarını otlatmak için kullandıkları meralar üzerindeki geleneksel haklarını sürdürürebilmek için bu arazileri tarıma açmasına neden oldu. Böylelikle bu gruplar zamanla göçebe yaşam şeklini terk edip yerleşik hayata geçmeye başladı. Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003.

4. UZUNYAYLA'DA İSKÂN: GÖÇEBELER, YERLİLER VE GÖÇMENLER

4.1. Uzunyayla Coğrafyası

Uzunyayla, deniz seviyesinden 1550-1630 metre yükseklikte, Doğu Toros sıradağlarının kuzeyine doğru uzanan, dört tarafı 1800-2700 metreye ulaşan dağlarla çevrili bir yayladır. Bölgenin sınırları batıda ve güneyinde 700-900 metre nispi yüksekliğinde Hınzır, Kepekli, Şirvan, Göğdeli ve Tahtalı Dağları ile doğuda 300-500 metre yüksekliğinde Gürün Dağları, kuzeyde ise 200-250 metre ile Şarkışla Dağları ile çevrilidir.³⁷⁰ Etrafının yüksekliklerle çevrili olmasından kaynaklı olarak havza görünümünde olan Uzunyayla bölgesi yer üstü kaynakları bakımından da zengindir. Seyhan Nehrinin önemli kollarından olan Zamantı Nehri kaynağını Uzunyayla'nın batı kısmından alarak Pınarbaşı'ndan geçerek güneyde Tahtalı Dağları'nın batısına ve Ala Dağları'nın doğusundan Seyhan Nehrine bağlanır.³⁷¹ Bölgenin bitki örtüsü yüksek ve alçak kesimlerde farklılık göstermektedir. Etrafı çevreleyen Tahtalı ve Gövdeli Dağlarında ardıç, çam, karamukçalı ve fidanlıklardan meydana gelen fundalıklar doğal bitki örtüsünü oluştururken iç kısımlarda ormanlar ve Kepekli ve Hınzır Dağlarının kuytu yerleri ile doğuda Gürün dağlarında yer yer çalılıklar veya orman kalıntıları ile beraber kevenlikler bölgenin doğal bitki örtüsünü oluşturmaktadır. Bu çeşitlilikle birlikte Uzunyayla'nın yüksek düzlüklerde yer alan otluklar ile dere boylarında uzanan çayırliklar bölgenin ana bitki örtüsünü oluşturur.³⁷²

Uzunyayla platosunun deniz seviyesinden yüksek ve etrafının yüksekliklerle çevrili olması bölgede sert bir iklimin hâkim olmasına neden olmaktadır. Kış mevsiminde şiddetli soğukların yaşandığı ve yazların ise serin geçtiği bölgedeki sert iklim koşullarının varlığı hem Osmanlı döneminde hem de günümüzde bölgede yerleşim yerleri arasındaki iletişimi olanaksız kılmakta ve bölgeyi dışardan gelenler için neredeyse geçilmez bir hale getirmektedir. Bölgenin sert iklim koşulları bölgenin on dokuzuncu yüzyılın ortalarında neden önemli bir yerleşik nüfustan yoksun olduğunu kısmen açıklamaktadır.³⁷³ Bölgedeki yerleşim yerlerinin büyük çoğunluğu ise göçebe

³⁷⁰ İzbirak, R. (1945). *Uzunyayla'da Coğrafya Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 272.

³⁷¹ İzbirak, a.g.e., 1945, 273; Miyazawa, E. (2001). *Memory Politics: Circassians of Uzunyayla, Turkey*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Londra: University of London.

³⁷² İzbirak, a.g.e., 1945, 273.

³⁷³ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 201.

ve yarı göçebe unsurlar tarafından kışlak olarak kullanılmaktaydı.³⁷⁴ Bölgenin arazi ve iklim özellikleri temel ekonomik faaliyetler üzerinde de belirleyici olmaktadır. Tarım ve hayvancılık temel ekonomik faaliyetler iken özellikle at yetiştiriciliğinde bölgeyi imparatorluk çapında eşsiz kılmaktaydı:

“Vilayetin her tarafında az çok bâr-gir yetiştirilmektedir. Fakat Aziziye Kazası bu hususda bu mevki imtiyazı haizdir. Hergeleler yazın kazanın vâsi yaylalarında ve kışın oraya münasebet-i mevkiiyesi bulunan Çukurova (Adana Vilâyeti dâhilinde) yahud Amik ovada (Halep Vilâyetinde) ra’y edilmektedir. Otuz bin raddesinde tahmin olunan Aziziye atları Kafkas cinsine mensubdur ki bu cins, açlığa ve meşakkate tahammülü ile marufdur. Aziziye’nin atlarında iki kusur vardır. Birisi tenâsüb-i endâmca o kadar matlûbe muvâfık olmamaları, ikincisi de pek yabanî olarak büyütüldüklerinden bi’l-âhare terbiyeye ve ahıra güç alışabilmeleridir. Bununla beraber Asâkir-i Şâhâne süvari alayları için Aziziye’den epeyce at alınmakta ve netâic-i hasıla gittikçe daha memnuniyet-bahş bir terakki göstermektedir. Eğer layıkıyla aygır tedârik ve intihabına ve hayvanatın usul-ı terbiyesine biraz daha dikkat ve himmet edebilecek olursa kuvvet ve cüssece mümtaz bulunan Aziziye kısıraklarının pek güzel ve değerli atlar vücuda getireceği ve at yetiştirmek hususunda bu kazanın Irak’dan sonra Memâlik-Şâhânede birincilik derecesini ihrâz edeceği muhakkaktır.”³⁷⁵

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra Kafkasya’dan yaşanan zorunlu göç ile Osmanlı topraklarına gelenlerin Uzunyayla bölgesine iskân edilmesi bölgede önemli bir dönüşüme neden oldu. Bölgenin sahip olduğu coğrafi ve iklim özelliklerinin Kuzey-Orta Kafkasya’daki Kabardey platolarına olan benzerliği Kuzey Kafkasyalı göçmenler açısından yerleşim için önemli bir tercih sebebi olarak değerlendirildi.³⁷⁶ Bu durum bölgeyi yoğun Kafkas göçmen yerleşimi halini getirdi. Ayrıca imparatorluğun farklı bölgelerinde izlenen iskân politikasının aksine bölgede toplu yerleşimlerin³⁷⁷ gerçekleşmesine izin verilmesi yerleşimcilerin sosyal ve kültürel

³⁷⁴ Canpolat F.A. ve Hayli S. (2017), “Pınarbaşı İlçesinde (Kayseri), Nüfusun Gelişimi”, *ZfWT*, 9 (2), 187.

³⁷⁵ Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1325 (1907), 188-189.

³⁷⁶ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 201.

³⁷⁷ Osmanlı İmparatorluğu 1863-1864 yılları arasında meydana gelen kitlesel göçlerden sonra göçmenler için uygun boş arazi bulma sıkıntısının baş göstermesi ve göçmenlerin neden olduğu sosyal sorunlardan dolayı önceki dönemde büyük Kafkasyalı grupları toplu olarak yerleşim uygulamasından tedrici olarak uzaklaşmaya başladı. İmparatorluk 31 Ağustos 1868 tarihinden sonra göçmenlerin “müteferrikan” yerleştirilmelerini ve göçmenlerin neden olduğu asayiş problemlerin önlenmesi görevini Dördüncü Ordu Komutanlığı’na verdi. İmparatorluk merkezi bu uygulama ile göçmenlerin geleneksel liderleri ile olan bağları zayıflatmayı göçmenleri en kısa sürede üretici konuma geçen ve yasalara uyan tebaaya dönüştürmeyi amaçlamaktaydı. Chochiev, G. (2016), “General Musa Kunduhov’un Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Hayatı ve Faaliyetlerine İlişkin Bazı Olgular ve Düşünceler”, *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 11-12; 1860 yılı gibi erken bir tarihte de Uzunyayla bölgesinde göçmenlerin toplu olarak iskân edilmemesi gerektiği belirtildi. COA. A.MKT. UM. 425/40, 12 Safer 1277 (30 Ağustos 1860).

yaşamlarına devam etmelerine olanak tanıdı. Bu durum daha sonraları bölgenin “Küçük Kafkasya” olarak adlandırılmasına sebep olacaktı.³⁷⁸ Bölgedeki yoğun göçmen yerleşimi kendi kültürlerini büyük ölçüde korumalarına olanak tanırken Osmanlı kırsalındaki idari yapılanmada da etkili olmalarına neden oldu. Göçmenler merkezden atanan görevlilerle olan ilişkilerinde, kendilerine karşı olumsuz davranış sergileyen görevlilerin değiştirilmesinde ve yerine kendileri ile daha iyi ilişkiler sürdüren kişilerin atanmasında etkili olurlarken³⁷⁹, imparatorluk merkezi de vasıflı memurların görevlendirilmesi ve “*mütehayyizan ve müntahab ümeradan*” olan göçmenlerin yerel yönetimlerde aktif olarak yer almalarını dile getirmekteydi. Merkezin, imparatorluğun diğer bölgelerindeki göçmen yerleşiminden farklı olarak, Uzunyayla’da uyguladığı bu yöntemin ileride diğer Kafkas göçmenlerinin yönetilmesinde örnek teşkil edeceği düşünülmekteydi.³⁸⁰

1860 yılında Uzunyayla, Sivas’ın Kayseri kazasına bağlı bir bölge iken 1864 Vilayet Kanunu’ndan sonra Kayseri’nin Ankara Vilayeti’ne bağlanması sonucunda Uzunyayla Sivas Vilayeti’ne bağlandı. Dağlık bir araziye sahip olan bölge Sivas il merkezine kuzeyde yüz milden fazla uzaktaydı. Yirminci yüzyılın başlarında Uzunyayla’dan Sivas’a yolculuk üç gün sürmekteydi.³⁸¹

4.2. Göçmenlerin Uzunyayla’ya İskânı

Osmanlı İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren uyguladığı iskân politikasının gereği olarak imparatorluk topraklarına gelen göçmenleri yoğunluklu olarak Rumeli’ye bölgedeki topluluklar açısından denge oluşturmak ve

³⁷⁸ Karataş, a.g.e., 2012, 2; Kuzey Kafkasyalı göçmenler göçlerinin ilk yıllarında yerleşime tabi tutulduğu Uzunyayla’da bölgenin sunduğu olanakları kullanarak göç etmek zorunda kaldıkları sosyo-kültürel ortamı yeniden inşa ettiler. Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin özellikle de Çerkeslerin anavatanlarına benzer yerleşimler ve sosyo-kültürel ortamlar inşa etmelerine rağmen geldikleri bölgeyi anavatan olarak kabul etmediler. Bu durum geldikleri yerin yönetimlerinin uyguladığı dışlayıcı politikadan ziyade geleneksel diasporaların ortak özelliklerinden biri olan travmatik birtakım etnik, kültürel, dinsel veya politik nedenlerle anavatanlarını terk etmek zorunda bırakılmış olmalarının verdiği psiko-sosyal yıkıntı üzerine inşa ettikleri güçlü sembolik anavatan algısının yüzlerce yıl kuşaktan kuşağa aktarımından kaynaklanmaktadır. Kaya, A. (2011). *Türkiye’de Çerkesler-Diasporada Geleniğin Yeniden İcadı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 149.

³⁷⁹ COA. İ. DH. 757/61792, 27 Şevval 1294 (4 Kasım 1877); COA. İ. DH. 803/65103, 25 Cemazeyilevvel 1297 (5 Mayıs 1880); Yıldız, B. Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, Uzunyayla’da Çerkes İskânı Üzerine Bazı Notlar ve Örnek İki Köyün 1960’lardaki Etnolojik Tahlili; Anzurey ve Aslanhable, erişim: 12.02.2024, https://www.kafdav.org.tr/documents/anzurey_aslanhable_kafdav.pdf

³⁸⁰ Chochiev, a.g.m., 2016, 11.

³⁸¹ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 201.

askeri amaçlar çerçevesinde bir yerleşim politikası uyguladı. Ancak göçlerin kitleselleşmesine bağlı olarak yerleşim için gerekli arazinin yetersizliği ve daha sonrasında imparatorluğun Rumeli'deki toprak kayıplarına bağlı olarak bir yeniden yerinden edilmenin gerçekleşmesi ile Anadolu, Suriye ve Ürdün bölgeleri göçmenler için yeni iskân bölgeleri haline geldi.³⁸² Örneğin, kitlesel göçlerin yaşandığı 1860-1865 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden 600 bin Çerkes göçmenin 175 bini Rumeli'ye, 30 bini Ürdün-Şam- Halep bölgesine, geriye kalan 400 bini ise Anadolu'ya iskân ettirildi.³⁸³ Anadolu'ya yerleştirilen göçmenlerin çoğu öncelikle Trabzon, Samsun ve Sinop gibi kıyı bölgeleri olmak üzere Kocaeli, Adapazarı, Balıkesir, Bursa, Sivas, Tokat, Amasya ve Eskişehir'e yoğun olarak yerleştirildiler³⁸⁴ ve imparatorluk topraklarına gelen göçmenlerin yüzde 95'i kırsalda iskân edildi.³⁸⁵ Öte yandan Sivas-Uzunyayla, Adana-Çukurova, Muğla-Polat Ova gibi bölgeler sahip oldukları geniş arazi sebebiyle yoğun göçmen yerleşimin gerçekleştiği ve kırsal alanda önemli dönüşümlerin gerçekleştiği bölgelerdi.³⁸⁶

İmparatorluk Kafkas göçmenlerini tıpkı Rumeli'de olduğu gibi Anadolu'da da demografik açıdan bir denge oluşturacak şekilde yerleşime tabi tuttu. Samsun'dan başlayıp Sinop, Amasya, Çorum, Yozgat, Sivas, Kayseri, Maraş ve Adana'ya kadar uzanan Anadolu'yu kuzeyden güneye ikiye bölen bir şerit üzerinde gerçekleştirilen göçmen yerleşimi ile Anadolu'da yerleşik toplum olan Rumlar ile Ermeniler arasında bir tampon bölge oluşturuldu. Bu yerleşim uygulaması ile imparatorluktaki farklı etnik ve dini gruplar arasında olası bir çatışmanın önlenmesi ve iç güvenliğin temini amaçlandı.³⁸⁷ Göçmenlerin Anadolu'ya iskânları sırasında geniş ve boş araziye sahip olan Sivas Vilayeti de yoğun göçmen yerleşiminin gerçekleştiği bölgelerdendi. Özellikle Uzunyayla bölgesinin göçmenlere vaat ettiği boş topraklar göçmen yerleşimi açısından muazzam olanaklar sunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu sahip olduğu boş arazilere göçmenleri yerleştirerek bu arazilerde tarımsal üretiminin gerçekleşmesini

³⁸² Saydam, a.g.e., 2010, 124.

³⁸³ Kocacık F. ve Eser, M. (2010). "Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler (Sivas İli Örneği)", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2 (1), 190.

³⁸⁴ Kocacık ve Eser, a.g.m., 2010, 191; Özel, a.g.m., 2010, 478-479 .

³⁸⁵ Yüksel, H. (1994). "Kafkas Göçmen Vakıfları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 5, 480.

³⁸⁶ Saydam, a.g.e., 2010, 121.

³⁸⁷ Yel, S. ve Gündüz, A. (2008). " XIX. Yüzyılda Çarlık Rusya'sının Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyaylaya Yerleştirilmeleri (1860-1865)", *Turkish Studies*, 3 (4), 961.

amaçlarken bir yandan da Uzunyayla gibi yerleşik topluluklardan yoksun daha çok göçebe ve yarı göçebe unsurlar tarafından yaylak olarak kullanılan arazilerde göçebe unsurların hareketliliğini kontrol altına alarak araziden ekonomik açıdan yararlanmayı amaçlamaktaydı.³⁸⁸ İmparatorluk merkezi Uzunyayla bölgesinde “*arzu olunan hal-i ümran ve asayişin devam ve bekası eşkıya-yı aşayirin mezkûr yaylaya men’-i*”ni sağlamak için bölgeyi göçmenler için yerleşim bölgesi olarak belirledi ve göçmen yerleşiminin gerekliliğini şu şekilde ifade etti:

“...Sivas eyaleti dâhilinde kâin Uzunyayla nam mahalle gönderilmiş olan muhacirinin husul-i iva ve iskânları ile saye-i meali-vaye-i hazret-i padişahide oraca arzu olunan hal-ümran ve asayişin devam ve bekası eşkıya-yı aşayirin mezkûr yaylaya men’-i uburu zımnında ibtida-i turuk ve meabirin sedd ü bend olunmasına ve bu dahi lüzumu miktar asakir-i muntazama-i şahane ve cünud-ı muvazzafa sevk ve ikamesine mütevakıf olup bunun için evvel emirde Anadolu Ordu-yı Hümayunu müşiri ve elviye-i mütecavire vali ve mutasarrıfları paşalar hazeratı ile muhabere ve kuvve-i zabitanın suret-i tertib ve idaresi müteferriatı mahallince bi’l-etraf mülahaza olunduktan sonra...”³⁸⁹

Göçün yoğun yaşanmaya başladığı ilk yıllarda göçebe unsurların kullandığı yaylak ve mera alanlarını göçmen yerleşimine açmak şüphesiz imparatorluk merkezine nüfusun yönetimine dair önemli fırsatlar sunmaktaydı. Uzunyayla gibi yerleşimin nadir olduğu ve çoğunlukla göçebe unsurlar tarafından mevsimsel olarak kullanılan araziye göçmen yerleşimine açmak bir yandan göçmen yerleşimi için uygun ekilebilir arazi sorununun çözümünü sağlarken öte yandan arazinin imparatorluk merkezi tarafından denetim altına alınması imkânını sağladı. İmparatorluk merkezinin bölgeye göçmen yerleşimi imparatorluğun özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha sistemli bir şekilde uygulanan göçebe unsurları yerleşikleştirme politikasının bir parçasıydı. Uzunyayla bölgesine göçmenlerin yerleşimi ile arazinin göçebe unsurlar tarafından mevsimsel olarak kullanımına son verilmesi, arazinin tarımsal üretime

³⁸⁸ Uzunyayla bölgesinde göçmenlerin iskân edilmesi ile çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi planlanmaktaydı. Bu durum yetkililer tarafında şu şekilde ifade edildi: “...Bazı ıslahat ve imarata ve muhacirinin itmam-ı iskânlarıyla emr-i ziraata tergibleri gibi hususata bakılmak üzere Aziziye ve Tonus kaymakamlıkları dâhilinde bulunan nevahiye azimet olunmuştu Havali-i merkumede ekser-i mahallerin dut ve cehri ve boya ve afyon için susam ve penbe garsı ve ziraata kabil ve müstaid oldukları görülerek ve sekene ve ahalisine tasrifat ve teşvikat-ı mukteziye icra kılınarak civarlarında bulunan mahallerden dut ve Kayseriye ve Tokattan cehri ve Mamuratü’l-Azizden penbe ve Emlak nahiyesinden boya ve susam fidan ve tohumları celbiyle hemen garsı ve ziraata ibtidar ve nezaret-i mütemadiyenin icrası kaymakam ve müdürlere tavsiye ve tizkar olunmuş...”, COA. İ. DH 591/41101, 5 Zilhicce 1285 (19 Mart 1869).

³⁸⁹ COA. A. MKT. UM. 471/84 2 Zilkade 1277 (12 Mayıs 1861); COA. A.MKT. MHM. 204/74, 21 Cemazeyilahir 1277 (Ocak 1861).

açılması ve bölgede göçebe unsurların yarattığı asayişsizliğin sonlandırılması amaçlandı.

Bölgeye gönderilen göçmenler tıpkı imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi 1856 yılında çıkarılan Silistre Talimatnamesi'nde belirtilen esaslar çerçevesinde iskân edildi.³⁹⁰ İskân edilen göçmenlere ekip biçimleri için verilen arazilerin büyük bir oranını vakıf arazileri bir kısmı ise miri veya köylülerin göçmenlere bağışladığı araziler oluşturmaktaydı. Örneğin, Ankara Sancağı'na bağlı bulunan kazaların köylerine iskân edilen göçmenlere verilen 10.534 dönüm arazinin %75'i çeşitli vakıflar, %15.90'ı miri ve %9.09'u da köylüler tarafından bağışlanan arazilerden oluşmaktaydı.³⁹¹ Atik Valide Sultan Evkafı'nda bulunan Uzunyayla arazisi de vakıf statüsündeki bir araziydi. Bu bölgede göçmen yerleşimiyle oluşturulacak kırsal yerleşim için göçmenlere ücretsiz olarak arazi verildi:

“...Sivas Sancağı'nda Uzun Yayla arâzisi Haremeyn-i Muhteremeyn Hazînesi'nden mazbût evkâfdan bulunduğundan iskân olunmakda olan muhâcirîne verilecek arâzide teşekkül edecek kasaba ve kariyye hânelerinin icâreteyn sûretiyle veyâhûd bu arsaların münâsib mikdâr mukâta'a ve icâre ta'yîn ile ebniye sâhiblerinin mülkü olmak üzere bi't-tefvîz taraf-ı vakıfdan temessük i'tâsı istîzânına dâ'ir Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Behiyyesi'nin takrîri üzerine Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'den kaleme alınan mazbata melfûfuyla berâber manzûr-ı âlî-i hazret-i pâdişâhî buyurulmak için arz ve takdîm kılındı me'âlinden müstebân olduğu vechile Arâzi Kânûnnâmesi hükmünce icâreteyn ile arâzi tefvîzi hilâf-ı nizâm ve usûl olacağı cihetle o sûret câ'iz olmayacağından şikk-ı sâniye ve yapılan ta'limât ahkâmına tevfiken muhâcirîn-i merkûmeye verilecek arâzinin mukâta'a ve icâre tahsîsi ve meccânen temessük i'tâsı ile tefvîz edilmesi zımında...”³⁹²

Bunun yanı sıra bölgede tımara tabi olan arazilere ise göçebe unsurlar yerleştirildi. Bölgede iskâna tabi tutulan göçmen ve göçebe unsurlar arasındaki yerleşim sınırları belirlenip iki topluluk arasında arazi üzerinden oluşacak olası anlaşmazlıkların önüne geçilmeye çalışıldı:

“...Pınarbaşı karyesinin dokuz yüz doksan bir tarihinde bazı arazisine bir miktar aşair iskân olduğu ve bunların aded-i ağnam ve bad-ı heva rûsumu Atik Valide Sultan'ın yeni il ve kaza mukataasına tahrir kılınmış ise de karye-i merkumenin havi ve müstemil olduğu arazisi tımar dâhilinde arazi-i miriyyeden idüğü

³⁹⁰ Eren, a.g.e., 1997, 41-49; Saydam, a.g.e., 2010, 119.

³⁹¹ Yüksel, a.g.m., 1994, 480.

³⁹² COA. İ. MVL. 452/20210, 22 Safer 1278 (29 Ağustos 1861); COA. A. MKT. MVL. 131/13, 14 Safer 1278 (21 Ağustos 1861); COA. MVL. 613/67 15 Muharrem 1278 (23 Temmuz 1861).

tebeyyün etmiş ve bu hale göre karye-i merkumenin hali ve bila sahib bulunan mahallerinin muhacirin-i merkumeye itası...”.³⁹³

Uzunyayla bölgesine göçmen yerleşimi 1859 yılında başladı. 1860 yılına gelindiğinde ise Uzunyayla deniz yoluyla Trabzon ve Samsun limanlarına gelen yüzlerce Kafkasyalının gönderildiği bir bölgeye dönüştü. 1860 yılında 547 Çerkes ve 4 Dağıstanlı, bir yıl sonra ise 1.649 Dağıstanlı, Çeçen, Nogay, Tatar ve Abaza göçmenin kışı Samsuna yakın bölgelerde geçirerek kalıcı yerleşimleri olan Sivas’a gönderilecekleri belirtilmekteydi.³⁹⁴ Kuzey Kafkasya’da yaşayan Çerkes toplulukları kabileler şeklinde yaşamaktaydı. Rusların yayılmacı politikasıyla zorunlu göçe maruz kalan bu gruplar göç etmek zorunda kaldıkları yerlerde önceden olduğu gibi kabile yaşam formlarını devam ettirmek istedi. Göçmen gruplarının bu taleplerinin uygun boş arazilerin bulunmasını gerektirmesi, topluca iskân edilmelerinin imparatorluk merkezi için maliyetli olması ve toplu yerleşimden kaynaklı oluşacak asayiş sorunları gibi sebeplerden dolayı toplu iskân tercih edilen bir durum olmadı. Ayrıca göçmen yerleşiminde özellikle Çerkesler gibi silahlı kabilelerin gruplar halinde yerleşime tabi tutulmamalarına dikkat edildi ve bu grupların silahlarına el konulması, göçmen ailelerin mevcut köylere dağıtılması ve göçmenlerin yerel halkla evlilik gibi temaslarının yerel yetkililer tarafından teşvik edilmesi gibi yöntemlerle göçmenlerin topluluk bağları ve gelenekleri zayıflatılmaya çalışıldı. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu Anadolu’da göçebe unsurlara uyguladığı uygarlık söyleminin benzerini göçmenler için de kullandı. Göçmen yerleşimine dair hazırladıkları raporda görevli yetkililer göçmenlerin ilkel gelenekleri hakkında görüşlerini belirterek, bu geleneklerinden kurtulabilmelerinde göçmenlere uygulayacakları yerleşim modelinin önemli bir işleve sahip olacağını sıklıkla dile getirdiler.³⁹⁵

“...Öyle kabile kabile müctemian yerleşmeleri aşâir ve kabâil-i sâire misüllü ihtimal ki, daha ziyade Devlet-i Aliyyeye ve civarında bulunan ahâliye gavâil ve mazarâtı mucib olacağı muhâcirlerin saltanat-ı seniyyece ve millet-i İslâmiyyece melhûz olan fâideleri ahâil-i i müslime beynine dağılarak kavmiyet-i mahsûsaları terkliğe münkalib olmasıyla ve âdât-ı vahşiyeleri bütün bütün unutturulmasıyla hâsıl olabilib yoksa şu hâlin ileride ziyâde nedâmeti çekileceği ve memâlik-i mahrûsa-i hazret-i mülûkânenin bir çok yerlerinde insîlâb-ı emniyeti umûmîyeyi ve adem-i nüfûz-u evâmir ve nizâmâ-ı seniyyeyi ve bir çok

³⁹³ COA. A. MKT. UM. 500/86 17 Rebiülevvel 1278 (22 Eylül 1861); COA. MVL. 644/2, 17 Muharrem 1279 (15 Temmuz 1862); COA. MVL. 649/96, 3 Zilhicce 1279 (22 Mayıs 1863); COA. MVL. 615/70, 28 Safer 1278 (4 Eylül 1861).

³⁹⁴ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 204.

³⁹⁵ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003.

masârif ve meşâgili müstelzim olmakta ve nice zamanlardan beru uğraşılmakta olan eski aşâir ve eyâlâta yeniden daha çetin ve muzır bir takım kabâil ilâve olunmuş olacağı ve bunları kurâyâ dağılmaktan men' eden ümerâ olub onların bir çaresine bakılır ise efrâdının istenilen surette iskânları pek suhûletle husûle geleceği ...”³⁹⁶

Ancak göçmenlerin bu konuda ısrarlarını devam ettirmeleri durumunda göçmen gruplarının ileri gelenlerinin ikna edilmeye çalışılması istendi. Eğer ikna edilmezler ise durumun başka türlü çözümünün gerçekleşmesi gerektiği belirtildi:

“...Rumeli'ye gitmek istemeyecekleri melhûz olduğuna binâen Konya ve Ankara ve Sivas havâlisinde iskânları münasib olup fakat bunlar kabile kabile olarak hey'et-i mecmû'alarıyla iskân olunmalarını taleb ve istidâ etmekde ve ol mikdâr nüfusu idare edecek arazi-i hâliye bulunmasında müşkilât görülmekde olduğundan bunların hâl-i mevki'e göre birbirleriyle şiddet-i karabetleri olan familyaları birleştirilerek mevâki'-i münasibeye müteferrikan yerleştirilmeleri masrafca dahi ehveniyeti mûcib olacağından ol bâbda merkûmların ikna ve irzâlarına bir daha himmet olunması ve yine muvâfakat etmedikleri halde artık hey'et-i mecmû'alarıyla tavtin olunmaları çaresine bakılması...”³⁹⁷

Toplu yerleşimin yol açtığı asayiş sorunlarına engel olmak için bazı durumlarda aynı etnik yapıya mensup grupların aynı bölgede iskân edilmemelerine dikkat edildi:

“...Canik sancağınca temin-i asayiş için Gürcü muhacirini seramedanından sekiz on kadarının münasib vilayatta iskânı mukteza-yı irade-i seniyyeden idüğüne ve saireye makam-ı sami-i sadaret-penahiye nam-ı Trabzon vilayetine keşide buyrulan 5 Mayıs sene 303 tarihli telgrafnameye mebni bunlardan Sivas'a gönderileceklerin icab eden mahallere yerleştirilmesi hakkında vilayet-i müşarun ileyhadan vuku bulan iş'ar üzerine keyfiyet lazım gelenlere bildirilerek muhacirin-i merkumeden Trabzon vilayetiyle hem-civar olan Niksar kazasında bulunan bir takım eşhas-ı müfsidenin oranın asayişini ihlalden hali kalmamakta olduğundan bahisle bunların dahi aher mahalle nakil ve iskânları hakkında Tokad sancağına cevaben alınan mazbata ile eşhas-ı merkumenin esamisini mübeyyin pusulanın leffiyle eşhas-ı merkumenin kaza-i mezkûrdan kaldırılarak Ankara'ya ve yahud Sivas'ın Gürcüler olmayan ve Trabzon hududundan uzakça bulunan kazalarına nakil ile müteferrikan iskân edildikleri...”³⁹⁸

Uzunyayla bölgesi Çerkes kabilelerinin topluca iskân edilmelerine olanak veren önemli bir iskân bölgesi oldu. Kabardey, Abaza, Abzeh, Hatukoy bölgede iskân edilen Çerkes kabileleriydi. Özellikle Kabardey kabilesinin yoğun olarak iskân edildiği Sivas-Uzunyayla bölgesinde oluşturulan köylerin 34 tanesi Kabardey kabilesinden kişilerin

³⁹⁶ Saydam, a.g.e., 2010, 132.

³⁹⁷ COA. İ. MMS. 16/649, 9 Safer 1276 (7 Eylül 1859); Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2012). *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçler- I*, ed. Kemal Gürülkan, Dr. Ali Osman Çınar, Yusuf İhsan Genç ve Uğurhan Demirbaş, İstanbul, 24-27.

³⁹⁸ COA. DH. MKT. 1438/75, 21 Zilkade 1304 (11 Ağustos 1887).

yaşadığı yerlerdi. Öte yandan bölge Çerkes göçmenlerin yanı sıra Nogay, Dağıstan, Çeçen, Kumuk ve Karaçay gibi diğer Kafkas halkları için de önemli bir iskân bölgesi oldu.³⁹⁹ Orta Anadolu’da önemli bir göçmen yerleşim bölgesi olan Sivas-Uzunyayla bölgesi sahip olduğu boş arazi açısından göçmen yerleşimi için önemli fırsatlar sunuyor olsa da bölgeyi mevsimsel olarak hayvanları için kullanan Afşar aşiretinin varlığı bölgede istenilen ölçüde bir iskân politikasının uygulanması önünde önemli bir engel olarak değerlendirilmekteydi. Bölgeye gelen göçmenlerin iskân işlerini yürütmek ve imparatorluğun daha sistemli bir şekilde uygulamaya başladığı göçebe unsurları yerleştikleştirme politikası çerçevesinde Afşar Aşiretini uygun bölgelerde yerleşik yaşama geçirmek ve bölgedeki olası asayiş olaylarını engellemek için Hafız Paşa görevlendirildi.

“...Afşar aşiretinin iskânı vesair esbab-ı zabitanın istihsalı hususuna bu kere devletlü Hafız Paşa hazretleri tayin buyrulmasının birkaç güne kadar nehy-i azimet olduğundan müşarun ileyhın vüruduna bu kerre Sivas mutasarrıfı ile bi’l-muhabere bir gune uygunsuz vukua getirilmemesine ve aşiret-i merkumenin ref’-i sail-i habasetine itina olunmalıdır.”⁴⁰⁰

Muhacir Komisyonu başkanı Hafız Paşa’nın Anadolu’da Ankara, Konya ve Sivas bölgesinde iskân işlerinin yürütmekle görevlendirilmesi üzerine komisyon başkanlığına Trablusgarp Valisi İzzet Paşa getirildi.⁴⁰¹

Sivas-Uzunyayla bölgesinde göçmen yerleşiminin büyük bir bölümü 1860-1862 yılları arasında gerçekleşti.⁴⁰² Bölge 1864 yılındaki büyük Kafkas göçü sonrasında da Kafkas göçmenleri için önemli bir yerleşim bölgesi olmaya devam etti. Ancak göçün ilk yıllarında gelenleri ile sonrasında gelenler arasında sosyo-ekonomik farklar söz konusuydu. Göçlerin erken dönemleri olan 1859-1862 yılları arasında gelenlerin birçoğu yaşadıkları topraklardan ayrılmadan önce sahip oldukları mülkleri satmayı başardıkları için, 1863-1864’teki kitlesel göç ile gelenlerden ekonomik olarak daha iyi durumdaydı. Örneğin 1864 yılında gelenlerin yalnızca % 10’u kendi nakliye giderlerini karşılayabildi.⁴⁰³ Erken dönemde gerçekleşen göçlerde mülklerini satma fırsatı bulan Çerkes, Abaza, Nogay ve Tatar ileri gelenleri sahip oldukları servetlerini iskân

³⁹⁹ Karataş, a.g.e., 2012, 48-49.

⁴⁰⁰ COA. A. MKT. UM. 478/22, 8 Zilhicce 1277 (17 Haziran 1861); COA. A. MKT. MHM 233/28, 21 Safer 1278 (28 Ağustos 1861).

⁴⁰¹ COA. A. MKT. NZD. 354/52; COA. A. MKT. NZD. 354/71, 22 Zilkade 1277 (1 Haziran 1861).

⁴⁰² Karataş, a.g.e., 2012, 64.

⁴⁰³ Saydam, a.g.e., 2010, 155.

edildikleri bölgelere aktardı. Kafkas kabileleri için önemli bir iskân bölgesi olan Uzunyayla bölgesi de bu servet aktarımının gerçekleştiği bölgelerdendi. Servet sahibi göçmenlerin varlığı imparatorluğun yerleşim maliyetlerini düşüren önemli bir faktördü.⁴⁰⁴ Söz konusu durumda ekonomik olarak iyi koşullarda olan göçmenlerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri imparatorluğa sadece yardıma muhtaç olanlara yardım etme görevini vermekteydi.⁴⁰⁵

Ancak göçlerin kitleselleşmesi ve tahminlerin üzerinde bir nüfusun Osmanlı topraklarına gelmesi imparatorluk hazinesini göçmenlerin ihtiyaçlarını giderme konusunda yetersiz kıldı. Bu koşullar altında imparatorluk merkezi yerli nüfusu göçmenlerin yerleşim sürecine dâhil etti. Kasaba ve köylere göçmen hanelerini dağıtarak yerleşim maliyetini azaltmayı hedefleyen imparatorluk merkezi, yerli ahaliyi göçmenlere gerekli malzemeler tedarik edilinceye kadar göçmenleri istihdam etmede, göçmenler için inşa edilecek evlere yardım etmede sorumlu kılmaktaydı:

“...Muhacirler iktizâsına göre iki suretle iskân olunacaktır. Evvela her karye veyahud kasabaya hâl ve tahammülüne göre bir mikdâr hâne iskân olunacaktır. Bunlardan muhtac-ı iâne olanlar ziraat edevâtı tedârik edinceye kadar ortakcılık ve rencberlik gibi işlerde kullanılarak veyahud ashâb-ı kudret ve fütüvvet taraflarından muâvenet kılınarak îâşeleri esbâbı istihsal kılınacaktır...Sâniyen münasib arazi-i hâliye bulunan mevâkide muhâcirîne mahsus karyeler teşkil olunacaktır işbu kurâda iktizâ eden hanelerin inşasına hemcivar bulunan kurâ ahalişi muâvenet edecektir...”⁴⁰⁶

İskân olunması için Sivas’a gönderilen göçmenlerin masraflarının imparatorluk tarafından karşılanmasının mümkün olmadığı bundan dolayı bölgedeki göçmenlerin

⁴⁰⁴ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 211-212.

⁴⁰⁵ Fratantuono, a.g.e., 2016, 89. Osmanlı İmparatorluğu göçmenlere yönelik katmanlı bir yardım sistemi oluşturdu. Göçmenler imparatorluk topraklarına gelir gelmez isimleri, kökenleri, cinsiyetleri ve ekonomik durumları hakkında ayrıntılı kayıtlar oluşturuldu. Özellikle göçmenlerin ekonomik olarak kategorizasyonu imparatorluk merkezine göçmenlere yapılacak yardımların miktarını veya yapılacak toplam harcamaları karşılamının bir yolunu sunuyordu. Belli bir sermaye ile gelenler için harcama yapılmazken sermayesi olmayanlara kendi kendilerine yeterli hale gelene kadar yardımda bulunuldu. Öte yandan imparatorluğun oluşturduğu yardım sistemi istikrar yaratmada ve yerleşim bölgelerinde beklenmeyen hareketleri azaltmada bir yöntem olarak kullanıldı. İşsizlere veya bekâr kadınlara yardım sağlanması, bu grupların hareketliliğinin devam etme olasılığını azalttı. İstikrarın korunmasına yönelik önleyici eylemlerin yanı sıra özellikle 1878 sonrasında hazırlanan talimatlarda imparatorluk genelinde, özellikle yerleşim sonrasında istenmeyen göçmen hareketini azaltmak için çeşitli önlemler alındı. Örneğin İstanbul’a dönenler ve iskân edildikleri bölgelerden izinsiz olarak hareket edenler, ulaşım, kira ve nakit yardımları iptal edilerek cezalandırıldılar. Fratantuono, a.g.m., 2017, 109-110.

⁴⁰⁶ COA. Y. PRK. KOM. 1/26, Rabiülevvel 1295 (Mart-Nisan 1878); Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2012, 95-99.

köylere ve kasabalara dağıtılması gerektiği belirtildi.⁴⁰⁷ 1860-1864 yılları arasında Sivas'a bağlı kazalarda sakin yerli ahali göçmenlere toplamda 425.715 kuruş yardımda bulundu.⁴⁰⁸ Göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında yerli ahalinin yardımına Uzunyayla bölgesindeki göçmen yerleşimi sırasında da ihtiyaç duyuldu. Göçmenlerin hızlı bir şekilde yerleşmelerini sağlamak için ihtiyaç duyulan hanelerin inşasına Uzunyayla'ya yakın kaza ve köyler önemli katkılarda bulundu. 1860-1861 yılları arasında göçmenler için yapılan 199 hane çevredeki yerli ahalinin yardımları ile inşa edildi.⁴⁰⁹ Yıldızeli kazası ahalisi 36 hane⁴¹⁰, Emlak kazası ahalisi 30 hane, cami ve mektep⁴¹¹, Deliklitaş kazası ahalisi 4 hane⁴¹², Hafik kazası ahalisi 41 hane, cami ve bir mektep⁴¹³, İlikli kazası ahalisi 26 hane⁴¹⁴ ve Gedikçik kazası 32 hane⁴¹⁵ yardım ile Uzunyayla bölgesindeki göçmen yerleşimine katkı sundu.

Göçmenler için kurulacak köylerin sıhhi ve fenni koşullara uygun olması gerektiği belirtildi ve bu köylerde inşa edilecek haneler için planlar çizildi. Tanzimat dönemi şehir planlamasının izlerini taşıyan bu planlar dâhilinde inşa edilen haneler ile mekânın düzenlenmesi de amaçlanmaktaydı.⁴¹⁶ Örneğin 1902 yılında Trablus'ta Giritli göçmenler için çizilen bir köy planında 56.448 metreyi kapsayan ızgaralı bir yerleşim planlandı. Plan 208 ev, 10 dükkân, bir cami, bir okul, bir karakolhane ve beş kuyu ve iki kahvehaneyi kapsamaktaydı. Giritli göçmenler için yapılan hane planlaması topluluk örgütlenmesini de kapsamaktaydı. Evlerin duvarları dörtlü gruplar halinde paylaşılacak şekilde tasarlandı.⁴¹⁷ Böylelikle bireysel göçmen gibi aile de

⁴⁰⁷ COA. A.MKT. MHM. 193/94, 17 Safer 1277 (4 Eylül 1860); COA. A.MKT. NZD. 321/94, 1 Safer 1277 (19 Ağustos 1860).

⁴⁰⁸ Karataş, a.g.e., 2012, 101-102.

⁴⁰⁹ Akay, T. (2009). *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)*.Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 85.

⁴¹⁰ COA. A.MKT. UM. 453/8, 23 Receb 1277 (4 Şubat 1861) ; COA. A.MKT. MHM 211/58, 23 Şaban 1277 (6 Mart 1861); Takvim-i Vekâyi Defa 608/2, 25 Şaban 1277 (8 Mart 1861) ; Göktepe, R. (2007). *Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 26.

⁴¹¹ COA; A.MKT. MHM. 202/24, 27 Cemazeyilevvel 1277 (11 Aralık 1860); Takvim-i Vekâyi, Defa 602/2, 4 Cemaziyelahir 1277 (18 Aralık 1860); Göktepe, a.g.e., 2007, 42; Karataş, a.g.e., 2012, 100.

⁴¹² Takvim-i Vekâyi, Defa 605/2, 6 Recep 1277 (18 Ocak 1861); Göktepe, a.g.e.,2007, 26; Karataş, a.g.e., 2012, 101.

⁴¹³ COA. A.MKT. MHM. 215/88, 12 Şevval 1277 (23 Nisan 1861).

⁴¹⁴ COA. A.MKT. MHM. 203/26, 6 Cemazeyilahir 1277 (20 Aralık 1860) ; Takvim-i Vekâyi, Defa 603/2, 14 Cemaziyelahir 1277 (28 Aralık 1860); Göktepe, a.g.e., 2007, 42.

⁴¹⁵ COA. A.MKT. UM. 430/11, 27 Safer 1277 (14 Eylül 1860).

⁴¹⁶ COA. İ.DH. 460/30579, Muharrem 1277(Ağustos 1860); Saydam, a.g.e., 2010, 100. Dündar, F. (2000), "Balkan Savaşı Sonrasında Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri", Toplumsal Tarih, Ekim, 53.

⁴¹⁷ COA. PLK. P. 6502, 25 Zilhicce 1321 (13 Mart 1904).

standartlaştırılmış ve kategorize edilebilir özelliklerle bir soyutlama haline getirildi. Göçmen köylerinin okul, cami, karakol gibi unsurları barındırması bu yerleşim yerlerini gözetim için gerekli mekânsal düzenlemelerin gerçekleştiği yerleşim birimleri haline dönüştürdü.⁴¹⁸

Göçmenler için kurulan köylerde cami ve okul önemli tamamlayıcı unsurlardı. Dini ve eğitim kurumlarının kurulan köylerin önemli bir bileşeni olmasına neden olan durum bu kurumların topluluk kimliğinin inşasına katkılarından kaynaklanmaktaydı. Bundan dolayı bu yapılar hem imparatorluk merkezi hem de göçmenler tarafından önemli ihtiyaçlar olarak değerlendirilmekteydi. Göçmenler bu ihtiyaçlarını resmi kurumlara dilekçelerle iletmekte ve bu dilekçelerde cami veya okul inşa etmenin toplum için gerekli olduğunu, yerine getirmeleri gereken dini görevleri belirtmekle birlikte bu yapılarının eksikliğinin yol açtığı medeniyet kaygılarını vurguladılar:

“...muhâcirin-i merkumenin esbâb-ı iskâniyyesinde ve levazım-ı temeddün ve terbiyelerinde vuku bulan müsâmahât sebebiyle acz ve zarûretleri henüz mübeddel-i vüs‘at ve refah olamadığından bunlara akib-i iskânda tahsis kılınmış olan arazinin nisbet-i muhakka ve mu‘tedile tahtında taksîmi ve ihtiyâcât-ı medeniyye ve dîniyyelerine hizmet edecek vesâitin vaz‘ ve istikmâli gibi tedâbir-i esâsiyyeyi...”⁴¹⁹

İmparatorluk merkezi açısından dini ve eğitim kurumları sadık ve üretken tebaalar yaratma ve siyasi entegrasyon için önemli işleve sahipken göçmen grupları açısında da kendi kültürlerini ve kimliklerini sürdürmenin yolu olarak değerlendirilmekteydi. Dini ve eğitim kurumlarının bu derece önemli bir işleve sahip olması bu yapıları göçmenler için inşa edilen kasaba ve köylerin önemli bir parçası haline dönüştürdü:

Otuz Birinci Madde: “Muhacirin-i merkumenin kâffesinin mutlaka kura-yı kadimeye veyahut müceddeden inşa olunacak köylere yerleştirilmeleri lazım gelmeyip şehir ve kasaba kenar ve civarlarında hâli arazi olduğu halde oralarda

⁴¹⁸ Fratantuono, a.g.e., 2016, 99-100.

⁴¹⁹ COA. İ.MMS. 38/1590, 16 Şevval 1286(19 Ocak 1870) ; Chochiev, G. (2007), “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kuzey Kafkas Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanmasına Dair Bazı Görüşler (Göçmenlerin Otoriteye Başvuruları)”, *Kebikeç*, 23, 438-439; Benzer örnekler için bkz.: “...muhacirler iskân olunarak karye teşkil eylemiş olduğu halde henüz cami-i şerif ve mekteb yapılmamasıyla ahali salat-ul-eid ve cumaye edevat ve çocukları tahsil-i ilim ve ma’rifetten mahrum bulundukları beyanına orada bir cami-i şerif ve bir mekteb inşası istidasına dair ahali merkumadan Süleyman bin İbrahim imzasıyla huzur-i ali-i sadaret-penahiye bil-takdim tevdi buyurulan arzuhal...”, COA. DH. MKT. 2393/69, 26 Rebiyülahir 1318 (23 August 1900) akt. Fratantuono, a.g.e., 2016, 204; Aynı şekilde Karesi Vilayeti Fart nahiyesindeki Hamidiye karyesinde sakin Çerkes göçmenler 1884 yılında gönderdikleri dilekçede Çerkes dilini ve modern bilimleri öğretecek bir öğretmen istediklerini iletiler. akt. Somel, S.A. (2015). *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)-İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları, 292.

muḥacir iskân ve îvâ ve başlıca yapılan köylerde birer mescid ve birer mekteb inşâ kılınacaktır.”⁴²⁰

Kabileler halinde Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin arasında çoğunlukla ulemadan kişiler de bulunmaktaydı. Bu kişiler yerleşime tabi tutuldukları yerlerde çoğunlukla imparatorluk merkezi tarafından bölgede oluşturulan dini yapılarda görevlendirildi.⁴²¹ Böylelikle bu kişilerin grupları içerisindeki konumlarını daha fazla güçlendirerek göçmen gruplarının kontrolü ve gruplar üzerinde önemli oranda etkili olan bu kişilerin dini kurumlar üzerinden taşra seçkinlerine entegre edilmeleri sağlandı.⁴²²

1859 yılı gibi erken bir tarihte göçmen yerleşimine açılan Uzunyayla bölgesinde ne kadar göçmenin sevk ve iskân edildiği tam olarak belirlemek mümkün olmasa da bölgeye iskân edilen göçmen nüfusunun büyük bir oranını 1860-1862 yılları arasında bölgeye yerleştirildiği bilinmektedir.⁴²³ Bölgedeki göçmen nüfus 1862 yılının başlarında yaklaşık olarak 10.000'nin üzerindeydi.⁴²⁴ 1860'larda kitlesel göçlerin yaşandığı dönemde önemli bir göçmen yerleşim bölgesi olan Uzunyayla bölgesi bu özelliğini daha sonra da korudu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında gerçekleşen göçlerle Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerden Sivas'a gönderilen 13.472⁴²⁵ nüfusun bir kısmı Aziziye Kazası'na yerleştirildi. Uzunyayla bölgesi yoğun göçmen nüfusu barındırmasına rağmen sonraki yıllarda da imparatorluk merkezi için göçmen yerleşim bölgesi olma özelliğini korudu. 1889 yılında 60 hane ve 1901 yılında ise 24 haneden oluşan 154 nüfus bölgeye iskân edildi.⁴²⁶ Orta Anadolu'da yer alan Uzunyayla bölgesine yerleştirilen göçmen nüfusun miktarı tam olarak tespit edilemese de bölge

⁴²⁰ COA. Y.PRK. DH. 2/93, 29 Zilhicce 1305 (6 Eylül 1888); Talimatnamenin ((Dersaadet Muḥacirin İdaresi Hakkında Talimat) transkripsiyonu için bkz. Eren, a.g.e., 1997, 96-113; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2012, 148-156.

⁴²¹ COA. A. MKT. NZD. 348/63, 4 Şevval 1277 (15 Nisan 1861); COA. A. MKT. MHM. 204/85 (24 Cemaziyelahir 1277 (7 Ocak 1861); COA. A. MKT. MHM. 215/88, 12 Şevval 1277 (23 Nisan 1861).

⁴²² Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 207; Cuthell, a.g.e., 2005, 127-164.

⁴²³ Akay, a.g.e., 2009, 87-88.

⁴²⁴ Habiçoğlu, B. (1993). *Kafkasya'dan Göçler ve Anadolu'ya İskânları*. İstanbul: Nart Yayıncılık, 169; Akay ise 1860-1861 tarihleri arasında Uzunyayla bölgesinde toplamda 41.626 nüfusun iskân edildiğini belirtmektedir. Bölgede iskân edilen nüfus miktarı bölgede inşa edilen 2.193 hane başına temel nüfus olarak 6,7 olarak değerlendirilip bölgedeki toplam göçmen nüfus miktarı tahmin edildi. Akay, a.g.e., 2009, 81-82.

⁴²⁵ 13.472 nüfustan oluşan göçmen grubunun 289'u Nogay Tatarları, 1724 Çerkes, 8.515'i Kars ahalisi, 1.055'i Dağıstanlı, 95'i Erzurum ahalisinden, 1.729'u Rumeli Çerkesleri ve 66'sı Rumeli Müslümanları idi. COA. HR. TO. 258/75, 18 Şubat 1880; Akay, a.g.e., 2009, 88.

⁴²⁶ Erkan, S. (1996). *Kırım ve Kafkasya Göçleri*. Trabzon: Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi, 148-149.

sahip olduğu coğrafi ve iklim koşulları sebebiyle göçmenler tarafından yoğun bir şekilde yerleşim için tercih edilen bir bölge oldu. Kısa bir süre zarfında gerçekleşen yoğun göçmen yerleşimi ile bölge adeta bir Küçük Kafkasya'ya dönüştü.⁴²⁷

4.3. Uzunyayla'da “Küçük Kafkasya'nın” İnşası

4.3.1. Göçmenlerin İkinci Anayurdu “Uzunyayla”

Osmanlı İmparatorluğu'nun kitlesel göçlerin yaşandığı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında göçmen yerleşimi olarak belirlediği alanlardan biri de Uzunyayla bölgesi idi. İmparatorluk merkezi yerleşimin yoğun olmadığı bu bölgeyi göçmen yerleşimine açarak bölgeden ekonomik olarak yararlanmayı, göçebe unsurlar tarafından kullanılan araziye merkezin kontrolüne almayı ve göçebe unsurların mevsimsel hareketliliğinden kaynaklanan asayiş sorunlarına son vermeyi amaçlamaktaydı. Orta Anadolu'da yer alan Uzunyayla bölgesi Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin anavatanları ile olan coğrafi ve iklim benzerliği ve sahip olduğu geniş arazisinin göçmenlerin toplu yerleşimini olanaklı kılması gibi faktörler sonucunda kısa sürede Kuzey Kafkasyalı göçmenler için popüler bir yerleşim bölgesine dönüştü.

İmparatorluk merkezi tarafından göçmen yerleşimi için seçilen Uzunyayla bölgesinde göçmen yerleşimi yalnızca merkezin direktifleri çerçevesinde gerçekleşmedi, Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin ileri gelenleri tarafından da bölge yerleşim için uygun bulunduğundan sonra bölgede göçmen yerleşimi gerçekleşti:

“Ümerâ-yı Çerakiseden bazıları Uzunyayla nam mahalli muayene etmek üzere Sivas'a gelmiş ve yayla-yı mezkûrun Sivas Eyâleti dâhilinde olan mahalleri şimdiden gezdirilmekte bulunmuş olup fakat Afşar aşiretinin birtakımı meskenlerinden firar ile Kaynar ve Pınarbaşı ve Viranşehir ve Sarız nam mahallere gelip eğlenmekte oldukları cihetle ümera-yı mûmâ-ileyhi oraları beğendikleri halde hanelerinin inşasında aşiret-i merkûme tarafından bir güne sarkıntılık vuku bulmak üzere ihtiyaten biraz asker sevki hususunun Anadolu Ordu-yı Hümayun müşiri devletlü paşa hazretlerine Sivas meclisinden iş'arı batelgrafname inha olunmuş ve saye-i merahim-vaye-i hazret-i şahaneye muhacirin haklarında muavenet-i mukteziyenin icrası şahane-i ali icabından bulunmuş olmakla muvafık-ı re'y-i sami-i müsaadeleri buyrulur...”⁴²⁸

⁴²⁷ Karataş, a.g.e., 2012, 2.

⁴²⁸ COA. A. MKT. UM. 403/86, 12 Şevval 1276 (3 Mayıs 1860) (Ek-1]. Bu durum göçmen yerleşiminde yalnızca merkezin direktiflerinin temel belirleyici olma rolünü yeniden sorgulamayı ve göçmenlerin de bu süreçteki failliliğine dikkat çekerken imparatorluğun belirli bir plan dâhilinde bir iskân politikasının varlığına da işaret etmektedir.

Bölge doğrudan iskân edilmek için gönderilen göçmenler için önemli bir yerleşim bölgesi olmanın yanı sıra, yerleştikleri mevcut bölgelere yönelik şikâyetlerini belirten ve yeniden yerleşim için talepte bulunan göçmenler için de önemli bir yerleşim bölgesiydi. İskân edildikleri bölgeden başka bir bölgeye sevkini isteyen göçmenlerin yazdığı dilekçelerin büyük bir bölümünde yeniden yerleşim talebi yerleştikleri arazilerin tarımsal üretim için uygun olmadığı, yeterli arazinin tahsis edilmediği ve yerleştikleri bölgenin ikliminin anavatanlarından farklı olduğu ve bundan dolayı iskân edildikleri bölgeye alışmakta güçlük çektikleri ifade edilerek yeniden yerleşim talepleri gerekçelendirildi. Özellikle yeniden yerleşim talebi içeren dilekçelerde “*mahallenin âb-u havasıyla imtizâc edememek*” ifadesi sıklıkla başvuru bir söylemdi. Örneğin Saruhan sancağına bağlı Güzelhisar kazasında iskân edilen Çerkes göçmenler “...*Güzelhisar kazasının âb ü havasıyla imtizâc edemeyip telef olunmakta olduklarından kendilerinin Uzunyayla ve-yâhûd Erzurum canibine nakl ve iskân...*” edilmelerini talep ettiler.⁴²⁹ Olumsuz iklim koşullarına dair şikâyetlerin büyük bir çoğunluğu Suriye, Halep ve Adana vilayetlerine iskân edilen Kuzey Kafkasyalı göçmenler tarafından gerçekleştirildi.⁴³⁰ Örneğin Adana’ya iskân için sevk edilen 70 hane Kuzey Kafkasyalı göçmenin bölgenin havasına alışamadıklarından geçici olarak Aziziye ilçesinde ve köylerinde misafir edildikleri ve bu göçmenlerin durumlarının daha fazla kötüleşmeden bölgede uygun arazilere iskân edilmeleri istenilmekteydi. Benzer şekilde Adana’ya gönderilen Çerkes göçmenlerinden Hacı Goverli arzuhalinde kendisi ve ailesinin bölgenin “*âb ve havasıyla imtizâc edemediğinden*” ailesiyle birlikte Sivas’a nakillerini istemekteydi.⁴³¹

⁴²⁹ COA. A. MKT. UM. 529/37, 29 Cemazeyilahir 1278 (1 Ocak 1862); COA. A. MKT. UM. 530/71, 5 Recep 1278 (6 Ocak 1862.)

⁴³⁰ Chochiev, a.g.m., 2007, 411; “...Geçen sene Kafkasiyeden memalik-i şahaneye hicretle Adana vilayetine sevk olunmuş olan muhacirinden olup ve duhani havasına binaen orada barınamadıklarından vaki olan istidaları üzerine yetmiş hane olarak güz ibtidalarında vilayet-i aliyyelerine azimetle el-haletü hazihi orada Aziziye kasabasıyla etrafta olan kurada müsafireten ve emr-i iskaniyelerine intizaren ikamet etmekte bulunduklarından ve mütegarrib-i hulul olan ilk bahara kadar emr-i iskânları icra olunduğu surette zaten derece-i nihayeye varmış olan sefalet ve zaruretleri bir kat daha teşeddüd edeceğinden bahisle kasaba-i mezkure civarında mevcut olan arazi-i haliyede tesri-i iskânları muhacirin-i merkume reisi ve vekili Arslan Bey tarafından istida olunmuş...”, COA. DH. MKT. 1929/115, 8 Şaban 1309 (8 Mart 1892).

⁴³¹ COA. A. MKT. DV. 205/74, 9 Rebiülahir 1278 (14 Ekim 1861). Benzer şekilde Edirne’nin iklim koşullarına alışamayan Nogay muhacirleri Sivas’ta bulunun akrabalarının yanına sevk edilmeyi talep ettiler. COA. A. MKT. UM.520/27, 24 Cemazeyilahir 1278 (27 Aralık 1861).Yerleştikleri bölgenin iklimine dair göçmenler tarafından yapılan şikâyetler için bkz. COA. A. MKT. NZD. 371/60, 29 Muharrem 1278 (6 Ağustos 1861); COA. A. MKT. UM. 485/72.

Göçmenlerin yer değiştirme taleplerinin önemli bir diğer gerekçesi de yerleştikleri arazinin tarımsal üretime uygun olmaması veya geçimlerini sağlayacak kadar yeterli arazinin tahsis edilmemesi konuları oluşturmaktaydı. Örneğin iskân edilmek üzere Kastamonu Sancağı'na gönderilen 214 haneden oluşan 1400 Çerkes göçmen nüfusu yazdıkları dilekçelerde bölgede ziraate elverişli arazinin olmamasını gerekçe göstererek akrabalarının da bulunduğu Uzunyayla bölgesine iskânlarını talep ettiler.⁴³² Aynı şekilde iskân için Amasya Sancağı'na gönderilen Çerkes göçmenler de gönderildikleri bölgenin arazisinin ziraate uygun olmadığını dile getirerek Uzunyayla bölgesine sevklerini dile getirdiler.⁴³³

Yeniden yerleşim talebinde bulunan göçmenlerin yazdığı dilekçelerinin büyük bir bölümünde yeniden yerleşim talebi yerleştikleri arazilerin tarımsal üretim için uygun olmadığı, tahsis edilen arazilerin yeterli olmadığı ve yerleştikleri bölgenin ikliminin anavatanlarından farklı olduğu sıklıkla dile getirilen temalardı. Göçmenler bu temalara başvurarak yerleştirilecekleri bölgelerde anavatanlarının fiziksel koşullarını yeniden inşa etmek gibi bir amacının yanı sıra aynı zamanda verdikleri dilekçelerde anavatanlarında sahip oldukları sosyal bağları yeniden inşa etmeyi amaçladılar.⁴³⁴ Örneğin Kayseri'nin Kuzugüdenli ve Sarioğlan kazalarında kalan Hatukoy kabilesinin ileri gelenleri yazdıkları dilekçelerde Uzunyayla bölgesine nakillerini istediler.⁴³⁵ Benzer bir istek Bilecik'te iskân edilen Çerkes Altıkese kabilesinden geldi. Altıkese kabilesi yazdıkları dilekçelerde Uzunyayla'da iskân edilen akrabalarının yanına nakillerini talep ettiler.⁴³⁶ Kastamonu sancağına gönderilen Çerkes göçmenler ise bölgenin arazisini ziraate uygun bulmama gerekçesiyle Uzunyayla'da bulunan akrabalarının yanlarına sevklerini talep ettiler.⁴³⁷

Göçmenlerin iskân edildikleri bölgede aile birleşimini sağlamak için gerçekleştirdikleri bir diğer girişim ise Osmanlı tebaası haline gelen birçok göçmenin imparatorluk merkezine dilekçe göndererek, imparatorluktan hâlâ Kafkasya'da bulunan ve Rus tebaası olan ailelerinin Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmeleri için bir

⁴³² COA. A. MKT. MHM. 219/53, 23 Zilkade 1277 (2 Haziran 1861); COA. A. MKT. MHM. 760/71, 13 Şevval 1277 (24 Nisan 1861).

⁴³³ COA. A. MKT. MHM. 227/51, 16 Muharrem 1278 (24 Temmuz 1861).

⁴³⁴ Fratanuono, a.g.e., 2016, 159.

⁴³⁵ COA. A. MKT. UM, 464/71, 26 Ramazan 1277 (7 Nisan 1861).

⁴³⁶ COA. A. MKT. NZD. 353/100, 9 Zilkade 1277 (19 Mayıs 1861).

⁴³⁷ COA. A. MKT. MHM. 219/53, 23 Zilkade 1277 (2 Haziran 1861); COA. A. MKT. MHM. 760/71, 13 Şevval 1277 (24 Nisan 1861).

talepte bulunmasını rica etmesiydi. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yapılacak göçü sınırlandırdığı bir dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun göçmenlerin bu taleplerini onaylaması halinde, Osmanlı hariciyesi Kafkasya'daki ailelerin göç etme davetini Rus makamlarına iletcek ve böylece ailelerin göç etmesi için Rusya'nın onay süreci hızlandırabilecekti. Uzunyayla'daki farklı etnik gruplardan ve köylerden gelen Kuzey Kafkasyalı göçmenler, aile birleşimini sağlamak için defalarca imparatorluk merkezine dilekçe vererek ailelerinin göç süreçlerini hızlandırmak istediler.⁴³⁸

Uzunyayla bölgesinin sahip olduğu coğrafi ve iklim özellikleri ile aile birleşimine ve toplu yerleşimi olanaklı kılan geniş arazisi nedeniyle imparatorluğun farklı bölgelerinde iskân edilen ancak yerleştirildikleri bölgelerden memnun olmayan göçmenler tarafından yerleşim için yoğun olarak talep edilmesine neden oldu. Göçmenlerin başka bir bölgeye yerleşme talebi arazinin ve iklim şartlarının uygunsuzluğu gibi durumlarla gerekçelendirilmekteydi ve hatta bu iki durum göçmen dilekçelerinde ortak bir söylem haline geldi. Ella Fratantuono, göçmenlerin dilekçelerle yerleştikleri bölgeye dair dile getirdikleri eleştiriler ile yeniden yerleşimin gerçekleşmesini ve yerleşecekleri bölgenin koşullarını imparatorluk merkezi ile müzakere etmede bir yöntem olarak değerlendirmektedir. Bu durum sanılanın aksine, imparatorluğun yürüttüğü iskân politikasında göçmenlerin de en az politikanın uygulayıcısı kadar aktif rol oynadıklarını göstermektedir. Elbette dilekçelerde dile getirilen eleştirilerin genel bir söylem haline dönüşmesi göçmenlerin bu tür zorluklarla karşılaşmadığını dışlamamakla birlikte, onların imparatorluk stratejisi karşısında geliştirdiği taktikler olarak da değerlendirilebilir.⁴³⁹ Öte yandan göçmenlerin yeniden yerleşim talebi için yazdığı dilekçelerde sıklıkla kullandıkları ifadeler imparatorluk merkezi tarafından da kullanıldı. Göçmen yerleşiminden sorumlu muhacir komisyonları göçmen dilekçelerinde kullanılan ifadeleri yerleşim sırasında sorun çıkaran göçmenlere karşı aldıkları tutumlar için mazeret olarak kullandı. Örneğin, İzmit'e yerleştirilen Nogay ileri gelenlerinden Berakay Bey ve kardeşi Hacı Timur yerleşimlerinden kısa bir süre sonra yerleştikleri bölgeden memnun kalmadılar ve ailelerinin mülklerine yerleşmek için anavatanlarına dönmek istediler. Muhacir Komisyonu ise kendilerine yapılan açıklamayı kabul etmeyerek Berakay Bey ve

⁴³⁸ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 212.

⁴³⁹ Fratantuono, a.g.e., 2016, 156-159.

kardeşini yerleştikleri bölgeye uyum sağlayamadıkları gerekçesiyle Amasya'ya yerleştirdi.⁴⁴⁰

Uzunyayla bölgesini bir göçmen yerleşim bölgesine dönüştüren bir diğer faktör ise anavatanlarına dönmek isteyen göçmenlerin gitmelerine izin verilmeyerek Uzunyayla'da iskân edilmeleridir. Göçlerin ilk yıllarından itibaren göçmen geri dönüşleri imparatorluğun prestiji açısından sakıncalı olarak değerlendirilmekteydi. Bundan dolayı gelenlerin anavatanlarını dönmelerine engellemek için ihtiyaçlarının giderilmelerine ve bir an önce iskân edilmelerine öncelik verildi:

“...Mukaddema Dersaadet’e vürud edip li-ecli’l-iva Rumeli ve Anadolu taraflarına sevk ve isra kılman muhacirin kendilerine ita olunan şeylere matlubları vechle nail olamayarak ve bazıları birbirlerinden ayrılmamak için muhteliten tavtin eylemeyi istemeyerek ve birtakımı hane ve arazi ve levazımat-ı harayse tedarik edemeyerek bunlardan ekseri vatan-ı aslilerine ricat etmek üzere gönderilen mahallerden Dersaadet’e vesair sevhale avdet etmekte oldukları cihetle muahharen talimat-ı mahsusa kaleme alınarak hane inşasına ve çift ve tohum misillü tecemmülat-ı felahatlerine lazım gelen masarifin kema fi’s-sabık itasına karar verilerek muhacirin-i merkume be-tekrar geldikleri mahallere iade... meydan-ı perişani ve hüsranda kalmaları layık olmayacağı gibi uğradıkları sefaletin sevk ve sadmesiyle ricatleri dahi Devlet-i Müebbede-i İslamiyye’nin şan-ı celiline tevafuk etmeyeceğinden keyfiyet sair iktiza eden mahallere tavsiye ve işar ve bu bapta olan talimat-ı ahire dahi evvelce lazım gelen yerlere tesyar olunmuş olmakla...”⁴⁴¹ [Ek-2]

İmparatorluktaki koşullardan memnun olmayıp anavatanlarını dönmek isteyenler için Uzunyayla bölgesi önemli bir işleve sahipti. İmparatorluk merkezi geri dönmek isteyenleri Uzunyayla bölgesine yerleştirerek göçmenleri kararlarından vazgeçirmeye çalıştı. Bölgenin yoğun bir Kuzey Kafkasyalı nüfusu barındırması, iklim ve coğrafi özelliklerinin göçmenlerin anavatanlarına olan benzerliği göçmenlerin geri dönüş kararlarından vazgeçmelerinde etkili oldu. Örneğin 1861 yılında anavatanlarına dönmek isteyen Çankırı’daki Munkıt kabilesinin geri dönüşüne izin verilmeyerek Uzunyayla’ya gönderildi ve civar bölgelerde geri dönmek isteyen göçmenler için de Sivas mutasarrıfı yetkilendirilerek geri dönmek isteyenlere izin verilmeyerek Uzunyayla bölgesine iskân edilmeleri istendi.⁴⁴² Aynı şekilde daha önce iskân için

⁴⁴⁰ Cuthell, a.g.e., 2005, 182.

⁴⁴¹ COA. A. MKT. MHM.231/60, 11 Safer 1278 (18 Ağustos 1861).

⁴⁴² Karataş, a.g.e., 2012, 34.

Kütahya'ya gönderilen ve anavatanlarına dönmek isteyen 7 hane ve 30 nüfustan oluşan Kumuk Kabilesi Uzunyayla'ya yerleştirildi.⁴⁴³

Uzunyayla'nın sahip olduğu coğrafi ve iklim özellikleri, toplu yerleşime imkân veren geniş arazisi sayesinde kısa sürede uzak bölgelerdeki Kafkas göçmenleri arasında bile popüler bir yerleşim bölgesi oldu. Örneğin, Varna'ya yerleştirilen Çerkes göçmenler Muhacir Komisyonu'na dilekçe vererek Uzunyayla bölgesine nakillerini istedi.⁴⁴⁴ Uzunyayla'ya özellikle Kuzey Kafkasyalı göçmenler tarafından ilgi duyulması imparatorluğun farklı bölgelerinde iskâna tabi tutulan Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin çeşitli gerekçeler öne sürerek Uzunyayla'da yerleşim talep etmelerine neden oldu. İmparatorluğun farklı bölgelerinden Uzunyayla bölgesine nakilleri kabul edilen göçmenlerin bölgeye nakilleri çoğunlukla bahar ve yaz döneminde gerçekleşti. İmparatorluk merkezi bölgeye naklettiği göçmenleri geldikleri bölge, hane sayısı, nüfusu ve etnik yapısı veya tabi olduğu kabile isimlerini belirterek kayıt altına almaktaydı. İmparatorluğun farklı bölgelerinden Uzunyayla'ya toplamda 1838 hane gönderildi ancak bu hane sayısına ait toplam nüfus belli değildir. Hane sayısı belli olan ve belli olmayan toplam nüfus sayısı yaklaşık olarak 8074 olarak tahmin edilmektedir. Bu toplam nüfusun hane sayısı belli olan nüfus 3074 iken hane sayısı belli olmayan nüfus 5000'dir. Nüfusu belli olmayan hane sayısı ise toplamda 1087'dir. Toplam hane sayısı $1838 - 1087 = 751$ hanenin nüfusu 5000'dir. $5000 : 751 = 6,65$ yani hane başına düşen nüfus sayısı 6,65 olarak ortaya çıkmaktadır. Nüfusu belli olan fakat hane sayısı belli olmayan 3074 nüfusun hane ortalaması olan 6,65 nüfusa bölünmesi ile 462 hane ortaya çıkmaktadır. Böylece toplam hane sayısı $1838 + 462 = 2300$ hane sayısı ile hane başına düşen nüfus sayısı olan 6,65 sayısını çarptığımızda ise 15295 nüfus ortaya çıkmaktadır.⁴⁴⁵

İmparatorluğun farklı bölgelerinde yerleştirilen Kuzey Kafkasyalı göçmenleri çeşitli gerekçeler öne sürerek Uzunyayla bölgesinde yerleşimi talepleri göçün yaşandığı ilk yıllarda arazinin göçmen yerleşimine el verdiği sürece olumlu karşılandı; ancak sonraki dönemlerde bölgede nüfus yoğunluğunun artması nakillerini talep edenlerin isteklerinin reddedilmesine neden oldu. Örneğin Ankara'ya gönderilen Çerkes

⁴⁴³ COA. A. MKT. UM. 481/17, 25 Zilhicce 1277 (4 Temmuz 1861).

⁴⁴⁴ COA. A. MKT. MHM. 337/2, 1 Safer 1282 (26 Haziran 1865).

⁴⁴⁵ Karataş, a.g.e., 2012, 53-57.

kabilelerinden Uzunyayla'ya gitmek isteyenlerin talepleri reddedilerek Uzunyayla'ya gidenlerin miktarının tespit edilmesi istendi:

“...Ankara eyaletinde hali olan mahallere yerleştirilmek üzere ol canibe gönderilen muhacirin-i çerakisenin bir taraftan takım takım Sivas dâhilinde Uzunyayla'ya nakletmekte olduğu Sivas canibinden iş'ar olunup evvelce yazılan kararın haricinde bila irade bir hareket vukuu münasip olmayacağından oraya gönderilen muhacirinin ahar yerlere nakl ettirilmeyerek oralarda hali mahallere iskân ettirilmesi...”⁴⁴⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun Uzunyayla bölgesine göçmen yerleşimini kısıtlamasının bir diğeri sebebi ise yoğunlaşan nüfus miktarının yanı sıra toplu halde iskân edilen göçmenlerin yaratacağı sorunlardan sakınmaktan kaynaklanmaktaydı. Toplu halde iskân edilmeleri göçmenlerin topluluk bağlarını çözülmemesine yol açacağını ve birlikte hareket etme kabiliyetini arttıracığını düşünen imparatorluk, bu durumu yürütmekte olduğu politikalarının bölgede nüfuz etmesini engelleyen önemli bir etmen olarak değerlendirmekteydi.

Uzunyayla bölgesinde imparatorluk topraklarına kitlesel göçler yaşanmadan önce 1859 yılı gibi erken bir tarihte göçmen yerleşimi gerçekleşti. Kitlesel göçlerin yaşandığı 1864 yılına kadar Sivas Vilayeti'ne iskân edilmek üzere yaklaşık olarak 3000 haneye yakın göçmen gönderildi. Yaklaşık 3000 haneye yakın bu göçmenlerden 318 hane ve 2201 nüfus hariç geri kalan göçmen nüfusun hepsi bölgeye iskân edildi. 1859-1864 yılları arasında yoğun göçmen yerleşimin gerçekleştiği Sivas Vilayeti'ne benzer şekilde Uzunyayla bölgesinde de göçmen yerleşimi büyük bir oranı bu yıllara arasında tamamlandı.⁴⁴⁷ Ancak Sivas Vilayeti göçlerin yaşandığı ilk yıllarda önemli bir göçmen yerleşim bölgesi olma özelliğini sonraki yıllarda da devam ettirdi. Bölgede yoğun göçmen yerleşimin gerçekleşmesine rağmen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında gerçekleşen göçler neticesinde gelenler için de ev sahipliği yaptı. 1877-1890 yılları arasında Sivas Vilayeti'ne 13,472 nüfustan oluşan toplam 2.514 hane geldi. Göçmenlerin bir kısmı Kars ve Erzurum üzerinden gelirken bir kısmı da önce denizyolu ile Samsun'a kadar ve oradan da karayolu ile Sivas Vilayeti'ne ulaştı.

⁴⁴⁶ COA. A. MKT. UM. 442/41, 2 Cemazeyilevvel 1277 (16 Kasım 1860).

⁴⁴⁷ Karataş, Ö. (2013). “19. Yüzyılda Anadolu'da Çerkes Göçmenlerinin İskânları Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar: Uzunyayla Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları*, 36 (Kış), 94-96.

Etnik Kimlik/ Bölge	Geldikleri Hane	Nüfus
Nogay Tatarları	57	289
Çerkes	314	1724
Kars Ahali-i Müslimesi	1455	8515
Dağıstanlı	245	1054
Erzurum Ahali-i Müslimesi	17	95
Rumeli Çerkesleri	408	1729
Rumeli Ahali-i Müslimesi	18	66
TOPLAM	2514	13472

Tablo 4.1. 1877-1879 Tarihleri Arasında Sivas Vilayetine Gelen Göçmenler

13.472 göçmenin 2978 nüfustan oluşan 593 hanesi için arazi tahsis ve hane inşasına başlanarak bunların bahar ayında iskân edilmesi planlandı. Ancak gelenlerden 10.494 nüfustan oluşan 1921 hanesi için kalıcı yerleşim yeri belirlenmemekle beraber çoğunluğu Aziziye kazasına gönderildi. 1880 yılında Sivas vilayetinin 120.000 nüfusu barındırabileceği düşünüldüğünde yeni gelenlerle birlikte vilayetin yükü arttı.⁴⁴⁸Bu durumda yetkililer, bazı bölgelerde bire dört oranında göçmen haneleri yerel hanelere dağıtmak şeklinde eski uygulamayı tekrar hayata geçirdiler. Yerel ahali, göçmenlerin barınma, yiyecek ve havyanlarının yem ihtiyacını karşıladı. 1877-1878 yılından sonra gelen göçmenlerin çok azı hazineden yardım alabildi.⁴⁴⁹ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yaşanan toprak kayıpları ve yeni göç dalgasına bağlı olarak arazi kullanımını üzerinde oluşan baskı toplumlar arasında gerilimlerin çıkmasına zemin hazırladı. Büyük oranda Kuzey Kafkasyalı göçmenler için önemli bir iskân bölgesi olan Uzunyayla'da etnik açıdan farklı gruplardan oluşan toplam 77 köy kuruldu.⁴⁵⁰[EK-3]

4.3.2. Yaylada Merkezi Görünür Kılmak; Uzunyayla'da İdari Düzenlemeler

Tanzimat reformlarının taşra idaresi açısından anlamı imparatorluk merkezinin otoritesinin taşrada tesis edilmesiydi. Reformların amaçları imparatorluk kurumlarının

⁴⁴⁸ COA. HR. TO. 258/75, 18 Şubat 1880.

⁴⁴⁹ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 222.

⁴⁵⁰ Uzunyayla'da kurulan köylerin sayısı ve bu köylerdeki hâkim etnik yapı Uzunyayla bölgesi üzerine yapılan çalışmalarda farklılık göstermektedir. Örneğin Selma Yel ve Ahmet Gündüz'ün çalışmasında köy sayısı 74, Eija Miyazawa'nın çalışmasında 71 ve Ömer Karataş'ın çalışmasında ise 73 olarak belirtilmektedir. Yel ve Gündüz, a.g.m.,2008, 972-73; Miyazawa,(2001). a.g.e., 2001, 17; Karataş, a.g.e., 2012,264-271. Bu çalışmada Vladamir Hamed-Troyansky'ın Murat Papşu'nun yayınlanmamış Kuzey Kafkasya köyleri veritabanı, Selma Yel ile Ahmet Gündüz ve Ömer Karataş'ın çalışmalarında belirtilen köy sayısı ve etnik yapısının karşılaştırmalı analizi sonucunda oluşturulan tablo kaynak olarak kullanıldı. Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 511-515.

güçlendirilmesi, etkinliklerinin artırılması ve merkezi otoritenin nüfusun tüm kesimleri üzerinde tesis edilmesi idi. İmparatorluk merkezi Tanzimat reformları ile taşrada yerleştirmek istediği yeni sistemi daha önce yerleşim olmayan araziler üzerinde özellikle göçmenler ve aşiretler için oluşturulan yeni yerleşim alanlarında uygulama fırsatı yakaladı. Vilayetlerdeki idari aygıtı geliştirerek merkezi denetimi güçlendirme isteği, hükümet binaları (konak), sivil ve askeri hastaneler, askeri kıışlalar, posta binaları, imparatorluk okulları gibi birçok kamu binasının inşasını beraberinde getirdi.⁴⁵¹ Cami, okul, hastahane ve idari kurumlar gibi devletle ilişkili binalar taşra peyzajının önemli bir parçası haline geldi.⁴⁵² Göçmen yerleşimi için oluşturulan yerleşim yerleri Tanzimat ideallerini yansıtan yapılar şeklinde planlandı. Göçmenler için oluşturulacak köylerle ilgili çeşitli plan ve projeler hazırlandı. 13 Mayıs 1913 tarihli Muhacir Nizamnamesi'nde göçmenler için oluşturulacak köylere ait asgari şartlar belirlenirken 1917 yılında hazırlanan talimatname ile bu şartlar daha da genişletildi. Bu talimatnamede köylerin sıhhi ve fenni koşullara uygun olması, hanelerin belirli bir plan dâhilinde inşa edilmesi ve her köy için tek tip bir okul ve bir cami olması gibi koşulların yerine getirilmesi gerektiği belirtildi.⁴⁵³

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren göçlerle gelenler imparatorluk topraklarında kentlerden ziyade taşraya iskân edildi.⁴⁵⁴ Osmanlı İmparatorluğu oluşacak olası sosyal sorunları engelleme, göçmenlerin sosyal bağlarını zayıflatma ve göçmen yerleşiminin maliyetini azaltmak için göçmenlerin büyük bir kısmını mevcut köylere dağıtarak iskân etmeyi tercih etti. Öte yandan bu durumun dışında kalan

⁴⁵¹ Avcı, a.g.m, 2009, 969-983.

⁴⁵² Fratantuono, a.g.e., 2016, 200.

⁴⁵³ COA. DH. HMŞ. 27/79, Talimatname, 1- Muhacirine arazi ve emlak tevzi'ne dair, 2- Muhacirine verilen bağ, zeytunluk, dutluk ve emsali yerlerin imarına ve hüsn-i muhafazasına dair, Dersaadet, Garoyan Matbaası, 1333; Dündar, F. (2000), "Balkan Savaşı Sonrasında Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri", *Toplumsal Tarih*, Ekim, 52-54.

⁴⁵⁴ Yoğun göçmen akını sonucunda göçmenlerin ulaşım, barınma, ve yiyecek gibi ihtiyaçların karşılanması Osmanlı hazinesi üzerinde yoğun bir yük oluşturdu. Bu durum özellikle göçmenler başkentte kaldığında daha da artmaktaydı bundan dolayı göçmenlerin en kısa sürede taşraya kalıcı yerleşim bölgelerine sevkine öncelik verildi. COA. Y.PRK. KOM. 3/24, 23 Zilhicce sene 1298 (16 Kasım 1881); COA. Y.PRK. MYD. 3/11, 29 Teşrin-i sâni sene 1299 (13 Aralık 1883). Bu durum 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar devam etti. 1878 yılında göçmenlerle ilgili çıkarılan talimatname ile göçmenlerin şehir ve kasabalardaki boş arazilere yerleşimlerine izin verildi. Esnaf ve zanaatkar mesleğini icra eden göçmenlerin mesleklerini yapabilmeleri için kentlerde yerleşimine izin verildi. Tıpkı tarımla uğraşan göçmenlere yapılan yardımlar gibi kentlerde yerleşenler ev ve dükkân kiralamalarında ve işlerine başlamaları için nakdi yardımda bulunuldu. Öte yandan ulemadan olan kişilere ise ya maaş bağlandı ya da imamlık gibi dini görevlerde vazifelendirildi. İpek, a.g.e, 1999, 161.

göçmenler için yeni köyler inşa edildi. Kitlesele göçlerin ilk yıllarında göçmen yerleşimi için önemli bir bölge olan Uzunyayla bölgesinde göçmenlerin oluşturduğu 27 köy kuruldu. Uzunyayla bölgesinde oluşturulan ilk göçmen köyleri Karakuyu (Şegamey-Şıhalnıko), Yahyabey (Hatukşıgoyıj), Pazarsu, Kaftangiyen (Anzorey), Uzunpınar (Yınerıgey), Taşoluk (Hapaşey), Karaboğaz (Aslınhable), Yassıpınar (Şenibey/Janıgey), Çamurlu (Habçey), Borandere (Ş.Jambotey/Yeliğ, Panlı, Potuklu (İsmelkıt), Beyçayırı (Şıpışhable/Marğuşey), Kızılçevlik (Mekeney/Jeşhable), Kazancık, Akvıran-Akören (Pedisey), Söğütlü, Malak, Altıkesek (Loğkıt), Hilmiye (Beşkızakhable), Kuşçu, Gümüşgün, Kayapınar, Kavakören (Lipihable), Kafırvıran, Taşlıgeçit (Tokhable), Karagöz (Gosthable/Khosthable) köylerinden oluşuyordu. Bölgede oluşturulan köylerin büyük bir bölümünde Kabarday kabilesinin nüfusu hâkimdi. Bu köylerin 17'si Kabardey, 3'ü Abaza, 3'ü Hatukoy, 1 Abzeh kabilesine aitti.⁴⁵⁵

Uzunyayla bölgesi göçlerin yaşandığı ilk yıllarda Anadolu'da göçmen yerleşiminin gerçekleştiği bir bölgeydi. Bölgenin yerleşimden yoksun geniş arazisi imparatorluğa yoğun göçmen yerleşimi gerçekleştirmesine imkân tanıdı. Göçmen yerleşiminden önce daha çok göçebe unsurlar tarafında mevsimsel olarak kullanılan bölge göçmen yerleşimi ile birlikte imparatorluk merkezinin kontrolüne alınmaya başlandı. Göçmenleri sistematik olarak yerleştirmek, göçmenler ile merkez arasındaki iletişimi sağlama, yeni oluşturulan yerleşim birimlerinde merkezin otoritesi sağlamak ve merkezin siyasi ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması için idari düzenlemeler gerçekleştirildi. Yeni oluşturulan idari yapılar, merkezin güç, meşruiyet ve emperyal fikirlerinin taşradaki önemli bir temsilieriydi. Örneğin, göçebe unsurların yerleşikleştirme uygulamaların ivme kazandığı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Bedevi aşiretlerin yoğun olduğu Güney Filistin'de oluşturulan Beerşeba kasabası Güney Filistin'de imparatorluk merkezinin gücünü görünür kılmak, bölgedeki Bedevi unsurların imparatorluğa bağlılığını güçlendirmek ve göçebe unsurları kontrol altında tutmak için tasarlanmış bir yerleşim birimi idi.⁴⁵⁶ Benzer şekilde 1856 yılında I. Abdülmecid döneminde sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa tarafından Tatar göçmenlerinin yerleşimi için Silistre'de Mecidiye şehri oluşturuldu. Mecidiye şehri

⁴⁵⁵ Karataş, a.g.e., 2012, 50-53.

⁴⁵⁶ Avcı, a.g.m, 2009, 969-983.

Dobruca'nın ekonomik olarak kalkınmasını sağlamak üzere tasarlanıp inşa edildi. Yoğun olarak Kırım'dan gelen Tatarların yerleştirildiği bu bölgede Tatar nüfusu şehrin nüfusunun yaklaşık %75'ini oluşturuyordu.⁴⁵⁷ Kentte oluşturulan idari düzenlemeler ile Mecidiye Tanzimat'ın ilanından sonra gelişen Osmanlı bürokratik prosedürlerinin ve Avrupa hiyerarşik sistemine uygun bir karar alma prosedürüne sahip modern, merkezi bir bürokrasinin kurulduğu bir idari yapının temsilcisi oldu. Öte yandan göçmen yerleşimi ile bölgedeki insan gücü yetersizliğinin giderilmesi ve göçle birlikte gelenlerin eski toplumsal ilişkilerindeki gerçekleşen çözülme bölgede yeni bir toplumsal ve ekonomik düzenin ortaya çıkmasına neden oldu. Mecidiye'nin büyük bir ticaret merkezine dönüşmesi Osmanlı İmparatorluğu için kapitalist ekonomi ve toplum mühendisliği alanında başarılı bir örneği temsil etmekteydi. 1875 yılına gelindiğinde Mecidiye Osmanlı İmparatorluğu'nun en müreffeh, sofistike ve önemli oranda okuryazar nüfusa sahip şehirlerinden biri haline geldi.⁴⁵⁸

Güney Filistin'deki Beerşeba ve Dobruca'daki Mecidiye kasabasında olduğu gibi Uzunyayla bölgesinde gerçekleştirilen idari düzenlemeler de benzer amaçlara hizmet etmek için oluşturuldu.

4.3.2.1. Mesudiye kazası

Osmanlı kırsalı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğun göçmen yerleşimine maruz kaldı. Bu bölgeler ile doğrudan ilişki içerisinde olmak ve bu bölgelerdeki nüfusu kontrol etmek için idari alanda düzenlemeler gerçekleştirildi. Bu bağlamda Uzunyayla bölgesinde gerçekleştirilen ilk idari düzenleme göçmenlerin yerleştirildiği kuraya kaza statüsü verilmesiydi. 1861 yılında "*Sivas eyaletinde kain Uzunyayla nam mahalle iva ve iskan olunan muhacirin-i çerakisenin meskun bulundukları kuraya kaza itibarı ve Mesudiye namı ile bir müdür idaresine verilmek üzere oraya münasip birinin intihabı hususuna dair...*" görüş dile getirildi.⁴⁵⁹ Bunun üzerine Aziziye bağlı Mesudiye ismi ile bir kaza teşkil olundu.⁴⁶⁰

Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin yoğun olarak yerleştirildiği bu bölgede kaza müdürü olarak göçmenlerin diline aşina olan ve onlarla daha kolay iletişim kurabilecek olan

⁴⁵⁷ Petrov, M. V. (2006). *Tanzimat for the Countryside: Midhat Paşa and the Vilayet of Danube, 1864-1868*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton: Princeton University, 68.

⁴⁵⁸ Karpat, a.g.m., 2002, 202-234.

⁴⁵⁹ COA. A. MKT. MVL. 130/15, 28 Muharrem 1278 (5 Ağustos 1861).

⁴⁶⁰ Sivas Vilayet Salnamesi 1287(1870) s.59,76.

Çerkes asıllı Ahmet Şakir Efendi görevlendirildi.⁴⁶¹ Mesudiye kazası müdürü olarak Ahmet Şakir Efendi'nin görevlendirilmesi bölgede yaşayan göçmenler tarafından memnuniyetle karşılandı ve bu memnuniyetlerini Sivas Mutasarrıflığı'na dilekçe göndererek ifade ettiler.⁴⁶² Mesudiye kazasında görevlendirilecek idarecilerin imparatorluk hazinesine yük olmaması için, yeni kurulan kazada görevlendirilecek memurların maaşlarının Divriği, Zile ve Darende kazalarının müdürlerinin maaşlarından yapılacak olan kesinti ile ödenmesi planlandı. Bu bağlamda Zile kazası müdürü Ömer Ağa'nın 2500 kuruş olan maaşından 1000 kuruş, Darende kazası müdürü Halil Bey ile Divriği kazası müdürü Osman Bey'in 1500 kuruş olan maaşlarından 500 kuruş kesinti yapılarak elde edilen toplam 2000 kuruş ile Mesudiye kazasına görevlendirilen müdür ve memurların maaşları ödendi. Kaza müdürleri maaşlarından yapılan tenzilat sonucu elde edilen 2000 kuruşun 1500 kuruşu kaza müdürü Ahmet Şakir Efendi'ye, 250'şer kuruşu da Kâtip Hüseyin Efendi ile Mukayyid-i nüfus Musa Efendi'ye maaş olarak ödendi.⁴⁶³ Mesudiye kazasında Ahmet Şakir Efendi'den sonra 1862 yılında Tevfik Ağa ve 1863 yılında ise Mustafa Ağa kaza müdürü olarak görev yaptı.⁴⁶⁴ Mesudiye kazası 1863 yılında nahiye olarak Aziziye kazasına bağlandı.⁴⁶⁵

4.3.2.2. Aziziye kazası

Uzunyayla bölgesine iskân edilen göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve göçmen yerleşim bölgelerini daha erişilebilir bir bölgeden idare etme ihtiyacı yeni bir kazanın teşkil edilmesine neden oldu. Uzunyayla bölgesinde oluşturulan göçmen yerleşimlerinin ziraat yapmak için gereken ihtiyaçlarının karşılandığı, göçmenlerin ürettiği tarımsal ve hayvansal ürünleri satmak veya ihtiyaçları olan herhangi bir ürünü almak için kendi yerleşim bölgelerine yakın uygun herhangi bir merkezin olmadığı, Sivas Sancağı dâhilinde olan Uzunyayla'nın bazı bölgelerinde göçmen köylerinin

⁴⁶¹ COA. A. MKT. MVL. 130/15, 28 Muharrem 1278 (5 Ağustos 1861); COA. İ.MVL, 450/20103, 17 Muharrem 1278 (25 Temmuz 1861). [Ek-4]

⁴⁶² COA. A. MKT. MHM. 229/9, 22 Safer 1277(9 Eylül 1860).

⁴⁶³ COA. İ. MVL. 450/20103, 17 Muharrem 1278 (25 Temmuz 1861).

⁴⁶⁴ COA. A.MKT. MHM. 271/9, 21 Muharrem 1280 (8 Temmuz 1863); Karataş, a.g.e., 2012, 107.

⁴⁶⁵ "...Sivas eyaletinde Darende ve Gürün kazalarıyla Kayseriye sancağına tabi Zamantı ve Sarioğlan kazalarının ve Maraş sancağına merbut Mağara kazasıyla geçende yine Uzunyayla derununda muhacirin iskânıyla teşkil kılınmış olan Mesudiye ve yeniden yaylaya Sadabad kazasının ilhakıyla Aziziye namıyla bir kaymakamlık teşkil..." COA. A. MKT. MVL.138/66, 25 Cemaziyelahir 1278 (28 Aralık 1861); COA. A.MKT. MHM, 255/4, 18 Şaban 1279(8 Şubat 1863); COA. A. MKT. MHM, 253/89, 2 Şaban 1279 (23 Ocak 1863).

yanında boş arazinin olmadığı buna karşılık Pınarbaşı civarının mümbit *ve vâsi'* ve *otlu sulu yerler olup* hane yapımı için lazım gelen odun ihtiyacının bölgeden rahatlıkla karşılanabileceği, göçmenlerin ihtiyaç duyduğu odun ve keresteyi yerleşim yerlerine sevk etmelerinin mesafeden dolayı mümkün olmadığı ayrıca bu ihtiyaçlarını karşılamak için yalnızca yaz aylarının uygun olduğu, kış aylarında ise iklim şartlarından ve kalacak yerlerinin olmamasından dolayı göçmenlerin kış aylarında odun ve kereste ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çektikleri ve bölgeye göçmenlerin iskân edilmemesi halinde bölgenin Afşar aşiretinin kontrolüne geçeceği gerekçeleriyle, Pınarbaşı bölgesinde bir kazanın teşkil edilmesi kararlaştırıldı.⁴⁶⁶ Coğrafi konumu ve iklim özellikleri açısından yerleşime uygun olan Pınarbaşı bölgesinde yeni bir kazanın teşkil edilmesinin gerekliliği şu şekilde ifade edildi:

“...beş altı yüz haneyi cami bir kasaba teşkil ve inşa ve burada bulunacak ehl-i hırfet ve sınaatin muhacirin-i merkumenin istek edenlerinden iskân ve iva ve sair kûna mukteziyat-ı belediye ve medeniyeye bu vechle tedarik ve ifa kılınması muhassenat ve fevaid-i kesireyi müstelzim olacağı vazıhattan görünmüş olacağından ve saye-i imaretvaye-i hazret-i mülukanede bu kaziyenin müddet-i kalilede muhacirin-i merkumenin istek ve hahişleriyle ebniye ve dekakin ve cevami ve mekatip ve pazar mahalleri suret-i müstahsenede tarh ve tanzim ve inşa edilmesine cümle tarafından tergibat-ı lazımeğe itina kılınacağından ol vechle teberrüken ve teyemmünen nam-ı nami-i hazret-i cihanbaniye izafetle mahall-i mezkûra Aziziye ismiyle suret-i muharrerede bir kasaba teşkil...”⁴⁶⁷[Ek-5]. Ayrıca kazanın teşkil edileceği bölgenin Yozgat Sancağı dahilinde olduğu belirtilerek, Ankara Vilayeti’nden müdahale edilmemesi istendi.⁴⁶⁸ Göçmenlerin ihtiyaçlarını gidermek ve göçmen yerleşimlerini daha ulaşılabilir bir merkezden idare etmek için oluşturulan Aziziye kazasına bölgedeki yerleşik nüfus ile Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin iskân edilmesi düşünüldü. Bölgeden Afşar aşiretinin uzaklaştırılması üzerine Anadolu’nun farklı bölgelerinden gelip henüz yerleşmekte olan Kuzey Kafkasyalı göçmen gruplar yeni kurulan kazada iskân edildi.

⁴⁶⁶ COA. A. MKT. UM. 491/43, 15 Muharrem 1278 (23 Temmuz 1861).

⁴⁶⁷ COA. A. MKT. UM. 491/43, 15 Muharrem 1278 (23 Temmuz 1861).

⁴⁶⁸ COA. A. MKT. UM. 491/43, 15 Muharrem 1278 (23 Temmuz 1861).

Geldikleri Bölge	Etnik Yapı	Grubun başındaki kişi veya kişiler	Hane Sayısı
Kastamonu	Çerkes (Kabardey)	Sefer, Timur ve Şuman(?) Beyler	214
Kütahya	Çerkes (Kabardey)	Gazi Bey	100
-	Dağıstan Çeçen Kumuk	Tahir Efendi	135
Trabzon	Çerkes (Kabardey)	Beşil(?)Bey Arslan Bey	27
Yozgat	Çerkes (Hatukoy)	Hüseyin Bey	60
Toplam Hane Sayısı			536⁴⁶⁹

Tablo 4.2. Aziziye Kazasına İskân edilen ilk Göçmen Nüfus

Yeni kurulan kaza Sultan Abdülaziz'in (1861-76) onuruna Aziziye olarak adlandırıldı. Bu tarihten sonra göçmenler için oluşturulan yerleşim birimlerine dönemin padişahının ismini vermek gelenek haline geldi. Mecidiye, Sultaniye, Hamidiye, Reşadiye gibi isimler Anadolu'nun birçok yerinde göçmenler için oluşturulan yerleşim birimlerine verildi. Sivas Vilayeti'nde Darende ve Gürün, Kayseri Sancağı'na tabi Zamantı ve Sarioğlan, Maraş Sancağı'na bağlı Mağara kazası ile Uzunyayla'da kurulmuş Mesudiye ve Sadabad kazalarının ilhakıyla Aziziye Kaymakamlığı oluşturuldu ve kaymakamlık görevine beş bin kuruş maaşla Kayseri kaymakamı Emin Bey getirildi ve bölgenin asayişi için refakatine bir bölük askeri birlik verildi:

“...Sivas eyaletinde kâin Gürün ve Darende ve salifü’z-zikr Zamantı ve Sarioğlan kazalarının ve Maraş sancağına merbut Mağara kazasıyla geçende teşkil kılınmış olan Mesudiye kazasının ilhakı ve Aziziye namı ile bir kaymakamlık teşkili ve oralarca emniyet-i matlubenin husulüne kadar mezkûr kaymakamlığa tayin olunan Kayseriye kaymakamı sabık Emin Bey'in refakatine malli mevcudundan bir bölük asker-i şahane verilmesi hususlarına meclis-i vâlâ ve encümen-i mahsusu vükela kararı üzerine bi'l-istizan irade-i seniyye müteallik buyurularak icabı icra kılınmış olmakla...”⁴⁷⁰ [Ek-6].

1861 yılında Sivas Vilayeti'ne bağlı bir kaza olarak teşkil edilen Aziziye kazası, 1862 yılında sancak, 1865 yılında yeniden kaza statüsüne geçti. 1927 yılında ise Kayseri'ye bağlanan kaza 1928 yılında Pınarbaşı ismini aldı.⁴⁷¹ Aziziye Kazası Uzunyayla bölgesinde iskân edilen göçmenlerin ihtiyaçlarının daha kolay karşılamaları ve bölgedeki yerleşimcilerin ekonomik faaliyetlerini sürdürmek için ihtiyaç duyulan bir

⁴⁶⁹ COA. A. MKT. UM, 491/43, 15 Muharrem 1278 (23 Temmuz 1861); Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 217. Karataş ise başka bir arşiv kaynağına dayanarak, Aziziye kazasına 926 göçmen hanesinin iskân edildiğini belirtmektedir. Karataş, a.g.e., 2012, 110.

⁴⁷⁰ COA. A. MKT. NZD. 401/83, 29 Cemaziyevvel 1278 (2 Aralık 1861); COA. A. MKT. MVL, 138/66, 25 Cemazeyilahir 1278 (28 Aralık 1861).

⁴⁷¹ Karataş, a.g.e., 2012, 110.

merkezin oluşturulması gibi gerekçelerle teşkil edildi. Ayrıca bu gerekçelerin yanı sıra imparatorluğun idari ve güvenlik kaygıları da kuruluşunda etkili oldu. İmparatorluk merkezi Aziziye Kazası'nı teşkil ederek ulaşılması güç Uzunyayla bölgesinde oluşturulan göçmen yerleşimlerini daha rahat yönetme ve göçebe unsurların da faaliyet alanı olan bölgede kazanın teşkil edilmesi bölgede yerleşimcileri bu gruplardan korumanın yanı sıra, imparatorluk merkezi bölgede yürüttüğü yerleşikleştirme politikasını daha sistemli bir şekilde yürütme olanağı buldu. Aziziye kasabası Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin yanı sıra farklı etnik-dini grupların da yaşadığı bir yerleşim birimiydi. Aziziye Kazası'nın 1907 yılındaki nüfusunun etnik-dini dağılımı şu şekildeydi:

Etnik/Dini Yapı	Nüfus
Müslüman	49,637
Ermeni	1,074
Katolik	4
Rum	8
Protestan	61
TOPLAM	50,784 ⁴⁷²

Tablo.4.3. Aziziye Kazası'nın 1907 Yılı Nüfusu

4.4. İhtilafli Yerleşim Bölgesi Olarak Uzunyayla: Göçebeler, Göçmenler ve Yerliler

4.4.1. Göçmen Yerleşimi, Boş Arazi ve Arazi İhtilafı

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında göçmen kabulünde siyasi, askeri amaçlarının yanı sıra ekonomik amaçlar da etkili oldu. Uygulanacak iskân politikası ile boş olan geniş toprakların işleneceği ve artan tarımsal üretim ile ekonomik olarak bir iyileşmenin söz konusu olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı topraklarına göç edenlerden ekonomik olarak fayda sağlamak için gelenlerin bir an önce uygun arazilere yerleşmesi gerekiyordu. İmparatorluk topraklarında yürütülecek göçmen yerleşimi, yetkilileri arazinin mevcudiyeti ve uygunluğunu tespit etmeye sevk etti. Taşradaki muhacir komisyonları bölgelerindeki mevcut arazileri inceleyerek göçmen yerleşimine uygun boş arazileri tespit etmekle görevlendirildi.

⁴⁷² Salname-i Vilayet-i Sivas (h. 1325, 1907), 254-55; Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 250. Aziziye kazasında bulunan gayrimüslimlerin okullaşma oranını bölgedeki Müslümanlara oranla daha yüksekti. 1870 tarihinde Aziziye'de 15 mekteb-i islamin ve 7 Ermeni mektebi mevcudiyetini görmekteyiz. Aziziye'de bulunan 15 islam mektebinde 198 öğrenci eğitim görürken, yedi Ermeni mektebinde ise 175 öğrenci eğitim görmekteydi. Salname-i Vilayet-i Sivas (h. 1287,1870), 86.

Göçmen yerleşimine uygun arazi tespit edildikten sonra arazi dağıtımı yereldeki idari meclis ve göçmen eşrafının gözetiminde gerçekleşmekteydi. Göçmenlerin kullanımına verilen arazi için bir de tapu verilmekteydi. Her bir göçmen hanesine dağıtılan arazinin, bölgedeki ortalama hane arazisinden fazla olmamasına dikkat edilmekteydi. Ayrıca yetkililer boş arazinin tespitinin yanı sıra geçerli bir sebep olmaksızın işlenmeyen topraklara el koyarak göçmen yerleşimi için yeni araziler yaratıyordu. İmparatorluk merkezi arazilerin işlenmesini sürekli kılmak ve tarımsal üretimi artırmak için yerleşimcilerin hareketlerini kısıtlayıcı önlemler de aldı. Örneğin iskân edildiği bölgeyi beğenmeyip başka bir yere gitmek isteyenlere bunu gerçekleştirmeleri halinde kendi masraflarını kendilerinin karşılayacağı bildirildi.

Osmanlı İmparatorluğu göçmen yerleşiminin ilk yıllarından itibaren göçmenlerin yerleştikleri yerde bir an önce üretici duruma geçmeleri ve göçmen yerleşiminin daha fazla maliyetli bir duruma gelmemesi için iskân edilen göçmenlerin hareketliliğini kısıtlayıcı önlemler aldı. Bu kısıtlayıcı önlemler göçmenlere yapılan yardımların iptal edilmesini kapsamaktaydı. Örneğin, daha önce Aydın'da iskâna tabi tutulan ancak yerleştikleri bölgeyi beğenmeyip Uzunyayla'ya gitmek isteyen Dağıstan göçmenlerine nakil ücretlerinin kendilerinin karşılaması gerektiği bildirildi.⁴⁷³

Fratantuono, yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan göçmen yerleşiminin 1858 yılında yürürlüğe konulan Arazi Kanunu'nun çeşitli şekillerde hızlı bir şekilde uygulanmasına yardımcı olduğunu belirtmektedir. İlk olarak göçlerin kitleselleşmesi ile artan göçmen nüfusunu hızlı bir şekilde yerleştirme ihtiyacı yetkilileri imparatorlukta göçmen yerleşimine uygun arazinin mevcudiyetini araştırmaya teşvik etti. İkinci olarak göçlerle birlikte arazi üzerinde artan demografik baskı, imparatorluk çapında toplumun tüm kesimleri arasında arazi kayıt işlemlerinin artmasını teşvik etti.⁴⁷⁴ Bu durum arazinin kayıt altına alınmasını hızlandırırken dolaylı olarak da aynı dönemde imparatorluğun yürüttüğü yerleşikleştirme politikasına katkı sundu. İmparatorluğun yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha sistemli bir şekilde uyguladığı göçebe unsurları yerleşikleştirme politikasının göçmen yerleşimi ile kesiştiği bir dönemde, imparatorluk merkezinin göçmen yerleşimini göçebe unsurları yerleşik yaşama geçirmek için bir

⁴⁷³ COA. A.MKT. MHM. 227/70 17 Muharrem 1278 (25 Temmuz 1861); COA. A. MKT. MHM. 229/95, 28 Muharrem 1278 (5 Ağustos 1861).

⁴⁷⁴ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 147.

katalizör olarak kullanmasını olanaklı kıldı. Göçebe unsurların mevsimlik hareketlerini gerçekleştirdiği göç yolları üzerinde göçmen yerleşim yerlerinin inşa edilmesi⁴⁷⁵, göçebe unsurların mevsimlik olarak kullandığı arazinin göçmen yerleşimine açılması ve arazi kullanımı üzerinde artan demografik baskı göçebe unsurları mevsimlik olarak kullandıkları araziler üzerinde hak iddia edebilmeleri için yerleşik hayata geçmelerini zorunlu kıldı.⁴⁷⁶Üçüncü olarak da göçmen yerleşiminin, Osmanlı nüfusu ve konumu hakkında bilgiyi arttıran bir etkisi oldu. Göçmenlerin arazilere yerleştirilip kayıt altına alınması toplu arazi kullanımını engelleyen bir durum oldu. Böylelikle arazinin bireysel kullanımı ve imparatorluk merkezine karşı bireysel sorumluluğu yerleştirmeye çalışan Arazi Kanunnamesi'nin işlerlik kazanmasına katkı sundu.⁴⁷⁷

Göçmen yerleşimi aynı dönemde uygulamaya konulan Arazi Kanunnamesi'nin hızlı bir şekilde uygulanmasına ve yine aynı dönemde imparatorluğun göçebe unsurları yerleşikleştirme politikasına olumlu katkı sunmakla birlikte göçmen yerleşimi talimatlarda idealize edilmiş şeklinden çok uzaktı. Özellikle arazi dağıtımı sırasındaki fiili uygulamalar talimatlarda belirtilen uygulamalardan fazlasıyla uzaktı. Göçmen yerleşimine dair hazırlanan talimatlarda, göçmenlere, ekilmediğinden dolayı yetkililer tarafından boş olarak değerlendirilen ve göçmenlere tahsis edilen arazilerde göçmenlerin herhangi bir hak talebinde bulunamayacakları talimatlarda ifade edilmişse de pratikte uygulanmadı. Ekilmemiş ancak yerel sakinlere ait olan arazilerde göçmenlerin hak talep edemeyeceği durumu kırsalda gerilimlere neden olacağı için yetkililer tarafından görmezden gelindi ve talimatlarda belirtilen hususlar uygulanmadı. Öte yandan imparatorluk merkezi ve yerel yetkililer boş sanılan ve dolayısıyla kullanım hakkından yoksun olduğu varsayılan toprakların aslında boş olmadığını kısa sürede fark etti. Ekilmemiş topraklar üzerinde yasal hak iddiaları vardı. Bu durum sonradan topluluklar arasında gerilimlere neden olmakla birlikte davalara konu olacaktı. Arazi dağıtımında bir diğer ihmal ise göçmenlere tahsis edilen arazilere ait tapuların göçmen grupların başındaki kişiler adına hazırlanmasıydı. Göçmen hanelerine tahsis edilmesi gereken arazinin göçmen gruplarını temsil eden beylerin adına arazi tapusunun hazırlanması bu kişileri büyük toprak sahipliğine dönüştürürken

⁴⁷⁵ Cuthell, a.g.e., 2005, 175-178.

⁴⁷⁶ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 93-135; Fratantuono, a.g.e., 2016, 78-79.

⁴⁷⁷ Terzibaşoğlu, a.g.m., 2006, 121-147; Fratantuono, a.g.e., 2016, 79; Aytekin, E. A. (2009), "Agrarian Relations, Property and Law. An Analysis of the Land Code of 1858 in the Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, 45 (6), 937.

göçmenleri bu beylerin arazisinde ortakçı ya da tarım işçisi olarak yer almasına neden oldu.⁴⁷⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda göçmen yerleşiminin ilk yıllarında arazi üzerinden yaşanan gerilimin önemli bir diğer sebebi ise göçebe unsurlar tarafından yaylak olarak kullanılan alanların göçmen yerleşimine açılmasıydı. İmparatorluk merkezinin göçmen yerleşimi ile ekonomik kalkınmayı hedeflemesi göçebe unsurlar tarafından mevsimlik olarak kullanılan arazinin tarımsal üretime dâhil edilmesini kaçınılmaz kıldı. Göçebe unsurlar tarafından mevsimsel olarak kullanılan arazilerde gerçekleştirilecek göçmen yerleşimi, diğer yerleşik unsurları rahatsız etmeden yeterli ekilebilir arazi bulmak ve aynı zamanda göçebeler tarafından kullanılan bu araziyi tarımsal üretime dâhil ederek arazi üzerinde merkezin denetimini tesis etme gibi eşsiz bir fırsat sunmaktaydı.⁴⁷⁹ Chris Gratien, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına gelen milyonlarca göçmeni iskân etmenin yanı sıra, Anadolu, Suriye ve Irak'ın pek çok bölgesinde yaşayan göçebe unsurları yerleşik hale getirme girişimleri ile iskân politikasını farklı bir anlamda kullandığını belirtmekte ve temelde göçebe unsurların yerel özerkliğini ortadan kaldırmaya yönelik bu politikalar çerçevesinde iskânın hem "*yerleşikleştirme*" hem de "*pasifleştirme*" anlamını taşıdığını ifade etmektedir.⁴⁸⁰

Arazi Kanunu'nun ekili olmayan arazileri yeniden dağıtımına teşvik ettiği dönemde gerçekleşen göçmen yerleşiminde göçmenlere, göçebe unsurların geleneksel olarak hayvanlarını otlatmak için kullandığı otlak alanlar tahsis edildi. Göçebe unsurların bu araziler üzerindeki geleneksel haklarının arazi kanunu çerçevesinde yok sayılması bu arazilerin "boş" (arazi-i haliye) ve yerleşime uygun olarak belirlenmesine neden oldu. Göçebe unsurların kullandığı arazinin göçmenlere tahsis edilmesiyle göçebe unsurların arazi üzerindeki geleneksel haklarını görmezden gelen bu yasal körlük daha sonraki dönemlerde göçmenler ile göçebe unsurlar arasındaki gerilimin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Göçmenlerin göçebe unsurların yaşam alanlarından tasfiye edilmesi için birer tarımsal kolonizatör olarak kullanılmasına yetkililerin medeniyet, ilerleme

⁴⁷⁸ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 217. Göçmen yerleşiminde ortaya çıkan büyük toprak sahipliğine benzer bir durum göçebe ve yarı göçebe unsurların yerleşikleştirilme sürecinde de yaşandı. Doğu Anadolu ve Çukurova bölgesindeki göçebe ve yarı göçebe unsurların yerleşikleştirilmesi sırasında bu grupların iskân edildikleri arazinin tapusu çoğunlukla grupları temsilen grubun başındaki kişi adına hazırlandı. Bu durum bu bölgelerde büyük toprak sahipliğinin ortaya çıkmasına neden oldu. Gould, a.g.e., 1973, 182-191; Arıcanlı, a.g.e., 1998, 133-134.

⁴⁷⁹ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 203-204.

⁴⁸⁰ Gratien, a.g.m, 2017, 587-588.

ve üretkenlik söylemleri de eşlik etti. İmparatorluk merkezi tarafından oluşturulan bu söylemler merkezin periferideki veya merkezde olup, ancak merkezin otoritesinin tesis edilemediği bölgelere yapacağı müdahaleyi meşrulaştırmasını sağladı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarına yapılan kitlesel göçler Osmanlı toplumunun inşasında önemli bir işleve sahipti. İmparatorluğun özellikle Muhacir Komisyonları'nın oluşturulmasından sonra sistemli bir şekilde yürüttüğü göçmen yerleşimi siyasi ve askeri amaçlarının yanı sıra göçebe unsurlara karşı yürüttüğü politikanın da önemli bir parçası oldu. Rusların bozkırında uyguladığı kolonizasyon politikasında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı göçmen yerleşimi toprağın kamulaştırılmasına, göçebeliliğin ortadan kaldırılmasına ve belirli grupların pasifize ya da sınır dışı edilmesine katkı sundu.⁴⁸¹ Öte yandan göçmen yerleşimi ve eş zamanlı olarak uygulanan Arazi Kanunu ile hem imparatorluk toprakları hem de nüfusu daha okunaklı hale getirildi.

Göçmen yerleşiminin yarattığı arazi ihtilafının bir diğer sebebi ise özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı topraklarına gerçekleşen yoğun göçmen akınının arazi üzerinde yarattığı baskıydı. Toprak kayıplarına bağlı olarak küçülen Osmanlı topraklarına gerçekleşen nüfus akını var olan topraklar üzerinde nüfus yoğunluğunun artmasına neden oldu. Bu dönemde Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin yerleşimi için uygun arazi bulma baskısı göçmenlerle birlikte nüfus yoğunluğun neredeyse iki katına çıktığı Anadolu vilayetlerinde arazi üzerinden gerilimlerin hatta çatışmaların çıkmasını kaçınılmaz kıldı. Göçmen yerleşimi için uygun boş arazinin var olduğuna dair olumlu kanı yetkililer tarafından yapılan araştırmalar sonucunda tam tersi bir durum halini aldı. Örneğin, II.Abdülhamid döneminde yetkililer göçmen yerleşimi için uygun arazilerin varlığını iddia etmişler de yapılan araştırmalar sonucunda tam tersi bir manzara ile karşılaşıldı. Batı Anadolu'da kullanılabilir toprakların oranı 1878 yılından 1892 yılına kadar geçen sürede % 70 oranında azaldı.⁴⁸² Boş olduğu düşünülen toprakların sahipsiz topraklardan ziyade tapulu ancak ekilmemiş topraklar olduğu ortaya çıktı. Bu tür topraklarda gerçekleştirilen göçmen yerleşimi orada olmayan ancak tapu sahibi ile arazi üzerinde yerleşimden kaynaklı hak sahibi olduklarını iddia edenler arasında

⁴⁸¹ Fratantuono, a.g.m., 2019, 23.

⁴⁸² Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 145.

gerilimlerin çıkmasına neden oldu. Verimli topraklara sahip ve yoğun göçmen yerleşiminin yaşandığı kuzeybatı Anadolu illeri Hüdavendigar ve Biga ile güneyde Aydın bölgesi bu tür arazi anlaşmazlıkların yoğun olarak yaşandığı bölgelerdi.⁴⁸³

Osmanlı İmparatorluğu'nda yirminci yüzyılın başında toprak üzerindeki gerilimlere neden olan bir diğer önemli faktör ise imparatorluğun kalan topraklarında toplumsal ilişkilerin kötüleştiği bir ortamda toprak meselesinin siyasallaşması idi. Bir anavatan yaratma ihtiyacının ortaya çıkması, toprak sahipliğinin etnik ve dini yapı çerçevesinde belirlenmesine neden oldu. Toprak üzerinde egemenliğin kurulması ve pekişmesi için etnik ve dini yapı toprak sahipliğinin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Bu durum Müslüman göçmenler ile imparatorluğun gayrimüslim tebaası arasında yüzyılın sonlarında ortaya çıkan arazi anlaşmazlıklarında daha belirgin olmaya başladı. 1910'lara gelindiğinde, ekime dayalı iddiaların yanı sıra, etnik ve dini kimlik arazi üzerinde hak sahibi olmanın önemli bir kriteri haline geldi. Bu durum ulus-devlet inşa sürecinde imparatorlukların farklı etnik ve dini yapıya mensup tebaasını yerinden etmesine ve mülksüzleştirmesine neden oldu.⁴⁸⁴

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarına akın eden göçmen nüfusunun iskân edilmesi ve bir an önce üretici konuma geçmeleri için çeşitli yardımlarda bulunuldu. Göçmenlere yerleşimleri için uygun arazi tahsis edildi, üretici konuma geçmeleri için gerekli malzemeler, vergi muafiyetleri ve gerektiğinde doğrudan yardım sağlandı. Ancak göçmen yerleşimi çoğu zaman yerel çıkarlar pahasına gerçekleşti ve bu durum da sonradan farklı toplumsal gruplar arasında gerçekleşecek gerilimin tohumlarını ekti.⁴⁸⁵ Göçmen yerleşiminin gerçekleştiği ilk yıllar aynı zamanda imparatorluktaki göçebe unsurların yerleşikleştirilmeye çalışıldığı dönemdi. İmparatorluğa gelen göçmen nüfusun göçebe unsurların mevsimsel olarak kullandığı bölgelere yerleştirilmesi göçebe unsurların bu araziler üzerindeki geleneksel haklarını kaybetmelerine ve uzun süre sürecek olan göçmen-göçebe çatışmalarına neden olacaktı. Talimatlarda idealize edilmiş hususların paratikte yetkililer tarafından uygulanmaması arazi üzerinden gerçekleşen gerilim önemli bir sebebi ise, bir diğer önemli sebebi ise 1877-78 yılından sonrasında gelen yoğun göçmen nüfusun

⁴⁸³ Terzibaşoğlu, a.g.m., 2004, 165-166.

⁴⁸⁴ Terzibaşoğlu, a.g.m., 2004, 176-177.

⁴⁸⁵ Blumi, a.g.e., 2013.

imparatorluk toprakları üzerinde yarattığı baskıdan kaynaklandı. Bu dönemde ekilmemiş ancak tapusu olan topraklara gerçekleştirilen yerleşim tapu sahibi ile göçmenleri karşı karşıya getirdi.

Yirminci yüzyılın başında çok etnisiteli imparatorlukların ulus devlet inşa sürecinde arazi üzerindeki gerilimlere yeni bir boyut eklendi. Etnik ve dini kimlik arazi üzerindeki hak sahipliğinde önemli bir faktör oldu. Göçmen yerleşiminin tetiklediği bu arazi anlaşmazlıkları Sivas vilayetinde de sıklıkla karşılaşılan bir durumdu. Örneğin 1890'larda Doğu Anadolu vilayetlerinin genel teftişini yapmakla görevlendirilen Ahmet Şakir Paşa, Sivas vilayetindeki davaların %90'ının göçmen iskânından kaynaklanan toprak ihtilaflarıyla ilgili olduğunu raporladı.⁴⁸⁶ İmparatorluktaki göçmen yerleşiminin gerçekleştiği ilk yıllarda Sivas-Uzunyayla bölgesinde gerçekleştirilen göçmen yerleşimi bölgedeki göçebe unsurlarla özellikle de Afşar aşireti ile göçmenleri karşı karşıya getirdi. Bu iki grup arasında toprak üzerinden gerçekleşen çatışma imparatorluktaki göçebe-göçmen çatışmasının önemli bir temsili idi. Afşar aşireti ile olan çatışmalar bölgeyi uzun süre meşgul etse de yerli ahali ile olan çatışmalar da söz konusuydu. Uzunyayla ve genel olarak Sivas Vilayeti'ne yoğun göçmen nüfusunun gelmesiyle arazi üzerinde oluşan yoğun baskı bu bölgelerde göçmenler ile yerli ahali arasında arazi üzerinden çatışmaların gerçekleşmesine zemin hazırladı.

4.4.2. Uzunyayla'da Göçebeliği Sonlandırmak: Afşarların İskânı

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat uygulamaları ile merkez-tebaa arasındaki ilişki köklü değişikliğe uğradı. Bu dönemde idari, mali ve askeri alandaki gerçekleştirilen düzenlemeler ile önceki dönemlerde daha çok aracılar vasıtası ile yürütülen merkez-tebaa ilişkisi tasfiye edilerek tebaa ile doğrudan ilişki kurma biçimine geçildi. Bunun yanı sıra Tanzimat dönemi ile dönüşen merkez tebaa ilişkisinin temel göstergelerinden olan vergilendirme ve askere alma uygulamalarının gerçekleştirilmesi için nüfusun okunabilir olması gerekmektedir. Nüfusun okunabilirliği önünde önemli bir engel ise hiç şüphesiz nüfusun hareketliyi. Osmanlı'da hareketli nüfusun önemli bir parçasını göçebe unsurlar oluşturmaktaydı. Bu grupların yaşam biçimine özgü hareketlilik hali Tanzimat dönemi ile kurulmaya çalışılan merkez-tebaa ilişkisini baltalıyordu. Göçebe unsurların hareketlilik kabiliyeti vergi tahsilatı ve askere alma süreçlerini sekteye

⁴⁸⁶ Karaca, A. (1993). *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa, 1838-1899*. İstanbul: Eren Yayınları, 110 akt. Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 149.

uğrattırken, kullandıkları arazide tarımsal üretimin gerçekleşmemesi imparatorluğun tarımsal üretim üzerinden amaçladığı ekonomik kalkınma ideallerinin gerçekleşmesi önünde önemli bir engel olarak değerlendirildi.

Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat idealleri çerçevesinde etkin bir vergilendirme ve askere alma sistemini uygulama ve göçebe unsurların mevsimsel hareketliliğinden kaynaklı meydana gelen asayiş sorunlarını sonlandırmak için göçebe unsurların yerleşik hayata geçirme uygulamalarını on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha sistemli bir hale getirdi. İmparatorluğun göçebe unsurlara karşı uygulamaya koyduğu yerleşikleştirme politikası imparatorluğun üretken ve okunaklı toplum yaratma gibi büyük projesinin bir parçasıydı.

Göçebe unsurları yerleşik hayata geçirip tarımsal üretimin bir parçası haline getirme⁴⁸⁷ yönünde gerçekleştirilen yerleşikleştirme politikasına medeniyet söylemi eşlik etti. Modern ve merkezi bir yapının inşa edildiği dönemde göçebe ve kabile gibi yaşam şekilleri ve yapılar “ehlileşmemiş”, “vahşi” olarak tanımlanarak modern ve medeni yapıların ötekisi olarak tanımlandı. Bu yapıların “daire-i medeniyet”e alınmaları için modern yaşam biçimi olan yerleşik yaşama geçmelerinin gerekliliği vurgulandı. Uzunyayla bölgesinde yürütülen göçmen yerleşimi ile bölgede güçlü bir göçebe unsur olan Afşar aşiretinin yerleşik hayata geçirilmesi ile bölgenin merkezin medeniyet çemberine dâhil edileceği sıklıkla vurgulanmaktaydı:

“..İşkân-ı muhacirine memur Devletlü Hafız Paşa Hazretlerinin hüsnü tedabir ve icraatı semeresiyle muhacirin-i merkumenin zikr olunan yaylaya esbab-ı iskâniyeleri

⁴⁸⁷ “...Afşar aşiretinden bin üç yüz haneden mütecavizi Sivas eyaletinde iskân olunacağı ve üç yüz altmış hane kadarı dahi kura-yı münasibeye li-ecli’l-iskân Harput ve Diyarbekir ve Kastamonu eyaletlerine izam kılınacağı misillü hulul-i şita münasebetiyle henüz iskân olunamayıp ol havalı dağ ve balkanlarında perakende dolaşmakta bulunan iki yüz kadar hanenin def’ ve men’-i mazarratları zımnında Dördüncü Ordu-yı Hümayun’un üçüncü talia taburu bölükleri Aziziye sancağında kışlattırılacağı ifadesine dair varid olan tahrirat-ı behiyyeleriyle melfuf suret lede’l-arz manzur-ı ali-i hazret-i padişahi buyruldu Suret-i iş’ar-ı valalarına nazaran aşiret-i merkumenin hemen cümlesi saye-i şevket-vaye-i hazret-i tacdaride derdest ile iskân olunmuş ve bunlardan iki bin beş yüz doksan bu kadar kese tahsilat vuku bularak bundan asakir-i şahanenin tayinatı tesviye olunduktan sonra hazine-i celileye dahi bin dokuz yüz kese akçe irsal kılınmış olması bais-i memnuniyet ve ol babda zuhura gelen gayret ve icraat-i müşirleri dahi şayan-ı takdir ve mahzuziyet seniyye-i veli nimet olmakla orada kalacak hanelerin hiçbir cihete savuşamaması ve ziraat ve haraset ve şeref-i medeniyete alıştırlarak ve ahali-i kadime ile hüsn-i muaşeret halinde bulundurularak ve cihetü’l-vücuha icra-yı şekavete yol bulamaması esbab-ı emniyesinin istihsaliyle ikmal-i vazife-i hükümete himmet ve itina buyrulması...”. COA. A. MKT. MHM 285/81, 16 Muharrem 1280 (6 Temmuz 1863) [Ek-6]; “...aşiret-i merkumenin bi’l-iskân ahali-i mutavattin misillü ziraat ve harasete alıştırlması ve meluf oldukları uygunsuzlukları külliyyen terk ettirilerek...” COA. A. MKT. UM. 450/46, 10 Recep 1271 (29 Mart 1855)

teshîl kılınmasıyla beraber tedabir ve hal-i bedevviyette bulunup iki bin haneden ibaret olan Afşar Aşireti'nin Zamantı kazası havalisinde iskân olunarak oraların bir hal-i medeniyet ve kesb-i mamuriyet eylemesi..."⁴⁸⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında göçebe unsurları yerleşikleştirme uygulamalarını işler kıldığı önemli bölgelerinden biri de Uzunyayla bölgesi idi. Uzunyayla bölgesi birçok aşiretin varlık gösterdiği bir bölge olmuşsa da asıl olarak Çukurova bölgesini kışlak olarak kullanan Afşar aşiretinin yaylak olarak kullandığı bir bölge idi. Afşarlar, Ankara'dan Adana ve Maraş'a kadar geniş bir bölgede varlık gösteriyorlardı. Anadolu'nun bu bölgelerinde varlık gösteren en büyük göçebe grubtu. Ankara'nın Bozok ilçesinde 1000 ila 2000 hane⁴⁸⁹, Adana Vilayeti'nde yaklaşık 3.000 çadır, 40.000 koyun, 3.000 keçi, 40.000 sığır ve 9.000 deveye sahip büyük bir gruptu.⁴⁹⁰ Aşiret nüfusunu ve sürü büyüklüğünü kesin olarak belirlemek mümkün olmamakla birlikte, Andrew G. Gould, Adana Vilayet meclisinin 1847 ve 1850 tarihli raporlarını Victor Langlois'nın 1852'de yaptığı tahminle birleştirerek ve çadır başına ortalama beş kişi varsayarak (Osmanlı nüfusuna ilişkin mevcut çalışmalarla uyum sağlamak için), aşiret nüfusuna ilişkin tahminde bulunabileceğimizi belirtmektedir.⁴⁹¹ Buna göre Adana Vilayetinde 3000 çadıra sahip Afşar aşireti 15.000 nüfustan oluşmaktaydı. Pastoralizm temel geçim kaynağıydı. Koyun, keçi ve sığır et, süt ve derileri için yetiştirilirken develer yük taşımak için atlar avlanmak ve savaşmak için yetiştirilirdi. Hayvancılık temel geçim kaynağı olmasının yanı sıra göçebe unsurlar yaylak ve kışlaklarında sınırlı ölçüde tarım yapmaktaydılar.⁴⁹²

Göçmen yerleşimi göçebe unsurların iskân edilme sürecini hızlandırmışsa da göçmenlerin gelişinden önce de imparatorluk merkezi göçebe unsurları yerleşik hayata geçirmek için bir dizi uygulamayı hayata geçirdi. Osmanlı İmparatorluğu 1830'lardan itibaren, vergi tabanını artırma, tarımı teşvik etme, askere almayı destekleme ve imparatorluğun uzak bölgelerinde merkezin otoritesini tesis etmek için imparatorluğun periferisinde varlık gösteren toplulukları pasifleştirmek gibi daha geniş bir planın

⁴⁸⁸ Takvim-i Vekayi, 7 Recep 1278 (8 Ocak 1862), Def'a: 628; Erdem, a.g.e., 2018, 84

⁴⁸⁹ Köksal, a.g.m, 2006, 484.

⁴⁹⁰ Langlois, V. (1861). *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus: exécuté pendant les années 1852-1853*, Paris, 21-23 akt. Gratien, a.g.e., 2015, 64.

⁴⁹¹ Gould, A.G. (1993), "The Burning of the Tents," *Humanist and Scholar : essays in honor of Andreas Tietze*, ed. Heath Lowry and Donald Quataert , Washington D.C.: Isis Press, 73.

⁴⁹² Gould, a.g.e., 1993, 73.

parçası olarak göçebe unsurları yerleşik hale getirmek için girişimlerde bulundu. İmparatorluk merkezi özellikle Orta Anadolu'yu Akdeniz kıyılarına bağlayan stratejik bölgedeki en güçlü göçebe topluluk olarak Afşarları hedef aldı.⁴⁹³ Osmanlı İmparatorluğu Afşarlara karşı, aşiret üyelerinin baskılarla dağılmasını, yerlerinin değiştirilmesini ve grup olarak hareket etmelerini engellemek için başka aşiretlerle karıştırılmasını da kapsayan geniş çaplı bir politika izledi. Örneğin 1848 yılına ait bir tahrirde Afşarların Pehlivanlı ve Pörtük aşiretleri arasına yerleştirildiği belirtilir.⁴⁹⁴

Osmanlı İmparatorluğu Afşarları kontrol edebilmek için aşiretin başına reisler atadı ve teşviklerle yerleşimi teşvik etmeye çalıştı. Örneğin Ankara'da yerleşimi kabul eden Afşar ve Rişvan aşireti üyelerine iki yıl süreyle tahıl vergisinden muafiyet sağlanacaktı; ayrıca Kozan Dağı'ndaki Akdağ madeninin çevresine maden kasabası kurmayı ve yerli Afşarlara yerleşim karşılığında iş sağlama planlandıysa da imparatorluğun bu girişimleri sonuçsuz kaldı. Aşiret reisliğine atanan kişiler eşkıyalığı ve huzursuzluğu önleyemediler; sadece sınırlı bir kontrol sağlayabildiler. Örneğin, 1846'da Bozok bölgesindeki Afşar birlikleri ayaklanıp, Maraş valisi tarafından Afşarların ödemediği vergileri toplamakla görevlendirilen Osman Paşa'yı öldürdüler. Yine Afşarların başına atanan Çerkez Bey döneminde aşiretin farklı kesimleri ayaklandı ve çeşitli şiddet olaylarına neden oldu. 1858 yılında Kozan kasabasının tüccarları ve esnafı, İstanbul'a 365 imzalı bir dilekçe göndererek imparatorluğun bölgede askeri tedbirler alarak Afşarların bölgeden uzaklaştırılmasını istediler. Afşarların geniş bir coğrafyaya yayılmaları, aşiret hiyerarşisinin yokluğu imparatorluğun Afşarlara karşı tutumunda baskı ve zorlamayı tek seçenek haline getirdi. 1864 yılında Osmanlı devleti geniş çaplı bir askeri müdahaleye isteklilik göstermeye başladı. Afşar aşiretinin ileri gelenlerinden yaklaşık 20-30 kişi Balkanlara sürgün edildi. Aşiret ileri gelenlerinin sürgün edilmesinin grubun yerleşimine katkı sunmaması sonucunda imparatorluk geniş çaplı

⁴⁹³ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 219. Afşar aşiretinin zor kullanımına başvurulmadan belirtilen bölgelerde iskan edilmeleri istenmekle birlikte bu durumun gerçekleşmemesi durumunda askeri müdahalelere başvurulacağı belirtilmekteydi. "... aşayır-i merkumenin işte etrafları kuşattırıldı hem ahali ve neferatın ve ebna-ı sebinin istihsal-i asayiş ve istirahatleri ve hem dahi kendilerinin refah ve rahatlarının istikmali niyet-i hayriyesiyle cümlesinin iskânları sureti emr u ferman hazret-i padişahi iktiza-yı alisinden oluyor rıza-cuyane hareketle emr-i padişahiye mutavaat ederek ırz ve edebleriyle iskân olundukları halde cümlesi mal ve can ve ırzlarına emin olarak tertib olunacak kazalara gelip iskân etsinler Böyle olmayıp da muhalefet olduğu halde bi-avnullahi teala saye-i kudret-vaye-i hazret-i şahanede cebren ve kahren dahi iskân olunacaklardır ama bu surette bir takım telef-i nefis olacağı ve aralıkta mallarının zayı ve telef olacağı...". COA. İ. MVL. 148/4183, 8 Şaban 1265(29 Haziran 1849)

⁴⁹⁴ Kasaba, a.g.e., 2012, 130-131.

bir askeri müdahalenin gerekliliğine ikna oldu. İmparatorluk aşiret ileri gelenlerini ele geçirmek, aşiret nüfusunu yerleştirmek, göçebe unsurların iskân edildiği yerde merkezin iradesini tesis etmek ve bürokratik bir düzen kurmak için 1865 yılında 9.000 piyade, 2.000 süvari ve 6 topçu ile Kozan Dağı'na girdi. İmparatorluğun yürüttüğü bu askeri harekât sonucunda birçok kabile ileri geleni hayatını kaybetti veya sürgüne gönderildi.⁴⁹⁵

Afşar aşiretini kontrol altına almak için askeri müdahalenin yanı sıra başvurulmuş bir diğer uygulama ise aşiretin geleneksel olarak kullandığı araziye göçmenlerin yerleştirilmesiydi. Bölgeye göçmenler yerleştirilerek Afşarların bölgedeki varlığı sonlandırılmak isteniyordu.⁴⁹⁶Uzunyayla bölgesi göçmen yerleşiminin ilk yıllarından itibaren özellikle Kafkas göçmenleri için popüler bir yerleşim bölgesi oldu. Bölgeye gelen göçmen nüfus Afşarların yaylak olarak kullandıkları araziye yerleşti. Hatta Kafkas göçmenlerinin ileri gelenleri bölgeye yerleşmeden önce bölgenin iskâna uygunluğunu tespit etmek için bölgeyi ziyaret etti; bu ziyaret esnasında Afşar aşiretinin herhangi bir müdahalede bulunmaması için askeri önlem alındı.⁴⁹⁷ Göçmenlerin Afşar aşiretinin yaz aylarında yaylak olarak kullandığı arazide gerçekleşen göçmen yerleşimi bu iki grubu karşı karşıya getirdi. Göçmenler ve Afşarlar bölgedeki arazi ve su kaynakları üzerinden çatıştı. Ayrıca Afşar aşiretlerinin yanı sıra bölgedeki diğer göçebe unsurlar da göçmen yerleşimine karşı çıkmakta ve yerleşen göçmenlere zarar vermekteydi:

“...Tafsil-i keyfiyet posta-i âtiyede bâ-mazbata beyân olunacağı vechile muhacirinden İsmail Efendi Gürün'de bulunan damadını görmeğe gider iken Gürün'e iki saat mesafe Güneşdağı nâm mahalde mukaddemâ mevâyı iskândan firar ile Halep ve Maraş tarafında kışlak-nişîn olan Delikanlı ve Çelikanlı aşiretlerinden otuz kadar süvari üç nefer muhacirine hücum edip birisini telef ve birisiyle iki re's esblerini cerh eylediklerini diğer bir nefer refikleri Uzunyayla'da bulunan Mesudiye Müdürü Şakir Efendi'ye ve Sergerde Hasan Ağa'ya ve muhacirin beyleriyle ulemâlarına haber verdiğinden cümle muhacirin cem' olarak zîr-i cenâh-ı Saltanat-ı Seniyye'ye dehâletle dahil-i daire-i mutâvaatda bulunduklarını ve Afşar aşiretiyle mezkûr Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri böyle

⁴⁹⁵ Köksal, a.g.m, 2006, 483-485.

⁴⁹⁶ COA. A. MKT. MHM. 189/47, 17 Rebiülevvel 1280 (1 Eylül 1863); COA. A.MKT. MHM. 286/6, 27 Cemâziyilevvel 1280 (9 Kasım 1863).

⁴⁹⁷ COA. A. MKT. UM. 403/86, 12 Şevval 1276 (3 Mayıs 1860).

birer ikişer kendilerini telef ve cerh ederek muradları iskân olundukları Uzunyayla'yı terk etdireceklerini...”⁴⁹⁸

Afşar Aşireti göçmen yerleşiminden önce de her sene geldikleri Uzunyayla civarındaki Gürün, Darende ve diğer kazalardaki ekili alanlara zarar vermekte, yerleşik ahalinin hayvanlarını gasp etmekte, seyir halindeki kişilerin mallarına el koymakta ve hatta bu kişileri öldürmekteydi.⁴⁹⁹ Afşar Aşireti Çukurova bölgesi ile Uzunyayla arasında gerçekleştirdikleri mevsimsel hareketleri sırasında yerleşik ahaliye verdiği zararların benzerini göçmenlere vermeye başladı.⁵⁰⁰ Afşarların bu tutumuna göçmenler tarafından benzer şekilde karşılık verildi.⁵⁰¹ İki grubun birbirlerine karşı şiddet içeren uygulamaları aralarındaki çatışmayı derinleştirdi. Uzunyayla bölgesindeki göçmen yerleşimini yürütmek üzere görevlendirilen Hafız Paşa bölgeye gelmeden önce bu iki grup arasındaki çatışmalı ortamı sonlandırmak için Afşar müdürü ile bakaya memuru Ruhi Efendi tarafından bir müzakere tertip edildi. Bu görüşmelere göçmenler adına katılacak olan Yakup ve İshak Beyler, 15 ulema ve ihtiyar ile 60 neferden oluşan bir atlı birliğini de müzakerenin gerçekleşeceği bölgenin iki saat gerisinde bırakarak

⁴⁹⁸ COA A.MKT. UM. 483/67, 5 Muharrem 1278 (13 Temmuz 1861); Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, a.g.e., 2012, 236-238; COA.İ.DH 479/32259, 8 Rebiulahir sene 1278 (13 Ekim 1861).

⁴⁹⁹ “...Afşar eşkıyalarının Sarı Veli'nin oğlu İbrahim Ağa ve Mucur oğlu Hacı Kethüda ve Terkeşli oğlu Yusuf Ağa namında kimesneler Ramazan-ı mübareğin üçüncü bayram günü saat beş sularında öğle vakti beş yüz çadır atlar ile gelip Gedikçık/Gedikçubuk kazasına tabi Çayırşeyhi karyesini basıp üç saat mikdarı çakmak çalıp kavga ederek baş edemeyip karye-i mezburenin iki bin koyunlarını ve bin aded kuzularını ve yüz aded res bargirlerini ve bin beş yüz aded kara sığırlarını ve yüz elli aded camuslarını ve yüz aded merkeblerini ve civarında bulunan Sağır karyesinin elli res bargirlerini ve iki yüz aded hayvan kara sığırlarını ve yüz aded camuslarını ve elli aded merkeblerini ve diğer civarında Şehr-i Kışla karyesinin yüz aded kara sığır hayvanlarını ve iki yüz elli aded ağnamlarını ve dokuz res bargirlerini ve diğer civarında bulunan Yapaltun? karyesinin İslamlarının ve zimmilerinin sekiz yüz aded ağnam ve iki yüz aded kuzularını ve elli aded camuslarını ve üç yüz aded kara sığır hayvanlarını ve kırk aded merkeblerini ceman yedi bin dört yüz doksan dokuz aded hayvanlarını garet ederek Şehr-i Kışla karyesinin Nene Hatun oğlu Abdullah nam kimesne kurşun ile göğsünden ve sol koltuğundan ve göbeğinden vurup ihlak ederek karye-i mezburda Topal oğlu Hacı Ağca nam kimesne sağ küreğinden kurşun ile vurup kurşun derununda kaldığı ve yine karye-i mezburda Timur Hacı Mehmed nam kimesne kurşun ile kalçasından vurup derununda kurşun kaldığı yine karye-i mezburda Bey Süleyman oğlu Mehmed Kethüda nam kimesne sağ kulağı yanından kurşun ile vurup vechini cerh ederek ve göğsüne tüfek ile kakıp göğsünü içeri göçürüp ve yine karye-i mezburdan İnayet oğlu Mehmed nam kimesne seyf ile re'sini cerh ederek ve Sağır karyesinden Kaskas oğlu Mahmud nam kimesne sol uyluğundan çifte kurşun ile vurup...”, COA. İ.MVL, 83/1667; COA. A.MKT. UM. 74/18.

⁵⁰⁰ COA A.MKT. UM. 483/67, 5 Muharrem 1278 (13 Temmuz 1861).

⁵⁰¹ “... Afşar aşiretinin Kayseri sancağında Zamantı nam mahalde bulunan kışlaklarına Sivas'ta meskün muhacirin tarafından vuku bulan müdahale ve taarruz üzerine beynlerinde zuhur eden muhasame ve muharebe keyfiyetine dair fi 22 Cemaziyelevvel sene 277 tarihiyle müverrihen varid olan tahrirat-ı saadetleri meali malum-ı muhibbi oldu. Bu halde hakkında mukaddemce mahallinden dahi tafsilat gelerek a'mal-i tedabir-i lazıme zımnında icab eyleyenlere vesaya gönderildiği misillü geçende devletli hafız-ı beşer hazretleri dahi buradan azimet eylediğinden müşarun ileyh hazretlerinin vusulüyle bu makule ahvalin muktezizatına bakılacağı derkar olacağı ve mamafih ızbar-ı vukuata masrufiyet-i himmetleri muvafık-ı vazife-i memurin olacağından tahsin ve takdir olunacağı beyanıyla şukka-i muhibbi terkim olundu...” COA. A. MKT. MHM. 228/68.

müzakere bölgesine gittiler. Afşar aşireti ise yüz elli kişilik atlı birlikle görüşmeye geldi. Ancak göçmenlerin aksine Afşarlar atlı birliklerini görüşme alanına belli bir mesafede bırakmadı. Afşar aşiretinin beraberinde getirdiği neferden birinin göçmenlere karşı kötü davranışı sonucunda bu davranışa tepki gösteren göçmen grubundaki Aslan Bey öldürüldü. Bunun üzerine iki grup arasında çıkan çatışmada Afşarlar yedi kişiyi yaraladı beş kişiyi de esir aldı.⁵⁰² Böylelikle müzakere girişimleri sonuçsuz kalırken iki grup arasındaki gerilim daha da derinleşti. Haziran ayında başlayan çatışmalar devam etti ve sonrasında çıkan çatışmada göçmenlerden sekiz kişi öldü, beş kişi de yaralandı. Afşarlarla yaşanan çatışmada ölen ve yaralananlar Kuzey Kafkasyalı Hatukoy, Kabardey, Besleney, Ubih ve Altıkesek kabilelerindendi. Ölü ve yaralılar arasında bölgede tüm kabilelerden kişilerin olması bölgedeki göçmen grupların göçebe unsurlara karşı ortak hareket ettiklerini gösteren önemli bir gösterge olmakla beraber yaşanan olayların Kuzey Kafkasyalı kabileler arasında bir birlik duygusu yaratmış olması da muhtemeldir.⁵⁰³

Kuzey Kafkasyalı kabilelerin Afşar aşiretine karşı birlikte hareket etmelerine, benzer şekilde bölgedeki göçebe unsurlar da birleşerek cevap verdiler. Afşarlar, Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri ile birlikte hareket ederek göçmenlere karşı saldırı planlamaktaydı.⁵⁰⁴ Göçmenler bu durum karşısında yerel yetkililerden askeri önlemler almalarını talep etti. Özellikle 1861-1862 tarihlerinde iki grup arasındaki gerilimin en üst düzeye çıktığı dönemdi. Afşarların geleneksel olarak kullanımında olan arazilerin göçmen yerleşimi sırasında göçmenlere ücretsiz ve tapulu olarak dağıtılması, bazı göçmen gruplarının Afşarlara ait çadırları işgal etmesi ve onların kullanımındaki arazileri gasp etmeleri karşısında Afşarların bölgedeki göçmenlere karşı yarattığı asayiş sorunları bu gerilimin temel sebepleri idi. Gerilime sebep olan bu durumlar yetkililerce ele alınarak arazi sahipliği, göçmen yerleşimi sınırları ve bölgede varlık gösteren göçebe unsurlardan alınan vergilerin durumu hakkında araştırma yapılması istendi:

“...Afşar aşireti me’valarını terkle Pınarbaşı nam mahalli fuzuli kışlak ittihaz ve kereste vehatab misillü levazımat-ı mahsusaya kafi cibali mübahayı zabt etmiş oldukları ve mahall-i mezkur yedi sekiz yüz hane inşasıyla kasaba ihdasına elverişli olarak elhaletü hazihi imarına ve cevami ve mesacid inşasına hahişger

⁵⁰² COA. A. MKT. UM. 479/28, 15 Zilhicce 1277 (24 Haziran 1861); Karataş, a.g.e., 2012, 211-212.

⁵⁰³ Karataş, a.g.e., 2012, 216-218; Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 220.

⁵⁰⁴ COA. A. MKT. UM. 483/67, 5 Muharrem 1278 (13 Temmuz 1861).

hayli muhacirin bulunduğu misillü mahall-i mezkurun nam-ı hümayun-ı hazret-i mülukaneye mensub olarak kasaba ihdasıyla imarı hususuna müsaade olunması istirham olunmakta idüğü savb-ı valalarından tevarüd eden telgrafnamede inha ve iş'ar olunmaktan naşi keyfiyet meclis-i ahkam-ı adliyyeye havale ve defter emanetiyle muhabere olundukta mezkur Pınarbaşı karyesinin dokuz yüz doksan bir tarihinde bazı arazisine bir miktar aşair iskan olunduğu ve bunların aded-i ağnam ve bad-ı hava [bedava] rüsumu Atik Valide Sultan'ın yeni il ve kaza mukataasına tahrir kılınmış ise de karye-i merkumenin havi ve müstemil olduğu arazisi tımar dahilinde arazi-i miriyyeden idüğü tebeyyün etmiş ve bu hale göre karye-i merkumenin hali ve bila sahib bulunan mahallerinin muhacirin-i merkumeye itası muvafık-ı hal ve maslahat bulunmuş olduğundan bunlara ne miktar arazi tefrik ve ita olunacak ve kimler uhdesine ihale ve tefviz kılınacak ise kıtaatıyla miktar-ı dönüm ve hudud ve sinoru ve efradının esamisini mübeyyin mazbatasının tanzim ve irsali hususu Sivas mutasarrıfı saadetlü paşaya iş'ar olunmuş...’’⁵⁰⁵

İki grup arasındaki gerilimin sonlandırılması için yetkililer Afşarların ödenmemiş vergilerine karşılık kendilerine ait çadırları göçmenlere bırakmasını müzakere etti. Ancak yetkililerin bu girişimleri sonuçsuz kaldı. Bölgede süren asayiş sorunu göçmen yerleşiminin erken dönemlerinde göçmen gruplarının bölgeyi terk etmesine neden oldu. Örneğin, 1863 yılında 100 hane Çerkes ve Kabardey göçmeni Uzunyayla'da Afşarların yarattığı asayiş sorunlarının yaşamlarını tehdit ettiğini belirterek Kars ve Erzurum bölgesine sevklerini istediler:

“...Çerkes ve Kabartay ahali muhacirlerinden olup yüz hane mukaddema Sivas Sancağına dahil olarak olvakit Uzunyayla'da Pınarbaşı nam mahal hâli ve iskanımıza münasib bi mahal denilerek keddetti (emekvermiş) ise de zaten Afşarların zaptlarında olup yaylaları olduğuna ve Afşar-ı merkumenin eski hanelerine tevdi' ve fukara-yı muhacirin iskan olunmuş ise de Afşar eşkıyası daima tasallut ve fukara-yı muhacirinden on nefer adamlarımızı katleylediklerine ve her kime rast gelir ise katl ve mallarını sirkat eylediklerine ve keyfiyet Sivas mutasarrıfı saadetlü paşa hazretlerine arz ve inha olunmuş ise de Afşarlara himayet ve fukara-yı muhacirin hakkında hilaf inha eylediğine binaen orada ber vech-i iskan ikamet edemeyeceklerimizden dört mah akdemce dü-bar (tekrar) ma'delet-fırza gelerek istirham etmek üzere isek de mutasarrıf-ı müşarunileyh kemal-i adavetlerinden naşi muhacirin-i merkumenin inha ve istid'alarını tasdik etmeyerek güya Afşarlar haklı ve muhacirin haksız gibi olvehile inha etmekte ve dört mahı mütecaviz bu tarafta sürünüp perişanü'l-hale düçar ve ba'dehu Uzunyayla'da ve Pınarbaşı'nda ve Afşarların eski hanelerinde ikamet edemeyeceklerine mebni lütfen ve merhameten kabile-i acizanemiz ve akraba ve taalukat-ı acizanemiz Erzurum ve Kars caniblerinde iskan etmiş ve her biri dua-yı beka-yı eyyam-ı ömr-u şahanede bulunmuş

⁵⁰⁵ COA. A. MKT. UM. 500/86, 17 Rabiülevvel 1278 (22 Eylül 1861).

olduklarından naşı salifü'z-zikr yüz hane kabilemizin dahi olvehile Erzurum ve Kars taraflarında bir münasib mahalle iskanımıza ruhsat i'tası ve iktizası...”⁵⁰⁶

Uzunyayla bölgesinde göçebe unsurlar ile göçmenler arasındaki gerilim imparatorluğu sorunların çözümü noktasında pozisyon almaya sevk etti ve imparatorluk merkezi hiç şüphesiz bu durumda göçmenlerden yana taraf oldu. Merkezin bu yönde bir karar almasında, bölgenin önemli göçmen yerleşimi alanı olması, bölgede yürütülen göçmen yerleşimi için imparatorluk merkezinin hali hazırda belli bir miktar harcamada bulunması, bölgenin özellikle Kuzey Kafkasyalı göçmenler arasında popüler olması ve en önemlisi ise bölgede gerçekleştirilen göçmen yerleşimi ile imparatorluk merkezinin göçebe unsurları yerleşik hayata geçirme ve kullandıkları arazileri tarımsal üretime dahil etme projesini uygulama fırsatı sunması etkili oldu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun göçebe-göçmen çatışmasında takınacağı tutumun imparatorluğun farklı bölgelerinde iskân edilen göçmenlere vaat edilen topraklar üzerinde hakları konusunda da bir tartışmayı beraberinde getireceği düşüncesi imparatorluk merkezini Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin Uzunyayla'da Afşarlara karşı yürüttüğü davasında desteklemesinde etkili oldu.⁵⁰⁷

İki grup arasında tırmanan çatışma ortamını ortadan kaldırmak için askeri önlemlere başvuruldu. Sivas vilayetinde alınacak askeri tedbirler için Konya, Adana, Maraş, Mamuret-ül-Aziz, Ankara ve Halep'ten askeri yardım istendi.⁵⁰⁸ Ayrıca bölgeye komşu yerlerdeki idareciler alınması gereken tedbirler hakkında bilgilendirildi.⁵⁰⁹ Uzunyayla bölgesinde yürütülen göçmen yerleşimi sırasında göçmenleri Afşar aşiretinden korumak için Kuzey Kafkasyalı göçmenlerden özellikle de Çerkeslerden bir düzensiz birlik oluşturulmuşsa da bu birlik yaşanan şiddet olaylarında yetersiz kaldı. Bundan dolayı imparatorluk merkezi bölgede yaşanan çatışmalı ortamın sonlandırılması için Orduyu Hümayun kumandanına bölgeye askeri birlik sevki için emir verdi.⁵¹⁰ Afşarlar ile Kuzey Kafkasyalı yerleşimciler arasında çatışmalı ortamın daha da büyümemesi

⁵⁰⁶ COA. MVL. 416/88, 13 Şaban 1279 (3 Şubat 1279).

⁵⁰⁷ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 221.

⁵⁰⁸ BOA A. MKT. NZD. 350/95 24 şevval 1277, (5 Mayıs 1861).

⁵⁰⁹ Sadareten Harput, Maraş, Halep, Ankara ve Adana valileri bilgilendirilerek gerekli tedbirlerin alınması istendi. COA; A.MKT. UM. 471/82 (12 Mayıs 1861), COA. A.MKT. UM. 471/84 (12 Mayıs 1861), COA. A.MKT. UM. 471/85 (12 Mayıs 1861), COA. A. MKT. UM. 471/86 (12 Mayıs 1861), COA. A.MKT. UM. 471/89 (12 Mayıs 1861).

⁵¹⁰ COA. A.MKT. MHM. 271/15, 22 Muharrem 1280 (9 Temmuz 1863); Karataş, a.g.e., 2012, 228; COA. A. MKT. UM. 471/84 2 Zilkade 1277 (12 Mayıs 1861); , COA. A. MKT. UM. 471/82, 2 Zilkade 1277 (12 Mayıs 1861); COA. A.MKT. NZD. 350/95, 23 Şevval 1277 (4 Mayıs 1861)

için Sivas Vilayeti Mutasarrıfı Zeki Paşa Uzunyayla'ya gitti. Bölgeye gönderilen yetkililer vergi indirimi karşılığında toprak üzerindeki hak taleplerinden vazgeçmeleri için Afşarlara baskı yaptı.⁵¹¹ Her iki grupla da yapılan görüşmeler neticesinde anlaşmaya varıldı ve Afşarlar Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin Uzunyayla bölgesindeki varlığını kabul etti. Yapılan anlaşma neticesinde Afşar aşireti tarafından öldürülen göçmenlerin ailelerine kırk kese akçe verilmesi, göçmenleri öldüren ve onlara yardım edenlerin Sivas vilayetindeki şeriyeye mahkemelerinde yargılanması ve Afşar aşiretinin ödemesi gereken yıllık vergileri ile adet-i ağnam bedelini aşiret müdürü ve kethüdasına vermesi kararları alındı.⁵¹²

Afşarların göçmenlerin Uzunyayla'daki varlığını kabul etmesi, Uzunyayla arazisi üzerindeki geleneksel haklarından vazgeçmesi anlamına geliyordu. Afşar aşiretinin bölgedeki direncini kırmak ve grup kimliklerini yok etmek için bazı Afşar ileri gelenleri sürgün edildi.⁵¹³ Mevsimsel göç duraklarından olan bölgenin kaybedilmesiyle Afşarlar başka yerlerde yazlık otlaklar bulmak zorunda kaldı ve birçoğu da yakındaki Sarız vadisine, Aziziye'nin güneyinde Zamantı Nehri boyunca yerleştirilip nüfusularının tahriri yapıldı ve iskân edildikleri bölgelerden ayrılmamaları için askeri önlemler alındı.⁵¹⁴ Bu durum Afşarların zamanla yerleşik hayata geçmelerine neden oldu. Zamantı kazası yakınlarında kendileri için inşa edilen hanelere geçen Afşarlar için ayrı bir idari birim oluşturuldu. Sadabad ismi ile kurulan yeni idari birimin müdürlüğüne ise Afşar aşiretinden bin kuruş maaşla Hacı Bey tayin edilmişti:

“...öteden beri hal-i bedeviyette bulunup iki bin haneden ibaret olan Afşar aşireti ahalisinden bazı cemaatlerin mevcut olan haneleri arazi ve müstemilatıyla beraber hüsn-i rıza ve muvafakatleriyle muhacirine terk olunmuş ve aşiret-i merkume ahalisinin Zamantı kazası havalisinde peyder pey hane inşasıyla iskânları kuvve-i karibeye gelmiş olduğundan o mahalle Sadabad kazası tesmiyesiyle muhacirine terk olunan haneler bahasının aşiret-i merkumenin emval-i vergiden zimmetleri olan mebaliğe mahsubu ve zikr olunan Sadabad

⁵¹¹ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 222.

⁵¹² Karataş, a.g.e., 2012, 213-222.

⁵¹³ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 222.

⁵¹⁴ “...vatan-ı aslileri olan Aziziye'ye tabi Saruz nam arazi-i vasianın kendilerine temlik olunarak emr-i ziraat ve harasetle idare-i taayyüşlerini istihsal etmek hususuna dair geçenlerde Afşar aşair rüesası taraflarından takdim olup meclis-i acizanemize muhavvel bulunan arz-ı mahzar üzerine Saruz denilen arazi-i vasiada dört yüzden mütecaviz Afşar ve Senemenli [Sinemilli?] ve sair aşair meskûn olduğu...” COA. A. MKT. MHM. 342/37, 26 Rebiulevvel 1282 (19 Ağustos 1865); COA. İ. MVL. 556/24949, 17 Safer 1283 (1 Temmuz 1866); COA. A.MKT. UM. 378/82

kazası müdürlüğüne vergi-yi ahaliye ilaveten bin kuruş maaşla Afşar aşireti müdürü bulunan Hacı Bey'in tayin...⁵¹⁵

Afşarlar yaylak olarak kullandıkları arazi üzerinden göçmenlerle ve dolaylı olarak imparatorluk ile girdikleri çatışmalarda istediği sonucu elde edemeyerek imparatorlukta diğer göçebe unsurlar gibi köylere yerleşmek zorunda kaldılar. Ancak direnişlerinde kazançları da oldu. Afşarların birçoğuna Sarız ve Pınarbaşı yakınlarındaki dağ köylerine yerleşimlerine izin verildi. Bu durum Afşarların dağlık alanlara erişimini kolaylaştırırken eski yaşam formlarını devam ettirmelerini sağladı. Sarız ve Pınarbaşı bölgesinde yerleşime tabi tutulan Afşarlar bölgenin coğrafi ve iklim özelliklerinden dolayı, Çukurova bölgesine yerleştirilenlerden daha şanslıydı.

Afşarların direnişi sui generis bir durumdan ziyade, modern devletin oluşum sürecinin bir ürünüydü. Göçebe unsurlar, imparatorlukların merkezde olduğu kadar kendi periferisindeki bölgelerde ve hareketli nüfus üzerinde kendi otoritesini tesis etmesine tekabül eden yapısal genişleme döneminde imparatorluk merkezinin hedefi haline geldiler. Özellikle Tanzimat döneminden itibaren imparatorluğun yürüttüğü göçmen yerleşimi politikası imparatorluğun yeni düzeni ile işbirliği ve uyum içerisinde olmayan göçebe unsurları kontrol altına almanın bir aracı olarak işlev gördü. Tanzimat döneminden itibaren imparatorluk merkezinin hareketli nüfusu kontrol altına alma yönündeki girişimleri bir çekişme alanına dönüştü ve bu merkezle girilen çekişme topluluklar açısından bir yıkımla sonuçlandı.⁵¹⁶

Göçebe unsurlar ve göçmenler arasındaki arazi çatışmalarının sıklığı ve ciddiyeti, göçmen ve göçebelerin yerleşiminin aynı kurumsal düzenlemelerle birlikte ele alınmasına yol açtı. 1913 tarihli iskân yönetmeliğinden itibaren ve daha sonra Cumhuriyet dönemine kadar göçebe ve göçmen iskânları birlikte ele alındı. Göçmenleri 'asimile etme' ve aşiretleri 'medenileştirme' amacı, göçmenlerin ve göçebelerin iskân meselesinin salt idari veya bürokratik bir mesele değil, daha ziyade bilimsel bir uğraş olduğunu belirten yönetmeliğin arkasındaki iki ana endişeydi. Göçmen ve göçebe yerleşimi birlikte ele alınacağından, göçmenlerin ırk ve iklim

⁵¹⁵ COA. A. MKT. MVL. 138/66, 25 Rabiülahir 1278 (30 Ekim 1861).

⁵¹⁶ Gratien, a.g.e., 2015, 46-47.

özellikleri dikkate alınacak, dikkatlice çizilmiş haritalara göre toprak dağıtılacak ve örnek köyler oluşturacaktı.⁵¹⁷

4.4.3. Arazi Anlaşmazlıkları/ Toprak Mücadelesi: Muhacirler ve Yerel Topluluklar Arasındaki İhtilaflar

Göçmenlerin imparatorluk hazinesine yük olmamaları ve bir an önce üretici konuma geçmeleri için birinci öncelik onlara üzerinde tarımsal üretim yapabilecekleri uygun arazinin tahsis edilmesiydi. Göçmenlere uygun arazinin tahsis edilmesi göçmenlere yönelik hazırlanan talimatlar çerçevesinde ve muhacir komisyonlarının görev ve sorumluluğunda yürütülmekteydi. Ancak göçmenlere arazi dağıtımı talimatlarında belirtilenin aksine oldukça sorunlu bir şekilde ilerledi. Göçmenlere tahsis edilen arazinin mülkiyet hakları üzerinden göçmenler, yerleşik köylüler ve toprak sahipleri karşı karşıya geldi.

Öte yandan tarımın ticarileşmesi ve imparatorlukta hem iç hem de uluslararası pazarların genişlemesi nedeniyle büyük bir gelir kaynağı olarak değerlendirilen toprak önemli bir tartışma konusuydu. Tanzimat döneminde toprak mülkiyetine ilişkin yeni düzenlemelerin uygulanması ile birlikte toprak meselesi yeniden tartışmalı bir konu halini aldı. Arazi düzenlemelerindeki (özellikle Arazi Kanunu) belirsizlikleri kullanarak arazilerini genişletmeye çalışan çeşitli aktörlerin iddiaları, yıllarca çözilemeyen mülkiyet davalarına yol açmakla kalmadı, aynı zamanda çeşitli gruplar arasında silahlı çatışmaların ve şiddetin önünü açtı. Osmanlı İmparatorluğu'na gelen göçmenlerin arazi üzerinde yarattığı demografik baskı bu anlaşmazlıkları ve çatışmaları daha da derinleştirdi. İmparatorluğun farklı bölgelerindeki farklı toplumsal gruplar arasında benzer şiddet olaylarını görmek mümkündü. Farklı toplumsal gruplar arasındaki şiddet olayları özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonrasında gerçekleşen göçlerle daha da şiddetlendi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında gerçekleşen toprak kayıplarına bağlı olarak imparatorluk topraklarının küçülmesi ve savaş sonrasında küçülen topraklarına yeni göç dalgasının gerçekleşmesi arazi üzerindeki nüfus yoğunluğunu arttırdı. Artan nüfus yoğunluğunun arazi üzerinde yarattığı baskı, imparatorluğun hemen hemen her

⁵¹⁷ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 155; COA. DH. HMŞ. 27/79, Talimatname, 1- Muhacirine arazi ve emlak tevzi'ne dair, 2- Muhacirine verilen bağ, zeytunluk, dutluk ve emsali yerlerin imarına ve hüsn-i muhafazasına dair, Dersaadet, Garoyan Matbaası, 1333.

bölgesinde çeşitli toplumsal grupların arazi üzerinden çatışmalarına neden oldu. Özellikle 1870'lerden sonra yeni göçmen nüfusun arazi üzerinde yarattığı baskıyı birçok uygulamada gözlemlemek mümkündü. Örneğin bu zamana kadar büyük şehirlerin içinde veya çevresindeki boş arazilere göçmen yerleşimine izin verilmiyordu, ancak 1877-78'den sonra gerçekleşen göç dalgasıyla birlikte şehirlerin çevresinde de yerleşime izin verildi. Nüfus yoğunluğunun yarattığı arazi yetersizliği farklı alanlardan toprak kazanmaya sevk etti. Bataklıkların kurutularak ekilebilir arazi haline getirilmesi bu bağlamda gerçekleştirilen bir girişimdi. Bataklıkların kurutulması sonucunda elde edilen arazi bu işi yapan topluluklara arazinin tapusu ile beraber ücretsiz bir şekilde verildi. Özellikle 1870'lerden sonra imparatorluğun göçmenlere arazi tahsis edemediği durumlarda göçmen grupları bataklık alanları kurutarak arazi elde ediyordu. Benzer şekilde arazi yetersizliği, orman içi ve çevresine resmi olarak göçmen yerleşimine izin verilmemesine rağmen uygulamada birçok göçmen grubu bu yasağa rağmen orman alanlarına yerleşti. Örneğin, 1885 yılında İstanbul'a gönderilen bir raporda Karasi'deki ormanların neredeyse tamamının göçmen yerleşimi nedeniyle yok edildiği belirtilmekteydi. Orman arazilerinin kullanılması ve göçmenlerin kaçak avlanması ormanlar üzerinde kullanım hakkı tesis ettiğini iddia edenlerle arasında çatışmaya neden oldu.⁵¹⁸

İmparatorluğun birçok bölgesinde savaş sonrasında gelenlere yerli ahali tarafından talep edilen arazilerin verilmesi daha da güçlenen bir kızgınlığa neden oldu. Örneğin, 1879 yılında Vezirköprü Mahallesi'ndeki Abhaz muhacirleri Rum komşuları tarafından saldırıya uğradı. Rumları harekete geçmeye teşvik eden yetkililerin Abhaz yeni gelenlere kendilerinin olarak iddia ettikleri toprakları tapulu olarak Abhaz göçmenlere vermeyi planlamış olmasından kaynaklandı. Bu durum sonraki yıllarda da imparatorluktaki toplumlararası ilişkilerde bir çekişme alanına dönüştü.⁵¹⁹ Yetkililerin göçmen yerleşimi için arazi arayışında boş toprak tanımlamasını ekilmemiş araziye nitелеmek için de kullanması arazi üzerinde kullanım hakkına sahip olmayı araziye işlemekle belirledi. Bu durum arazi üzerinde hak iddia etmek için araziye tescil ettirmenin yanı sıra, onu işleyerek de arazi üzerinde kullanım hakkını iddia etmeyi mümkün kıldı.⁵²⁰ Bu durum arazi üzerinden gerilimlere neden olurken, Batı Anadolu

⁵¹⁸ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 137-138.

⁵¹⁹ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 236-237.

⁵²⁰ Terzibaşoğlu, a.g.e., 2003, 116.

gibi Hristiyan nüfusun yoğun olduğu bölgelerde toplumlararası ilişkilerin kötüleştiği bir dönemde arazi üzerinden ortaya çıkan anlaşmazlıkların etnik –dini bir söylemle ifade edilmesine neden oldu. Arazi üzerinde kullanım hakkının belirlenmesinde etnik ve dini kimlik önemli olmaya başladı.⁵²¹

Etnik ve dini çeşitliliğin görece daha az olduğu Orta Anadolu’da farklı bir resim ortaya çıkmaktaydı. Georgy Chochiev Osmanlı topraklarına yerleşen Osetler üzerinden yaptığı çözümlemelerde Osetler ile yerli ahali arasındaki ilişkilerin Anadolu genelinde önemli farklılıklar gösterdiğini belirtmektedir. Osetler ile yerli ahali arasında çatışmanın en az olduğu bölgelerin göçmenlerin nispeten yüksek sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyine ve nispeten homojen bir Türk-Müslüman yerleşik nüfusa sahip bölgelere yerleştirildiği Orta Anadolu vilayetleri olduğunu belirtmektedir.⁵²²

İmparatorluğun farklı bölgelerinde de çeşitli toplumsal gruplar arazi üzerinden gerilimler yaşadı. Orta Anadolu’da ise Kuzey Kafkasyalı muhacirler yerleşik Türk ve Ermeni nüfus ile tarım arazileri üzerinden bölgeyi mevsimsel olarak kullanan Kürt ve Afşar aşiretleri ile otlaklar üzerinden çatıştılar. Afşarlar göçün ilk yıllarında Sivas-Uzunyayla bölgesinde yürütülen göçmen yerleşimini Uzunyayla ile Çukurova arasındaki mevsimsel hareketliliklerinin ve kırsal ekonomilerinin önünde bir engel olarak değerlendirdiler. Bölgede yürütülen göçmen yerleşiminin kendi yaşam alanlarını tehdit etmesi üzerine hem göçmenlerle hem de imparatorluk ordusuyla çatışmaya girdiler.

Sivas Vilayeti’nde göçmenler arazi üzerinden Afşar aşireti ile yaşadığı gerilimin bir benzerini yerli ahali ile de yaşadılar. Göçmenler yerleşim sırasında karşılaştıkları sorunların çözümü için bölgedeki yetkililere ve Muhacirin Komisyonu’na dilekçe vererek sorunlarını dile getirdi.⁵²³ Sivas’taki göçmenlerin en önemli şikâyeti şüphesiz arazi tahsis nedeniyle yerel halkla yaşanan anlaşmazlıklardı. Bir diğer önemli şikâyet ise yerel yetkililerin usulsüzlük ve yolsuzluklarıydı. İskân sırasında göçmenlere tahsis edilecek arazilerin miktarına ve niteliğine karar verme yetkisi yereldeki yetkililere aitti. Ancak birçok göçmen, yerel yetkililerin yetkilerini kötüye kullandıklarından şikâyetçi oldu. Bu şikâyetlere göre, bazı görevliler rüşvet karşılığında yerel eşrafla işbirliği

⁵²¹ Terzibaşoğlu, a.g.m., 2004, 176.

⁵²² Georgy Chochiev, a.g.e., 2015, 109.

⁵²³ Chochiev, a.g.m., 2007, 412.

yapmakta, boş arazileri bu güçlü kişilere tahsis ederken, göçmenleri de verimsiz arazilere yerleştirmektedir.⁵²⁴

Yerel yetkililerin göçmenlere arazi tahsisinde yolsuzluk yaptığını Musa Paşa⁵²⁵ 1884 tarihli raporunda da dile getirdi. Göçmen yerleşimindeki sorunlara değinen Musa Paşa bu durumun asıl sorumluları olarak sahip oldukları ekonomik gücü ve yerel meclislerdeki konumlarını arazi üzerindeki kontrollerini sürdürmek için kullanan yetkilileri ve yerel ileri gelenleri görmektedir. Yetkililerin ve yerel ileri gelenlerin bu uygulamalarına son verilmezse “*muhaçirinin kendilerini toplayabilmeleri ve devletçe içtima’i ve ittifak-i Müslim’inden müntezir olan fevaide dest-res olunabilmesi kabil*”⁵²⁶ olamayacağını belirtmektedir.

Musa Paşa ve göçmen gruplarının ileri gelenleri, göçmenlere arazi tahsisinde suiistimallerin önlenmesinin ancak göçmenlerin bu sürece dâhil olmasıyla önlenebileceğini düşünmekteydi.⁵²⁷ Öte yandan göçmenlerin de kendi bireysel gündemleri doğrultusunda hareket etmeleri mümkündü. Örneğin, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Osmanlı topraklarına gelen Gürcülerin Orta Karadeniz’de Ordu bölgesinde göçmen yerleşimini yürütme görevi Çürüksulu Ali Paşa’ya verildi. Ali Paşa bir yandan Gürcü göçmenlerin bölgedeki diğer gruplara karşı haklarını savunurken, diğer taraftan bölgede söz sahibi olma ve kişisel servetini artırma yönünde adımlar attı. Bölgede edindiği güç Gürcü göçmenlere arazi tahsisinde kolaylık sağlarken çoğu durumda Gürcüler için arazi gaspını da kolaylaştırdı. Ali Paşa’nın Muhacir Komisyonu’nda görev alması Gürcü göçmenlere uygun arazi bulma konusunda görece

⁵²⁴ Chochiev, a.g.m., 2007, 422.

⁵²⁵ Musa Paşa (Musa Kundukhov), 1818 yılında Müslüman bir Oset ailede dünyaya geldi. Henüz on iki yaşındayken Petersburg’da askeri okulda eğitim gördü. Özellikle Kafkasya’da Kafkas halkların Ruslara karşı direniş gösterdiği yıllarda bölgede önemli görevler üstlendi. 1865 yılında yaklaşık 5 bin Çeçen, İnguş, Oset ve Kabardey ailesinin Osmanlı İmparatorluğu’na göçünü organize etti. Kafkasya halkları gibi kendisi de Osmanlı topraklarına göç etti. Ailesiyle birlikte önce Uzunyayla’da bulunan çoğunlukla Çerkeslerin yaşadığı Aziziye kazası olmuşsa da daha sonra Tokat kazasının Batmantaş köyüne yerleşti. 1866 yılında imparatorluk merkezine dilekçe vererek kendisine askeri rütbe verilmesini istemesi üzerine 1867 yılında mirliva rütbesiyle atandı. 1877-78 Rus-Osmanlı Savaşı sırasında Rus ordusuna karşı kişilik Çerkes süvari birliğini komuta etmekteydi. Ancak komuta ettiği birliğin bozguna uğradı. Savaş sonrasında ferikliğe terfi eden Musa Paşa Erzurum Vilayeti’nin askeri komutanlığına getirildi. 1880’lerin sonunda görevinden istifa ederek hayatının geri kalan günlerini aynı kentte inzivada geçirdi. Chochiev, a.g.m., 2016, 1-21.

⁵²⁶ COA. Y. PRK. KOM. 4/54, 8 Safer 1302 (27 Kasım 1884); Fratanuono, a.g.e., 2016, 106.

⁵²⁷ COA. İ. MMS. 38/1590; Chochiev, a.g.m., 2007, 438-441.

özgürlük sağlamanın yanı sıra, onları aşırı şiddete başvurmaları konusunda alabilecekleri şikâyetlerden korudu.⁵²⁸

İmparatorluk topraklarında yürütülen göçmen yerleşimi rüşvet için geniş imkânlar sağladı. İngiliz konsolos yardımcısı raporuna göre Sivas Vilayeti de dâhil olmak üzere Muhacir Komisyonu'nda görevli kişiler göçmen yerleşimini yürüttükleri sırada kişisel servetlerini artırma girişimlerinde bulunmaktaydılar. Yetkililer göçmen yerleşimi sırasında hem göçmenlerden hem de yerel halktan rüşvet almaktaydı. Göçmenleri çorak ve verimsiz arazilere yerleştirmekle tehdit ederek veya iyi yerlere iskân etme sözü vererek para almakta yerel ahaliden ise göçmenleri bölgelerine yerleştirmekle tehdit ederek zorla para alınmaktaydı.⁵²⁹ Göçmen yerleşimi sırasında gerçekleşen yolsuzluklar hem göçmenler tarafından hem de yerel ahali tarafından sıklıkla şikâyet konusu oldu.⁵³⁰ 1861 gibi erken bir tarihte yapılan bir yazışmaya göre Sivas eski Evkaf Müdürü Rıfat Bey, yerli ahaliden birçok güçlü kişiyle birlikte Uzunyayla'da vakıflara ait boş arazileri satmak ve zimmetine geçirme işleminden suçlandı:

“...Sivâs Eyâleti dâhilinde kâ'in Atık Vâlîde Sultân Evkâfî'ndan arzen ve tûlen seksen sâ'at mesâfesi bulunan Uzun Yayla nâm arâzi-i hâliyeden Sivas Evkâf Müdürü esbak Rıfat Bey'in hilâf-ı usûl bilâ-müzâyede kapatma sûretiyle ekser mahallerini kendü uhdesine ve Sivas ahâlisinden ve teb'a-yı Devlet-i Aliyye'den Karabet ve Sarrâf Asadur ve Meclis A'zâsından Pekmez oğlu Bedros ile Mehmed Ağa ve Mehmed Fehim nâm kimesneler uhdelere mu'accele-i cüz'îye ile geçirmiş idüğü Sivas Meclisi'nin bâ-mazbata vukû' bulan iş'ârından anlaşılmış olduğundan keyfiyet Meclis-i Vâlâ'ya lede'l-havâle böyle hîle ve fesâd üzerine cereyân eden intikâlâtın feshi nizâm-ı mevzû iktizâsından bulunduğu cihetle şimdi bu arâzinin cânib-i Hazîne'den zabtı ile alınan mu'accelerin reddi tabî'at-ı maslahatdan olduğu misillü zikr olunan yaylaya muhâcirîn iskân olunmakda olmasıyla ânların îvâ olundukları mahallerin emsâli vechile meccânen kendülerine tevfiği ve bununla berâber arâzi-i merkûme sırf vakıf olmayub arâzi-i emîriye ile mahlût ve mûmâileyh Rıfat Bey'in bu işde olan sûî-hareketi kânûnen hüküm götürür...”⁵³¹

Benzer şekilde yerli ahali tapulu arazilerinin bölgedeki yetkilirce Çerkeslere verildiğini belirterek bu durumdan şikâyetçi oldu.⁵³²

⁵²⁸ Özel, a.g.m., 2010, 477-496.

⁵²⁹ Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 237.

⁵³⁰ COA. Y. PRK. AZJ. 9/53, 15 Ramazan 1301 (9 Temmuz 1884).

⁵³¹ COA A.MKT. MVL. 127/4, 18 Şevval 1277, 29 Nisan 1861; COA. A. MKT. MVL 131/ 13, 14 Safer 1278 (21 Ağustos 1861).

⁵³² “...Bâ-tapu mutasarrıf oldukları arâzinin Tokad Mutasarrıfı tarafından civârdaki Çerkeslere zabt etdirilmekte olduğuna dâ'ir kariyyesi muhtâr-ı evveli Hacı Ali imzâsıyla makâm-ı sâmi-i sadâret-

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'da kırsal nüfus artarken toprak üzerindeki baskı da arttı. Yoğunlaşan göçmen yerleşimi tehdidi göçebe unsurların yerleşimini tetiklerken yerli ahaliyi arazi haklarını korumaya boş olarak değenlendirilip göçmen yerleşimine tahsis edilen arazideki kanuni hakkını talep etmeye veya köy müştereklerini ve meraları tarlalara çevirmeye sevk etti.⁵³³ Yerli ahalinin arazi üzerindeki haklarını korumak adına gerçekleştirdiği uygulamalar göçmen gruplarınca yoğun bir şekilde şikâyet konusu oldu. Aziziye kazasında iskân edilen Kars muhacirleri, bölgeye iskân edildikleri sırada kendilerine verilen arazilere Kayseri'den gelen servet sahibi kişilerce müdahale edildiğini ve arazinin kendilerine ait olduğunu iddia ederek tasarruf davası açtıklarını belirttikleri dilekçede karşılaştıkları bu durumun yetkililerce çözümlenmesini istediler:

“...Yüz elli haneyi mütecaviz Karslı muhacirleri kullarının on iki sene evvel Aziziye'ye kasabasında iskânlarına tahsis olunan arazi ve çayırın cihet-i askeriyesinden meraî(otlaklar) kıyam olduğundan vuku bulan istirham üzerine mezkur arazi ve çayır 12 Şubat 1307 tarihli bin sekiz yüz on beş numaralı emriyle kullarına terk ve ifa buyrulmuş iken bu kere dahi köylerinde mükemmel çiftlik ve arazi ve çayır sahibi oldukları halde muhacirin Aziziye kasabasına gelüb yerleşmiş bir takım erbab-ı servet ahaliyle Kayseri'den Sivas'dan sair mahallerden lâ-acel ilticare gelmiş bir takım kesân mahkemeye müracaatla çakerlerine tahsisi buyrulan mezkur arazi ve çayıra iddia-yı tasarrufla iştirak etmekte olduklarından...”⁵³⁴

Benzer bir durum Karapapak muhacirleri tarafından şikâyet konusu oldu. Sarız nahiyesinin Çiftlikvirane karyesinde iskân edilen 23 haneden oluşan Karapapak muhacirlerinden 18 hanenin başka yere gitmesi ile boşalan arazinin kalanlara tahsis edildiği halde araziye Kangal ağası tarafından müdahale edildiği belirtildi.⁵³⁵ Sivas

penâhiye keşide olunub tevdî' buyurulan telgrâfnâme leffen...”, COA. DH. MKT. 2317/103, 10 Zilkade 1317 (12 Mart 1900); COA. DH. MKT. 2308/54, 19 Şevvâl 1317(19 Şubat 1900).

⁵³³ “...Divriği Kazâsı dâhilinde Bahtiyâr ve Kızılca Virân kariyyeleri ahâlisi tarafından kendülerine i'tâsı istid'â olunan Elma Çayırı nâm mahaldeki arâzi-i hâliye hakkında sebk eden isti'lâma cevâben vârid olan 17 Mayıs Sene (1)305 târihli tahrîrât-ı aliyyeleri ve melfûfu üzerine Defter-i Hâkânî Nezâret-i Celîlesi'yle bi'l-muhâbere alınan cevâbda kurâ-yı mezkûre arâzi-i emîriyeden olmak üzere mukayyed ise de Elma Çayırı nâm mahale ve arâzisine dâ'ir kayıd bulunamadığı ifâde kılındığı gibi ahâli-i mezkûrenin burada bulunan vekîlleri tarafından zikr olunan Elma Çayırı nâm mahallin Aşûdî Nahiyesi dâhilinde bulunduğu cihetle âna göre taharri-i kuyûdu ahîren istid'â olunarak nezâret-i müşârû'n-ileyhâya bi't-tekrâr teblîğ-i keyfiyet olunmuş ise de ol-bâbda dahi bir kayıd ve ma'lûmât bulunamadığı ahîren beyân olunmuş olmağla keyfiyetin meclisce etrâfıyla bi't-tahkîk alınacak ma'lûmâtın inbâsına himem-i aliyyeleri derkâr buyurulmak bâbında...”. COA. DH. MKT.1656/17,16 Muharrem 1307 (12 Eylül 1889).

⁵³⁴ COA. MKT. 91/43, 28 Zilhicce 1310 (13 Temmuz 1893); COA. BEO. 240/17986, 4 Muharrem 1311 (18 Temmuz 1893).

⁵³⁵ COA. DH. MKT. 1547/67, 20 Muharrem 1306 (26 Eylül 1888).

Vilayetine iskân edilen Çerkes göçmenlerden Hacı Esad Bey gönderdiği dilekçede kendisine verilen arazisine Minas adlı kişi tarafından müdahale edildiğini belirtmekte ve yetkililerden gereken önlemin alınması istemekteydi.⁵³⁶

Bölgede göçmenlerin yanı sıra yerli ahali de göçmen yerleşiminden şikâyetçiydi. Göçmenlerle yaşanan arazi anlaşmazlıkları iki topluluk arasında gerilimin temel sebebiydi. Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin yerli ahaliye ait olan veya ortak kullanımda bulunan arazileri gasp etmesi sıklıkla karşılaşılan durumlardı. Bu durum hem Sivas Vilayeti'nde hem de özel olarak Uzunyayla bölgesinde yaygın bir durumdu. Arazi tahsisine ilişkin çıkan anlaşmazlıklarda imparatorluk merkezi arazinin kullanım hakkını belirlemek için önceki yıllarda arazinin vergi kayıtlarını inceleyerek arazinin sahibini belirlemekteydi. Böylece arazinin birinin kullanımında olduğu veya boş arazi olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceği belirlenmekteydi. 1870 yılında Sivas'ın Yarhisar⁵³⁷ adlı köyünde Çerkes göçmenler ile yerli ahali arasında çıkan bir anlaşmazlıkta bu yöntem uygulandı ve merkezi hükümet taşra idaresine köyün haritalarını göndermesini emretti:

“...Yarhisar karyesi ahalisinin uhde-i tasarrufunda bulunup muhacirin-i çerakise tarafından zapt olunduğu iddia olunan arazi münazaanın faslı için babialide mahsus bir komisyon akdedilmişti. Ahali-i merkume yedlerindeki 500 kilelik senedle 18,500 dönüm araziye tasarruf iddiasında bulunduğu halde Çerkes muhacirlerinin iskânına tahsis olunup kendilerine 300 dönüm yer bırakılmış ise de bunlar mezkûr araziden 3,000 küsur dönüm ham yeri açıp ziraat etmiş olduklarından ve hudud-ı muayyene ile mahdud olan arazide hasbe'l-kanun itibar hududa olup dönüm veya zürra' mezkûr olsa bile onunla hüküm cereyan edemeyeceğinden muamele-i vakia tamamıyla muvafık-ı kanun görülememiş ve mamafih muhacirin-i merkume orada tevattun ve takarrur eyledikleri cihetle kaldırılmaları müteassir ve bir suret-i hasene ile ahali-i merkumeyi irza etmemek dahi gayrı münasib bulunmuş olduğundan bunların açtıkları salifu'z-zikr 3,000 dönüm araziden kendilerine terk olunan 300 dönüme ilaveten 1,200 dönüm miktar daha yer verilmesi ve ahali-i merkumeye verilmesi şura-yı devletçe mukarrer olan kusur 15,500 dönüm ham arazinin dahi tarafeynin ihtiyacatına nispeten taksim olunması suretlerinin mahallince kabilü'l-icra olup olmadığının ehl-i vukuf marifetiyle ve garaz ve hilaftan ari surette tahkikat-ı mukteziye

⁵³⁶ COA. ŞD. 2404/8, 12 Rabiülahir 1290 (9 Haziran 1873).

⁵³⁷ Yarhisar Ermeniler ile Çerkeslerin yan yana yaşadığı birkaç köyden biriydi. Bölgedeki Ermeniler 1894-1896 yıllarında arasında gerçekleşen şiddet olaylarında Çerkesler tarafından belli bir ücret karşılığında korundu. Bölgedeki Ermeniler ile Çerkesler arasındaki bu ilişki her zaman bu yönde ilerlemedi. 1870 yılında Çerkesler Yarhisar köyü sakinleri ile arazi üzerinden anlaşmazlık yaşadı. Gayrimüslimlere karşı şiddet olaylarının arttığı dönemde bir Ermeni Çerkeslerin yardımı karşılığında borçlandı ve Çerkesler bu borç yerine yedi Ermeni evini ve çevredeki tarlaları işgal ettiler. TNA FO 195/2025, Maunsell to O'Connor, #17 (Sivas, 12 January 1898), ff. 195-96 akt. Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 247.

icrasıyla inha ve karye-i mezkurenin bilcümle ebniye ve arzı ve sairesinin haritasının tanzim ve isrası ve tesviye-i maslahata medar olabilecek bir güne mütalaa-i mahalliye var ise bildirilmesi ifade ve keyfiyetin defter-i hakani nezaretinden vilayet-i celileleri defter-i hakani memuruna da bildirildiği hikaye olunmakla olvechile icabının serian icra ve inha ile istenilen haritanın hemen tanzim ve irsal buyrulması mütemennadır efendim...”⁵³⁸

Çeşitli toplumsal gruplar arasında arazi anlaşmazlıklarının ortaya çıkmasında arazi üzerindeki yoğun nüfus baskısı etkili oldu. Bu sebebin yanı sıra imparatorluğun önceki yıllara nazaran göçmenlere yeteri kadar yardım edememesi sonucu oluşan yoksulluk ve güvensizlik ortamı birçok yerde göçmen gruplarının yerli ahalinin mallarını gasp etmesine ve eşkıyalık yapmasına neden oldu. Göçmenlerin yarattığı güvensizlik ortamı yerli ahalinin tarımsal üretimini sürdürmesine engel olmakta ve onlara mali olarak zarar vermektedir. Yerli ahali tarafından yetkililere gönderilen dilekçelerde göçmenlerin tasarrufunda olunan araziye gasp ettikleri ve göçmenlerin ahalinin tarımsal üretimine zarar verdiği konuları sıklıkla dile getirilen şikayet konuları oldu. Göçmenler ve yerli ahali arasındaki bu durum Sivas Vilayeti’nde de geçerliydi. Göçmenlerin bölgede yarattığı asayiş sorunları İngiliz konsolosluk raporlarına özellikle Uzunyayla ve çevresinin durumu “yaklaşan bir anarşi” şeklinde yansdı. Raporlarda bu durumun başlıca nedeninin savaş sonrasında göçmenlerin yoksullaşması olduğu ifade edildi.⁵³⁹ Sivas Vilayeti’nin hemen hemen her bölgesinden göçmenlere dair şikâyetlerin dile getirildiği sayısız dilekçe gönderildi. 1887 yılında Yıldızeli kazasına bağlı Hıdırnılı köyü sakinleri gönderdikleri dilekçede, köylerinin yakınlarına iskân olunan Kars muhacirlerinin kendilerine ait araziye müdahalede bulunduğunu belirterek gereken önlemin alınmasını istediler.⁵⁴⁰ Benzer bir durum Tokat Kaymakamlığı’na bağlı Kızılkaya, Tuzla, Dodurga ve Papürket (?) köylerinde gerçekleşti. Bölgedeki Çerkes göçmenler ahalinin tapulu arazilerini ekip biçmelerine engel olmaktaydı:

“...Tokad kaymakamlığına tabi’ Artukabad nahiyesi dâhilinde Çamlıyel eteğinde Kızılkaya nam mahalde meskun muhacirin-i Çerakisenin Çıpan kalesinden mahall-i mezkure iskan ettirilen on beş haneden muahharan ekserisi diğer diğer kaza ve nevahide bulunan kabileleri nezdine götürüb burada kalmış olan üç hane ahali mahall-i mezkur ziraata gayrı kabil olduğundan orada envağ-ı fezahat haşarat cüret eyledikleri gibi buraya yarım saat bade mesafede

⁵³⁸ COA. DH. MKT. 1310/82, 29 Zilhicce 1286, (1 Nisan 1870);COA. DH. MKT. 1333/104.

⁵³⁹ TNA FO 424/91, Wilson to Layard, inclosure 1 in #45 (Sivas, 7 October 1879) akt. Hamed-Troyansky, a.g.e., 2018, 231.

⁵⁴⁰ COA. DH. MKT. 1412/106, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887).

bulunan Ortaviran karyesi ahali-i kadimesinin bunlara karib olan tarlalarını sürmeğe gittiklerinde ba-tapu mutasarrıf oldukları halde kabile-i merkume bizimdür diyerek emr-i ziraatlerine mümanaat eylemekde ve sorulmuş tarlalar bulunmuş olsa hayvanata yapıdırıp ve çekinmemekde oldukları ve bu manazaralarından naşı geçmiş sene karyelerinde bir de ademlerini katl ve idam edilmiş bulunduklarından artık kemal-i ihfalarından oradaki tarlalarının yanına bile uğramadıklarını söylemişlerdir Nahiye-i mezkure dahilinde Tuzla ve Dodurga ve Papürket (?) karyeleri meyanında meskun muhacirin merkume dahi balada zikr olunduğu vechle bu üç kariye ahali-i kadimesinin ba-tapu taht-ı tasarruflarında bulunan tarlalarını bizümdür sürüvermemekde oldukları kıraat-ı mezkurin ahalisi beyan edilmiştir...⁵⁴¹

Kuzugüdenli karyesi ahalisi Uzunyayla bölgesinde iskân edilen Çerkes göçmenlerin bölgede meydana getirdikleri “*mezalim ve taaddiyatın*” engellenmesi için acilen önlem alınması gerektiğini dile getirdi.⁵⁴² Sivas’ın Aziziye kazasından Mahmud Faik ve arkadaşı ise göçmenlerin tapulu arazileri gasp etmesinden şikâyetçi olup bu durumun önlenmesi için gerekenin yapılmasını istediler.⁵⁴³ Gürün’de Sultansuyu Çiftlik-i Hümayûnu’nun Salyurt (?) ve Tahtalı arazisi’ne müdahalede bulunan Çerkeslere karşı önlem alınması ve çiftlik-i humayun hukukunun korunması gerektiği vurgulandı.⁵⁴⁴

Sivas Vilayeti’nde arazi anlaşmazlıklarının büyük bir çoğunluğu göçebe unsurlar, göçmenler ve yerli ahali arasında gerçekleşmişse de arazi üzerindeki nüfus baskısının artmasıyla birlikte bölgede yerli ahalinin veya göçmen gruplarının kendi aralarında çoğu zaman ormanlık ve mera alanlarının kullanımından kaynaklanan anlaşmazlık yaşamalarına neden oldu. Örneğin, Sivas Vilayeti Balıca karyesi ahalisi gönderdikleri dilekçede mutasarrıf oldukları arazi ve meraya Davutoğlu Mustafa ve Murtaza adlı kişilerin müdahalede bulunduğunu belirterek bu müdahalenin durdurulması için gereğinin yapılmasını istedi.⁵⁴⁵ Divriği kazasına bağlı Zimara ahalisi kendilerine ait mera ve ormanlara Kedenek köyü ahalisinin müdahalede bulunması nedeniyle iki köy arasında çıkan anlaşmazlığın yerel meclis tarafından çözülmesinden kısa bir süre sonra, Kedenek köyü ahalisinin müdahalesinin devam etmesi üzerine durumun

⁵⁴¹ COA. ŞD. 1782/21, 19 Safer 1289 (28 Nisan 1872).

⁵⁴² COA. DH. MKT. 1418/98, 20 Zilhicce 1305 (28 Ağustos 1888). Ahalinin şikâyetlerini dile getirdiği benzer örnekler için bkz. COA. DH. MKT.1807/146, 1 Recep 1308 (10 Şubat 1891);COA. DH. MKT, 1494/45, 29 Cemazeyilahir 1305 (13 Mart1888); COA. ŞD,1782/(C)3.27, 24 Şaban 1289 (27 Ekim 1872); COA. DH. MKT. 1843/44, 13 Zilkade 1308 (20 Haziran 1891).

⁵⁴³ COA. DH. MKT. 2834/36, 18 Cemaziyelevvel 1327 (7 Haziran 1909).

⁵⁴⁴ COA. DH. MKT. 2337/25, 15 Rebiülâhir 1317(22 Ağustos 1899).

⁵⁴⁵ COA. DH. MKT. 1356/17, 5 Muharrem 1305 (23 Eylül 1887).

mahkemede çözümlenmesine karar verildi.⁵⁴⁶ Benzer şekilde Divriği kazasına bağlı Ömerli Köyü ile Hinoro köyü arasında mera ve ağıl meselesinden kaynaklanan gerilimden dolayı Hinora karyesinden Hasan ve Mustafa adlı kişiler ile dört arkadaşı Ömerli köyünden Kubadoğlu Hasan Ağanın Kordon isimli mevkideki birkaç ağılını yakmaktan yargılandı.⁵⁴⁷

⁵⁴⁶ “...Divriği kazasına muzaf Zimara karyesi ahalisinin zaman, ilam ve hudutnamelerle mutasarrıf oldukları tarla ve ormanlarına civar Kedenek karyesi ahalisi tarafından müdahale ve tecavüz edecek ve kaymakamlığa vuku bulan müracaatın semeresiz kalmakta olduğu şikâyet edildiğinden bahsiyle mezkûr Zimara köylülerinin vesaik-i resmiye (resmi belge) ile taht-ı tasarruflarında bulunan tarla ve ormanlarına vaki olan tecavüzat ve müdahalenin meni lüzumu Ermeni patrikliğinin adliye ve mezahip nezaret-i celilesinden tevdi olunan takririnde bildirmiş olmakla tahkikat-ı lazıme...”, COA. DH. H 50/20, 4 Cemazeyilevvel 1332 (31 Mart 1914).

⁵⁴⁷ COA. DH. H.37/74, 22 Cemaziyelevvel 1330 (9 Mayıs 1912). Yerli ahalinin kendi aralarında mera ve ormanlık alanlar üzerinden çıkan anlaşmazlıklar için ayrıca bkz. COA. DH. H. 38/14, 4 Şaban 1331 (9 Temmuz 1913); COA. DH. H. 37/52, 6 Recep 1329 (3 Temmuz 1911).

5. SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern-merkezi yönetimlere özgü devlet-toplum ilişkisine benzer bir ilişki biçiminin yerleştirilmeye çalışıldığını Tanzimat dönemi uygulamalarında gözlemlemek mümkündür. Bu dönemde imparatorluk merkezi tebaası ile önceki dönemlerde aracılar vasıtası ile dolaylı olarak kurduğu ilişkiyi doğrudan kurma yönünde düzenlemeler gerçekleştirdi. Merkezin tebaa ile olan ilişki biçimini doğrudan bir ilişki biçimine dönüştürmesinde merkezin topluma daha fazla nüfuz etme amacı etkili oldu. Bu dönemde kırsaldaki yerleşim birimlerinin doğrudan merkezden atanan görevlilerce yönetilmesi ve bu bölgelerde bürokratik bir işleyişin hâkim kılınması ile asker toplama ve vergi tahsilatının merkez tarafından görevlendirilen kişilerce yerine getirilmesi gibi idari, askeri ve mali alanlarda yapılan düzenlemeler merkezin topluma daha fazla nüfuz etme politikası çerçevesinde gerçekleşti. Modern-merkezi devletler topluma daha fazla nüfuz etmek için premodern devletlerin aksine tebaasının serveti, arazi sahipliği, gelirleri, konumları ve kimlikleri hakkında daha fazla bilgiye sahip olmak ve nüfusu okunaklı kılmak zorundaydı. Bu bağlamda imparatorluk, nüfusun okunaklı kılınması önünde önemli bir engel olarak değerlendirdiği hareketli unsurların hareketliliğini ortadan kaldırmaya veya kısıtlamaya yönelik girişimlerde bulundu.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarına yapılan göçler neticesinde önemli bir göçmen yerleşimi bölgesi olan Uzunyayla bölgesinde uygulanan yerleşim ile neyin amaçlandığını tespit edilmeye çalışıldığı bu çalışmada, imparatorluğun göçebe unsurlar tarafından kullanılan topraklarda yürüttüğü göçmen yerleşimi ile bölgedeki göçebe unsurları pasifize etme amacında olduğu tespit edildi. Bunu yaparken on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirilen göçmen yerleşimi ile göçebe unsurların yerleşik yaşama geçirme uygulamalarını imparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda izlediği nüfus politikası çerçevesinde değerlendirmenin daha anlamlı sonuçlar elde etmeyi olanaklı kıldığını göstermektedir.

On yedinci yüzyıldan itibaren göçebe nüfusun kırsal alanda yarattığı güvensizlik ortamı nüfusun kentlere doğru hareket etmesine ve kırsalın boşalmasına neden oldu. Osmanlı kırsalında yaşananlar büyük oranda tarımsal ekonomiye dayanan Osmanlı ekonomisi için olumsuz bir durum olarak değerlendirildi. Bu dönemden itibaren göçebe unsurların kontrol altına alınmasına yönelik uygulamalar hayata geçirilmişse

de istenilen sonuç elde edilemedi. Bu durum göçebe unsurların varlığının modern-merkezi bir yapının kuruluşuna tehdit olarak algılandığı on dokuzuncu yüzyılda değişti. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren göçebe unsurlara karşı daha sistemli politikalar uygulandı. İmparatorluğun hareketli nüfusa karşı geliştirdiği politikaları idari, mali ve askeri alanlarda gerçekleştirilen reformlarla güçlü ve merkezi bir denetim kurma amacını destekler nitelikteydi. Göçebe unsurların göç yollarını ortadan kaldırmayı, mal ve nüfuslarını vergilendirme amacıyla kayıt altına almayı amaçlayan on dokuzuncu yüzyıl yerleşikleştirme politikası, göçebe toplulukların iç yönetimlerine doğrudan müdahale etmeden onları sakinleştirmeye ve kontrol etmeye çalışan daha önceki yerleşim uygulamalarından tamamen farklıydı. Bu dönemde uygulanan yerleşikleştirme politikasıyla tarımsal üretim ile vergi gelirleri arttırımı ve askerlik alanındaki insan gücü ihtiyacının karşılanması hedeflenmekteydi. 1842'de aşiretlerin tek bir sancak veya kaza idari sınırları içinde sadece yazlık ve kışlık otlakları arasında hareket etmeleri ile başlayan süreç imparatorluğun birçok bölgesinde göçebelerin tamamen yerleşik yaşama geçmeleri ile sonuçlandı. İmparatorluğun göçebe unsurları yerleşikleştirme girişimlerine medeniyet söylemi de eşlik etti. Reform döneminde kavramsallaştırılan medenileştirme söylemi ile göçebe ve aşiret yapılanmaları modernleşen ve merkezileşen imparatorluk için ortadan kaldırılması gereken unsurlar olarak değerlendirildi. Göçebeliği vahşet, cehalet ile özdeşleştiren imparatorluk merkezi göçebe grupları reform döneminde inşa ettiği medenileştirme söyleminin hedefindeki gruplar olarak konumlandırdı.

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren nüfus meselesine dair uygulamaya konulan politikalar Osmanlı İmparatorluğu'nun modern ve merkezileşen yapısında ortaya çıkan üç temel mesele doğrultusunda şekillendi. Bunlar, vergilendirme, tarımsal üretim ve modern ordular için asker toplama meselesiydi. Nüfusun ekonomi ve askeriye için temel ögesi olarak değerlendirildiği bu dönemde yeterli nüfusa sahip olamamanın bu alanlardaki gelişmelerin önünde önemli bir engel olduğu düşüncesi imparatorluğu kendi nüfusunu korumaya yönelik politikalar geliştirmeye sevk ederken bir yandan da farklı nüfus kaynaklarına yönelmesine de sebep oldu. Bu bağlamda nüfus kaygısının şekillendirdiği liberal bir göç politikası uygulamaya konuldu. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu nüfusun yetersizliğini telafi etmek için 1857 yılında kendi sınırlarına göçü teşvik etmek için 9 Mart 1857 tarihinde Muhaceret Kanunnamesi'ni çıkardı. Daha çok Avrupa ve Amerika'dan gelecek olan

yerleşimcilere yönelik hazırlanan bu kararname ile padişaha biat eden ve belli bir servete sahip olduğunu kanıtlayabilen kişilere Osmanlı topraklarına yerleşme hakkı verildi. Bu kanunname çerçevesinde göç eden kişilere imparatorluk topraklarında dini özgürlük, toprak seçimi ve vergi muafiyeti gibi olanaklar sağlandı.

Kanunname çerçevesinde sunulan olanaklara rağmen imparatorluğun göç çağrısı istenilen sonucu vermedi. İmparatorluğun ihtiyaç duyduğu nüfus on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Kırım, Kafkasya ve Balkanlar'dan gelen göçmenlerle karşılandı, gelenler Osmanlı topraklarındaki nüfus yoğunluğunu arttırdı. Özellikle 1860'lardan sonra kitlesel bir hale dönüşen bu göçler imparatorluğun nüfus politikasını derinden etkiledi. Başta Avrupa ve Amerika olmak üzere bu bölgelerden yerleşimcileri Osmanlı topraklarına daveti kapsayan liberal göç rejimi, yükselen milliyetçilikle birlikte ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerinin imparatorluğu dış müdahaleye açık hale getirmesi, Müslüman göçmenlerin gelmesiyle İslamiyetin imparatorluk merkezi tarafından birleştirici bir unsur olarak değerlendirilmeye başlanması, toprak kayıpları ile kitlesel göçlere bağlı olarak nüfus yoğunluğunun artması ve boş arazi bulma sıkıntısının baş göstermesi gibi durumlar nedeniyle terk edilerek daha kontrollü bir göç politikası izlendi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak kayıplarına bağlı olarak gerçekleşen göç hareketleri on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunluk kazandı. Kitlesel bir forma dönüşen göçler özellikle 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında ise rutinleşmeye başladı. Yüzyılın ortasında gerçekleşen bu göç dalgaları imparatorluk merkezi tarafından ele alınması gereken bir sorun olarak değerlendirildi. Bu durum 5 Ocak 1860 yılında Muhacir Komisyonu'nun kurulmasına neden oldu. Muhacir Komisyonu'nun oluşturulması ile Osmanlı İmparatorluğu göç ve göçmen meselelerini merkezi düzeyde ele almaya başladı. Komisyon göçmen nüfusunu cinsiyet, yaş, sınıf ve din temelinde kategorize ederek ve yeni gelenlere karşı uygulanacak politikanın belirlenmesine katkı sundu. Muhacir Komisyonu'nun gelenleri belli kategoriler altında ayrıntılı bir şekilde sınıflandırması, imparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda idari, mali ve askeri alanda gerçekleştireceği dönüşümler için nüfusun bilgisine ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktaydı. İmparatorluğun nüfusun bilgisini elde etmeye yönelik ilgisi düzenli bir şekilde nüfus sayımlarının gerçekleştirilmesi ihtiyacını doğurdu. Nüfusun bilgisi etkili bir vergilendirme, tarımsal üretim ve ordu için yeterli insan gücü

kaynağının temin edilmesi için kaçınılmaz bir zorunluluk olmaya başladı. İmparatorluğun Muhacir Komisyonu'nu oluşturarak göç ve göçmen meselesini daha kurumsal ve merkezi düzeyde ele almaya başlaması, gelenlerin Muhacir Komisyonu tarafından kategorileştirilmesi ve imparatorluğun göçmenlere karşı uygulamalarının buna göre şekillendirmesi göç ve göçmen meselesini imparatorluğun on dokuzuncu yüzyıl nüfus politikasının bir parçası haline getirdi.

Merkezde ve yerelde oluşturulan Muhacir Komisyon'ları göçlerin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kitleselleşen ve rutinleşen şekline bir cevap olarak oluşturuldu ve gelenlerin barınma ve beslenme gibi ihtiyaçlarının yanı sıra yerleşimlerini organize etmede temel aktördü. Göçmen yerleşimini planlı bir şekilde yürüten komisyonlar, Osmanlı topraklarında yürüttüğü yerleşimi imparatorluğun siyasi, askeri, güvenlik ve ekonomik kaygıları çerçevesinde gerçekleştirdi.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarına kitlesel göçlerin yaşandığı ilk yıllarda Uzunyayla bölgesi Anadolu kırsalında gerçekleştirilen göçmen yerleşimi için önemli bir bölgeydi. Uzunyayla bölgesi göçmen yerleşimi için önemli bir yer olmasının yanı sıra, coğrafi özelliklerinden dolayı göçebe unsurlar için de önemli bir bölgeydi. İlk olarak 1859 yılında göçmen yerleşimine açılan bölgede, yerleşimin büyük bir çoğunluğu 1860-1862 yıllarında gerçekleşti. Ancak 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonrasında gelenler için de önemli bir yerleşim bölgesi olmaya devam etti. Bölgeye yerleştirilen göçmenlere Afşarların geleneksel olarak kullanımında olan araziler ücretsiz ve tapulu olarak dağıtıldı. Bunun yanı sıra tarımsal üretimin gerçekleşmesi için gerekli olan malzemeler, vergi muafiyetleri ve gerekli olduğunda doğrudan yardımlar sağlanarak göçmenler tarımsal üretimin bir parçası haline getirilmeye çalışıldı.

Uzunyayla bölgesinin yerleşik nüfustan yoksun olması nedeniyle göçmen yerleşimi için uygun boş arazi sunması ve bölgenin iklim ve coğrafi özelliklerinin göçmenlerin anavatanları olan Kuzey Kafkasya coğrafyası ile olan benzerliği bölgeyi kısa sürede Kuzey Kafkasyalı göçmenler arasında popüler bir yerleşim bölgesine haline getirdi. Bölgede gerçekleştirilen göçmen yerleşimi yalnızca imparatorluk merkezinin kararları sonucunda gerçekleşmedi, bu sürecin gerçekleşmesinde göçmenler de katkı sundu. Bölge Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin ileri gelenleri tarafından gezildikten sonra yerleşime uygun bulundu. Bu durum imparatorluğun planlı bir iskan politikasına sahip

olduğunun önemli bir göstergesiydi. Uzunyayla bölgesi liman kentlerinden doğrudan kalıcı yerleşim için gönderilen göçmenler için önemli bir iskan bölgesi olmanın yanı sıra kalıcı olarak yerleştikleri mevcut bölgelere yönelik şikayetleri olan ve yeniden yerleşim için talepte bulunan göçmenler için de önemli bir yerleşim bölgesi olma özelliğini taşımaktaydı. Göçmenler yerleştikleri arazilerin tarımsal üretim için uygun olmadığını, yeterli arazinin tahsis edilmediğini ve yerleştikleri bölgenin ikliminin anavatanlarından farklı olduğunu ifade ederek yeniden yerleşim taleplerini gerekçelendirdiler. Yeniden yerleşim talebi içeren dilekçelerde “*mahallenin âb-u havasıyla imtizâc edememek*” ifadesi göçmenler tarafından sıklıkla başvurulmuş bir söylemdi. Uzunyayla bölgesini bir göçmen yerleşim bölgesine dönüştüren bir diğer faktör ise anavatanlarına dönmek isteyen göçmenlere kararlarından vazgeçmeleri için Uzunyayla’da yerleşimlerinin vaat edilmesi idi. Yetkililer göçmenlerin anavatanlarına geri dönüşlerini imparatorluğun prestiji açısından sakıncalı olarak değerlendirdi. Geri dönmek isteyen göçmenler yoğun göçmen yerleşiminin gerçekleştiği Uzunyayla bölgesinde yerleştirilecekleri taahhüt edilerek geri dönmekten vazgeçilmeye çalışıldılar. Öte yandan göçmenleri sistematik olarak yerleştirmek, göçmenler ile merkez arasındaki iletişimi daha doğrudan bir şekilde sağlamak, yeni oluşturulan yerleşim birimleri sakinleri üzerinde merkezin otoritesini tesis etmek ve merkezin siyasi ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılamak için bölgede idari birimler oluşturuldu. Aziziye ve Mesudiye kazası bu amaçları gerçekleştirilmek için oluşturulan idari birimlerdi. Yeni oluşturulan bu idari yapılar merkezin güç, meşruiyet ve egemenlik fikirlerinin taşradaki önemli temsilleriydi.

Bölgede yürütülen göçmen yerleşimi sonucunda Uzunyayla bölgesinde bir küçük Kafkasya inşa edildi. Oluşturulan idari birimler vasıtasıyla daha önce göçebe unsurlar tarafından kullanılan ve merkezin sınırlı kontrole sahip olduğu bölgede merkezin otoritesi tesis edildi. Ancak bu sürecin yerelin çıkarlarını göz ardı edecek bir şekilde yürütülmesi bölgede toplumsal gerilimlere neden oldu. İmparatorluk merkezi Uzunyayla bölgesinde yürüttüğü göçmen yerleşimi ile aşiret yapısı gibi rakip güç gruplarını merkezin kontrolüne alma, daha çok göçebe unsurlar tarafından kullanılan ve merkezin sınırlı kontrolünün olduğu bölgeye göçmenleri yerleştirerek sadık bir nüfus yaratma ve göçebe unsurlar tarafından mevsimsel olarak kullanılan toprakları tarımsal üretimin bir parçası haline getirme amaçlandı. İmparatorluğun Uzunyayla bölgesinde yürüttüğü göçmen yerleşimi kısa bir süre sonra bölgede önemli bir güç olan

Afşarların çeşitli itirazlarına ve direnişine neden oldu. Afşar-göçmen çatışmasına neden olan bu durum imparatorluk merkezini bu çatışmalarda göçmenlerden yana pozisyon almaya sevk etti. İmparatorluğun askeri önlemlere başvurusu Afşarların göçmenlerin Uzunyayla'daki varlığını kabul ederek arazi üzerindeki haklarından vazgeçmesine neden oldu. Göçmen yerleşiminin ilk yıllarında arazi üzerinden gerçekleşen göçebe-göçmen çatışmasının bir benzeri farklı toplumsal gruplar arasında da yaşandı. Arazi üzerinden bu tür çatışmalar özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında toprak üzerindeki demografik baskının arttığı dönemde yoğunlaştı.

İmparatorluk topraklarına gerçekleşen kitlesel göçler neticesinde yürütülen göçmen yerleşiminin göçebe unsurları yerleşik hayata geçirmek için daha sistemli politikalar uyguladığı dönemle kesişmesi bu dönemde uygulanan göçmen yerleşimini imparatorluğun çeperinde veya kontrol altına almak istediği topluluklara karşı uyguladığı iskân politikasının önemli bir parçası haline dönüştürdü. Bu bağlamda on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Orta Anadolu'da çoğunlukla göçebe unsurlar tarafından yaz aylarında hayvanlarını otlatmak için kullanılan Uzunyayla bölgesinde yürütülen göçmen yerleşimi ile göçmenler için uygun arazi ve yerleşim imkânı sunarken, bölgede gerçekleştirilecek yerleşim ile imparatorluk otoritesinin sınırlı olduğu ve büyük oranda Afşar aşiretinin denetiminde olan bölgenin imparatorluğun denetimine almak gibi bir olanak sunmaktaydı.

Bu bilgiler ışığında anlaşılmaktadır ki, göçmen yerleşimi ile göçebe unsurların yerleşik yaşama geçirme uygulamalarının aynı dönemde gerçekleşmesi imparatorluğa, göçebe unsurların kullandığı arazilerde göçmenleri yerleştirerek göçebe unsurları pasifize etme imkânı sundu. Orta Anadolu'da bulunan Uzunyayla platosu da bu politikanın görünür kılındığı bölgelerdendi. Osmanlı İmparatorluğu bölgede önemli bir güç olana Afşar aşiretini yerleşik yaşama geçirmek ve kontrolünü tesis etmek için on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeyi göçmen yerleşimine açtı. Uzunyayla arazisini Arazi Kanunu çerçevesinde göçmenlere dağıtarak arazinin yasal hak sahipliğini göçmenlere verdi. Bu durum bölgedeki göçmenler ile göçebe unsurlar arasında çatışmalara neden oldu. Bu çatışmalarda imparatorluk göçmenlerden yana pozisyon alarak Afşarlara karşı askeri müdahalede bulundu. Arazi kanunu gereğince arazi üzerinde hak sahibi olmanın yerleşikleşme ile mümkün olması, zaman içerisinde göçebe unsurların yerleşik yaşama geçmesine neden oldu. Göçmen yerleşiminin ilk

yıllarında gerçekleşen göçebe-göçmen çatışmasının benzeri yerli ahali ile göçmenler arasında da yaşandı. Özellikle 1878 yılı sonrasında arazi üzerindeki nüfus baskısının artması bu çatışmaları şiddetlendirdi.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

1.Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (A.MKT.DV)

205/74

Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT)

91/43

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

204/74, 193/94, 211/58, 202/24, 215/88,203/26,204/85, 215/88, 219/53, 219/53, 337/2, 229/9, 255/4, 253/89, 271/15, 233/28, , 760/71, 227/51, 231/60, 271/9, 227/70, 229/95, 285/81, 342/37, 228/68, 189/47, 286/6

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL)

130/15, 127/4, 131/13, 138/66

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD)

354/52, 354/71, 348/63, 353/100, 350/95, 321/94, 371/60, 401/83

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM)

425/40, 471/84, 500/86, 478/22, 430/11, 403/86, 529/37, 530/71, 464/71, 481/17, 442/41, 483/67, 479/28, 471/82, 471/84, . 471/85, 471/86, 471/89, 479/58, 520/27, 485/72, 491/43, 74/18, 378/82, 450/46.

Dahiliye Nezareti Hukuk Evrakı (DH.H)

37/74, 38/14, 37/52, 50/20

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı (DH.HMŞ)

27/79

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)

866/57, 1364/113, 1395/3, 1430/99, 1889/9, 2380/98, 1324/96, 2851/31, 1438/75, 2393/69, 1929/115, 1547/67, 1310/82, 1333/104, 1412/106, 1418/98,1807/146, 1494/45, 1843/44, 2834/36,1356/17, 2317/103, 2308/54, 1656/17, 2337/25

Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH. KMS)

49/15

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO)

258/75

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS)

2930/1

İrade Dahiliye (İ.DH)

1244/97479, 518/35302, 876/69927, 698/48824, 757/61792, 803/65103, 460/30579, 591/41101

İrade Hususi (İ. HUS)

73/120

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

16/696, 59/2786, 16/649, 38/1590

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL)

242/8752, 452/20210, 83/1667, 148/4183, 556/24949

Meclis-i Vala Evrakı (MVL)

644/2, 649/96,615/70,613/67, 416/88

Plan, Proje ve Krokiler (PLK.P)

6502

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.)

2404/8,1782/21,1782/(C)3.27

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)

314/14

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES)

111/8, 1/41

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)

9/53

Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. DH)

2/93

Yıldız Perakende Evrakı Komisyanlar Maruzatı (Y.PRK.KOM)

4/54;1/26; 3/24

Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD)

3/11

Düstur

Düstur, Tertip I,C.1, Matbaa-ı Amire, 1289

Düstur, Tertip 1, C. 8, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1943,

Düstur, Tertip II, C.5, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1332

Düstur, Tertip II, C.5, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1332,

Düstur, Tertip II, C.6, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1334

Düstur, Tertip II, C.8, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

Takvim-i Vekâyi

Defa 562, 9 Şevval 1274 (23 Mayıs 1868); Defa 608/2, 25 Şaban 1277 (8 Mart 1861) ; Defa 602/2, 4 Cemaziyelahir 1277 (18 Aralık 1860); Defa 605/2, 6 Recep 1277 (18 Ocak 1861); Defa 603/2, 14 Cemaziyelahir 1277 (28 Aralık 1860); Defa 628 7 Recep 1278 (8 Ocak 1862).

SALNAME

Sivas Vilayet Salnamesi H.1287(1870)

Sivas Vilayet Salnamesi H. 1325 (1907)

- Adamiak, P. J. (2018). *To the Edge of the Desert: Caucasian Refugees, Civilization, and Settlement on the Ottoman Frontier, 1866-1918*, Doktora Tezi, University of California San Diego.
- Akarlı, E. D. (1992). "Ottoman Attitudes towards Lebanese Emigration, 1885-1910," *The Lebanese in the World: A Century of Emigration*, eds. Albert Hourani and Nadim Shehadi, London: I.B.Tauris, 109-38.
- Akay, T. (2009). *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)*.Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Akdağ, Mustafa (1995). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*. İstanbul, Cem Yayınevi.
- Akgündüz, A. (1998). "Migration to and from Turkey, 1783-1960: Types, Numbers and Ethno-Religious Dimensions", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 24 No. 1, 97-120.
- Akyıldız A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arıcanlı, T. (1998). "19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek", *Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 128-138.
- Avcı Y. (2009), "The Application of Tanzimat in the Desert: The Bedouins and the Creation of a New Town in Southern Palestine (1860-1914)", *Middle Eastern Studies*, 45 (6), 969-983.
- Aytekin E.A. (2005), "Hukuk, Tarih ve Tarihyazımı: 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi'ne Yönelik Yaklaşımlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 723-744.
- Aytekin, E. A. (2009), "Agrarian Relations, Property and Law. An Analysis of the Land Code of 1858 in the Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, 45 (6), No. 6, 935-951.
- Baer, G. (1957). "Some Aspects of Bedouin Sedentarization in 19th Century Egypt", *Die Welt des Islams New Series*, 5 (½), 84-98.
- Banko, L. (2018). "Refugees, Displaced Migrants, and Territorialization in Interwar Palestine", *Mashriq & Mahjar*, 5 (2), 19-49.
- Barakat, N. (2015). *An Empty Land? Nomads and Property Administration in Hamidian Syria*, Doktora Tezi, Berkeley: University of California, Berkeley.
- Barakat, N.E. (2023). *The Bedouin Bureaucrats: Mobility and Property in the Ottoman Empire*, Stanford: Stanford University Press.

- Barkan, Ö. L. (1953), "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler," *İktisat Fakültesi Mecmuası İstanbul Üniversitesi*, C. XI, 209-237.
- Başaran, B. (2006). "Remaking the Gate of Felicity: Policing, Social Control, and Migration in *Istanbul at the end of the Eighteenth Century, 1789-1793*", Doktora Tezi, University of Chicago, 2006.
- Bayraktar, U. B. (2012). "Maliyenin maliyeti Tırhala'da muhassıllık düzeni 1840-1842", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 15 (Güz), 7-34.
- Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin nüfusu 1500-1927*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Ben-Bassat, Y. (2013). *Petitioning the Sultan: Protests and Justice in Late Ottoman Palestine, 1865-1908* London: I.B. Tauris.
- Beşikçi, M. (2015). "Başbozuk Savaşçıdan 'Makbul' Tebaaya: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Çerkez Muhacirler", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (23), 85-124.
- Beşikçi, M. (2018). "Army, Ottoman (1111–1341/1700–1923)", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Edited by Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, and Everett Rowson, Leiden-Boston: Brill, 10-18.
- Blumi, I. (2013). *Ottoman Refugees, 1878–1939: Migration in a Post-Imperial World*. London: Bloomsbury Publishing.
- Bozkurt S. (2013). *Bir Toplumsal Mühendislik Kurumu Olarak "Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyyet-i Umûmiyyesi"*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Canpolat F.A. ve Hayli S. (2017). "Pınarbaşı İlçesinde (Kayseri), Nüfusun Gelişimi", *ZfWT*, 9 (2), 183-200.
- Ceylan, E. (2009). "Carrot or stick? Ottoman tribal policy in Baghdad, 1831–1876", *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 3(2), 169–186.
- Chatty, D. (2010). *Displacement and Dispossession in the Modern Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Chochiev, G. (2007). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzey Kafkas Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanmasına Dair Bazı Görüşler (Göçmenlerin Otoriteye Başvuruları)", *Kebikeç*, 23, 407-456.
- Chochiev, G. (2015). "Evolution of a North Caucasian Community in Late Ottoman and Republican Turkey: The Case of Anatolian Ossetians", *Diasporas of the*

- Modern Middle East: Contextualising Community*, ed. Anthony Gorman ve Sossie Kasbarian, Edinburg: University of Edinburgh Press, 103-137.
- Chochiev, G. (2016). "General Musa Kunduhov'un Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hayatı ve Faaliyetlerine İlişkin Bazı Olgular ve Düşünceler", *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 1-22.
- Chochiev, G. ve Koç, B. (2006). "Some Notes on the Settlement of Northern Caucasians in Eastern Anatolia and Their Adaptation Problems (the Second Half of the XIXth Century-Beginning of the XXth Century)," *Journal of Asian History*, 40 (1), 80-103.
- Cuthell, D. C. (2005). *The Muhacirin Komisyonu: An agent in the Transformation of Ottoman Anatolia, 1860--1866*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Colombia: Columbia University.
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çadırcı, M. (2017). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çelik, G. (1999). Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Haziran 1999, 49-110.
- Çiçek, M.T. (2021). *Negotiating Empire in the Middle East: Ottomans and Arab Nomads in the Modern Era, 1840-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Demirci, T. ve Somel, S. A. (2008). "Women's Bodies, Demography, and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century", *Journal of the History of Sexuality*, 17 (3), 377-420.
- Demirel, M. (2009). "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16 (40), 317-340.
- Deringil, S. (2003). "They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History*, 45 (2), 311-342.
- Deringil, S. (2007). *Simgeden Millete – II. Abdulhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2006). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Rus İlişkileri- I (1841-1898)*, Ankara.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2012). *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçler- I*, ed. Kemal Gürülkan, Dr. Ali Osman Çınar, Yusuf İhsan Genç ve Uğurhan Demirbaş, İstanbul.

- Dinçer, S. (2023). “An Exclusionary Border Regime: The Ottoman Case, 1890–1914”, *Borders and Mobility Control in and between Empires and Nation-States*, ed. Jovan Pešalj, Annemarie Steidl, Leo Lucassen and Josef Ehmer, Leiden: Brill, 184-220.
- Dobreva, M. (2013). Circassian Colonization in the Danube Vilayet and Social Integration (Preliminary Notes), *OTAM*, 33/Bahar, 1-30.
- Dursun, S. (2011). “Procreation, family and ‘progress’: Administrative and economic aspects of Ottoman population policies in the 19th century”, *History of the Family*, 160-171.
- Dündar, F. (2000). “Balkan Savaşı Sonrasında Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri”, *Toplumsal Tarih*, Ekim, 52-54.
- Dündar, F. (2008). *Modern Türkiye’nin Şifresi- İttihat ve Terakkinin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, Ankara: İletişim Yayınları.
- Dündar, F. (2013). *Kahir Ekseriyet- Ermeni Nüfus Meselesi (1878-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dündar, F. (2018). “How migration institutions “think”? : The Ottoman-Turkish Case”, *Anatoli*, (9), 165-183.
- Dündar, F. (2021). *Hicret, Dîn ü Devlet, Osmanlı Göç Politikası (1856-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, F. (2002). *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Efilöğlu, A. (2011). “24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna göre Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi ve Faaliyetleri, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 9, 112-180.
- Erdem, U. (2018). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eren, A. C. (1997). *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri: Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul: Nurgök Matbaası.
- Erkan, S. (1996). *Kırım ve Kafkasya Göçleri*. Trabzon: Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Findley C. V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform Babıâli 1789-1922*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Firuzoğlu, S. R. (1999). “Kırım ve Kafkasya’dan Osmanlı İmparatorluğuna Göçler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 687-696.
- Fisher A. (1987). “Emigration of Muslims from the Russian Empire in the Years After the Crimean War”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, 35 (3), 356-371.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus Collige de France Dersleri(1977-1978)*, çev. Ferhat Taylan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2016). *Entelektüelin Siyasi işlevi- Seçme Yazılar I*, çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay-Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Fratantuono, E. (2019). “Producing Ottomans: Internal Colonization and Social Engineering in Ottoman Immigrant Settlement”, *Journal of Genocide Research*, 21 (1), 1-24.
- Fratantuono, E. (2017). “State Fears and Immigrant Tiers: Historical Analysis as a Method in Evaluating Migration Categories”, *Middle East Journal of Refugee Studies*, 2(1), 97-115.
- Fratantuono, E. M. (2016). *Migration Administration in The Making of The Late Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan: Michigan State University.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Gould, A.G. (1973). *Pashas and Brigands: Ottoman provincial reform and its impact on the nomadic tribes of southern Anatolia, 1840-1885*. Doktora Tezi, Los Angeles: University of California.
- Gould, A.G. (1993). "The Burning of the Tents," *Humanist and Scholar : essays in honor of Andreas Tietze*, ed. Heath Lowry and Donald Quataert , Washington D.C.: Isis Press, 71-86.
- Gökbilgin, T. (1957). *Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd- ı Fâtihân*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- Göktepe, R. (2007). *Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi.
- Gölbaşı, E. (2009). “Heretik” aşiretler ve II. Abdülhamid rejimi: Zorunlu askerlik meselesi ve ihtida siyaseti odağında Yezidiler ve Osmanlı idaresi”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 9 (Güz), 87-156.
- Gratien, C. (2015). *The Mountains are Ours: Ecology and Settlement in Late Ottoman and Early Republican Cilicia, 1856-1956*, Doktora Tezi, Georgetown: Georgetown University.

- Gratien, C. (2017). "The Ottoman Quagmire: Malaria, Swamps, and Settlement in the Late Ottoman Empire," *International Journal of Middle East Studies*, 49 (4), 583–604.
- Gutman, D. (2016). "Travel Documents, Mobility Control, and the Ottoman State in an Age of Global Migration, 1880–1915", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Vol. 3, No. 2, 347-368.
- Gülsoy, U (1996). "Osmanlı Topraklarına Avrupa'dan Muhacir İskânı", *İlmî Araştırmalar*, Sayı 3, 51-65.
- Güran, T. (2013). "19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri", *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, yay. haz. Derya Önder, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 191-204.
- Habiçoğlu, B. (1993). *Kafkasya'dan Göçler ve Anadolu'ya İskânları*. İstanbul: Nart Yayıncılık.
- Haj, S. (1991). "The problems of Tribalism: The case of nineteenth-century Iraqi history", *Social History*, 16 (1), 45-58.
- Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri, 1912-1913*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Halaçoğlu, Y. (2020). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hamed-Troyansky, V. (2018). *Imperial Refuge: Resettlement of Muslim From Russia in The Ottoman Empire, 1860-1914*, Doktora Tezi, Stanford University.
- Holquist, P. (2001). "To Count, to Extract, and to Exterminate: Population Statistics and Population Politics in Late Imperial and Soviet Russia," içinde *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, ed. Ronald Grigor Suny and Terry Martin, Oxford University Press, 111–144.
- Hütteroth, W.D. (1974). "The Influence of Social Structure on Land Division and Settlement in Inner Anatolia", *Turkey, Geographic and Social Perspectives*, ed. Peter Benedict-Erol Tümertekin-Fatma Mansur, Brill: Leiden, 19-47.
- Isla Rosser-Owen, S.A.S. (2007). *The First 'Circassian Exodus' to the Ottoman Empire (1858-1867), and the Ottoman Response, Based on the Accounts of Contemporary British Observers*, Yüksek Lisans Tezi, University of London.
- İnalcık H. (2004). "İmparatorluk ve Nüfusu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık.

- İnalcık H. ve Seyitdanlıoğlu M. (2015). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. (2004). “Yerleşimler”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2014). “The Yörüks: Their Origins, Expansion and Economic Role”, *Cedrus II*, 467-495.
- İnalcık H. (1954). “Ottoman Methods of Conquest”, *Studia Islamica*, No. 2, 103-129.
- İpek, N. (1994). “ Trablusgarb ve Bingazi Mültecileri (1911-1912)”, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 90-109.
- İpek, N. (1999). *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Ankara: TTK Yayınları.
- İslamoğlu, H. (2000). “Property as a Contested Domain: A Reevaluation of Ottoman Land Code of 1858”, *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, ed. Roger Owen, Cambridge: Harvard University Press, 3-61.
- İzbirak, R. (1945). *Uzunyayla’da Coğrafya Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, Uzunyayla’da Çerkes İskânı Üzerine Bazı Notlar ve Örnek İki Köyün 1960’lardaki Etnolojik Tahlili; Anzurey ve Aslanhable, erişim: 12.02.2024, https://www.kafdav.org.tr/documents/anzurey_aslanhable_kafdav.pdf
- Kale, B. (2014). “Transforming an Empire: The Ottoman Empire’s Immigration and Settlement Policies in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries”, *Middle Eastern Studies*, 50 (2), 252-271.
- Karaca, A. (1993). *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa, 1838-1899*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Karataş, Ö. (2012). *Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla’ya İskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H. 1277-1278/M. 1860-1870, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Karataş, Ö. (2013). “19. Yüzyılda Anadolu’da Çerkes Göçmenlerinin İskânları Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar: Uzunyayla Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları*, 36 (Kış), 83-117.
- Karpat, K. (1978). “Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893”, *International Journal of Middle East Studies*, 9 (3), 237-274.
- Karpat, K. (1985). *Ottoman Population, 1830–1914: Demographic and Social Characteristics*, Madison: The University of Wisconsin Press.

- Karpat, K. (2002). "Jewish Population Movements in the Ottoman Empire, 1862-1914", *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Leiden: Brill, 146-169.
- Karpat, K. (2002). "The Ottoman Emigration to America, 1860-1914", *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Leiden: Brill, 90-132.
- Kasaba, R. (2004). "Do States Always Favor Statis? The Changing Status of Tribes in the Ottoman Empire", *Boundaries and Belonging*, J. Migdal (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 27-49.
- Kasaba, R. (2012). *Bir Konar Göçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler, Sığınmacılar*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kaya A. Y.- Terzibaşoğlu Y. (2009). "Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi "Kadastro tabir olunur tahrir-i emlak", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 9 (Güz), 7-56.
- Kaya, A. (2011). *Türkiye'de Çerkesler- Diasporada Geleniğin Yeniden İcadı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kırımlı, H. (2008). "Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War", *Middle Eastern Studies*, 44: 5, 751-773.
- Kırmızı, A. (2010). "Taming the Governors: The Swinging Pendulum of Power over the Ottoman Provinces in the Nineteenth Century", *The International Journal of Regional and Local Studies*, 6 (1), 4-23.
- Klein, J. (2007). *Hamidiye Alayları – İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocacık F. ve Eser, M. (2010), "Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler (Sivas İli Örneği)", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2 (1), 187-196.
- Kocacık, F. (1980). "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, No. 1, 187-196.
- Köksal Y. ve Polatel M. (2019). "A tribe as an economic actor: The Cihanbeyli tribe and the meat provisioning of İstanbul in the early Tanzimat era", *New Perspectives on Turkey*, 61, 97–123.
- Köksal, Y. (2006). "Coercion and mediation: Centralization and sedentarization of tribes in the Ottoman empire", *Middle Eastern Studies*, 42 (3), 469-491.
- Köksal, Y. (2010), "Tanzimat ve Tarih Yazımı", *Doğu Batı Dergisi: Osmanlılar I*, 51, 193-214.

- Kreiten, I. (2009). "A Colonial Experiment in Cleansing: the Russian Conquest of Western Caucasus, 1856-65", *Journal of Genocide Research*, 11: 2, 213-241.
- Kühn, T. (2007). "Shaping and Reshaping Colonial Ottomanism: Contesting Boundaries of Difference and Integration in Ottoman Yemen, 1872 – 1919", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 27 (2), 315-331.
- Kütükoğlu, M. S. (1995). "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri," *Belleten*, 59 (225), 395-412.
- Langlois, V. (1861). *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus: exécuté pendant les années 1852-1853*, Paris.
- Lewis, N. (1987). *Nomads and Settlers in Syria and Jordan 1800–1980*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Libaridian, G. (1987). *The Ideology of Armenian Liberation. The Development of Armenian Political Thought Before the Revolutionary Movement (1639- 1885)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, California: University of California.
- Lindner, R. P. (2000). *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Makdisi, U. (2002). "Ottoman Orientalism", *American Historical Review*, June, 768-796.
- Martin, V. (2001). *Law and custom in the steppe: The Kazakhs of the Middle Horde and Russian colonialism in the nineteenth century*, Routledge Curzon.
- McCarthy, J. (2000). "Muslims in Ottoman Europe: Population from 1800 to 1912", *Nationalities Papers*, 28:1, 29-43.
- McCarthy, J. (2010). "Factors in the Analysis of the Population of Anatolia", *Population History of the Middle East and the Balkans*, NJ: Gorgias Press.
- Mcgowan, B. (2004). *Âyanlar Çağı 1699-1812*, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Mirkova, A. M (2013). "Population Politics" at the End of Empire: Migration and Sovereignty in Ottoman Eastern Rumelia, 1877—1886", *Comparative Studies in Society and History*, 55 (4), 955-985.
- Miyazawa, E. (2001). *Memory Politics: Circassians of Uzunyayla, Turkey*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Londra: University of London.
- Orbay, K. (2018). "The 'Celâli Effect' On Rural Production And Demography In Central Anatolia The Waqf Of Hatuniyye (1590s To 1638), *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Vol. 71 (1), 29 – 44.

- Orhonlu, C. (1963). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü 1691-1666*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Orhonlu, C. (1990). *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (2002). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2015). “Osmanlı Kançılıyasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatiğasının Bazı Yönleri”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 387-405.
- Öncel, F. (2012). “Transhumants and Rural Change in Northern Greece Throughout the Nineteenth Century”, *International Review of Social History*, 66 (1), 49-83.
- Özbek, N. (2009). “Anadolu ıslahatı”, “Ermeni sorunu” ve vergi tahsildarlığı, 1895-1908, *Tarih ve Toplum*, 9, 59-85.
- Özbek, N. (2010). “Osmanlı İmparatorluğu'nda gelir vergisi: 1903-1907 tarihli vergi-i şahsi uygulaması”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 10, 43-80.
- Özbek, N. (2015). *İmparatorluğun Bedeli - Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Özel, O. (2010). Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878–1908), *Middle Eastern Studies*, 46 (4), 477-496.
- Özel, O. (2015). “Osmanlı Anadolu’sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)”, *Ötekilerin Peşinde- Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan*, Haz. Mehmet Öz ve Fatih Yeşil, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özok- Gündoğan, N (2020). “Counting the Population and the Wealth in an “Unruly” Land: Census Making as a Social Process in Ottoman Kurdistan, 1830–50”, *Journal of Social History*, 53 (3), 1–29.
- Paşa, A. C. (1980). *Ma’rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Pehlivan, Z. (2020), “El Niño and the Nomads: Global Climate, Local Environment, and the Crisis of Pastoralism in Late Ottoman Kurdistan”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 63, 316-156.
- Petrov, M. V. (2006). *Tanzimat for the Countryside: Midhat Paşa and the Vilayet of Danube, 1864-1868*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Princeton: Princeton University.

- Pinson, M. (1970). *Demographic Warfare: an Aspect of Ottoman and Russian Policy, 1854-1866*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard University.
- Polatel. M. (2017). Armenians and the Land Question in the Ottoman Empire, 1870-1914, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Quataert, D. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (2006). "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, Cild 2, İstanbul: Eren Yayıncılık, 885-1041.
- Quataert, D. (2010). *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914*, İstanbul. The Isis Press.
- Pierson, C. (2004). *Modern State*, Routledge: London and New York.
- Refik A. (1930). *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Reinkowski, M. (2017). *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri-19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rogan, E. L. (1999). *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921*, New York: Cambridge University Press.
- Rogan, E.L. (1996). "Aşiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907)", *International Journal of Middle East Studies*, 28 (1), 83-107
- Sabol, S. (2017). *The touch of civilization" : Comparing American and Russian internal colonization*, Boulder: University Press of Colorado.
- Saydam A. (1993). "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)", *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun: Eser Ofset Matbaacılık, 227-256.
- Saydam, A. (1994). "Tanzimatçıların Ağalık ve Beylik Kurumunu Kaldırmaya Yönelik Çabaları", *Toplumsal Tarih*, 10 (Ekim), 9-13.
- Saydam, A. (2010). *Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Schaebler, B. (2004). "Civilizing Others: Global Modernity and the Local Boundaries (French/German/Ottoman and Arab) of Savagery," *Globalization and the Muslim World: Culture, Religion, and Modernity*, ed. Birgit Schaebler and Leif Stenberg, Syracuse: Syracuse University Press, 3-31.
- Scott, J. C. (2008). *Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu*. İstanbul: Versus Yayınları.

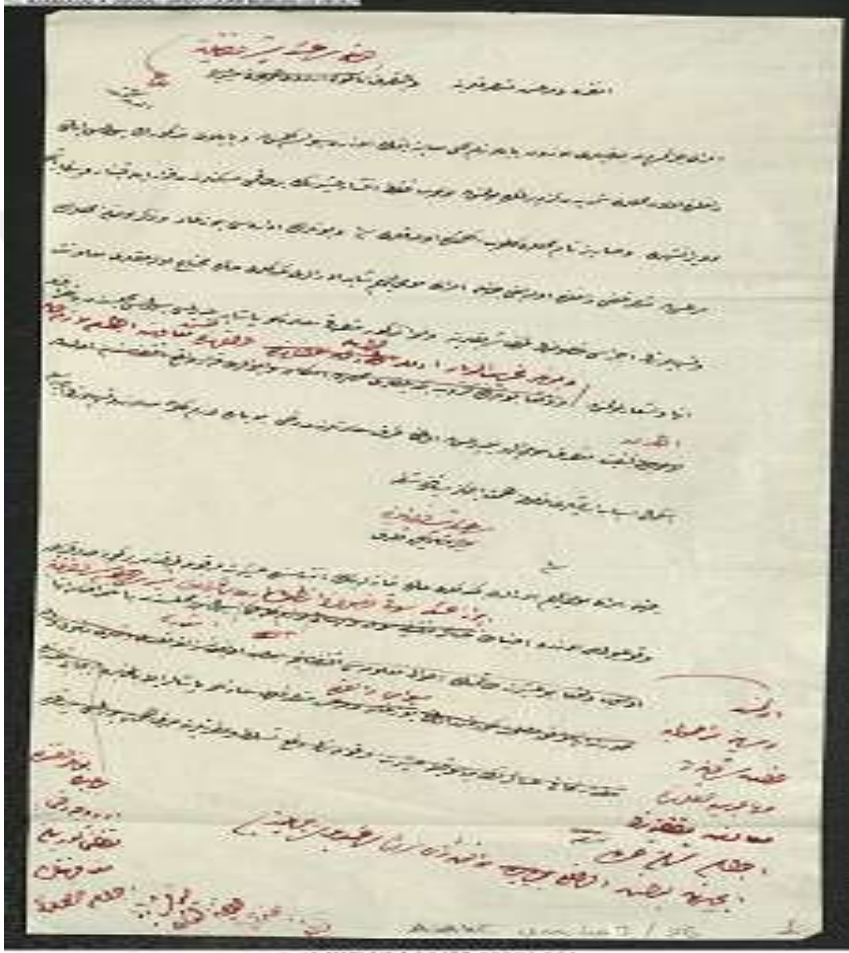
- Shaw, S. and Shaw, E.K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sluglett, P. P. and Sluglett M. F. (1984). “The Application of the 1858 Land Code in Great Syria: Some Preliminary Observations”, *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*, der. Tarif Khalide, Beirut: American University of Beirut.
- Somel, S.A. (2015). *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)-İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sunderland, W. (2004). *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe*, Ithaca: Cornell University Press.
- Şeker, N. (2013). “Forced Population Movements in the Ottoman Empire and the Early Turkish Republic: An Attempt at Reassessment through Demographic Engineering”, *European Journal of Turkish Studies*, 16, 1-16.
- Şimşek, V. (2005). *Ottoman Military Recruitment and The Recruit: 1826-1853*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Taşbaş, E. (2011). *Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Tekeli, İ. (1994). “Involuntary Displacement and the Problem of Resettlement in Turkey from the Ottoman Empire to the Present,” *Center for Migration Studies Special Issues: Population Displacement and Resettlement: Development and Conflict in the Middle East*, 11 (4). 202-226.
- Terzibaşoğlu, Y. (2003). *Landlords, Nomads and Refuges: Struggles Over Land And Population Movements in North- Western Anatolia, 1877-1914*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Birbeck College University of London.
- Terzibaşoğlu, Y. (2004). “Land disputes and ethno-politics: northwestern Anatolia, 1877–1912”, *Land Rights, Ethno-Nationality, and Sovereignty in History*, ed. Stanley L. Engerman ve Jacob Metzger, London: Routledge, 153-180.
- Terzibaşoğlu, Y. (2006). “Eleni Hatun'un zeytin bahçeleri: 19. yüzyılda Anadolu'da mülkiyet hakları nasıl inşa edildi?”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 4 (Güz), 121-147.
- Toksöz, M.(2000). “*The Çukurova: From Nomadic Life To Commercial Agriculture, 1800-1908*”, Doktora Tezi, Binghamton University.
- Toksöz, M. (2015). “Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi”, *Tanzimat- Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 209-226.

- Weiner, A. (2019). "Nature, Nurture, and Memory in a Socialist Utopia: Delineating the Soviet Socio-Ethnic Body in the Age of Socialism," *The American Historical Review*, 104 (4), 1-24.
- Williams, B. G. (2000). "Hijra and forced migration from nineteenth century Russia to the Ottoman Empire A critical analysis of the Great Tatar emigration of 1860-1861", *Cahiers du monde russe [Online]*, 41/1, 79-108.
- Yavuz, M. H. (2011). "The Transformation of "Empire" through Wars and Reforms Integration vs. Oppression", *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin*, ed. M. Hakan Yavuz ve Peter Sluglett, Utah: The University of Utah Press, 17-56.
- Yel, S. ve Gündüz, A. (2008). "XIX. Yüzyılda Çarlık Rusya'sının Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyaylaya Yerleştirilmeleri (1860-1865)", *Turkish Studies*, 3 (4), 949-983.
- Yelbaşı C. & Akman E. (2022). "From 'brothers in religion' to 'bandits': Chechens in Mardin in the late Ottoman period", *Middle Eastern Studies*, 58 (4), 1-16.
- Yıldırım Ağanoğlu H. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Yıldız, B. (2006). *Emigrations From The Russian Empire to The Ottoman Empire: An Analysis in the Light of the New Archival Materials*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Yılmaz İ. (2014). *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde, II. Abdülhamit Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2023). "Internal colonization, political geography and security in the Ottoman Eastern Provinces (1895–1899)", *Middle Eastern Studies*, 60 (2), 181-194.
- Yüksel, H. (1994). "Kafkas Göçmen Vakıfları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 5, 475-490.
- Zürcher, E. J. (1998). "The Ottoman Conscription System, 1844-1914", *International Review of Social History*, 43 (3), 437-449.

EKLER

EK-1. Ümera-yı Çerakiseden bir kısım şahıs Sivas'a giderek Uzunyayla'da iskân olunup olunamayacağı hususunda keşif yapacaklarından kendilerine yardımcı olunması ve Afşar Aşireti'nin bunlara zarar vermelerinin önlenmesi.

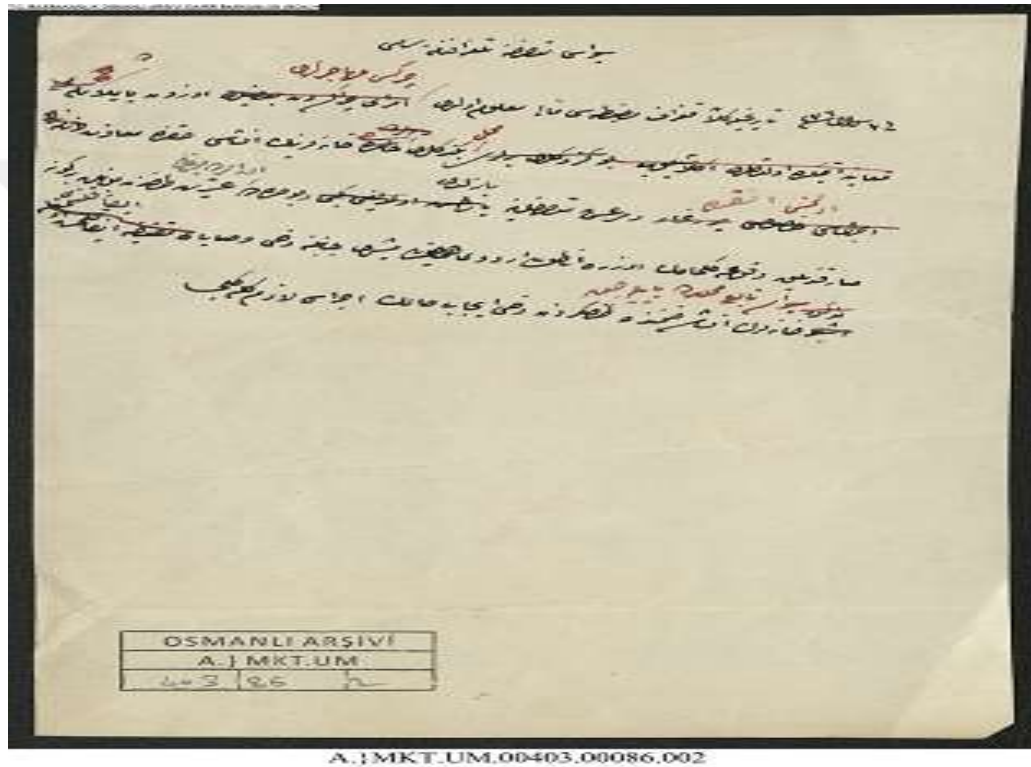
A.MKT.UM.403/86

Ankara ve Maraş Mutasarrıflarına ve bi't-tasarruf Devletlü Serasker Paşa Hazretlerine Ümera-yı Çerakise'den bazıları Uzunyayla nam mahalli muayene etmek üzere Sivas'a gelmiş ve yayla-yı mezkurun Sivas eyaleti dahilinde olan mahalleri şimdiden gezdirilmekte bulunmuş olup fakat Afşar aşiretinin birtakımı meskenlerinden firar ile Kaynar ve Pınarbaşı ve Viranşehir ve Sarız nam mahallere gelip eğlenmekte oldukları cihetle ümera-yı muma ileyhim oraları beğendikleri halde hanelerinin inşasında aşiret-i merkume tarafından bir güne sarkıntılık vuku bulmak üzere ihtiyaten biraz asker sevki hususunun Anadolu Ordu-yı Hümayun müşiri devletlü paşa hazretlerine Sivas

meclisinden iş'arı ba-telgrafname inha olunmuş ve saye-i merahim-vaye-i hazret-i şahaneye muhacirin haklarında muavenet-i mukteziyenin icrası şahane-i ali icabından bulunmuş olmakla muvafık-ı re'y-i sami-i müsaadeleri buyrulur ise Sivas ve Ankara mutasarrıfları saadetlü paşalar ile bi'l-muhabere bunlar hakkında orduca dahi muktezi görünen muavenetin icrası hususunun müşir-i müşarun ileyh hazretlerine iş'arı behiyye-i irade-i ...

A.MKT.UM.403/86

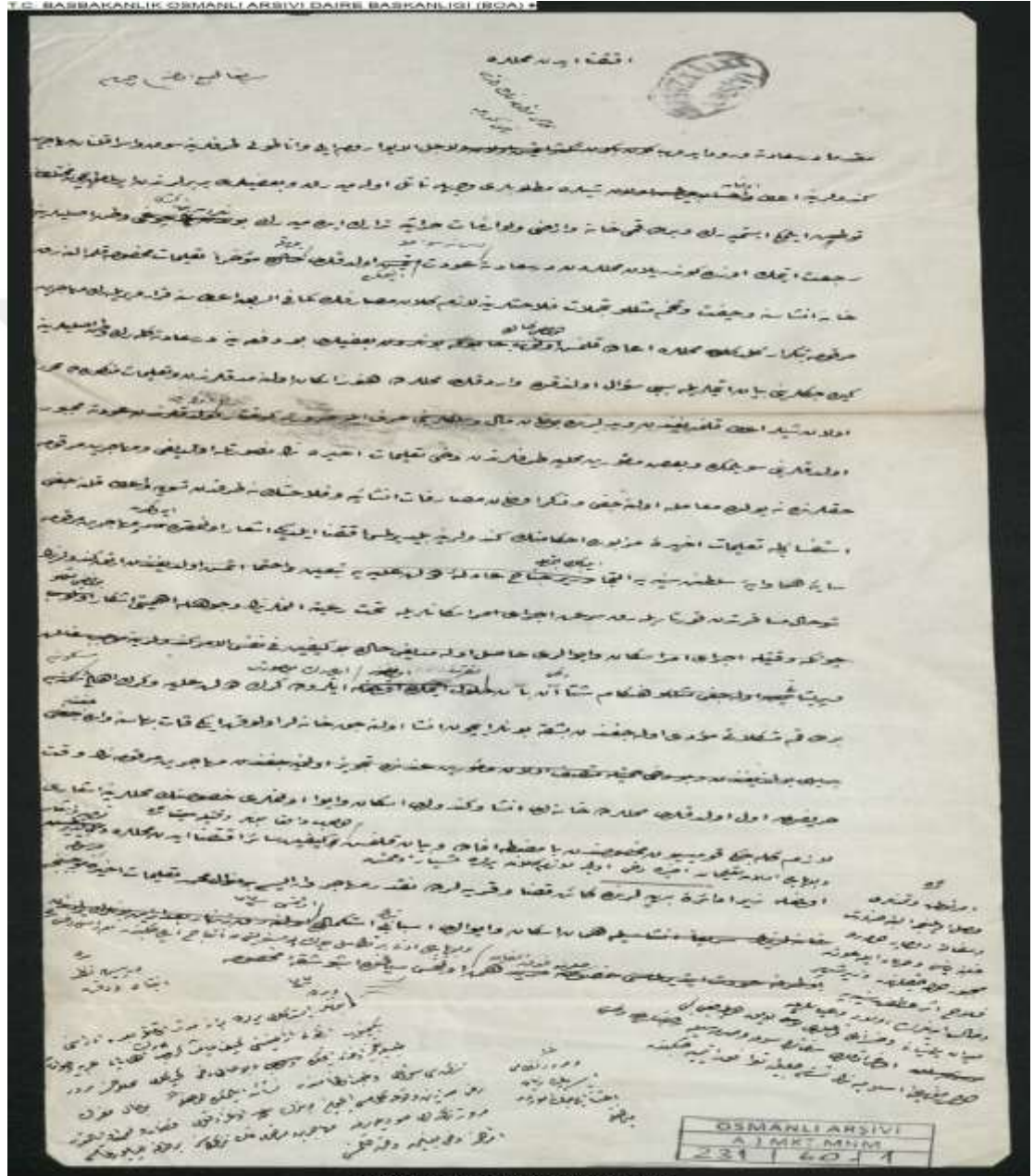

Sivas Mutasarrıfına Telgrafname-i Sami

Fi 7 Şevval sene 276 tarihiyle gelen telgraf mazbatası meali malum oldu Çerkes muhacirleri Uzunyayla'da mahal beğendikleri hanelerinin inşası hakkında muavenet olunması Ankara ve Maraş mutasarrıflarına yazıldı ve bu sırada oralarda bulunan aşiret tarafından bunlara bir güne sarkıntılık vukua gelmemek üzere Anadolu Ordu-yı Hümayunu müşiri canibine dahi vesaya ifa kılındı Sivas'a tabi mahallerde yapılacak hanelerin inşası zımınında tarafınızdan dahi icab-ı halin icrası lazım geleceği

EK-2. Rumeli ve Anadolu'ya Gönderilen Muhacirlerin Anavatanlarına dönmelerinin önlenmesi için gereken tedbirlerin alınması ve gelenlerin bir an önce iskân edilmesi

A.MKT.MHM.231/60

İktiza Eden Mahallere

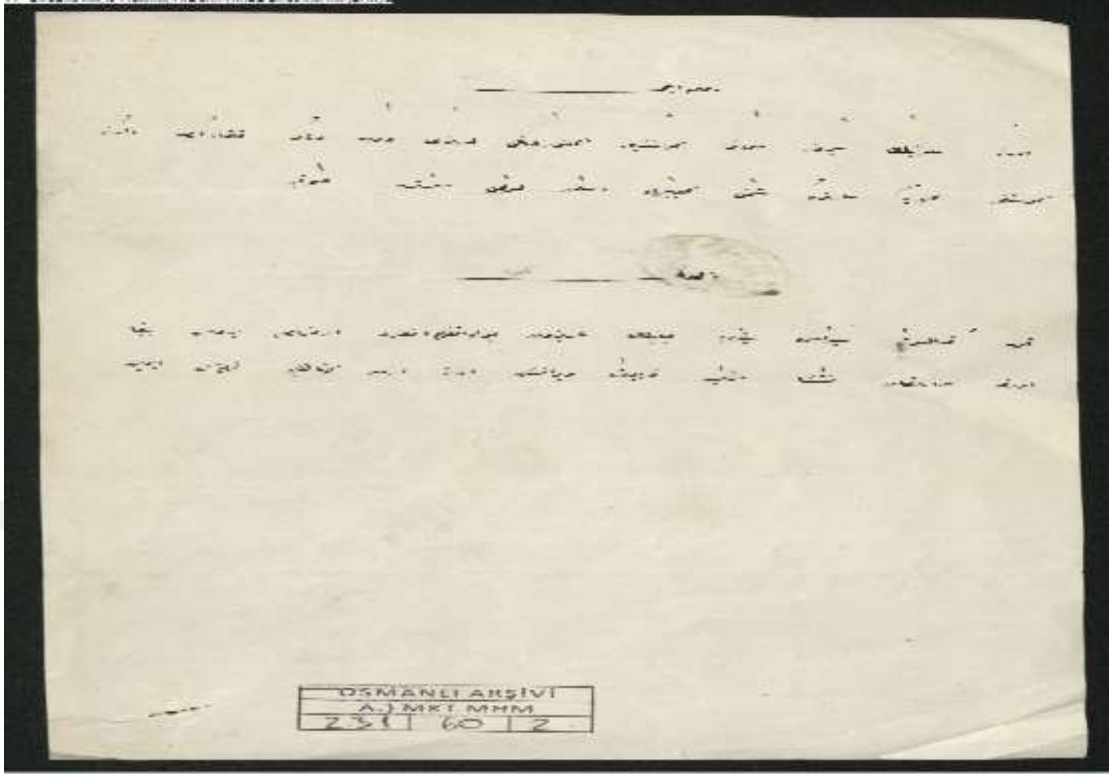
Serian tab oluna fi 7 safer sene

Mahâll-i merkumenin defteri dahi görüle

Mukaddema Dersaadet'evürud edip li-ecli'l-iva Rumeli ve Anadolu taraflarına sevk ve isra kılınan muhacirin kendilerine ita olunan şeylere matlubları vechle nail olamayarak ve bazıları birbirlerinden ayrılmamak için muhteliten tavtin eylemeyi istemeyerek ve birtakımı hane ve arazi ve levazımat-ı harayse tedarik edemeyerek bunlardan ekseri vatan-ı aslilerine ricat etmek üzere gönderilen mahallerden Dersaadet'e vesair sevhile avdet etmekte oldukları cihetle muahharen talimat-ı mahsusa kaleme alınarak hane inşasına ve çift ve tohum misillü tecemmülat-ı felahatlerine lazım gelen masarifin kema fi's-sabık itasına karar verilerek muhacirin-i merkume be-tekrar geldikleri mahallere iade kılınmış olduğu halde bazıları bu defa yine Dersaadet'e gelerek vatan-ı aslilerine gideceklerini beyan etmeleriyle sebebi sual olundukta vardıkları mahallerde henüz iskan olunamadıklarından ve talimat-ı mezkurede muharrer olan şeyler ita kılınmadığından ve yedlerinde bulunan mal ve mülklerini sarf ile zarurete giriftar olarak avdete mecbur olduklarını söylemekte ve bazı memurin-i mahalliye taraflarından dahi talimat-ı ahirenin ne suretle olduğu ve muhacirin-i merkume haklarında ne yolda muamele olunacağı ve zikr olunan masarifat-ı inşaiyye ve felahatin ne taraftan tesviye ve ita kılınacağı istifsarıyla talimat-ı ahire-i mezbure ahkâmının kendilerine bildirilmesi iktiza eylediği işar olunmakta idüğünden ve muhacirin-i merkume saye-i hüma-vaye-i saltanat-ı seniyyeye iltica eyledikleri cihetle artık kendilerinin şu hal-i müsaferetten kurtarılacak sürat-i iskanlarıyla taht-ı raiyyete alınmalarının vücuhla ehemmiyeti aşikar bulunduğu misillü hengam-ı şita dahi anbean takarrüb ederek bu suret ileride gerek Devlet-i Aliyye ve gerek ahali-i meskuneye birtakım müşkülâtı müeddi olacağından başka bunlar için inşa olunacak haneler ol vakit iki kat bahasına varacağından muhacirin-i merkumenin vakt-i harifte ol oldukları mahallerde haneleri inşa ve kendileri iskan ve iva olunmaları hususunun mahallerine işarı lazım geleceği komisyon-ı mahsusundan ba-mazbata ifade ve beyan kılınmış olup vakıa bunlar vaktiyle emr-i tavattun ve temeddünleri hasıl olmayınca elbette zaruret ve sefaletle duçar olarak galebe-i yeis ve hırman ile avdete mecbur olacaklarından ve zir-i şehir-i felah-eser-i atıfet-i seniyyeye dehalet edenlerin evlad ü ıyalleriyle meydan-ı perişani ve hüsranda kalmaları layık olmayacağı gibi

uğradıkları sefaletin sevk ve sadmesiyle ricatleri dahi Devlet-i Müebbede-i İslamiyye'nin şan-ı celiline tevafuk etmeyeceğinden keyfiyet sair iktiza eden mahallere tavsiye ve işar ve bu bapta olan talimat-ı ahire dahi evvelce lazım gelen yerlere tesyar olunmuş olmakla zir-i idare-i behiyyelerinde kain kaza ve karyelerde ne kadar muhacir var ise talimat-ı ahire-i mersule mucibince hemen iskan ve ivaları esbabının istikmal olunması ve bir de bunlar istedikleri yerlerde biraz müddet ikametle badehu orasını beğenmeyip Anadolu arazisini keyfe ma yeşa görerek ahaliyi araba ve hayvanat talebiyle taciz ve izrar etmekte ve bu hal dahi geçtikleri mahallerden mürur tezkeresi sual ve talep olunmamasından neşet eylemekte olmakla ve mürur nizamı ise pek ziyade itina edecek umurdan bulunmakla bu hal-i muzırrın dahi bade-zin vukua gelmemesi için bunların uğradıkları kaza ve liva ve eyaletten mürur tezkereleri sorularak muhacirin-i merkumenin tezkeresiz bir tarafa salıverilmemesi emr-i ehemmine dahi be-gayet dikkat kılınması hususlarına fevkalgaye himmet ve bu bapta edna bir tekasül büyük bir mesuliyeti intaç edeceğinden burası dahi der piş-i nazar-i intibah ve dikkat olunması siyakında işbu şukka-i mahsusa.

A.MKT.MHM.231/60

A.MKT.MHM.00231.00060.002

Rumeli

Edirne, Selanik, Siroz, Samakov, Köstendil, Tekfur Dağı, Tırnova, Vidin, Drama, Kaza-i Erbaa, Varna, Köstence, Mecidiye, Silistre, Şumnu, Gelibolu, İslimye, Tulca, Silistre, Sofya

Anadolu

Konya, Kastamonu, Sivas, Sinop, Canik, Trabzon, Bolu-i Ankara (?), Ankara, Erzurum, Bursa, Biga, Urfa, Saruhan, Menteşe, İzmit, Harput, Viranşehir, Adana, İzmir, Kütahya, Karesi, Aydın

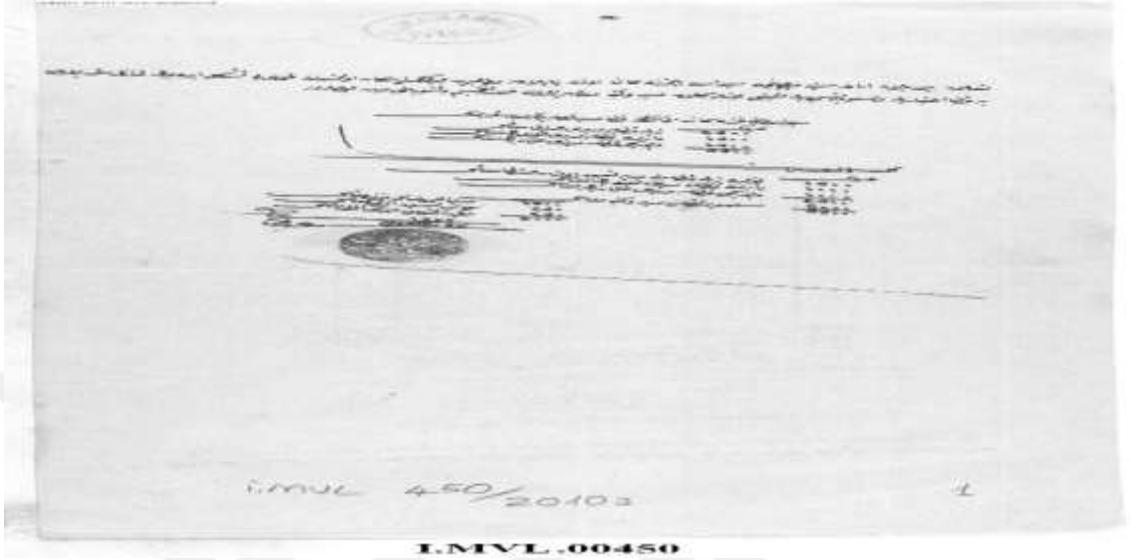
EK-3. Uzunyayla Bölgesinde Kurulan Göçmen Köyleri

Yerleşim Biriminin adı	Köyde yaşayan etnik grup
Akören veya Akviran	Hatukoy
Alamescit	Kabardey
Altıkesek	Abaza
Aşağı Beyçayırı	Kabardey
Aşağı Borandere	Çeçen/Kabardey
Aşağıhüyük veya Kiremitli	Kabardey
Aşağı Karagöz	Kabardey
Aşağı Kızılçevlik	Kabardey
Aygörmez	Hatukoy
Beserek	Hatukoy
Burhaniye	Hatukoy (Yel ve Gündüz) Kabardey (Karataş)
Büyük veya Yukarı Gümüşgün	Kabardey
Büyük veya Aşağı Kabaktepe	Kabardey
Büyük veya Aşağı Potuklu	Abaza
Cinliören veya Küçük Çamlıbel	Hatukoy
Çamurlu	Kabardey
Çukuryurt	Abzeh
Demirboğa	Abaza
Devederesi	Hatukoy
Demirciören	Hatukoy
Dikilitaş	Kabardey
Eğrisöğüt	Oset (Yel ve Gündüz) Karaçay (Karataş);(Papşu)
Eskiyassıpınar	Kabardey
Gebelek	Kabardey
Halitbeyören	Kabardey (Yel ve Gündüz); (Papşu) Abaza (Karataş)
Hayriye	Kabardey
Hilmiye	Kabardey
İnliören	Hatukoy
Kaftangiyen	Hatukoy
Kapaklıpınar	Kabardey
Karaboğaz	Kabardey
Karacaören	Abaza
Karahalka	Kabardey
Karakoyunlu	Kabardey
Karakuyu	Kabardey
Kavakköy	Hatukoy
Kaynar	Hatukoy
Kazancık	Abaza
Kılıçmehmet	Kabardey
Kırkgeçit	Kabardey
Kırkpınar	Kabardey
Kızıldikme	Çeçen Karapapak
Kurbağlık	Kabardey
Kuşçular	Hatukoy
Küçük veya Aşağı Gümüşgün	Kabardey
Küçük veya Yukarı Kabaktepe	Kabardey
Küçük veya Yukarı Potuklu	Abaza

Malak	Hatukoy
Maraşlı veya Erdoğan	Hatukoy (Yel ve Gündüz); (Papşu) Kabardey (Karataş)
Methiye	Kabardey
Olukkaya veya Pöhrenk	Kabardey
Örenşehir veya Viranşehir	Kabardey
Panlı	Abzeh
Pazarsu	Kabardey
Saçayağı veya Beyazköy	Kabardey
Sıvgın	Oset
Söğütlü	Hatukoy (Yel ve Gündüz); (Karataş); Kabardey (Papşu)
Şerefiye	Kabardey
Tahtaköprü	Kabardey
Taşıgeçit	Kabardey
Taşoluk	Kabardey
Tavladere	Abaza
Tersakan	Hatukoy
Tilkihüyük	Kabardey
Uzunpınar	Kabardey
Üç Pınar	Kabardey
Yağlıpınar	Kabardey
Yahyabey	Kabardey
Yarhisar	Çeçen Karapapak
Yeniköy	Oset
Yeniyapan	Abaza
Yeniyassıpınar	Kabardey
Yukarı Borandere	Abaza
Yukarı Beyçayırı	Kabardey
Yukarı Karagöz	Kabardey
Yukarı Kızılçevlik	Kabardey
Yukarıhüyük	Çeçen

**EK-4. Uzunyayla Bölgesinde Göçmen yerleşimi sonucunda oluşturulan
Mesudiye Kazasının İdareci ve Memur Maaşlar**

İ.MVL.450/20103

Müteallik buyurulan irade-i seniyye mucibince Sivas eyaletinde kâin Uzunyayla'da muhacirin-i Çerakise iskân olunmasından dolayı teşekkül edecek kuranın şimdilik bir kaza itibariyle ve Mesudiye tesmiyesiyle tayini lazım gelen müdür ve ketebe maaşlarının suret-i taksim ve tesviyesini mübeyyin pusuladır.

Sivas sancağında kâin âtiyü'z-zikr kaza müdürlüklerinin maaş-ı kadimesi

Kuruş

2500	Zile kazası müdürü Ömer Ağa maaşı
1500	Darende kazası müdürü Halil Bey maaşı
1500	Divriği kazası müdürü Osman Bey maaşı

Kuruş

1500	Bu kere Zile kazasına cedit tayin olunan Hasan Ağa maaşı
1000	Darende kazası müdürü Halil Bey maaşı
1000	Divriği kazası müdürü Osman Bey maaşı

2000

Mesudiye kazası müdür ve ketebe maaşı

1500 Müdür Ahmet Şakir Efendi maaşı

250 Kâtip Hüseyin Efendi maaşı

250 Mukayyid-i nüfus Musa Efendi maaşı

Fi 27 Zilkade sene 1277

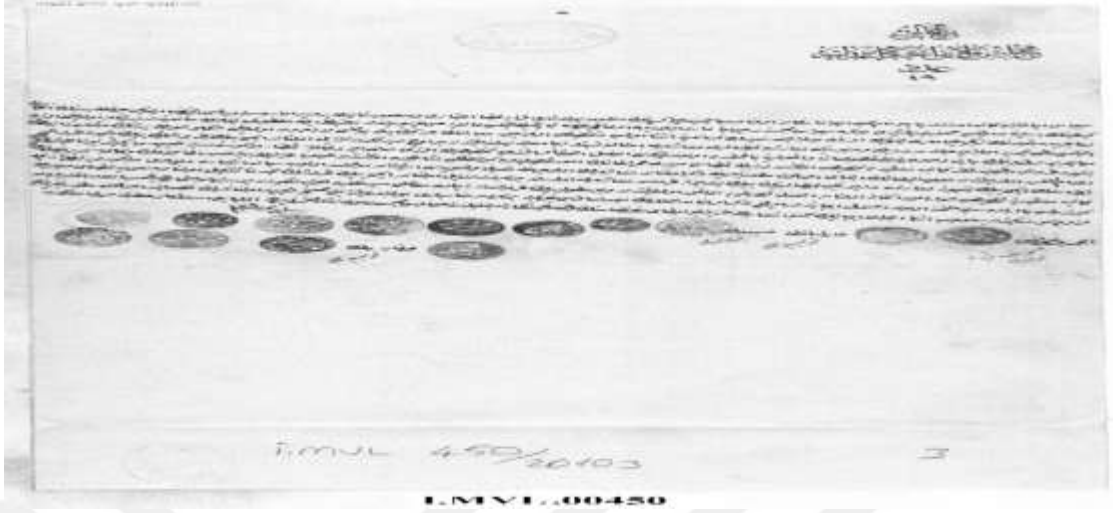
İ.MVL.450/20103

Makam-ı Celil-i Hazret-i Vekâlet-penahiye

Sivas eyaletinde kâin Uzunyayla nam mahalle iva ve iskân olunan muhacirin-i Çerakise'nin meskûn bulundukları kuraya kaza itibarı ve Masudiye namı ile bir müdür idaresine verilmesi iktiza eylediği cihetle birinin intihabıyla keyfiyetin ba-mazbata inhasına mübaderet-i acizanemiz hususu 21 Şevval sene [1]277 tarihiyle şeref-varid olan emirname-i sami-i vekâlet-penahilerinin bir fıkrasında irade ve ferman buyurulmuş ve saye-i mamuriyet-vaye-i hazret-i şahanede kaza-i mezbur müceddeden teşkil olunmuş ve olunmakta bulunmuş olmasıyla ve ahali-i meskunesi dahi Türkçe bilmemesiyle orada bulunacak müdürün ashab-ı haysiyet ve liyakatten ve lisan-aşına olması ve tahsis olunacak maaşının hadd-i kifayede bulunması lazımeden olduğu misillü şöyle bir tenk vakitte hazine-i celileye zaid masraf açılması ihtiyar olunamadığı cihetle bunun suret-i tesviyesi meclis-i acizanemizde bi'l-etraf tezekkür ve mütalaa olundukta Zile ve Divriği ve Darende kazaları müdürlükleri maaşları saye-i hazret-i

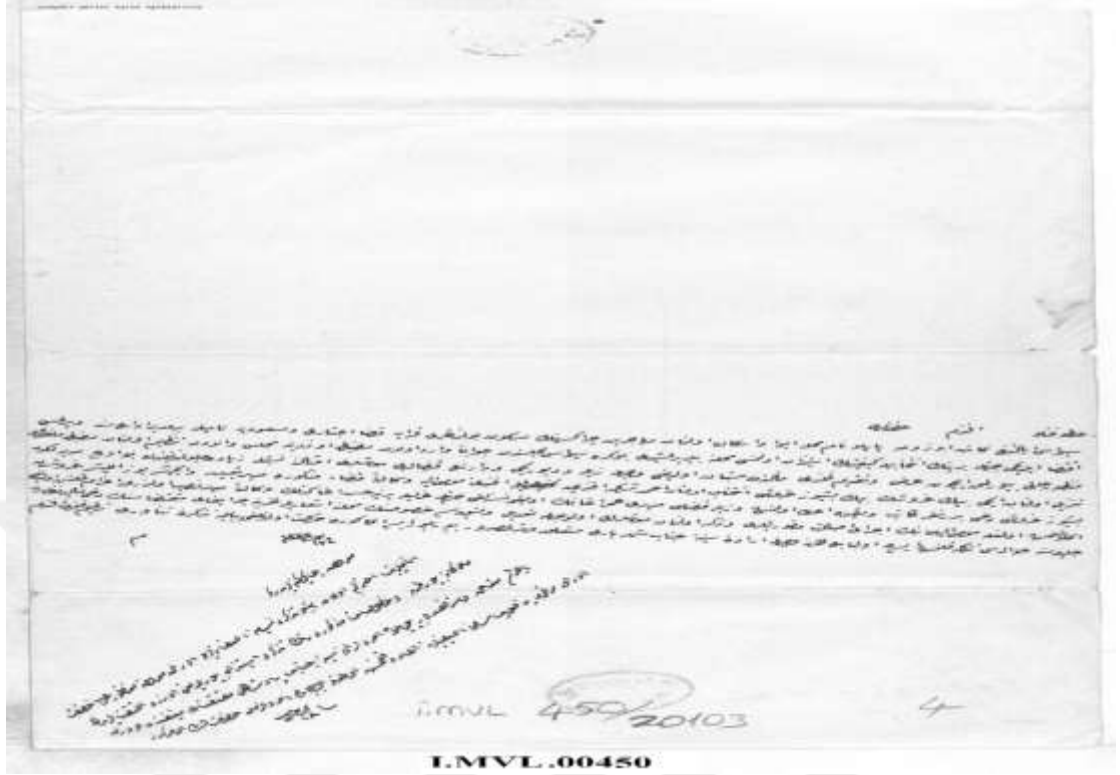
şahanede vüsatlice bulunduğundan bi't-tanzim matviyyen takdim kılınan pusula natık olduğu üzere mezkûr Zile kazası müdürlüğü maaşından bin ve Darende ve Divriği müdürlükleri maaşlarından beşer yüz kuruş ki ceman işbu üç müdürlük maaşından iki bin kuruş tenzil ile Erzurum valisi devletlü Hayrettin paşa hazretlerinin Sivas valiliği hengâmında muhacirin-i merkumenin bidayet-i vusullerinden beri iskân ve ivalarıyla hususat-ı sairelerinin tesviyesine tayin olunup ol vakitten beri bu canipte bulunan Ahmet Şakir Efendi zaten Çerkesiyyü'l-asl olarak muhacirin-i merkumenin tabayi ve emzice ve usul-i idaresine vakıf ve lisanlarını arif olup kendisi dahi kâr-gûzar ve umur-i Çerakise'yi kema hiye hakkuha idareye bedihiyyü'l-iktidar bulunduğundan ve 18 Şaban sene [12]77 tarihiyle şeref-varid olan emirname-i samilerinde mumaileyhin münasip bir hizmetle istihdamı dahi irade ve ferman buyurulmuş idüğünden mezkûr iki bin kuruşun bin beş yüz kuruşu mumaileyhe tahsis olunarak Mesudiye kazası müdürlüğüne tayin ve izam ile küsur kalan beş yüz kuruşun iki yüz elli kuruşu bir nefer-i kâtibe ve iki yüz elli kuruşu dahi bir nefer-i mukayyide tahsis kılınmış ve Zile kazası müdürü bulunan Ömer Ağa halimü't-tab' olarak bir az vakitten beri umur-i tahsiliye ve tesviye-i meham-ı seniyyede gevşeklik gösterdiğinden başka zapturapt-ı memleket def'-i şürur-i erbab-ı mefsedete uhdedar olamayıp kaza-i mezbur ise mevaki-i nezikeden ve cevelangah-ı aşair ve eşkıya olduğundan orada bulunacak müdürün ashab-ı cerbeze ve dirayetten olması lazımeden olup devletlü serasker paşa hazretleri tarafından ba-tezkere vaki olan iltimasa mebni Sivas eyaletinde haline münasip açılacak bir kaza müdürlüğüne tayini 14 Şaban sene [12]77 tarihiyle şeref-sadır olan emirname-i samilerinde irade ve ferman buyurulmuş olan Hasan Ağa dahi mukdim ve dirayetkar bendegândan olup kaza-i mezbur müdürlüğünü hüsn-i idareye muvaffakiyeti memul-i kavi bulunmuş olduğundan mumaileyh Ömer Ağa'nın azliyle yerine gayr ez tenzil kusur kalan şehriye bin beş yüz kuruş maaşla mumaileyh Hasan Ağa'nın tayini bi't-tensip usul-i tahlif ve kefaletinin icrasıyla vekâleten kaza-i mezbura izam olunmuş ve asalet-i memuriyetlerinin icrası mütevakkıf-ı irade-i aliyyeleri bulunmuş olmakla ol bapta ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 23 Zilkade sene [12]77

Babıali Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye

Sivas eyaletinde kain Uzunyayla nam mahalle iva ve iskan olunan muhacirin-i Çerakise'nin meskun bulundukları kuraya kaza itibarı ve Mesudiye namıyla bir müdür idaresine verilmesi iktiza eylediği cihetle birinin intihabıyla keyfiyetin istizan olunması mahalline bildirilmişti. Bu kerre Sivas Meclisi'nden cevaben varid olup 19 Zilhicce sene [1]277 tarihiyle Meclis-i Vala'ya havale buyurulan mazbata ile melfuf pusula meallerinden müsteban olduğu üzere muhacirin-i merkumenin Türkçe bilmemeleri cihetiyle orada bulunacak müdürün lisanların aşına olması ve tahsis olunacak maaşın hadd-i kifayede bulunması lazımeden olduğu misillü şöyle bir tenk vakitte zaid masraf açılması dahi tecviz olunamayacağından ve Zile ve Divriği ve Darende kazaları maaşları emsaline nisbetle ziyadece bulunduğundan bu üç müdürlükten tenzil olunan iki bin kuruşun bin beş yüz kuruşu muhacirin-i merkumenin bidayet-i vusullerinden beri hususat-ı vakıalarına bakmakta olan Çerkesiyyü'l-asl Ahmet Şakir Efendiye tahsisıyla efendi-i mumaileyh vekâleten kaza-i mezkûra müdür tayin ve ikişer yüz ellişer kuruştan beş yüz kuruşu dahi birer nefer-i kâtip ve mukayyide tahsis olunmuş ve Zile kazası müdürü Ömer Ağa'nın umur-i tahsiliyede gevşekliği müşahade olunmasından dolayı azliyle yerine Hasan Ağa keزالik vekâleten müdür nasb olunarak izam kılınmış olduğundan mumaileyhümanın icra-yı asalet-i memuriyetleriyle zikrolunan maaşların ol vechle tadil ve tesviyesi istizan olunmuş olup siyak-ı işara ve pusula-i mezkureye nazaran Zile kazasının iki bin beş yüz ve

Darende ve Divriği kazalarının bin beş yüz kuruş maaşları olarak bunlardan tenzil olunan iki bin kuruşun müceddeden teşkil olunan Mesudiye kazası müdürüyle kâtip ve mukayyidine tahsisi şu aralık ittihaz olunan usul-i tasarrufiyeye muvafık olduğundan ve bu makule bin kuruştan ziyade maaşla müdürlüklere mekteb-i mülkiyeden bu sene bi'l-imtihan çıkmış olan efendilerden gönderilmesi ya irade-i seniyye müttehaz olan usulü icabından ise de zikrolunan mahallerin bu'd-i mesafesi cihetiyle bunlardan münasipleri bulunamadığına mebni mahallince tayin olunanların tasdik-i aslalet-i memuriyetlerine lüzum görüldüğünden ber mucib-i inha icra-yı icabının mahalline işarıyla hazinece ifa-yı muktezasının dahi Maliye Nezaret-i Celilesi'ne havalesi Meclis-i Vala'da tezekkür kılınmış ise de ol bapta emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 12 Muharrem sen [1]278

Atufetlü efendim hazretleri

Sivas eyaletinde kâin Uzunyayla nam mahalle iva ve iskân olunan muhacirin-i Çerakise'nin meskûn bulundukları kuraya kaza itibarı ve Mesudiye namıyla bir müdür idaresine verilmesi iktiza eylediği cihetle birinin intihabıyla keyfiyetin istizan olunması mahalline bildirilmişti. Bu kerre Sivas Meclisi'nden cevaben varid olan mazbata üzerine Meclis-i Vala'dan tanzim olunan mazbata melfufuyla manzur-i âli buyurulmak için arz ve takdim kılındı mealinden müsteban olduğu vechle Zile ve Divriği ve Darende kazaları maaşları emsaline nisbetle ziyadece bulunduğundan bu üç müdürlükten tenzil olunan iki bin kuruşun bin beş yüz kuruşu intihap olunan Ahmet Şakir Efendi'ye tahsisi ile efendi-i mumaillehy vekâleten kaza-i mezkûra müdür tayin ve ikişer yüz ellişer kuruştan bin beş yüz kuruşu dahi birer nefer-i kâtip ve mukayyide ita olunmuş ve Zile kazası müdürü Ömer Ağa'nın uygunsuzluğu cihetiyle azliyle yerine Hasan Ağa keزالik vekâleten müdür nasb olunarak izam kılınmış olduğu anlaşılmış olmakla mumaillehyhümanın icra-yı asalet-i memuriyetleri ve zikrolunan maaşların ol vechle tadil ve tesviyesi hususunun mahalline işarıyla hazinece ifa-yı muktezasının dahi Maliye Nezaret-i Celile'sine havalesi tezekkür kılınmış ise de ol babta her ne

vachle irade-i seniyye-i cenab-ı şehriyari müteallik ve şeref-sudur buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.

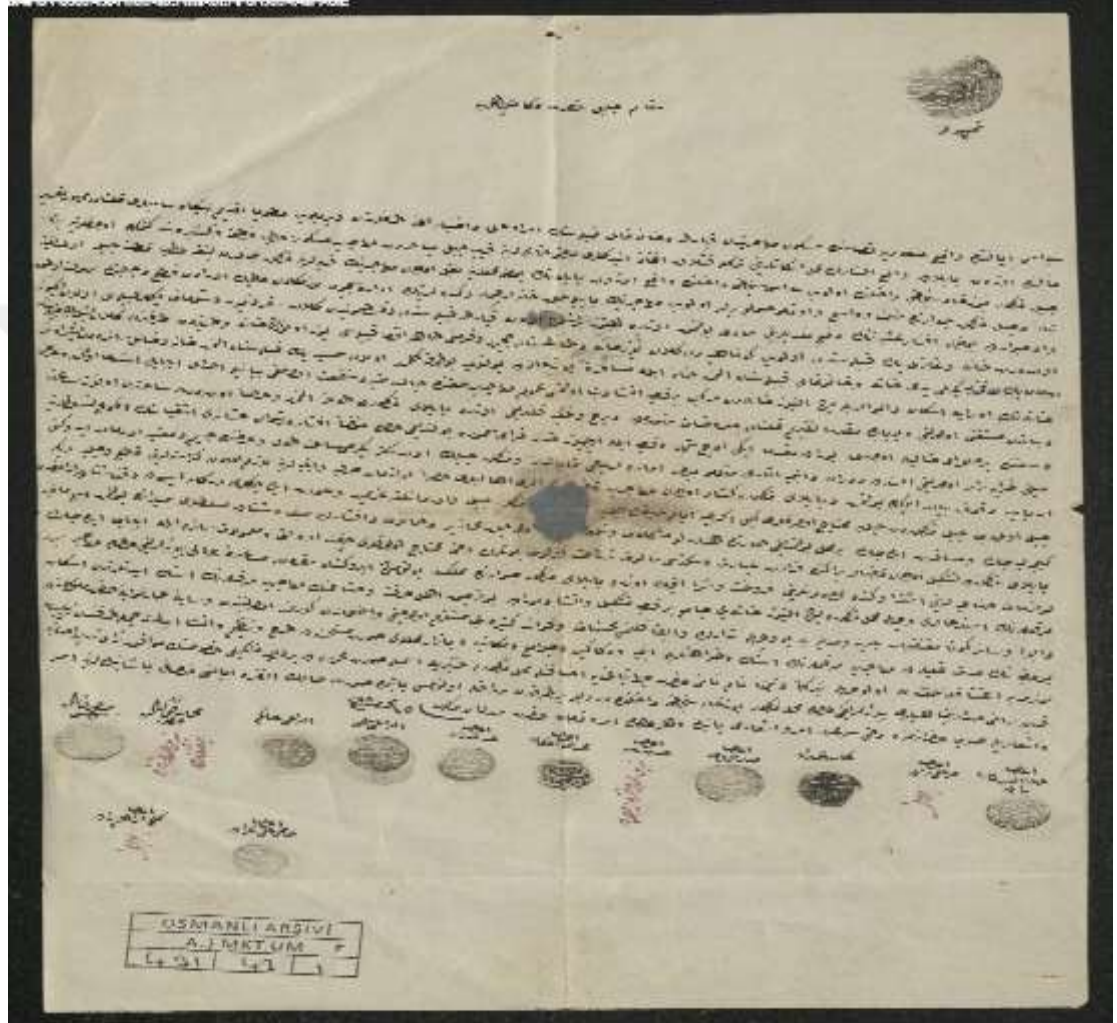
Fi 17 Muharrem sene 1278

Maruz-i çaker-i kemineleridir ki

Enamil-zib-i ihtiram olan işbu tezkire-i samiye-i asafaneleriyle evrak-ı maruza manzur-i âli-i hazret-i mülukane buyurulmuş ve husussat-ı mezkurenin tezekkür ve istizan buyurulduğu üzere iktizalarının icrası müteallik ve şeref-südur buyurulan emr ü irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi mukteza-yı münifinden olarak evrak-ı merkumeye savb-ı sami-i asafilerine iade kılınmış olmakla ol babta emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fi 18 Muharrem sene 1278

EK-5. Mesudiye kazasında Pınarbaşı adlı yerde bir kasaba oluşturup buraya göçmenlerin bir kısmının yerleştirilmesi.

A.MKT.UM.491/43

A.MKT.UM.00491.00042.001

Makam- Celil-i Hazret-i Vekaletpenahiye

Sivas eyaletinde vaki Mesudiye kazasında meskûn muhacirinden Kabarta ve Hatugay kabilesinin ümera ve ulema ve ihtiyaranı taraflarından verilip matviyyen takdim-i pişgah-ı samileri kılınan memhur takrir mealinde Uzunyayla'da vaki Afşar'ın mahall-i iskânlarını terkle kışlak ittihaz ettikleri bazı hanelerine karib cebel-i mubahadan muhacirin-i meskûna hatab kat'ına ve keşidesine gitmekte olduklarına binaen cebel-i mezkûr Yozgat sancağı dâhilinde olup Sivas sancağı dâhilinde vaki Uzunyayla'nın

bazı mahallerine nakil olunan muhacirinin karyelerine mezkûr cebelden başka hatab kat'ına cebel olmadığına binaen ve cebel-i mezkûr civarında mümbit ve vâsi' ve otlu sulu yerler olup muhacirinin yapılacak haneleri için ve kendilerinin idaresi için lazım gelen hatabın oradan kat' ve celbinde suhulet olmak ve o civarda bulunan Afşar aşiretinin def-i taaddilerini müeddi bulunmak üzere henüz yerleşmiş olan Kabarta kabilesinden ve Kastamonu'dan gelen Sefer ve Timur ve Şuman beyler kabilesi olan iki yüz on dört hane ve Gazi Bey kabilesinden olup Kütahya'dan gelen yüz hane ve Dağıstan Çeçen ve Kumgi Tahir Efendi kabilesi yüz otuz beş hane ve Trabzon tarafından gelen Beşil(?) Bey kabilesinden Arslan Bey takımından yirmi yedi hane ve Hatugay kabilesinden altmış hane ile müsafereten Yozgat'ta bulunup bu tarafa gelmiş olan Hüseyin Bey kabilesinden altmış hane ve kabail-i saireden beşer onar hanenin oraya iskân ve ivalarıyla beş altı yüz haneden mürekkep bir kasaba inşa ve bina olunmuş umum muhacirin hakkında calib-i hayr ve menfaat olacağı beyanıyla icra-yı icabı istida olunmuş ve arz ve beyandan müstağni olduğu ve bu bapta mukaddema takdim kılınan maruzat-ı müteadditte derç ve tahkiye kılındığı üzere yayla-yı mezkurda tulen altmış ve arzen on dört saatten otuz saat vüsatinde bir sahra-yı haliye olarak burada mukaddema iki üç şehir ve kasaba ile üç yüz kadar kura-yı mamure bulunduğu halde muahharen Afşar ve Rışvan aşairi eşkıyasının vuku-i tasallutlarına mebni harabe-zar olduğu elsinede deveran ve ebniye asarı misillü bazı emareler dahi nümayandır. Ve mezkur cebelin on sekiz yirmi saat tul ve arzında cesim ve muteber orman idüğünü erbab-ı vukuf beyan etmekte bulunmuş ve yayla-yı mezkura küşad olunan muhacirin kaza ve kuraları⁵⁴⁸ ahalileri hasran levazımat-ı harkiyeye ve ebniyelerine lazım olan kerestelerini kat' ve celbe diğer cebel olmayıp cebel-i mezkurdan celbe muhtaç oldukları gibi eğerçi eyyam-ı sayfta⁵⁴⁹ mezkur cebel ve ormanlığa azimet ve avdet edecekleri derkar ise de vakt-i şitada aralıkta geceleyecek ve müsaferet edecek bir mahal bulunmadığı surette her türlü müşkülât ve telefât⁵⁵⁰ olacak mehazir ve hâlât ve Afşar'ın sayf ve şitada tasallutları meydanda bulunmuş ve mamafih yayla-yı mezkurda teşkil olunan kazalar perakende kuradan ibaret ve sekenesi meluf-i ziraat olup bunların dahi muhtaç oldukları çift edevatı ve mamulat-ı saire ile icap edecek levazımat-ı sınaıyyelerini iştira ve kendi mahsulatlarını fûruht ve

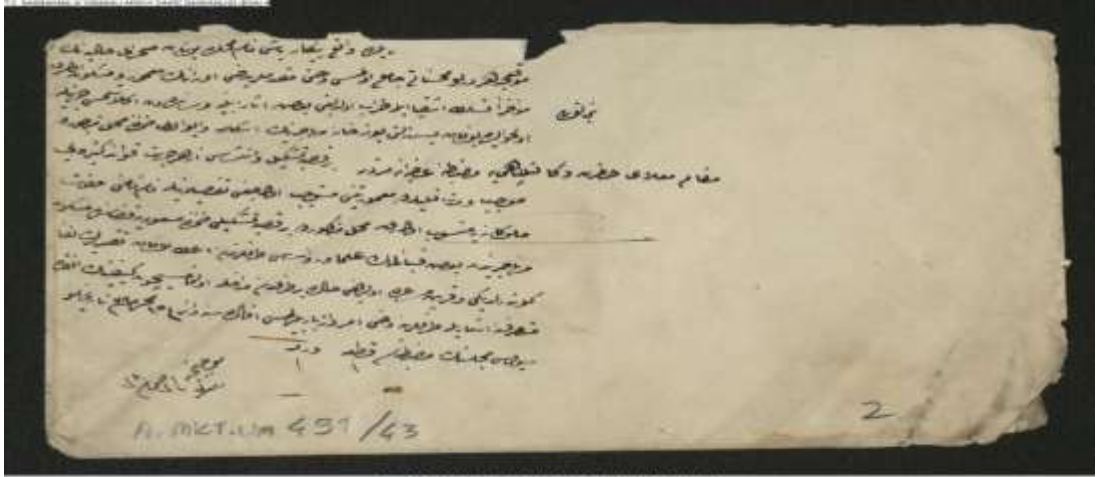
⁵⁴⁸ [.....]ları. Yırtık.

⁵⁴⁹ Silik

⁵⁵⁰ Yırtık.

şıra etmek üzere yayla-yı mezkur civarında memleket bulunmamış idüğünden makrun-i müsaade-i âli buyurulduğu halde muhacirin-i merkumenin istidaları vechle mahall-i mezkura beş altı yüz haneyi cami bir kasaba teşkil ve inşa ve burada bulunacak ehl-i hırfet ve sınaatin muhacirin-i merkumenin istek edenlerinden iskan ve iva ve sair küna mukteziyat-ı belediye ve medeniyeye bu vechle tedarik ve ifa kılınması muhasenat ve fevaid-i kesireyi müstelzim olacağı vazıhattan görünmüş olacağından ve saye-i imaretvaye-i hazret-i mülukanede bu kaziyenin müddet-i kalilede muhacirin-i merkumenin istek ve hahişleriyle ebniye ve dekakin ve cevami ve mekatip ve pazar mahalleri suret-i müstahsenede tarh ve tanzim ve inşa edilmesine cümle tarafından tergibat-ı lazımeyle itina kılınacağından ol vechle teberrüken ve teyemmünen nam-ı nami-i hazret-i cihanbaniye izafetle mahall-i mezkura Aziziye ismiyle suret-i muharrerede bir kasaba teşkili hususunun muvafık-ı rey-i zerrin isabet-karin-i sami-i sadaretpenahileri buyurulduğu halde mahall-i mezkur Yozgat sancağı dahilindedir diye bir taraftan müdahale olunmaması babında suret-i halin Ankara eyaleti mutasarrıfı paşa bendelerine emr ü işarıyla savb-ı acizanemize dahi sürat-i emr ü işarı babında ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehülemrindir. Fi 15 Muharrem sene 278

A.MKT.UM.491/43

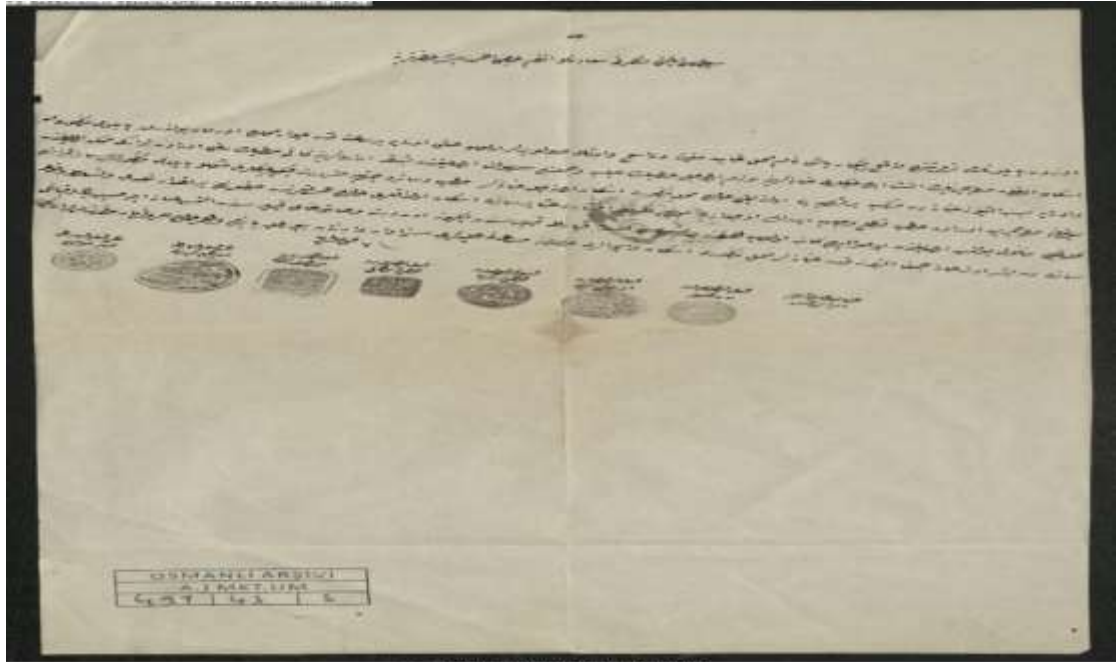

.....vaki Pınarbaşı nam mahalde bulunan sahra-yı haliyenin mevkice her türlü muhasenatı cami olması ve hüsn-i makdemleri dahi oranın mamur ve meskun olarak bi-mennihi teala muahharen tasallut-i eşkıya ile harap olduğu bazı asar-ı ebniye

vesaireden anlaşılması cihetiyle ol havalide bulunan beş altı yüz hane muhacirinin iskan ve ivaları zımnında mahall-i mezburada makam-ı mualla-yı hazret-i vekaletpenahiye mazbata-i acizanemizden bir kasaba teşkil ve inşası ez her cihet fevaid-i kesireyi mucip ve müddet-i kalilede mamuriyetini müstevcib olacağı tafsilatıyla nam-ı nami-i hazret-i mülukaneye mensup olarak mahall-i mezkura bir kasaba teşkili zımnında Mesudiye kazasında meskun muhacirinden bazı kabailin ulema ve rüesası taraflarından ita olunan takririn leffen gönderildiği ve karin-i müsaade olduğu halde bir taraftan müdahale olunmaması için keyfiyetin Ankara mutasarrıfına işarıyla taraflarına dahi emr ü izbar buyurulması ifadesine dair fi 15 Muharrem sene 78 tarihli Sivas Meclisi'nin mazbatası kıta derce

Mucibince fi 7 Safer sene 78

AJMKT.UM.491/43

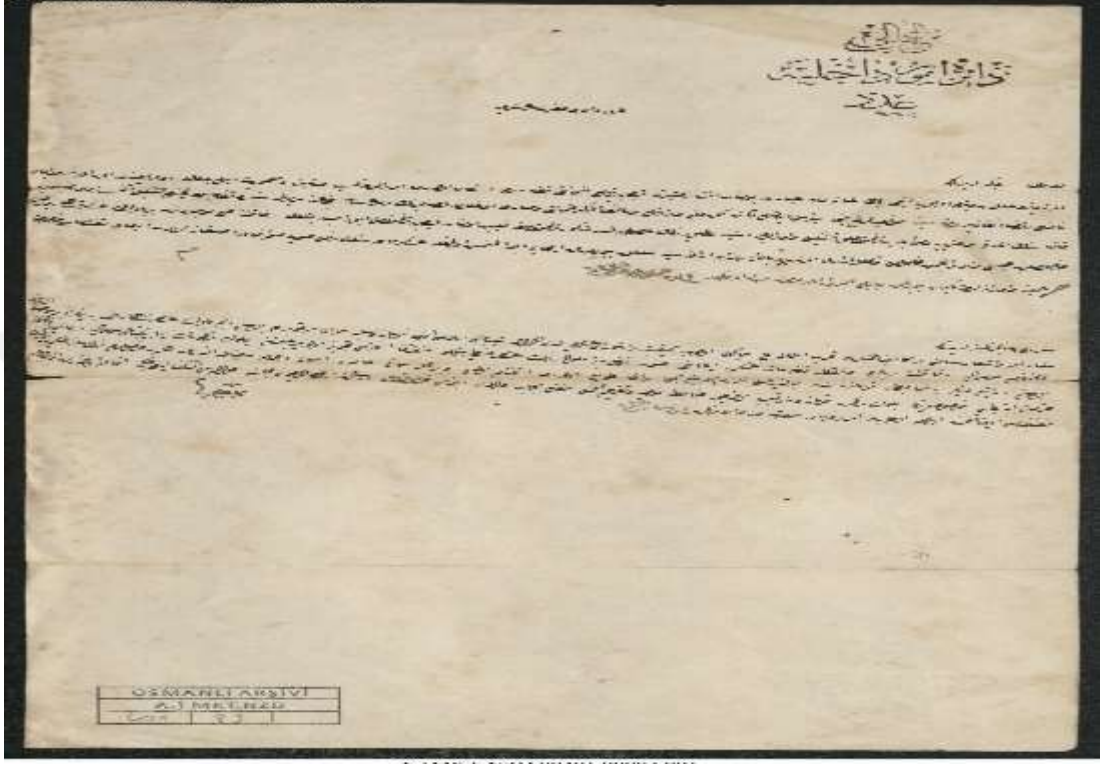
Sivas Eyaleti Mutasarrıfı Saadetlü Efendi Hacı Ahmet Paşa Hazretlerine

Uzunyayla'nın nihayetinde vaki Pınarbaşı nam mahal gayet mümbit ve vâsi' ve otlulu yerler olup hatta oraya bir saat kadar civar mahalde orman bulunarak yayla-yı

mezkurada iskân olunan muhacirinin inşa edecekleri hanelerine lazım olacak hatabın celp ve ceminde suhulet olacağından başka idarelerine kâfi hatabın dahi oradan tedariki mümkün olduğundan ve oraya beş altı yüz haneden mürekkep bir kasaba bina olduğu halde mahall-i mezkûra iskân olunacak haneler hatab vesaire cihetiyle zaruret çekmeyecekleri misillü yayla-yı mezkûrun sair kurasında bulunan muhacirin oradan hatab kat' ve celp ederek o civarda bulunan taife-i Afşar ve aşayir-i saire iskân olundukları halde taraflarından haklarında bir miktar taaddi ve tasallut vukua geleceği memul bulunmuş olduğundan bu havalide kâin olup henüz yerleşmemiş olan Kabarta kabilesinden iki yüz on dört ve Hatugay kabilesinden altmış hane ile Hüzeyin Bey ve kabail-i saireden beşer onar hane ceman altı yüz kadar haneler mahall-i mezkûra iskân ve ivaları hususuna müsaade-i aliyyeleri sezavar ve erzan buyurulmak babında ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehülemrindir. Fi 7 Safer sene 78

EK-6. Afşar Aşireti'nin Zamantı'ya iskânı dolayısıyla Sadabat adında bir kaza ve çevrediki bazı kazaların rabtıyla Aziziye adıyla da bir kaymakamlığın teşkil edilmesi

A.MKT.NZD.401/83

Babıalî Daire-i Umur-i Dâhiliye

Taraf-ı Vala-yı Hazret-i Seraskeriye

Maruz-i çakerileridir ki

Öteden beri hal-i bedeviyette olup iki bin haneden ibaret bulunan Afşar aşireti Kayseriye'ye tabi Zamantı kazasında iskân olunarak oraları kesb-i medeniyet ve mamuriyet edecek olduğundan orada Sadabad namında bir kaza ittihaziyla ve münasebet-i mevkiyyelerine mebnî Sivas eyaletinde kâin Gürün ve Darende ve salifü'z-zikr Zamantı ve Sarioğlan kazalarının ve Maraş sancağına merbut Mağara kazasıyla geçende teşkil kılınmış olan Mesudiye kazasının ilhakı ve Aziziye namı ile bir kaymakamlık teşkili ve oralarca emniyet-i matlubenin husulüne kadar mezkûr kaymakamlığa tayin olunan Kayseriye kaymakamı sabık Emin Bey'in refakatine mallî mevcudundan bir bölük asker-i şahane verilmesi hususlarına meclis-i vâlâ ve

encümen-i mahsus vükela kararı üzerine bi'l-istizan irade-i seniyye müteallik buyurularak icabı icra kılınmış olmakla asker maddesinin dahi savb-ı savab-nüma-yı asafanelerinden ifa-yı muktezası hususuna himem-i aliyye-i daveraneleri şayan buyurulmak babında emr ü irada hazreti men lehü'l-emrindir. Fi

29 cemaziyelevvel sene 1278

Maruz-i çaker-i kemineleridir ki

Müfad-ı emr ü işar-ı sami-i vekaletpenahileri karin-i ittıla-i çakeri olup keyfiyet dar-ı şura-yı askeriye lede'l-havale Binbaşı Selami Efendi kumandasıyla havali-i merkumede bulunan iki bölük asker-i şahaneden birinin ber mucib-i irade-i seniyye kaymakam-ı mumailey refakatine verilmesi ve fakat nizam-ı askeriyye icabınca cünud-i nizamiye-i mülukanenin asker-i zaptiye misillü müteferrikan istihdamı tecviz olunamayacağından bölük-i mezkûrun ya binbaşı-i mumaileyh veyahut refakatinde bulunan dirayetli diğer bir zabıta kumandasında bulundurulması lazım geleceği gibi daima toplu olarak istihdam olunması ve bir mahalle sevki halinde usulü vechle mazbata alınarak her bir hususta nizam-ı askeriyyeyi tevfiқан hareket edilmesi hususlarının bölük-i mezkûr kumandasına tayin olunacak zabıta tavsiye ve tefhim kılınması hakkında icab-ı halin icrası hususunun Dersaadet divan-ı hümayun meclisine havalesi iktiza edeceği ifade olunarak ol vechle muktezası ifa kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazreti men lehü'l-emrindir. Fi 20 şaban sene 278

A.MKT. MHM 285/81

Sivas Valiliği'ne

Afşar aşiretinden bin üç yüz haneden mütecavizi Sivas eyaletinde iskan olunacağı ve üç yüz altmış hane kadarı dahi kura-yı münasibeye li-ecli'l-iskan Harput ve Diyarbekir ve Kastamonu eyaletlerine izam kılınacağı misillü hulul-i şita münasebetiyle henüz iskan olunamayıp ol havali dağ ve balkanlarında perakende dolaşmakta bulunan iki yüz kadar hanenin def ve men'-i mazarratları zımnında Dördüncü Ordu-yı Hümayun'un üçüncü talia taburu bölükleri Aziziye sancağında kışlattırılacağı ifadesine dair varid olan tahrirat-ı behiyyeleriyle melfuf suret lede'l-arz manzur-ı ali-i hazret-i padişahi buyrulduSuret-i iş'ar-ı valalarına nazaran aşiret-i merkumenin hemen cümlesi saye-i şevket-vaye-i hazret-i tacdaride derdest ile iskan olunmuş ve bunlardan iki bin beş yüz doksan bu kadar kese tahsilat vuku bularak bundan asakir-i şahanenin tayinatı tesviye olunduktan sonra hazine-i celileye dahi bin dokuz yüz kese akçe irsal kılınmış olması bais-i memnuniyet ve ol babda zuhura gelen gayret ve icraat-i müşirleri dahi şayan-ı takdir ve mahzuziyet seniyye-i veli nimet olmakla orada kalacak hanelerin hiçbir cihete savuşamaması ve ziraat ve haraset ve şeref-i medeniyete alıştırlarak ve ahali-i kadime ile hüsn-i muaşeret halinde bulundurularak ve cihetü'l-vücuha icra-yı şekavete yol bulamaması esbab-ı emniyesinin istihsaliyle ikmal-i vazife-i hükümete himmet ve itina buyrulması matlub-ı kat'i-i cenab-ı cihanbani idüğü ve eyalat-ı mebhuse anaya gönderilmiş olan hanelerin iskanla bir tarafa dağılmamaları esbabının istihsali dahi memuriyet-i mevkiyyeye mahsus tavsije edildiği beyanıyla

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Torun Bilgiç, Fatma

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Lisans: ODTÜ/Tarih Bölümü, 2009.

Yüksek Lisans: Gazi Üniversitesi/Tarih Bölümü, 2017

İş Deneyimi

2014-2018: Gazi Üniversitesi-Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

2018: Devam ediyor: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

Yayınlar

Torun Bilgiç, F. (2023). Erken Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasının İzlerini Sürmek: Hilâl-i Ahmer Mecmuası Örneği. *Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan: Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik*, ed. Esmâ Reyhan ve Nasrullah Uzman, 201-215.

Torun Bilgiç, F. (2023), “Göç ve Tarihyazımı: Osmanlı Göç Literatüründe Göçmenlerin Değişen Konumu”, *Tarihyazımı*, 5 (1), 150-169.

Yabancı Dil

İngilizce

